

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Dündar ALİKILIÇ

XVII.YÜZYIL
OSMANLI SARAY TEŞRİFÂTI VE TÖRENLERİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Enver KONUKÇU

ERZURUM-2002

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Tarih Anabilim Dalının Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Enver KONUKÇU
Danışman / Jüri

Jüri

Prof.Dr. Mücteba İLGÜREL

Jüri

Prof.Dr. Cevat BASARAN

Jüri

Y.Doç.Dr. Mehmet İNBASI

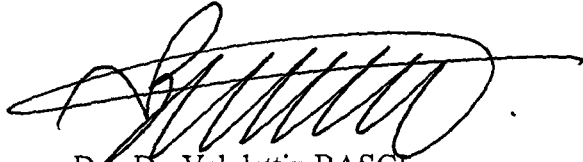

Jüri

Y.Doç.Dr. Erkin GELSOY

Yukarıdaki İmzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. 11/11/2002

Doç.Dr. Vahdettin BAŞÇI

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1.OSMANLI SARAY TEŞKİLÂTI	1
1.1.Enderûn	2
1.2.Bîrûn.....	7
1.3.Harem.....	8
2.OSMANLI SARAY TEŞRİFÂTI	12
2.1.Teşrifât Müessesesinin Teşekkülü.....	12
2.2.Tarihçesi.....	15
2.3.Teşkilâtı.....	21
BİRİNCİ BÖLÜM	
1.DEVLET İŞLERİNE AİT TÖRENLER	26
1.1.Cûlus-ı Hümâyun.....	26
1.1.1.Biat töreni.....	28
1.1.2.Cûlus töreni.....	30
1.1.3.Cûlus bahşişi.....	37
1.2.Kılıç Kuşanma Töreni	39
1.2.1.Deniz yoluyla gidiş.....	43
1.2.2.Kara yoluyla gidiş.....	47
1.3. Divân-ı Hümâyun Toplantıları.....	49
1.3.1.Divân-ı hümâyun teşrifâtı.....	53
1.3.2.Arza girme töreni.....	58
1.3.3.Ulûfe dağıtımı ve elçi kabulü.....	60
1.3.3.1. Ulûfe dağıtımı	60
1.3.3.2. Elçi kabulü.....	62
1.3.3.3.Elçinin sadrazam tarafından kabulü.....	65
1.3.3.4. Elçinin padişah tarafından kabulü.....	67
1.3.4.Ayak Divânı.....	70

II

1.4.Sefer-i Hümâyûn.....	72
1.4.1.Tuğ-ı hümâyûnun çıkarılması	73
1.4.2.Otağ-ı hümâyûnun kuruluşu.....	74
1.4.3.Sefer alayı	75
1.5.Donanma-yı Hümâyûnun Denize Açılması.....	83

İKİNCİ BÖLÜM

2.DİNÎ TÖRENLER.....	89
2.1.Cuma Selâmlığı.....	89
2.2.Mevlid Kandili.....	96
2.3.Sarayda Bayram Törenleri.....	105
2.3.1.Arife divânı.....	109
2.3.2.Bayram töreni.....	110
2.3.3.Bayram alayı.....	116
2.3.4.Bayram sonrası törenleri	124
2.4.Hırka-i Saâdet Ziyareti.....	126
2.5.Sarayda Surre-i Hümâyûnun Hazırlanması	132
2.5.1.Hac ve surre.....	132
2.5.2.Surre töreni.....	142
2.5.3.Surre-i hümâyûnla gönderilen hediyeler.....	147
2.6.Cenaze Töreni.....	150

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.HAREME AİT TÖRENLER VE SARAYDA GÜNLÜK HAYAT.....	159
3.1.Vilâdet-i Hümâyûn.....	159
3.1.1. Doğum töreni	159
3.1.2.Beşik alayı.....	165
3.1.3.Valide beşik alayı.....	166
3.1.4.Sadrazam beşik alayı.....	167
3.2.Valide Alayı	169
3.3.Bed'i Besmele Töreni.....	173
3.4.Biniş-i Hümâyûn.....	177
3.5. Kur'ân-ı Kerîm Hatmi Töreni.....	183

III

3.6.Nikâh Akdi.....	184
3.7.Sûr-ı Hümâyun.....	189
3.7.1.Sünnet töreni (Sûr-ı hıtân).....	193
3.7.2.Düğün Töreni (sûr-ı arûs)	196
SONUÇ	200
KAYNAKÇA	203
EKLER	218
ÖZGEÇMİŞ	246

ÖZET

DOKTORA TEZİ
XVII.YÜZYIL OSMANLI SARAY TEŞRİFÂTI VE TÖRENLERİ

DÜNDAR ALİKILIÇ

Danışman: Prof.Dr. Enver KONUKÇU

2002-Sayfa: 255

Jüri: Prof.Dr. Enver KONUKÇU

.....
.....
.....
.....

XVII. yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri üzerine yapılan bu çalışma, giriş bölümü ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, Osmanlı Saray Teşkilâtı, Saray Teşrifâtının teşekkülü, tarihçesi ve teşkilâtı hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Devlet işlerine ait Divân-ı Hümâyun Teşrifâtı, Cülus, Kılıç Kuşanma, Sefere çıkış ve Donanmanın denize açılması ile ilgili törenlere değinilmiştir.

İkinci bölümde, Cuma Selâmlığı, Mevlîd Kandili, Bayramlaşma, Hırka-i Şerîf Ziyareti, Surre-i Hümâyun İhracı ve Cenâze Törenleri hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, şehzadelerin doğumu, eğitimi, padişahın saray dışına çıkması, nikâh ve düğün törenleri, teşrifât defterleri ve arşiv belgelerindeki bilgilere göre değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Ph.D THESIS

**OTTOMAN PALACE PROTOCOL AND
CEREMONIES IN THE XVIIth CENTURY**

Dündar ALİKILIÇ

Supervisor: Prof.Dr. Enver KONUKÇU

2002-Page:255

Jury: Prof.Dr. Enver KONUKÇU

.....
.....
.....
.....

Ottoman Palace Protocol and Ceremonies in the XVIIth century

This study is concerned with the Ottoman Court Protocol and ceremonies in XVII. century and composed of an introductory part and three chapters.

The introductory part is intended to give information on the Ottoman Palace Protocol and on the formation, history and organization of the Court Protocol.

The first chapter tackles the ceremonies concerning the state affairs such as Divan-ı Humayun Protocol, Accession to the Throne, Sword-wearing, Expedition and Sailing of the Fleet.

The second chapter gives information about Cuma Selamlığı, Mevlid Kandili, Bayramlaşma (Greetings), Visit to Hırka-i Şerif, Surre-i Humayun (Bidding the Pilgrims) and funeral ceremonies.

The third chapter is devoted to an archive –and- protocol notebooks-based evaluation of the birth and education of princes (padisahs-to-be), padisah's leaving the court for a walk outside, engagement and wedding ceremonies.

ÖNSÖZ

Törenler, bir toplumun sosyo-kültürel hayatında önemli olan olayları ve günleri anmak veya kutlamak için hazırlanan ve yapılan toplantılardır. Bu yönüyle siyasî tarih kadar, sanat ve kültür tarihi açısından da önemli olup, biçimleri ve nitelikleri bakımından kendi çağlarına ışık tutmaktadırlar.

Toplantı ve merasimler, devletlerin ve toplulukların karakteristik yapılarının ortaya konulduğu etkinliklerden olup devletlerin siyasî, ekonomik ve sosyal kudretleri ile orantılı biçimde organize edilmişlerdir. Tarihte diğer devletlerde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin kültür tarihi içinde de törenler, hem içerik hem de şekil bakımından önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı Devleti'nde, bu törenlere katılanların ve görevlilerin yerlerini belirleyen ve yapacakları işleri düzenleyen belli başlı tören kuralları vardı. Sadece törenler değil, bütün resmî iş ve münasebetler de belirli kurallar manzumesi içinde yürütülmekteydi. Bu kurallara “Teşrifât Usûlleri” denirdi ve bunlar Kanunnâmelere ve Teşrifât Defterlerine yazılarak kaydedilirlerdi.

Diğer taraftan saray, sadece padişahın ikametgâh alanı değil, aynı zamanda devletin idare merkeziydi. Burada gündelik resmî işlerin yanısıra, özel hayatın kendisi de belli bir teşrifât çerçevesinde devam ederdi. Saraya herhangi bir iş için veya arza çıkmak için gelen birisi, bu teşrifâta uygun biçimde hareket eder ve kabul edilirdi. Bundan başka padişaha, hareme, diğer saray halkına gelen ziyaretçiler kabul edilirken, saraydakilerin birbirlerini ziyaretlerinde, dinî merasimlerde, devlete ait işlerde ve günlük hayatın bütün alanlarında, aynı hususa dikkat edilirdi.

Protokolün Osmanlı Devleti içinde bu kadar oturmuş, bütün inceliklerine kadar düşünülp uygulanmış olması, köklü bir devlet ve yönetim geleneğinin bir sonucudur.

Bu araştırmada, arşiv kaynaklarının daha zengin olduğu ve teşrifâtçılığın kurumsallaştığı XVII. yüzyıldaki Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri incelenmiştir. Bununla birlikte XVI. yüzyılın son dönemlerine ait ve XVIII. yüzyıla ait pek çok kaynaktan da istifade edildi. Bilindiği üzere XVIII. yüzyıldaki

VII

Osmanlı Saray Teşrifâtı, muhteva olarak fazla değişikliğe uğramadan devam etmiştir.

Bu çalışmada, Osmanlı Arşiv Kaynakları ve kütüphanelerde mevcut olan Teşrifât Defterleri esas alınmış, ayrıca çağdaş kronikler ve araştırma eserlerden de faydalanılmıştır. Arşivlerdeki tasnif çalışmaları devam ettikçe, ortaya yeni kaynaklar çıkacak ve bu hususdaki bilgiler artarak Türk Kültürü ve Medeniyeti Tarihinin teferruatlı olarak incelenmesi mümkün olacaktır.

Çalışmalarım esnasında her türlü desteği sağlayan, bilgi ve birikimlerinden faydalandığım kıymetli hocam Sayın Prof.Dr. Enver KONUKÇU'ya, beni bu konuya yönlendiren Doç.Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL'e, tezin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Yrd.Doç.Dr. Muzaffer DOĞAN'a, Yrd.Doç.Dr. Mehmet İNBAŞI'ya ve bu tezi okuyarak gerekli tenkitleri yapan Doç. Dr. Besim ÖZCAN'a teşekkürlerimi sunarım. Başbakanlık Arşivindeki çalışmalarım sırasında gereken kolaylığı sağlayan Araştırma Salonu Görevlilerine ve Arşiv Personeline, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Kütüphanesi ile Süleymaniye Kütüphanesi çalışanlarına da müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Erzurum-2002

Dündar ALİKILIÇ

KISALTMALAR

A.E.	Ali Emirî Tasnifi
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
BEO.	Bâb-ı âli Evrak Odası
bkz.	bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTT.	Belgelerle Türk Tarihi
c.	cilt
CT.	Cevdet Tasnifi
CTE.	Cevdet Tasnifi Evkaf
CTS.	Cevdet Tasnifi Saray
CTSM.	Cevdet Tasnifi Saray Mesalihi
çev.	Çeviren
D.	Defter
d.	Doğumu
D.HMH.	Dahiliye Haremeyn Muhasebesi
D.TŞF.	Bâb-ı Defteri Teşrifât Kalemi
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
E.	Evrak
H.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
HH.	Hatt-ı Hümayun
HTM.	Hayat Tarih Mecmuası
İA.	İslâm Ansiklopedisi
İET.	İbnü'l-Emin Tasnifi
İETSM.	İbnü'l-Emin Tasnifi Saray Mesalihi
İSA.	İstanbul Ansiklopedisi
KK.	Kamil Kepeci
M.	Milâdî

MD.	Mühimme Defteri
M.Ö.	Milâttan Önce
MTM.	Millî Tettebbûlar Mecmuası
Mü.	Mükerrer
Nr.	Numara
OTAM.	Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
OTDS.	Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
öl.	ölümü
s.	sahife
Sad.	Sadeleştiren
SD.	Sadaret Defteri
Slym. Ktp.	Süleymaniye Kütüphanesi
TD.	Teşrifât Defteri
TED.	Tarih Enstitüsü Dergisi
TKA.	Türk Kültürü Araştırmaları
TOEM	Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
TSMA.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK.	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TV.	Tarih Vesikaları
vb.	ve bunun gibi
vrk.	varak
YBT.	Yıllar Boyu Tarih

G İ R İ Ş

1. OSMANLI SARAY TEŞKİLÂTI

Osmanlı Devleti'nde saray, sadece bir devlet reisinin yaşadığı ve özel hizmetlerinin görüldüğü bir mekân ve hizmetli kadrolarının oluşturduğu bir kurum değil, aynı zamanda yönetimin başında bulunan mutlak hükümdarın etrafında yer alan görevlilerin oluşturduğu bir birimdir.¹

Yönetici sınıfın tüm Osmanlı devlet düzenini işlerliğe kavuşturmak gibi özel güç ve yetkileri vardı. Osmanlı tarihi boyunca yönetici sınıf, merkezi yönetimin güçlü olduğu dönemlerde yüksek statülü ve yetkili olmuş fakat XVII. yüzyıldan itibaren küçük yaştaki padişahların tahta çıkmasıyla otorite boşluğu meydana gelmiş, bu da adem-i merkeziyete sebep olmuştur.

Osmanlı sarayının yönetim örgütü, Topkapı Sarayı'nın yapısal olarak incelenmesiyle daha iyi anlaşılabilir. Nitekim Osmanlı padişahlarına dört asra yakın hizmet veren ve Fatih Kanunnâmesi'nde belirtilen hususlara göre şekillenen Topkapı Sarayı, esas itibariyle Bîrûn (dış bölüm), Enderûn (iç bölüm) ve Harem olmak üzere başlıca üç ana bölümden oluşmaktaydı. Sarayın nizâmı, mekânları bu teşkilâta uygun şekilde düzenlenmişti.² Bu üç bölümde hükümdarın özel hizmetleri kadar kamu hizmetleri de görülürdü. Sarayın Bâbüssaâde denilen kapısından itibaren hükümdarın özel ikametgâhı başlar ve buradan içeri izinsiz Vezir-i âzam dahil hiçbir kamu görevlisi giremezdi.³ Bâbüssaâde'den içerideki üçüncü avluya Enderûn veya Harem-i Hümayun denilirdi.⁴ Burada Enderûn halkına ait değişik oda ve koğuşlar bulunmaktaydı. Padişahın özel dairesi olan Harem de Enderûn'un bir parçasıydı.⁵

¹ Arif Göktaş, "Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilâtı: Enderûn Mektebi", *Osmanlı II*, Ankara 2000, s.717

² Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı" *Osmanlı Devleti Tarihi I*, Ed. E.İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s.145.

³ Semavi Eyice, "Bâbüssaâde", *DİA IV*, İstanbul 1991, s.409; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire*, London 1973, s.77.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s.298

⁵ Hamza Taşçı, "Enderûn", *Tarih ve Medeniyet*, sayı:63, İstanbul 1999, s.64

Sarayın birinci avlusunda, yani Bâb-ı Hümâyün ile Orta Kapı arasında Bîrûn erkânı denilen, saraya mensup görevlilerin odaları, bulunmaktaydı.⁶ Bîrûn, yönetimin asıl merkeziydi ve hükümdarın dış dünya ile olan ilişkilerini sağlayan hizmetlerden sorumluydu. Dolayısıyla sarayın bu üç bölümü, her birinin kendisine mahsus teşkilâtı ve kanunları, terbiye sistemi ve hatta ıstılahları vardı. Buradaki kanun ve kaidelere padişahlar da riayet ederlerdi.

1.1.Enderûn

İmparatorluğun başından itibaren kurulan ve belli değişikliklerle birlikte Tanzimat döneminin başına kadar sürüp giden eski Osmanlı Sarayı Harem, Enderûn ve Bîrûn gibi üç ana bölümden oluşuyordu.

Kelime olarak sarayın iç hayatı anlamına gelen Enderûn, saray ve mabeyn karşılığı olarak kullanılan bu tabirdir.⁷ Teşkilât anlamında ise, Osmanlı sarayında padişahın günlük yaşamını geçirdiği ve dinlenmesi, eğlenmesi, çalışması ile ilgili tüm hizmetlerin verildiği birimdir. Sarayın üçüncü ve dördüncü bölümlerini kapsayan Enderûn, oda denen koğuşlar, eğitim birimleri, köşkler, kütüphâne, hazine, hamam ve camiden oluşmaktadır. Enderûn halkı denen saray kadrosu ise, iç oğlanları, oda erkânı ve akağalardan oluşuyordu.⁸ Enderûn'un iki türlü fonksiyonu vardı. Birincisi padişahın özel hizmetlerini yapmak, ikincisi devlete yüksek yönetici yetiştirmektir.⁹ Dolayısıyla Enderûn, sarayda resmî ve özel hayatın iç içe bulunduğu bölümdür.

Enderûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî mekanizmasını yürütecek seçkin elemanların yetiştirildiği saray teşkilâtı içerisinde yer alan bir eğitim müessesesi olduğundan Osmanlı Devleti'nde medrese dışındaki en önemli eğitim kurumudur.¹⁰ Kayıtlarda okul¹¹ ya da mektep olarak geçen Enderûn Mektebi;

⁶ Mehmet İpşirli, "Bâb-ı Hümâyün", *DİA* IV, İstanbul 1991, s.361

⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *OTDS I*, İstanbul 1993, s.533

⁸ Necdet Sakaoğlu, "Enderûn" *İSA II*, İstanbul 1994, s.172

⁹ Çuhadar Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderûn* (çev. Cahit Kayra), İstanbul 1987, s.21; Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul, (..) s.123

¹⁰ Mehmet İpşirli, "İlmiye Teşkilâtı" *Osmanlı Medeniyeti Tarihi I*, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s.251.

¹¹ Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, (çev. Cahit Kayra), İstanbul 1996, s.66; Albert Howe Lybyer, *Kanunî Sultan Süleyman Devri'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, (çev. Seçkin Cılızoğlu), İstanbul 2000, s.78

Topkapı ile dış saraylardan Edirne, Galata, İbrahim Paşa ve İskender Çelebi saraylarında faaliyette bulunan eğitim kurumlarına verilen addır. Enderûn Mektebi'nin en eskisine Edirne Sarayı'nda rastlanmaktadır. Bunun yanında kısa süreli olarak İskender Çelebi Sarayı'nda da hizmet veren Enderûn Mekteplerinden günümüze kadar geleni ise, Galatasaray Enderûn Mektebi'dir.¹²

Daha ziyade mülkî ve askerî idarecilerin yetiştirildiği bu mektep, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştu. Bu vasfı ile resmî Osmanlı ideolojisi veya zihniyetinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini teşkil ettiği gibi, idarî ve siyasî hedeflerin tayininde, devletin ana kurumlarının işleyişinde önemli bir yere sahip olmuştu.¹³ Genel anlamda Enderûn, bir akademi gibi çalışarak hem saray içi hem de dış görevliler için devlet adamı yetiştiriyordu.¹⁴

Temeli Acemi Ocağı'na dayanan ve pençik resmî karşılığında alınan Hristiyan çocuklarından kabiliyetli olanların seçilip eğitiminin yapıldığı Enderûn mektebi ile Osmanlı Devleti'ne yetenekli asker ve kumandan sağlamak, sürekli büyüyen ülkenin farklı din, dil ve kültürüne mensup halkını idare edecek sağlam ve yetenekli yönetici kadrolarını yetiştirmek hedeflenmişti.¹⁵ Osmanlı Devleti'nde Hristiyan ailelerden devşirilen küçük çocuklar, önce Müslüman Türk ailelerinin yanında yetişir, sonra acemi oğlanlar saray ve kışlalarında eğitim görürlerdi.¹⁶ Buradaki eğitimden sonra "çıkma" adı verilen dağıtıma tabi tutularak çeşitli zümreler içerisine gönderilirlerdi. Bu zümrelerden kabiliyet ve üstün yeteneklerini gösterenler daha yüksek seviyede eğitilmek üzere Enderûn'a alınırdı.

Enderûn Mektebi'nin kurulduğu güne kadar ona benzer başka bir kuruluş bulunmamaktaydı. Selçuklularda ve Avrupa'da hanedan mensuplarının özel itinaya dayalı öğrenim gördükleri bilinmekte ise de, Enderûn Mektebi'nin eğitim sistemi bunlardan tamamen farklıydı.

¹² İsmet Parmaksızoğlu, "Enderûn" *Türk Ansiklopedisi* XV, Ankara 1968, s.193; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* II, Ankara 1995, s.520

¹³ Mehmet İpşirli, "Enderûn", *DİA* XI, İstanbul 1995, s.185

¹⁴ Tanju Sarı, *Gezginlerin Gözüyle Bir İmparatorluk*, İstanbul 1998, s.41

¹⁵ Aykut Kazancıgil, *Osmanlılar'da Bilim ve Teknoloji*, İstanbul 1999, s.89; Ricaut, *Türkler'in Siyasî Düsturları*, (çev. M.Reşat Uzmen), Tercüman 1001 Temel Eser Nr.81, İstanbul(...), s.51

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* I, Ankara 1988, s.6; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1994, s.80

Enderûn teşkilâtı, İstanbul'un fethinden önce II. Murad zamanında Edirne Sarayı'nda teşkil edilmekle birlikte, gerçek teşkilâtına Fatih Sultan Mehmed zamanında kavuşmuştur.¹⁷ Bu dönemde Enderûn Mektebi yalnız bir devşirme mektebi olma hüviyetinden çıkarak, devletin idaresi için gerekli mülkî ve idarî kadro eğitimine de yönelmiştir.

Saray düzeni içinde ve devletin dış hizmetlerinde ilerleyip yükselebilmek büyük ölçüde kabiliyete dayanıyordu. Bu nedenle, Enderûn Mektebi eğitiminde bütünüyle ilgiye, kabiliyetlere ve bireysel farklılıklara öncelik veriliyor, iç oğlanlarının eğilimleri ve kabiliyetli oldukları alanlar titizlikle inceleniyordu. Enderûn'daki eğitim medreselerdeki eğitimden, çeşitli konuları kapsaması ve uygulamalı eğitimin ağır basmasından dolayı farklıydı.

Hazırlık okullarındaki öğrenciler, ilgi ve yeteneklerine göre askerlik, savaş hünnerleri, dil ve edebiyat, çeşitli el sanatları, hattatlık ve benzeri alanlardan birinde gelişip yetiştirme imkânı bulurlardı. Bunların dışındakiler Yeniçeri ve Sipahi Ocaklarına aktarılırlardı. Ayrıca sarayın ihtiyacını karşılamak için kurulmuş çeşitli atölye ve imalâthânelerde çalışma imkânı bulurlardı.

Sarayda üst düzey eğitimi almaya liyakatli olanlar da sıkı bir eğitimden geçerlerdi. Türkçe (Osmanlıca) okuma-yazma, Arapça, Kur'an ve din dersleri, Arapça dil ve grameri, Farsça ve Fars edebiyatı, fıkıh, tefsir, Türk edebiyatı ve benzeri konular üst öğrenim aşamasında verilen derslerdi. Ayrıca öğrencinin Seferli, Kiler ve Hazine Odalarına bağlı meslekî öğrenimin hangi dalında uzmanlaşacağı da büyük ölçüde bireysel kabiliyetlere bağlıydı. Bedenî, ruhî ve dinî alanda yetiştirme günlük hayatın ihtiyaçlarına uygun olurdu. Enderûn Mektebi'nin müfredatı aynı zamanda ordu ve bürokrasi hizmetlerine ayrılacakları da tespit edecek şekilde planlanmıştı.¹⁸

Enderûn-ı Hümayun hiyerarşik bir biçimde düzenlenmiş başlıca altı oda (veya koğuş)dan meydana gelmişti. Her odanın başında bir ağa bulunurdu.¹⁹ Tam

¹⁷ Ülker Akkutay, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderûn Mektebi", *Osmanlı V*, Ankara 1999, s.187; Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, (haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser Nr.17, İstanbul (..?), s.107; Yusuf Halaçoğlu, *XVI. XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s.30

¹⁸ Sina Akşin, "Osmanlı Sarayının Yapısı ve İşlevleri", *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.V, Ankara 1999, s.2079; Göktaş, "Enderûn Mektebi", *Osmanlı II*, s.720

¹⁹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1939, s.7

anlamıyla bir ihtisas okulu niteliğinde olan bu eğitim kademeleri şunlardır: Büyük ve Küçük Oda, Doğancı Koğuşu, Seferli Koğuşu, Kiler Koğuşu, Hazine Odası ve Has Oda.

Büyük ve Küçük Oda (Hâne-i Kebîr ve Hâne-i Sagîr): Her iki oda arasındaki fark büyüklük farkı olup birer meslek okulu idiler.²⁰ Büyük ve Küçük Odadaki iç oğlanları, sarayın en alt kademesinde bulunup kabiliyet gösterirlerse diğer dört odada, en yüksek yere kadar çıkabilirlerdi. Giydikleri kıyafetten dolayı kendilerine “Dolamalı” da denilirdi. Enderûn Mektebi’nin hazırlık sınıfları konumunda olan bu odalarda, Türkçe, Arapça ve Farsça’yı öğrendikten sonra spor hareketlerinden güreş, atlama, koşu, meç, ok çekme, tomak talimleri de yaptırılırdı. Bu iki odadan terfi edip bir üst dereceye yükselen kıdemli bir iç oğlanı, kaftanlı tabir olunarak seferli koğuşuna geçirilirdi. Bunlardan seferli koğuşuna giremeyenler, yani kaftanlı olmayanlar ise, çıkmalarda maaş derecelerine göre süvari ocağının sipâhi ve silâhdâr bölüklerine gönderilirdi.²¹

Doğancılar Odası (Hâne-i Bâzyân): Büyük ve Küçük Oda öğrenimini tamamlayanlar Doğancılar Odası’na geçerlerdi. Bu oda, padişahın avda kullandığı doğanlara bakan ve eğiten kırk öğrenciden oluşuyordu. Ağalarına Doğancıbaşı denilirdi. Doğancılar Koğuşu Sultan IV. Mehmed döneminde kaldırıldı.²² Doğancıbaşının görev ve yetkileri bîrûn halkından Çakırcıbaşıya verilmiştir. Bütün Türk boylarında olduğu gibi Osmanlı Türkleri de av teşkilâtına büyük önem vermişler; şahin, doğan gibi hayvanların eğitimiyle meşgul olmuşlardır. Doğancıbaşı terfi ettiğinde, diğer Arz ağaları gibi Mirahur, Çakırcıbaşı veya Şahincibaşı olurdu.²³

Seferli Odası (Hâne-i Seferli): Bu odaya gelen öğrenciler, eğitim-öğretim yanında meslek eğitimi ile birlikte sarayın işlerini de yapmaya başlarlardı. Burada personelin görevi, padişah saraydan ayrılınca onunla birlikte gitmek, yolda padişahın silahını ve üniformasını temizlemek, tamir etmek, çamaşırlarını

²⁰ İsmail H.Baykal, *Enderûn Mektebi*, İstanbul 1953, s.49

²¹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.310

²² Abdülkadir Özcan, “Doğancı”, *DİA* IX, İstanbul 1994, s.488; Öztuna, Doğancılar Koğuşu’nun 1675’de kaldırıldığını belirtmektedir. Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, İstanbul 1999, s.254

²³ Baykal, *a.g.e.*, s.67

yıkamaktı. Padişah sarayda ise, onun tören elbiselerini hazırlarlar, yıkanan çamaşırları kontrol ederler ve padişahın sarığının sarılmasına yardım ederlerdi. Fakat sonradan seferli koğuşu daha geniş teşkilâtla bir sanat mektebi haline getirilerek musikişinâslar, hânendeler, kemankeşler, pehlivanlar, berberler, hamamcılar, tellâklar yetiştirilmişti. Soyтары olarak bilinen dilsiz ve cüceler de bu koğuşta bulunurlardı. Seferli koğuşundan âlim, şair, musikide başarılı çok sayıda kimse yetişmiştir.²⁴

Kiler Koğuşu: Bu odada bulunan gilmânlar, teorik bilginin yanı sıra özellikle çeşitli yiyecek ve içeceklerin hazırlanmasında ve servisinde eğitilirlerdi. Bu koğuşun âmiri Serkilâr-i hassa denilen Kilercibaşı'ydı.²⁵

Hazine Koğuşu: Bu odanın öğrencileri saray hazinesinin korunmasına yardım eder, belirli zamanlarda hazinenin açılıp kapanmasında hazır bulunurlardı. Hazinedeki eşyayı sayıp, listelerini tutarlardı. Bu oda da Fatih tarafından kurulmuştu.

Has Oda: Enderûn Mektebi odalarının en yüksek kademesi Has Oda idi. Fatih'in emri ile kurulmuştu.²⁶ Bu odadaki eğitimin ana hedefi, elemanları idarecilik yönünden yetiştirmektir. Has Odadaki bu eğitim, teorinin yanı sıra uygulamaya dayalı olarak yapılmaya çalışılmıştır. Bu odadakiler, Enderûn Mektebi'nin elit kısmını oluşturduğundan defalarca seçimden geçmişler ve genç olmalarına rağmen sistemde büyük bir yere sahip olmuşlardı. Bu özelliklerinden dolayı sürekli olarak padişahın hususi işlerinde bulunurlardı.

Bu Enderûn odaları, adlarının çağrıştırdığı alanlarda ve geceli gündüzlü sıkı bir disiplin altında eğitimlerini sürdürmelerine göre düzenlenmişti. Günlük yaşam, hizmet, ibadet, spor, silah eğitimi, yarışma, müzik, okuma-yazma uğraşları ile doluydu. Sekiz yıllık zorunlu Enderûn hizmetini dolduranlar, odalarının konumuna uygun biçimde ve "çıkma" denen atama işlemleriyle dış göreve giderler ve eğitimlerini tamamlarlardı. Bir daha saray hizmetine dönmezlerdi.²⁷

²⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.311; Akkutay, "Enderûn Mektebi" *Osmanlı V*, s.189

²⁵ İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Ankara 1999, s.17; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.313.

²⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri I*, İstanbul 1990, s.326.

²⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s.19; Baykal, *Enderûn Mektebi*, s.68.

Eğitim hayatını bitirenlere diploma verilirdi. Açılan kadrolara alt sınıflardan sırası gelenler alınırdı.

1.2. Bîrûn

Resmî adıyla Saray-ı Cedide-i Âmire olan Topkapı Sarayı'nda, Harem-i Hümayun da denen Enderûn ile Harem dairesi dış dünyaya kapalıydı. Bu iki bölümde yaşayanlar ve padişaha hizmet verenler sarayda yatıp kalkmakta, sarayın iç halkından sayılmaktaydılar. Dışarıda aileleri ve evleri yoktu. Geceli gündüzlü saray disiplini altındaydılar.

Bîrûn, Devletin idarî teşkilâtında dış hizmetlerle alakâlı olarak kullanılmış bir tabirdir. Özellikle yükselme döneminde, devletin işlerini yürütmekle görevli olanların sayısı bir hayli artmıştı.²⁸ Bunlardan sarayda görev alanlara Enderûn, devlet yönetiminde görev alanlara da Bîrûn denilmiştir. Bîrûn mensuplarının en büyüğü Sadrâzam olup²⁹ alt kademeye kadar bu sıralama yüzlerce, (bazı zamanlar binlerce) personeli kapsamaktaydı. Bîrûn görevlilerinin tayin ve terfileri özel prensiplere göre yapılırdı.

Enderûn halkının sarayda ikâmet etmesine rağmen Bîrûn halkı, İstanbul'da evi ve ailesi olan, her gün hizmet için saraya gelip giden görevlilerden oluşmaktaydı. Bunlar üzerinde Enderûn'a uygulanan tarzda bir disiplin de söz konusu değildi. Bîrûn görevlerine atamaları, Sadrâzam yapmaktaydı. Geniş anlamda Bîrûn, Sadrâzamdı başlayarak tüm yöneticileri, divân görevlilerini, İstanbul'daki asker ocaklarını kapsıyordu. Bunlardan, vezirlerle birinci sıradaki yöneticilere *Bîrûn ricâli* denmekteydi. Dar kapsamda ise sarayla ilgili güvenlik, kapıcılık, taşımacılık, din, sağlık, vakıf ve benzeri işlere bakanlar, sarayın Bîrûn halkını oluşturmaktaydı.³⁰

Bîrûn, merkezî yönetimle, meslekî ve askerî birçok görevlilerin bulunduğu yerdî ve etkinlikleri, birbirinden ayrılmaz biçimde sarayı ve devleti ilgilendiriyordu. Çok sayıda, ancak özenle kaydedilmiş bir görevli kitlesini içine alıyordu; atama (çıkma) ve az çok düzenli aralarla gerçekleşen yükseltmeler

²⁸ Abdülkadir Özcan, "Bîrûn", *DİA* VI, İstanbul 1992, s.205

²⁹ Pakalın, "Bîrûn", *OTDS* I, s.236

³⁰ Necdet Sakaoğlu, "Bîrûn", *İSA* III, İstanbul 1994, s.245; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* II, s.553

yoluyla ve bir de yeni bir sultan tahta çıktığında değişmeler oluyordu.³¹ Dış hizmetlerde çalışanların çoğu, iç hizmet görevlilerine bağlı olarak veya sürekli onlarla iş bağlantısı içinde bulunarak bir ilişki kurarlardı. Hepsi de dolaysız veya bir ya da birkaç görevlinin aracılığıyla dolaylı olarak sultanın hizmetindeydi.³²

Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümayun ile Bâbüssaâde arasını içine alan ve birinci yer ile ikinci yer denilen sahaları kapsayan Bîrûn halkı altı kısımdan oluşurdu.³³

1.Ulema Sınıfı: Padişah hocası, Hekimbaşı, Cerrahbaşı, Kehhalbaşı, Müneccimbaşı, Hünkâr imamı.

2.Ümera Sınıfı: Şehremini, Arpa emini, Matbah emini, Darphâne emini, Kağıt emini.

3.Özengi veya Rikâb Ağalar: Emir-i alem, Kapıcıbaşı, Kapıcılar kethüdâsı, Çavuşbaşı, Şikâr ağaları denilen Çakırcıbaşı, Şahincibaşı, Atmacacıbaşı, Emir-i âhur, Yeniçeri ağası, Cebecibaşı, Topçubaşı, Arabacıbaşı ve Altı bölük Kapıkulu Süvarileri ağaları.

4.Müteferrikalar: Saray mensuplarının hizmetlerini gören hademeler

5.Baltacılar: Harem-i Hümayun ile şehzâdelerin ve saray haricinde sultanların muhafazalarına ve hizmetlerine memur bir sınıf.

6.Müteferrik Hizmetliler: Peykler, Solaklar, Şatırlar, Mehterler, Sakalar, Hizmet bölükleri efradı yani Çamaşırcı, Aşçı, Ekmekçi, Terzi ve sâire sanatkârlar yani Hattatlar, Hakkâklar, Kuyumcular, Demirciler, Silahcılar³⁴ ve diğer yan personel Bîrûn'un uzantıları sayılıyordu.

1.3. Harem

İslâm dünyasında eskiden beri yaygın olarak bilinen bir terim olarak Harem, sarayların ve büyük evlerin sadece hanımlara tahsis edilen bölümü ve selâmlığın mukabili olarak kullanılmıştır. Topkapı Sarayı da, Osmanlı padişahlarının

³¹ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Server Tanilli), İstanbul 1995, s.221

³² Lybyer, *Osmanlı İmparatorluğunun Yönetimi*, s.121

³³ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s.53; İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı" *Osmanlı Devleti Tarihi I*, s.153-154; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.359

³⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.358.

ikâmetgâhı olduğundan padişahın aile efradı ve onlara hizmet eden kadınlara tahsis edilmiş bölümüne Harem-i Hümayun denilmiştir.³⁵

Osmanlı sarayında Harem hayatının, devletin kuruluşundan itibaren mevcut olmakla birlikte, Edirne Sarayı'nın yapılmasıyla şekillendiği, İstanbul'un alınmasıyla geliştiği bilinmektedir. Teşkilâtlandırılması Fatih Sultan Mehmed zamanında gerçekleşmiş ve bu teşkilât, devlet yapısındaki genel eğilime uygun biçimde devşirme sistemiyle geliştirilmiştir. Burada, en alt kademe olan câriyelikten son mertebe olan ustalığa (Hasekilik ve Vâlîde Sultanlık hariç) yükselme birçok bakımdan Enderûn teşkilâtındaki terfi sistemine benzemektedir. Esasen Osmanlı saray teşkilâtında Harem-i Hümayun tabiri, hem Harem'i hem de Enderûn'u içine almaktaydı.

Harem-i Hümayun'un tutarlı ve çok gelişkin bir kuruma dönüşmesi XVI. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. Bu dönüşüm Kanunî Sultan Süleyman ve haleflerinin saltanat dönemlerinde meydana gelen değişikliklerin, özellikle de padişah ailesinin başkentte toplanmasının sonucuydu. Padişah, sarayından gittikçe daha az çıkan bir hükümdar halini alırken, ailesinin o güne kadar sancaklara dağılmış üyeleri, kendilerine kamu görevi verilmeyince, yavaş yavaş imparatorluk başkentine toplanmışlar. XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde padişah ailesinin, padişahın kendisinin dışında, hiç bir üyesi -erkek ya da kadın- başkentten ayrılmaz olmuştu. Bunun neticesi olarak anneler gibi oğulları da, sarayın iç dünyasının sürekli sakinleri haline geldiler. XVI. yüzyıl sonlarında sultan ve ailesinin saraydaki ikametgâhının safları giderek genişledi. Önce padişah kadınlarının, sonra şehzadelerin maiyetlerini içine aldı, müteakiben de haremın artan nüfusunun ihtiyaçlarını karşılayacak hizmet kadroları eklendi.³⁶

Harem-i Hümayun'un güçlenmesi, sadece padişahın ailesinin başkentte bulunmasından değil, aynı zamanda sultan hânesinin aile kısmının padişah ikametgâhıyla bütünleşmesinden ileri geliyordu. Harem, XVII. yüzyılla birlikte gelişen, yeni teşkilât ve işleviyle farklı bir rol üstlendi. Bu dönemde nüfusundaki artış öncekinden büyük bir hiyerarşik örgütlenme ve farklı işlev ihtiyacı doğurdu. Bu genişlemiş olan Harem, "Harem Kurumu" olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla XVII. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde, yerli yerine oturmuş ve tam

³⁵ İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı" *Osmanlı Devleti Tarihi* I, s.146.

³⁶ Leslie P.Peirce, *Harem-i Hümayun*, (çev. Ayşe Berkay), İstanbul 1998, s.160

anlamıyla teşkilâtlanmış bir kurum ortaya çıkmıştı. Yine bu dönemde Harem, Dârüssaâde *Saâdet evi*³⁷ olarak anılmaya başlamıştır. Dârüssaâde teriminin daha sonra görevlilerle sınırlanması, bu özel olarak tanımlanmış grubun harem nüfusunun sadece sayıca büyümesi değil, aynı zamanda harem padişah sarayının bir bölümü haline dönüşmesi ve bir eğitim kurumu olarak öneminin artması yüzünden ortaya çıktığı söylenebilir.³⁸ Saray hizmetlerinde görevli personelin alımında XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren haremde de esas olarak, “devşirme” usûlünün uygulandığı görülmektedir. Nasıl devşirilen çocuklar, hükümetin en yüksek memurluklarına kadar çıkabilmişler ise, hareme alınan câriyeler de türlü aşamalardan geçerek Osmanlı Haremi’nin en yüksek mertebelerine çıkmayı başarmışlardır. Bundan dolayı Enderûn, padişah, saray ve devlet hizmetinde bulunacak erkeklerin, Harem ise kadınların yetiştirilmesi için bir eğitim kurumu olmuştur.³⁹

Harem halkını; padişah, vâlide sultan, padişah hanımları, sultanlar, şehzâdeler gibi Harem’de hizmet edilenler ve ustalar, kalfalar, câriyeler şeklinde hizmet edenler olmak üzere iki grupta değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte asıl harem kapısına kadar, Hareme medhal (antre) kısmında, Dârüssaâde Ağası ve Harem ağalarının emri altındaki erkek köleler istihdam olunmaktaydı. Bu bölümde çalışan bir tek kadın köle yani câriye bulunmadığı gibi, izin alınmadan bu bölümde çalışan tavaşilerden kimsenin asıl hareme girmeleri de mümkün değildi.⁴⁰

Harem personelinin en yetkili görevlisi Harem Ağasıydı ve aralarında dereceleri vardı. Kızlar ağası, Vâlide ağası, Şehzâdeler ağası, Vâlide Sultan Haznedar ağası, Kiler ağası, Büyük oda ağası, Küçük oda ağası şeklinde sıralanmaktadır.⁴¹ Harem Ağasının başlıca görevleri, haremi korumak, yeni câriyeler sağlamak, harem halkının terfileri, yerine göre cezalandırılmalarıyla ilgili hususları padişaha arz etmek, sultanların evlenmesinde vekilliklerini yapmak, kendine bağlı personeli idare etmektir.⁴²

³⁷ BOA. KK. Saray Nr.7102

³⁸ Peirce, *Harem-i Hümayun*, s.179

³⁹ Mehmet İpşirli, “Harem”, *DİA* XVI, İstanbul 1997, s.135

⁴⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı’da Harem*, İstanbul 1997, s.263

⁴¹ Ricaut, *Türklerin Siyasi Düsturları*, s.37

⁴² Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 1992, s.120

Harem personelinin yetiştirilmesinde, Enderûn Mektebi uygulamasındaki usûller tatbik edilirdi. Çeşitli vesilelerle saraya getirilen câriyeler, Müslüman âdâb ve erkânı üzere yetiştirilir, kendilerine okuma yazma, dinî bilgiler öğretilir, yeteneklerine göre mûsikî, bıçki, dikiş, nakış dersleri verilir, ayrıca sofrâ hizmetleri öğretilirdi. Acemilik denilen bu ilk dönemden sonra ilerleme gösterenler kalfa, usta seviyelerine yükselirdi. Haremde yüzlerce câriye olmakla birlikte, bunların büyük bir kısmı hizmetçi idi. Padişah, câriyeler içerisinde birkaç tanesiyle ilgilenir, diğerlerini ne görür ne de bilirdi. İslâm hukukunun belirlediği sınırlar içerisinde onlarla muhatap olurdu.⁴³

Harem teşkilâtında, câriyelerin ulaşabileceği en yüksek mertebe ustalıktı. Güzel, zeki, kabiliyetli câriyeler derece derece yükselerek usta olurlar ve doğrudan padişahın hizmetinde bulunurlardı.⁴⁴ Bunlar Vâlîde Sultan ve Haseki Sultanlardan sonra haremde en yetkili kadınları idiler. İçlerinde padişahın kendisinin seçtiği Haznedâr denilen nüfuzlu kadınların sayısı, on beş-yirmi civarındaydı. En yetkilileri Haznedâr Usta idi. Bütün câriyeler ondan emir alırlar, bazen Vâlîde Sultan ve Hasekiler dahi ondan fikir sorarlardı. Ustaların başlıca görevleri padişahın hizmetini görmektir. Maiyetindeki kalfalar da padişah dairesinin önünde nöbet tutarlardı. Hazinedâr Ustalar, haremdeki bütün hazinelerin anahtarlarını taşırlar, törenlerde önemli görevler üstlenirlerdi.

Haremde en itibarlı hanımı padişahın annesi olan Vâlîde Sultan idi. Tahta çıkan şehzâdenin annesi, Vâlîde alayı denilen bir merasimle Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na taşınır ve oğlunun saltanatı boyunca haremde en yetkili kişisi olurdu. Haremde ikinci derecede nüfuzlu sakinleri, padişah hanımı olan Haseki ve Gözdelelerdi. Câriyelikten gelen, güzellik ve yetenekleriyle padişahın gözüne giren bu hanımlar, XVII. yüzyıla kadar genellikle Avrupalı savaş esiri câriyeler arasından çıkarken daha sonra Kafkaslardan gelenlerden seçilmeye başlanmıştır.

Sultan denilen padişah kızlarının hayatlarında dönem noktası teşkil eden bazı olayların, bu arada doğumlarının, beşik alaylarının özellikle çok ihtişamlı olan nikâh ve düğünlerinin harem hayatını fazlasıyla etkilediği söylenebilir. Sultanların gelin oluncaya kadarki hayatı haremde geçer, hizmetlerinde birçok câriye bulunurdu. Bir sultan okuma çağına geldiğinde *Bed-i hesmele* töreniyle,

⁴³ Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, s.260

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.132

tanınmış hocalardan ders almaya başlar⁴⁵, kendisine başta Kur'an-ı Kerîm olmak üzere dinî bilgiler, hat, tarih, coğrafya dersleri verilirdi.

Padişahların Haseki, İkbal ve Gözde câriyelerinden doğan erkek çocuklarına “Şehzâde” denilirdi. Bebeklik çağında bir şehzâdenin hizmetine birkaç câriye tayin edilir, dört beş yaşına geldiğinde de Has Oda'ya mensup “Lala” denilen kimseler görevlendirildi. Tahsil çağına gelince, devrin en tanınmış hocalarından çeşitli dersler aldırılır, saray muhitinde usûl, erkân ve âdâb öğrenmesine dikkat edilirdi. Daha sonra tahta çıkabilen şehzâde hocalarından birini *Hâce-i Sultânî* seçerdi. Şehzâdelerin sünnet törenleri sarayın en görkemli olayına sebep olurdu.

2. OSMANLI SARAY TEŞRİFÂTI

2.1. Teşrifât Müessesesinin Teşekkülü

Büyük ve köklü bir devlet geleneği olan Osmanlı İmparatorluğu'nun saray teşkilâtı ve teşrifâtı, tarih boyunca gelen Türk devlet kültürünün bir devamı şeklinde gelişmiş ve şekillenmiştir. Nitekim Karahanlı, Gazneli, Selçuklu, Memluk, İlhanlı devletlerinin saray teşkilâtı ve merkezi yapısı, Osmanlı Devleti'nin şekillenmesinde ve idarî mekanizmasının kurulmasında etkili olmuştur. Bunun yanında Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Anadolu Beylikleri de bunda rol oynamışlardır. Hatta Türklerin İslâm uygarlığı çevresine girmeden önceki kurumları ve gelenekleri de, bu dönemlerde bile yaşatılmıştır.

Türk devletleri yapısında hâkimiyetin sembolü olarak gördüğümüz saray, aynı zamanda hükümdarın yaşantısını sürdürdüğü ve saray geleneklerinin varlığının devam ettiği yerdir. Şu halde saray, hükümdarın resmî ve hususî hayatının cereyan ettiği ve bu hayatın icap ettirdiği teşrifâtı yerine getirmekle muvazzaf kimselerin bulunduğu binadır. Saray, selâmlık ve harem olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. Selâmlık, hükümdarın resmî ve gayri resmî kabullerini yaptığı bölümdür. Harem, sultanın nikâhlı ve câriyelerinin yaşadıkları yerdir.⁴⁶

⁴⁵ Zeynep Tarım-Ertuğ, “Osmanlı Devletinde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek”, *Yeni Türkiye* 701 *Osmanlı Özel Sayısı* IV, Ankara 2000, s.34.

⁴⁶ Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı*, Ankara 1978, s.75.

Osmanlı düşünce yapısını ve devlet anlayışındaki incelikleri yansıtan en güzel örnekler, teşrifât usûlleridir. Teşrifât, kelime olarak Arapça'da; şerefleendirme, şeref verme, ziyarette bir yeri şerefli kılma, gitme, gelme, kudüm, vürud ve âzimet manalarını ifade eden *teşrif* kelimesinin çoğuludur.⁴⁷ Terim olarak da devlet büyüklerinin resmî günlerde, kabullerde, bayramlarda ve huzura çıkacakları vakit sıra ve sınıflarına, elçilerin kabulüne, rütbe ve nişanların tevcihatına nezaret etmedir.⁴⁸

Osmanlılarda merasimlerde teşrifât işlerini yapan memura *Teşrifâtî Efendi*, *Teşrifâtçı Efendi* veya *Teşrifâtî-i Divân-ı Hümâyûn* denirdi. Kendisi saray ve devlete ait seremoniyi iyi bilir; Saray, Divân-ı Hümâyûn, Paşa Kapısı ve diğer yerlerde yapılacak merasimlerde elindeki defterlere göre protokolü idare ederdi. Ayrıca vezir, beylerbeyi ve diğer devlet erkânına ait harç defterlerini de tutardı. Önceleri doğrudan doğruya Divân-ı Hümâyûn'a bağlı iken XVIII. yüzyıldan itibaren Paşa Kapısı'na nakledilmiştir.

Teşrifâtın tarihi, devletin tarihi kadar eskidir. Buna mukabil Hammer, teşrifâtçılığın Kanunî Sultan Süleyman zamanında kurulduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Fakat bu, ondan önce teşrifâtçılığın bulunmadığını ifade etmez. Nitekim gerek Selçuklularda ve gerekse Memlûklarda teşrifât işlerinin muhtelif memurlar vasıtasıyla yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Osmanlılarda da muhtelif Kanunnâmeler ve Hatt-ı Hümâyûnlarla devlet ricâlinin protokoldeki yerleri gösterilmiştir. Fatih Kanunnâmesi bunun açık bir örneğidir.⁵⁰ Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğunun merkezi İstanbul'u alan ve Osmanlı kroniklerinde *Ebü'l Feth* ya da *Fatih* unvanlarıyla anılan Sultan II. Mehmed, devletin teşkilât ve teşrifât kaidelerini ilk defa bir mecmuada toplamak suretiyle bir kanun adamı olarak da tarihe geçmiştir.⁵¹

Türk devlet hayatında tören geleneği çok eskilere dayanmaktadır. Teşrifât Defterleri ve tören programlarının incelenmesinden hükümdarların bu törenlere

⁴⁷ Pakalın, *OTDS* II, s.477.

⁴⁸ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul 1317, s.407.

⁴⁹ J. Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi* I, (çev. Mehmet Ata), İstanbul 1947, s.126.

⁵⁰ BOA. *BEO. SD.* Nr.359, s.1.

⁵¹ Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem için Kardeş Katli Meselesi" *TED.* Sayı 33, İstanbul 1982, s.7.

çok önem verdikleri, bunda imparatorluğun debdebesini ve kudretini aksettirmek istedikleri görülmektedir.⁵²

İçte ve dışta devletin büyüklüğünü göstermek ve onu en iyi şekilde temsil etmek için teşekkül edilen bu makam, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar önemini korumuştur. Teşrifât usûl ve kaidelerinin vazı, bayram tebrikleri, hükümdarın yanında peyk denilen muhafız ve merasim hademelerinin yürümleri, seferde hükümdarla görüşme usûlleri ve sair kanunlar, Fatih Sultan Mehmed tarafından konulmuştur. Fatih'in koymuş olduğu bu saltanat usûlleri, sonradan geliştirilmiş⁵³; Kanunî Sultan Süleyman zamanında saray merasimini, bütün törenlerin kurallarını bilen, yöneten ve uygulayan "Teşrifâtçılık" mesleği kurulmuştur.⁵⁴

XVII. yüzyılda ise, Osmanlı devlet teşkilâtındaki usûller ve kaideler daha da gelişmiş, neredeyse protokolsüz hiçbir şey yapılmamıştır. Yüzyılların birikimi olan teşrifât kaideleri, bu yüzyılda Osmanlı devlet yapısındaki incelikleri, gelenekleri ve kültür zenginliğini ortaya koyması açısından dikkate şayandır. Devlet protokolü içinde en çok yazışmaların bulunduğu bu dönemin, Osmanlı toplumsal yapısının ve teşrifât usûllerinin incelenmesi bakımından da ayrı bir önemi vardır. Zira medeniyet tarihimizin incelikleri bu törenlerde yatmaktadır.

İstanbul, Türkler elinde hemen hemen en parlak ve görkemli çağını, XVII. yüzyılda yaşamıştır. Askerî, siyasî ve hatta ekonomik alanlarda gerileme olmasına rağmen bilim, sanat ve edebiyat alanlarında bu durum fazla hissedilmemiştir. Nitekim XVII. yüzyıldaki sünnet ve düğün merasimleri ve XVIII. yüzyıldaki Lale Devri'ndeki gelişmeler Osmanlı Sarayı'nın haşmet ve debdebesini ağır malî krize rağmen sürdürdüğünü göstermektedir.⁵⁵ Osmanlı Devleti geliştikçe, büyümesiyle orantılı olarak padişahların oturduğu saraylarda büyümüş ve ihtişamı artmıştı.

⁵² Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.1.

⁵³ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.44.

⁵⁴ Erol Özbilgen "Gündelik Hayat", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İstanbul 1995, s.295.

⁵⁵ Mithat Sertoğlu, *İstanbul Sohbetleri*, İstanbul 1992, s.118.

2.2. Tarihçesi

Devletlerin gerek birbirleri ile olan münâsebetleri, gerekse kendi içlerindeki münâsebet ve müzakerelerinin bir âhenk içinde yürütülebilmesi, zamanla çeşitli kaideleri icap ettirmiştir. Kaideler teşekkül edince de, bunların tatbikini temin için bir memur ve hattâ müesseseye ihtiyaç duyulmuştur.⁵⁶

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, Hikmet-i Ameliye'yi tasnif ederken, üçüncü bölümde bildirdiği siyaset ilminde: *“Teşrifâtla, başkanlık çeşitleri, siyâsetler, medeniyet, sultan, melik, vâli, emir, kadı, âlim, beytûlmal ve bunların namına iş gören memurların halleri öğrenilir... Bu ilmin mevzuu, medeniyet ve onunla ilgili hükümlerdir. Faydası, medenî topluluğun en üstün yolunu bilmektir... Yaradılıştan medenî olan insanın, birbirlerini tanınması, âdet ve geleneklerini öğrenmesi medeniyet ve ünsiyet (yakınlık) için gereklidir”* şeklinde teşrifâtı ve teşrifât usûllerini tarif etmektedir.⁵⁷ Devletlerin birbirleriyle olan münasebetlerinde, siyasi ve içtimaî yapılanmada, kültürel alış-verişte bulunmaları pek tabi olmakla birlikte, devlet geleneklerinin bilinmesi ve yeni nesillere aktarılması toplumsal birikim bakımından da önemlidir.

Türklerde törenlerin devlet ve toplum hayatında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Törenler, bey oğlunun ilk avı, tahta çıkma, doğum, ad verme, antlaşma, bir felaketten kurtulma ve elçi kabulü gibi nedenlerden dolayı yapılıyordu.⁵⁸

Türklerin İslâmiyet'ten önceki müteaddit imparatorluklarının, Çinlilerden birçok şeyler aldıkları bilinmektedir. Ayrıca Irak ve İran'a girdikten sonra İslâm âleminin ve bilhassa Abbasîlerin ve Sasanî Devleti'nin, Anadolu'ya geldiklerinde de Bizans devlet teşkilâtından etkilendikleri ve bazı kurumları bunlara göre şekillendirdikleri görülmektedir.

Osmanlılardan önceki İslâm ve Türk devletlerinde, müstakil bir müessese şeklinde ve teşrifâtçılık ismi ile olmasa da, böyle bir görevin mevcudiyeti görülmektedir. Bu devletlerde, bazen teşrifâta ait işlerin farklı şubeleri, ayrı ayrı

⁵⁶ Filiz Çalışkan, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifât Kalemî ve Teşrifâtçılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989, s.1.

⁵⁷ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül-Ulûm* I (Sad.A.Faruk Meyan), İstanbul 1975,s.328.

⁵⁸ Hasan Basri Öngel, *Türk Kültür Tarihinde Spor*, Ankara 2001, s.281.

memurlar tarafından yürütülmüş, bazen de devletin çeşitli memurları, görevleri ile alakası nispetinde teşrifâta dair bir takım işleri üstlenmişlerdi.⁵⁹

İbn Haldun Mukaddime'sinde "Devlet memuriyetlerinden başka biri de, sultanın uzak yerlerdeki hükümdar ve başkanlarına yazacağı mektup ve cevapları yazmak ve sultanın bizzat göremediği kimselere onun emirlerini erişirmek ve hükümlerini yerine getirmekten ibarettir. Bu görevin başında bulunan kâtip adını taşır. Dördüncü bir görev de, sultanın kapısında toplanan kalabalığın sultanı meşgul etmemesi için korumaktır. Bu görev ahalinin sultanın katına girmesine engel olan kapıcı (Hâcib) tarafından görülür"⁶⁰ şeklinde belirtmektedir.

Emevîler devrinde, Bizans ve Sâsânî tesirleri altında saray hayatının başlamasından sonra, Hacıbliğin ortaya çıktığı bilinmektedir. Hacıbliğin ilk defa Muâviye (661-680) veya Abdülmelik bin Mervan (685-705) zamanında kurulduğuna dair görüşlerden hangisinin daha doğru olduğu kesinlikle tesbit edilememektedir. Bu dönemde görevleri tam olarak bilinmemekle birlikte, Emevîler devrinde Hâcibin vazifesi; görevlileri ve ziyaretçileri hükümdarın huzuruna çıkartıp merasim düzenlemektir. Abbasîler döneminde ise bu makamın önemi daha da artmış ve 940 yılında Hâcibü'l hüccâblık görevi ihdas edilmiştir. Sarayda halifeyi korumak, saray görevlilerini kontrol etmek ve merasimleri düzenlemekle görevlendirilmişlerdi.⁶¹

Karahanlılar'da Hâcib, sarayda hükümdar ve vezirden sonra gelen en büyük makam sahibiydi. Halk ile hükümdar arasında bir vasıta idi ve reaya, dileklerini onun aracılığı ile hükümdara iletebilirdi. Karahanlılar'ın ünlü hâcibi Yusuf Hâs Hâcib, "*ulu hâcibin hükümdarın ve bütün ülkenin kendisine güvenebileceği, halkın duasını alacak soyu temiz ve iyi ahlaklı bir kimse olması gerektiğini*" söyler.⁶² Huzura kabulle ilgili merasimi düzenlemek, ülkeye gelen elçilerle ilgilenerek gidiş ve gelişlerinde onları karşılayıp uğurlamak da hâcibin vazifelerindendi. Saray ve idarî teşkilâtında Abbasî kurumlarını örnek alan Sâmânî ve Gaznelî devletlerinde Hâcib, sarayla ilgili bu teşrifât vazifelerini devam ettirmiştir.

⁵⁹ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s.171; Çalışkan, *Teşrifât Kalemî*, s.2.

⁶⁰ İbni Haldun, *Mukaddime I* (çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1988, s.602.

⁶¹ Aydın Taneri, "Hacib", *DİA XIV*, İstanbul 1996, s.508.

⁶² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (haz. Yaşar Çağbayır) Ankara 2001, s.102.

Elçilerin ve huzura çıkacak olanların saraya gelişlerinde karşılanmaları ve yol gösterilmesi gibi sarayla ilgili usûllerin yerine getirilmesini sağladı.

Bazı devletlerde bu görevi yürüten memur, saray merasimlerine iştirak edeceklerin yerleri ve riayet olunacak kaidelerin tespiti görevini de üstlenirdi. Büyük Selçuklularda *Hâcib-i Dergâh* adını alan memur, saray içindeki bazı teşrifât usûllerinin tatbikinden mesuldü.⁶³ Bununla birlikte Büyük Selçuklularda ve Harezmşahlarda önemli bir yer işgal eden, hükümdara misafir geldiği zaman onları karşılayan ve hizmet eden *Hâcibü'l-Hüccâb*⁶⁴dan bahsedilmektedir. Gaznelilerde Hâciblerden başka, elçilerin karşılanması, ağırlanması, sultanla görüşmesi ve diğer münâsebetleri esnâsındaki teşrifât işlerine bakan ve bu arada, ziyaret için gelen vali ve devlet adamlarının sultanla görüşebilmeleri için aracılık eden *Resûldâr* adlı bir görevli bulunmaktadır.⁶⁵

Gaznelilerde sultanın hususi yüksek dereceli hizmetçisi olarak hacibler gibi görev yapan bir başka saray memuru da *agaci* idi. Yine sultanın özel emirlerini gereken yerlere ulaştıran, divân vb. toplantılarda emrettiği kişileri çağıran, sarayın kapısında asılı duran perdeyi kaldırmak suretiyle, sultanın huzuru için hazır bulunduğunu ima eden görevinden dolayı da *perdedâr* ünvanını alan bir başka saray görevlisine rastlanmaktadır.⁶⁶

Anadolu Selçukluları'nda ise ellerinde birer çomak bulunan hâcibler, hükümdarın kabulleri sırasında protokol işlerini yerine getirir ve teşrifâtı organize ederlerdi. Bununla birlikte, bir diğer görevli ise Anadolu Selçukluları, İlhanlılar ve Memlûkların saray teşkilâtında görülen *Emîr-i Meclis* idi. Bu görevli de, merasimlerde sultanın teşrifâtçısı olarak görev yapar ve hükümdarla görüşmek isteyenleri huzura alırdı. Anadolu Selçuklularında ayrıca merasimde ve hükümdarların *Cuma Resmî* kabullerinde üzerinde bol yenli üst elbisesi ve başında büyük sarık olduğu halde sultanın huzurunda durup teşrifâtçılık eden ve merasimden sonra da Fars lisaniyla, hükümdara dua eden *Emîr-i Mahfil* unvânı

⁶³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s.108.

⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1984, s.82.

⁶⁵ Mehmet İpşirli, "Elçi" *DİA* XI, İstanbul 1995, s.6-7; Çalışkan, *Teşrifât Kalemi*, s.3; Erdoğan Merçil, "Gazneliler'de Bir Saray Memuriyeti: Resuldârlık", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 11-15 Ekim 1976)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara 1981, s.703.

⁶⁶ Hanefi Palabıyık, "Gazneliler Devleti'nde Teşkilât ve Kültür", *Yeni Türkiye*, sayı 45, *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III*, Ankara 2002, s.34.

görevli vardı.⁶⁷ İlhanlılarda askerî teşrifât işleri, *Yasavul* denilen görevlinin mesuliyetinde olduğu gibi⁶⁸, Akkoyunluların da teşrifâtçı yerine kullandıkları *Yasavul* adlı görevlileri vardı

Memlûklar'daki Hâcibü'l-Hüccâb'ın başlıca vazifesi, *Dârü'l-adl* divânına getirilenleri sultanın huzuruna çıkararak divân mübaşirliği görevi yapmaktı. Emrinde ellerinde sopalarla hizmet eden hâcibler bulunmaktaydı. Hâcibü'l-Hüccâb, Memluklar döneminde vazifesi genişleyerek Dârü'l-adl'in başına geçmiş ve aynı zamanda zabıta işlerinden sorumlu hale gelmişti.⁶⁹ Memluk Devleti'nde "Devâtdâr" denilen görevliler ise, değişik hizmetlerde bulunmaktaydılar. Elçileri karşılayıp huzura çıkarmak, haftanın belli günlerinde bizzat sultanın da katıldığı mezâlim divânlarında bulunarak hâcibler ile ayakta beklemek ve mahkemeye giriş çıkışları düzenleyerek disiplini sağlamak devâtdârın vazifesiydi. Bu, Osmanlılardaki *Nişancı* ve *Reisülküttâb*'a ait bir takım görevleri de bünyesinde toplamış yüksek bir memuriyet idi. Devâtdârlık, Anadolu Selçuklularında Reisülküttâblığın önemli bir görev olarak ortaya çıkışı, Osmanlılarda ise Nişancı ve Reisülküttâblığın ihdası ile önemini kaybetmekle beraber varlığını muhafaza etmiştir.⁷⁰

Anadolu Selçuklu Devleti'nin idarî teşkilâtının varisi olup, İlhanlı ve Memlûkluların tesirinde kalmış olan Osmanlı Devleti'nin Fatih Sultan Mehmed'e kadar gelen müesseselerinin teşkilâtını veren *Kânûnnâme-i Âl-i Osman*'ın, aynı zamanda bu devletlerin devlet geleneğini aksettirdiği de söylenebilir.

Osmanlılar, kendinden önceki Türk ve İslâm devletlerinin yönetim ve usûllerini ve siyasî kurumlarını alarak kendi toplumlarının gereksinmelerini karşılayacak biçimde geliştirdiler ve yeni bir müessese kurdular. Osmanlıların, Asya'dan getirdikleri Türk hususiyetlerinin Anadolu ve Önasya'nın diğer yörelerindeki yerli ve faydalı unsurlarla ahenk içinde oluşması, kaynaşması uzun zaman almıştır.⁷¹ Ama bu oluşum müesseselerle birlikte bütün toplum hayatına

⁶⁷ Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA* II, İstanbul 1989, s.273-274; Uzunçarşılı, *Medhal*, s.83.

⁶⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.274; İlhanlı askeri teşkilâtı hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Kayseri 1997, s.134-137.

⁶⁹ Murad Uluskan, *Divân-ı Hümayun Çavuşbaşı (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1998, s.4; Hâcib'ül Hüccâb'ın görevleri için bkz. Kazım Yaşar Koprman, *Mısır Memlukleri Tarihi*, Ankara 1989, s.45.

⁷⁰ Çalışkan, *Teşrifât Kalemi*, s.4.

⁷¹ Tuncer Baykara, "Civilisation ve Osmanlı Devleti", *TKA*, Ankara 1985, s.137.

yansımıştır. Osmanlı Devleti'nde müesseselerin oluşumunda bu görevi Teşrifât Kaleminin yaptığı görülmektedir.

XVI. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti'nde tespit edilebilen teşrifât müessesesi varlığını devletin sonuna kadar devam ettirmiştir. Ancak, teşekkülü esnasındaki işlevi, aynen devam etmemiş; zamanla görevlerinde bir takım değişiklikler olmuş ve bir müddet sonra, kuruluşu esnasındaki durumuna nazaran oldukça farklı bir hüviyet kazanmıştır. Başdefterdârlığa bağlı bir memuriyet olarak ortaya çıkmış olan *Teşrifâtılık*, XVII. yüzyılın ikinci yarısında, devletin protokol işleri ile alâkadâr ve merasimlerin düzeninden sorumlu bir müessese haline gelmiştir.

Teşrifâtçı, padişaha gelen çeşitli *pişkeş*lerin listesini yapıp ve defterlerine kaydetmek ve ayrıca, teşrif, in'am, âdet olarak nitelendirilen nakdî ve aynî ödemelerin masraf kayıtlarını tutmakla görevli idi. Bunlardan "teşrif" adı altında yapılan ödemeler, kelime manasının da ifade ettiği gibi taltife ve bu suretle şereflelendirmeye vesile olan ihsanları ifade etmiş ve daha ziyade elçilerle, Eflak ve Boğdan Voyvodaları, Kırım Hanı gibi muteber misafirlere giydirilen hil'atler ve ikametleri esnasındaki çeşitli masraflarını karşılamak üzere yapılan bir takım ödemeler hakkında kullanılmıştır.⁷²

Osmanlılardan önceki devletlerde görülen devâdârın yerini Osmanlı teşkilâtında Nişancı ve Reisülküttab almıştır. Bununla beraber başlangıçta devâdâr adlı görevliye rastlanmaktadır. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nde, Divân-ı Hümâyûn'da Vezir-i âzâmın devâtdârlığını yapan bu görevlinin bazı nizâm ve kanun kayıtlarını da tuttuğu anlaşılmaktadır. Osmanlı teşrifât müessesesinin ilk olarak tesbit edildiği H.942 (M.1535-36)'den sonra da teşrifât kaidelerinin kanunnâmelerde yer alması, Osmanlılarda da devâtdâr'ın bazı teşrifât usûllerine dair kayıtları tuttuğunu düşündürmektedir.⁷³ Nitekim Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*'ında, cûlus merasimi esnasındaki tasaddur hususunda yaptığı bir açıklamayı müteâkip, "...1050 tarihinde *dustürü'l-amel olunmak üzere inşâ olunan kânunnâmelerde musarrahdır*"⁷⁴ şeklindeki ifadesi, 1640'da teşrifât

⁷² Filiz Karaca, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifât Müessesesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997, s.8.

⁷³ Çalışkan, *Teşrifât Kalemi*, s.4.

⁷⁴ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, Sıym. Ktp Nr. 2150, vrk.10b.

kaidelerini içeren ve tatbikatta müracaat olunmak üzere derlenmiş kanunnâmelerin bulunduğunu göstererek bu görüşü teyit etmektedir.

Belki de 1095/1683-84'den itibaren Divân-ı Hümâyunda teşrifâtçılıkla beraber devâtdârlık görevini uzun müddet yürüten Ni'metî Ahmed Efendi (öl.1121/1709-10), Hazine Kâtibliği sınırlarını aşarak; merasimleri idarede görev alan ilk teşrifâtçıdır. Bu durumda, Osmanlı Devleti'nde de, ehemmiyetli olmamakla beraber, önceleri devâtdârlığın merasimlerde teşrifâta dair bazı görevleri de yürüten bir memuriyet olduğu ve fakat zamanla bunların tamamen teşrifâta toplanması ile iyice ehemmiyetini kaybedip, teşrifâtçılara ek bir memuriyet olarak verilmeye başlandığını söylemek mümkündür.⁷⁵

Bununla birlikte XVII. yüzyıl sonlarına kadar, henüz teşkilât ve müessese kanunlarından ayrı telakki edilmeyen teşrifât kanunlarının tedvini ve muhafazası görevi, bürokratik muamelâtın başı durumundaki Nişancıya ait olup mercii de, bu makamdı. Nitekim bu görevi ve kanunlar hususundaki vukufu dolayısıyla kendisine *Müfti-i kamun* da denilmiştir.⁷⁶ Osmanlı Devleti, kendinden önceki devletlerde de bilinen ve kullanılan bir terimi almış, benzeri manalarla kullanmış ve bu tür masrafları ayrı bir kalemde toplayarak, bu işle görevlendirdiği memuruna da, *Teşrifâtî/Teşrifâtçı* denilmiştir.

Ortaya çıkışı esnasında bir Maliye Kâtibi durumunda olan ve bu görevini yaklaşık iki yüzyıl kadar devam ettiren Teşrifâtî'nin, merkez teşkilâtı içerisinde ehemmiyetli bir memur olarak yer alışı, merasimler düzeninin sorumlusu haline gelişinden sonra, yani XVII. yüzyıl sonlarından itibaren. Müessese, bu ikinci safhasıyla, bazı değişikliklerle beraber, iki buçuk asır, yani devletin sonuna kadar devam etmiştir. Teşrifât kelimesi protokol kaidelerini ifade eden manasını, müessesenin bu değişimi ve ayin, resm, rüsüm, merasim usûllerinin defterleri dahilinde yer almaya başlaması ile birlikte kazanmıştır.⁷⁷

Hangi münasebetle olursa olsun, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl ortalarından beri bir teşrifât teşkilâtının varlığı bilinmekte ve bu teşkilâtın XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merasimler esnasında bizzat görev aldığı tesbit edilmektedir.

⁷⁵ Çalışkan, *Teşrifâtçılık*, s.5.

⁷⁶ Karaca, *Osmanlı Teşrifât Müessesesi*, s.19.

⁷⁷ Karaca, *a.g.e.*, s.9.

2.3. Teşkilâtı

Her medenî topluluğun maziye ait kendine has bir takım merasim, teşrifât ve teşkilât idaresi olduğu gibi, Osmanlıların da bu hususta pek parlak ve pek geleneksel bir tarihî bir mazisi vardır. Hattâ denilebilir ki, medeniyet tarihi, teşrifât ve teşkilâta Osmanlılar kadar ehemmiyet vermiş, bunu yüzyıllarca muhafaza ve devam ettirebilmiş hiç bir millete şahit olamamıştır. Bu yüzdendir ki Osmanlı Devleti teşrifât uygulamalarında devirlerinin en üstün seviyesine ulaşmıştır.

İnsan hayatında zarurî olan muaşeret, bir takım adâp, kaide ve nihayet kanunları icap ettirirken, bu hususta, Osmanlı Devleti gibi bir devletin sarayındaki durumun ne olacağı kendiliğinden aydınlanmaktadır. Zira daha ilk Osmanlı padişahı zamanından itibaren çeşitli teşrifât usûllerinin konulduğunu görmekteyiz.⁷⁸

Tarihçi Şükrullah, Ertuğrul Bey'in ölümü üzerine Osman Bey'in cülusunu anlatırken, Selçuklu Sultanı tarafından hakimiyet alâmeti olarak, yarlık, tuğ, davul, kılıç ve kaftan gönderilerek savaşa memur kılınan Osman Bey'in bunları ayakta karşıladığını ve padişahlık töresince davul çalındığını nihayet, "kutlu olsun" denildikten sonra oturduğunu anlattıktan sonra, "O çağdan beri Osman'ın töresidir: Ne zaman seferde davul çalınsa, Osmanogulları ayakta dururlar" demektedir.⁷⁹

Osmanlı tarihinin ilk dönemlerine ait kaynaklar tamamıyla bilinmemekle beraber, Osmanlı Sultanlarının sade bir hayat yaşadıklarına anlaşılmaktadır. Nitekim Osman Bey'in (1299-1326) Söğüt, Yenişehir ve Eskişehir'deki oturduğu yerlerin üç-dört odalı basit bir evden ve Orhan Gazi'nin de (1326-1360) Bursa ve İznik'teki yerlerinin nihayet sekiz-on odalı Tekfur evinden ibaret olduğu bilinmektedir.⁸⁰

Sultan I. Murad'ın (1360-1389) Edirne'yi hükümet merkezi yaptıktan sonra orada mükellef ve muhteşem dairelere ayrılmış, saraylar yaptırıp merasime dair

⁷⁸ Çalışkan, *Teşrifâtçılık*, s.6.

⁷⁹ Şükrullah, *Behcetü't-Tevarih* (çev. Nihal Atsız) *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949, s.52; *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, (çev. Nihal Atsız), İstanbul 1992, s.38; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül Vukuât I-II*, (Sad. Neşet Çağatay), İstanbul 1987, s.19..

⁸⁰ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.14.

bazı usûl ve kaideler koyduğu kayıtlarda belirtilmektedir. Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında da bir dereceye kadar ihtişamın başladığını söylenebilir. Şöyle ki, saray ahırında yüzlerce at ve av hayvanı, bir çok muhafızlar, sekbanlar, saray içinde birçok câriyeler, iç ağaları ve teşrifâtçılar bulunuyordu.⁸¹

Çelebi Sultan Mehmed saltanatı zamanı (1413-1421) çoğu defa iç mücadelelere sahne olduğundan uzun boylu teşrifâta müsait değildi. Lâkin II. Murad'ın (1421-1451) sarayında intizam ve ihtişam tamamıyla bulunmaktaydı. Kendisi harpler dışında kalan zamanlarında bazı ıslahatlar yapmış, saraya ait bazı merasim ve teşrifât kaideleri koymuştu. Saray muhafazası için ayrı ayrı nizamlara tabi bir alay üniformalı kapıcılar, baltacılar, ak ağalar, çavuşlar ve bunlardan başka saray içinde sofracılar, çeşniciler, kilerciler, hazineciler kullanılmıştı.⁸²

Ancak Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) İstanbul'u fethi, imparatorluk kalıplarının ve teşrifâtının da devralınması anlamına geldi; çünkü II. Mehmed'in kanunlarının küçümsenemeyecek bir bölümü, kademe ve teşrifâtla ilgilidir.⁸³ Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra saray merasim ve adâbının biraz daha değiştiği görülmektedir. Başta sorguçla, gümüş taslar giyen peykler, süslü ve heybetli solaklar ve şaşaalı alaylar, bu dönemde başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in tanzim ettiği meşhur *Kânunnâme-i Âl-i Osman*'ın bir çok maddeleri saray içi ve dışı merasimleri ve teşrifâtını açıklamaktadır.⁸⁴

Teşrifâta ait her yeni ihtiyaçla artan ve gelişen bu usûl ve kaideler, ilk defa bazı ilavelerle Fatih Kanunnâmesi'nde derlenmiştir. Teşrifât ve Teşkilât kanunlarını derleyen *Kânunnâme-i Âl-i Osman*'ın mukaddime kısmındaki ifadeden anlaşıldığına göre eser, Divân-ı Hümâyûn'da kullanılmak maksadıyla ve mevcut kaidelerin tekmlisi suretiyle kaleme alınmıştır. Üç bâb üzere tertip olunmuş Kanunnâme'nin, bilhassa birinci bâbında yer alan, Divân-ı Hümâyûn ve ikinci bâbındaki arz, bayrak ve yine divâna dair bazı teşrifât usûlleri, dolayısıyla kendisine müracaat olunan bir teşrifât defteri görevini de üstlendiği anlaşılmaktadır.⁸⁵

⁸¹ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.17.

⁸² Ali Seydi Bey, *a.g.e.*, s.18.

⁸³ Lybyer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, s.126.

⁸⁴ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri I*, s.318.

⁸⁵ Çalışkan, *Teşrifâtçılık*, s.7.

II. Bayezid (1481-1512) döneminde, sarayda müezzinbaşılık, berberbaşılık, tüfekçibaşılık, başlalalık, özengi ağalığı gibi memuriyetler kurulmuş ve bunlardan her birinin vazifeleri bir talimatnâmeyle bağlanmıştır. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ise, her hususta sadeliği sevdiği halde, sarayın gelenek şeklini alan teşrifât merasimlerini bozmamış hatta “Hırka-i Saâdet” ziyaretini mevcut merasimlere ilave etmiştir. Bu tarihten itibaren saray içinde artık tamamıyla teşrifât kuralları geçerli olmaya başlamıştır. Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında, sarayın her türlü ihtişamı en üst seviyeye gelmişti. Bu devrede sarayın muhafazası, resmî günler, alaylar pek parlak şekilde yapılırdı. Devletin büyümesi ve ihtişamının artmasına uygun olarak gerek saray gerekse divân ve diğer alanlarda teşrifât kaideleri de çoğalmış, bu sebeple bir yetkilinin idaresinde teşrifâtın yürütülmesi zaruret olmuştu.⁸⁶ Kanunî dönemi, teşrifâtçılığın tam anlamıyla müesseseseleşmesinin başladığı dönemdir. Saray ve Divân-ı Hümâyûn’da yapılan merasimler, artık teşrifât defterlerindeki usûllere göre yapılmaya başlanmıştı⁸⁷

Bu dönemde Teşrifât Kanunu, çok kapsamlı bir derleme durumuna ulaştı. Saray erkânının bütün sınıfları, yüksek rütbeli memurlar ve ordunun değişik birlikleri, giysileri veya başlıkları ya da her ikisi ile birbirlerinden ayrılırdı. Her grubun ve her gruptaki her subayın törenlerde duracağı yer ve yürüyeceği sıra belliydi. Başta Sultan olmak üzere üst kademedeki her memurun resmî belgelerde kullanacağı unvanlar vardı.

Teşrifât gerektiren olaylar, çok ve görkemliydi. Bu törenlerden hepsine yönetim kurumunun her biriminde temsilciler katılır, en büyük törenlerde ise yönetim kurumunun bütün üyeleri hazır bulunurdu. Bu törenleri sade törenler, dinî törenler ve olağanüstü törenler olarak gruplandırmak mümkündür. Barış zamanında Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı olmak üzere haftada dört kez yapılan olağan divân toplantıları, sade törenler içine girerdi. Cuma günleri, sultan görkemli bir geçitle camiye giderdi. Diğer günlerde bazı görevliler kendi amirlerini ziyaret ederlerdi. Üç ayda bir sarayın birinci ve ikinci kapıları arasındaki geçit alanında büyük törenle yeniçerilerin maaşları verilirdi. Zenginlik ve ihtişamı göstermek için elçilerin kabulü sırasında, bu tür törenler düzenlenirdi.

⁸⁶ İpşirli, “Merkez Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti Tarihi* I, s.183.

⁸⁷ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.22.

İmparatorluktaki bütün Müslümanların katıldığı İslâmiyet'in dinî bayramları, saray tarafından büyük şatafatla kutlanırdı. Bunlardan birincisi, oruç ayı olan Ramazan'ın sonunda, ikincisi ve daha önemlisi ise yetmiş gün sonra kutlanan Kurban Bayramı idi. Bayram günü, bütün saray erkânı ve devlet yöneticileri büyük törenle sultanın elini öperlerdi. Sultanın erkek ve kız çocuklarının doğumu, oğullarının sünneti, kızlarının evlenmesi, tahta çıkmak ve sultanın savaşa gitmesi gibi olaylar, olağanüstü törenlerin başında gelirdi.⁸⁸

Belirtildiği üzere teşrifâtçılık adı altında bir müesseseye, ilk olarak 942 (1535-36) tarihinde rastlanmaktadır. Bu tarihte teşrifâtçı ismi verilen görevli, Hazine-i Âmire kâtiplerindendir. 974-75 (1567-68) tarihlerinde Şıkk-ı evvel, Anadolu ve Şıkk-ı sâni defterdârlarına tabi kâtiplerin toplam sayısı otuz olup, teşrifâtçı, şıkk-ı evvel defterdarına bağlı olanlar arasında idi.⁸⁹ Teşrifâtçı, Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyun mensuplarındandı. Teşrifâtçılık Kaleminde, ayrıca *Hazine-i Âmire Şagirdleri* zümresinden olup, *Halife* ve *Şagird* ismi verilen memurlar bulunurdu. Bunlardan halife, baş kâtip mümeyyiz durumunda ve şagird ise, ilerde bir memuriyete tayin olunmak üzere kaleme devam eden bir stajyer konumundaydı.⁹⁰

Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyun ifadesinin de işaret ettiği gibi, teşrifâtçının amiri olduğu kalem, Divân-ı Hümâyun kalemlerindendi. Bir maliye bürosunun Divân-ı Hümâyun kalemleri arasında yer almasının izahı şöyle yapılabilir: Devlet idaresinin Bâb-ı Âli'ye naklinden önce, maliye ve Divân-ı Hümâyun iç içe bir vaziyette idi. Hatta, teşrifâtçının bağlı bulunduğu başdefterdara, “Defterdâr-ı Divân”⁹¹ ve idaresindeki hazineye de “Divân-ı Hümâyun Hazinesi” denmekteydi. Zaten ilk defa Sâsânîler’de kullanılıp İslâm ve Türk devletleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti’ne geçen “divân” kelimesinin menşesine bakıldığında, bu isim önce, devlet işlerine ait her türlü hesap defterine verildiği ve zamanla maliye dairesi ile daha sonra da bütün devlet dairelerini ifade eden bir ıslahat haline geldiği görülmektedir.⁹²

⁸⁸ Lybyer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, s.127

⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s.58.

⁹⁰ Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, s.128.

⁹¹ Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.45a.

⁹² İbni Haldun, *Mukaddime I*, s.636, Uzunçarşılı, *Medhal*, s.4

Teşrifâtçının emri altında bir Teşrifât Kalemi vardı. Kalem şefi olan teşrifâtçıdan sonra derece sırasıyla muavin olarak Teşrifât Kisedârı, Teşrifât Halifesi, Kaftancıbaşı ve Teşrifât Kisedârı Yamağı gelirdi. Teşrifât Halifesi veya Teşrifâtçı Kalfası ve Kisedâr teşrifâtçının muavinlerinden olup saray ve devlet merasiminin tekmi sicillerini muhafaza etmekle mükellefti. Kaftancıbaşı ise padişah veya sadrâzamın huzurlarına kabul edilecek olanlara giydirilecek hil'atleri muhafaza eder ve icap ettikçe çıkarırdı. Burada teşrifât şagirdleri ismiyle bazı kâtipler olup kadroda boşluk olduğunda bunlardan ehliyetlisi kisedâr yamağı olurdu.

Teşrifâtçı dairesinde yevmî, mufassal ve müteferrik müteaddit defterler vardı. Yevmî defteri, gün ve tarih sırasıyla tutulmuş olan defterler olup, padişaha takdim edilen zevâtın isimleri, giydikleri hil'atlerin türleri, kürk masrafları ve ziyafetler dolayısıyla yapılan sarfiyyât, sefirlerin kabulleri esnasındaki tertip ve masrafları, divân içtimaî zamanlarında bulunan âzaların isimleri ve sair bütün merasim özet olarak burada kaydedilmişti. Mufassal defter sadece teşrifâta ait idi. Bu defterde padişahın cülusunda yapılacak merasim başlangıcından sonuna kadar teferruatlı olarak yazılmıştı. Yine bayram tebrikleri, mevlit alayı, sefir kabulü, kılıç alayı, surre alayı, padişah veya sultan ve kadın efendilerin cenaze alayı, Sadrâzam, Kaymakam, Reisülküttâb, Kadıaskerler, Nişancılara ait teşrifât kanunları, divân merasimi ve ulûfe ve arz divânları en ince ayrıntısına kadar yazılmıştı. Ayrıca giydirilen hil'atlerin cins ve miktarını gösteren defterler ile teşrifâta tabi tahvilât defteri, bîrûn hazinesi için satın alınan kumaşlarla, hil'atlerin defterleri, in'am, ziyaret, masraf defterleri, samur muhasebesi defteri ve saire isimler altında bir kısım defterler de vardı. Teşrifât defterlerinin asıl nüshaları, hazinede durur ve icabında bir tereddüt hasıl olduğu zaman müracaat edilirdi.⁹³

Törenlerin bu kadar ayrıntılı olarak *Teşrifât Defterlerinde* kaydedilmiş olması ve yine aynı duyarlılıkla uygulanması, Osmanlı Devlet teşkilâtının ne denli eski, geleneksel ve güçlü bir bürokrasiye sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

⁹³ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s.59-60.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.DEVLET İŞLERİNE AİT TÖRENLER

1.1. Cûlus-ı Hümayûn

Osmanlı resmî törenleri içerisinde en önemlisi, Osmanlı Devleti'nin yapısına ve iktidar anlayışına işaret eden cûlus törenleridir. Her devlette çeşitli şekillerde yapılan tahta çıkış törenlerine Osmanlı Devleti'nde *Cûlus Merasimi*, *Biat Merasimi*, *Cûlus-ı Meymenet Makrun*, *Cûlus-ı Hümayûn*, *İclâs* adı verilmektedir. Cûlus töreni, devletin siyasî sonuçlar veren en önemli törenidir. Bu nedenle kargaşalığa, saltanat mücadelelerine, dış düşmanlara fırsat verilmeden çok çabuk yapılırdı.

“Cûlus” Arapça bir kelime olup Türkçe’de taç giyme, tahta çıkma, hanlama karşılığı bir terimdir. Osmanlı devlet törenleri arasında çok önemli bir yer tutan Cûlus-ı hümayûn, Türk töresi ve İslâm kültüründen alınan bir takım usûl ve teşrifât ile meydana gelmiş olmakla birlikte, Oğuz töresinin bütün izlerini de yansıttığından millî bir karakter taşımaktadır. Ölen bir padişah veya saltanattan uzaklaştırılan bir hükümdarın yerine, ailesinden bir şehzâdenin geçmesi usûldü.¹

Hükümdarın cûlusu ve ona yapılan biat işlemleri kültürel, politik ve protokol bakımlarından değerlendirilebilir. Cûlus, iç politika bakımından, devlet içinde çalkalanmalara sebep olmaktaydı. Hakimiyet altındaki topraklar, hükümdar ailesinin ortak malı sayıldığından, hükümdarın ölümünden sonra tahta kimin çıkacağı kanunla belirtilmediği için şehzâdeler arasında zaman zaman ciddi saltanat mücadeleleri olmuştur. Saltanat mücadelesini kazanan ve tahta geçen yeni hükümdar, kendi idarî kadrolarını oluşturmak için hil’at verme usûlüyle bir kısım görevlileri yerinde bırakır, bir kısmını da azlederdi. Aynı şekilde önceki hükümdar tarafından verilen beratlar da yenilenirdi. XVI. yüzyıl sonlarına kadar tahta çıkacak şehzâdenin valilik yaptığı sancaktan gelmesi zorunlu olarak beklenir, bu arada divân toplanmaz, yönetime ilişkin kararlar alınmazdı. I. Ahmed’den (1603-1617) itibaren şehzâdelerin sarayda göz hapsinde tutulmaları

¹ Reşat Ekrem Koçu, “Cûlus-ı Hümayûn” *İSA XI*, İstanbul 1961, s.291.

nedeniyle, Cüluslar da tahtan indirme veya ölüm olayını izleyen saatlerde olabilmekteydi.²

Hükümdar soyundan hanedana mensup olan her erkek çocuk, doğuştan itibaren padişah olmaya hazırlanır ve öyle yetiştirilirdi. Ülkenin, hanedanın ortak malı olarak kabul edilmesinden kaynaklanan bu durum zaman zaman mücadelelere neden olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'ndeki ilk saltanat mücadelesi Ertuğrul Bey'in ölümünden sonra oğlu Osman Bey ile amcası Dündar Bey arasında olmuştur. Bu tür mücadelelerin en büyüğü Yıldırım Bayezid'in vefatından sonra başlayan ve 12 yıl devam eden Fetret Devri adı verilen mücadeledir. XVI. yüzyıl içerisinde de II. Bayezid'in oğulları Ahmed, Selim ve Korkut arasındaki mücadele ile Kanunî'nin oğulları arasındaki saltanat mücadeleleri, Osmanlı Devleti'nde büyük problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³ Sultan I. Ahmed döneminde tahta geçme usûlü değiştirilerek "Ekber evladın tahta çıkması" kabul edilmiş ve böylece Osmanlı tarihinde "Kafes Hayatı" denilen bir dönemin başlamasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Cülus merasimi yaptıran ilk padişah II. Murad'dır. Babası I. Mehmed'in ölümünde Amasya'da bulunan ve ancak kırk gün sonra payitahta gelebilen II. Murad, tahta çıkış merasimi yaptırmış, devlet büyüklerine, ahaliye, askere cülus bahşişi dağıttırmış ve etek öptürmüştür.⁴ İstanbul'un fethinden sonra bu merasim kanunnâmede belirtildiği üzere Topkapı Sarayında Bâbüssaâde önünde yapılmaya başlanmıştır. Topkapı Sarayı'nda Cülus ve bayram gibi herkesin katıldığı törenlerde, taht içeriden çıkarılıp Bâbüssaâde önüne kuruluyor, tören Bâbüsselâm ve Bâbüssaâde arasındaki Alay Meydanı denilen ikinci avluda yapılıyordu. Cüluslarda tahta çıkacak olan padişah, önce Hırka-i Saâdet Dairesi'ne gider, iki rek'at namaz kılıp, dua eder⁵ ve Has Odalıların biatlarını kabul ettikten sonra Cülus töreni için dışarı çıkardı.⁶ Bu esnada Bâb-ı Hümâyün ile Bâbüsselâm arasındaki birinci avluda ise biat törenine katılmayan askerler toplanırlardı. Törenlerde dışarıya çıkarılan mücevherli, işlemeli tahtların

² Sakaoğlu, "Cülus-ı Hümâyün" İSA III, İstanbul 1994, s.455.

³ Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul 1997, s.41.

⁴ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.147.

⁵ BOA. CTS. Nr. 659.

⁶ Aziz Berker, "Teşrifâtî Naim Efendi Tarihi", *TV.*, II/8, Ankara 1942, s.71; Süleyman Beyoğlu, "Osmanlılar ve Mukaddes Emanetler" *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı* IV, Ankara 2000, s.79.

altlarına kıymetli halılarla üstlerine kumaşlar serilip, *makad* adı verilen minderler ve *yan makad* denilen yastıklar konulurdu.⁷

1.1.1. Biat töreni

Biat, İslâm devletlerinde idare edenle idare edilenler arasında yapılan, seçim veya bağıllık karakteri taşıyan sosyopolitik akittir.⁸ Başka bir ifadeyle biat, İslâm hukukuna göre, devlet başkanı ile ümmet arasında akdedilen bir sözleşmedir. Bu sözleşme gereğince ümmetin hükümdara mutlak şekilde itaat etme, hükümdarın da ümmeti İslâm Hukukuna uygun şekilde yönetme yükümlülüğü doğar. Biat, hükümdara bağıllığın söz verildiği basit bir tören olduğundan, törene tüm halkın katılması mümkün değildi, bu yüzden ilmiye, mülkiye, seyfiye sınıflarının ve halk temsilcilerinin biat etmesiyle tören tamamlanmış sayılırdı.

Birinin yöneticiliğini benimsemek anlamında kullanılan biat, Cülusun tamamlayıcı unsuru olup, hükümdara yapılan sadakat ve itaat şeklidir. İslâm devletinde devlet başkanının iktidarı, kendisine biat edilmesiyle hukukî meşruiyet kazanırdı. Biat, Osmanlı Devleti'nde el öpmek, etek öpmek, tahta yüz sürmek şeklinde ifade edilmektedir. Bilindiği üzere biatın ilk örneklerinden biri olarak Hazreti Muhammed'in Peygamberliği ve devlet başkanlığında insanların ellerini Peygamber'in eli üzerine koymaları şeklinde ortaya çıkmıştır. Osmanlıların ilk dönemlerine ait kayıtlarda bu şeklin el öpmek biçiminde olduğunu göstermektedir.

Resmî bir Cülus töreninin en önemli kısımlarından biri Cülus törenine katılanlardır. Kurallara uygun bir Cülus töreninde Sadrazam, Vezirler, Şeyhülislâm, Beylerbeyileri, Kadiaskerler, Defterdârlar, Nişancı, Yeniçeri Ağası, kısaca devlet erkânı denilen bütün üst düzey devlet görevlileri ve ilim adamları, medrese hocaları ayrıca yeniçeri bölüklerinin kıdemli ve itibarlı olanları bulunurlardı. Sefer veya özel durumlar sebebiyle bunlardan bazılarının olmadığı durumlarda, padişahтан sonraki en yetkili kişi olarak Sadrazamın varlığı törenin gerçekleşmesi için yeterli olabiliyordu. Fakat yeni padişaha, Cülus merasiminden evvel önce Harem-i hümayunda Harem muhafızı olan Dârüssaâde Ağası, sonra da

⁷ Ertuğ, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s.145.

⁸ Cengiz Kallek, "Biat", *DİA* VI, İstanbul 1992, s.120.

Enderûn'da Enderûn'un en büyük zabiti ve amiri olan Silahdâr Ağa biat ederdi. Bu iki sadakat yemini, yeni padişahlarına, bundan böyle günlük şahsî hizmetinde olacak kimselerin sadakatini temsil ederdi.⁹ Padişahın umum biat için tahta oturmasından evvel Sadrazam ve Şeyhülislâm âdet üzere öncelikle Hırka-i Saâdet Dairesine gidip orada biat ederlerdi.¹⁰ Burada yapılan "Biat-ı Has" ya da "İç Biat"ta Sadrazam, Şeyhülislâm, Sadrazam seferde ise Sadâret Kaymakamı ve Enderûn ricâli yeni padişaha biat etmekte ve görevlerinde kalmalarına ilişkin kendilerine kürk giydirilmekteydi.¹¹

Arşiv kayıtlarında ve kroniklerde yazılan Cûlus törenlerinde Sadrazam ve Şeyhülislâm dahil olmak üzere bütün devlet erkânı için biat etme tabiri kullanılıyor olmasına rağmen Kanunnâmelerde üst düzey devlet erkânının el öpmesinin kanun olduğu belirtilmektedir. Hatta bunlardan özellikle nakibüleşrafa ve şeyhülislâma padişahın ayağa kalkmasının da bir tören kuralı olduğu kaydedilmektedir. Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesinde, bayramlarda tahtın divân meydanına çıkarılıp kurulduğu, vezirler, kadiaskerler ve defterdârların el öpmeleri gerektiği, hatta padişahın bunlara ayağa kalkacağı ve daha sonra padişahın yanı başında ayakta duracakları zikredilmiştir.¹² Cûlus törenlerine katılanlar derecelerine göre el öpmekte, el öpmeyenler ise devlet ve saltanatın ifadesi olan tahtın önünde eğilerek saygı ve bağlılıklarını belirtmekteydiler.

Yavuz Sultan Selim'den sonra, hilafetin Osmanlılara geçmesiyle birlikte bu tören "Kutsal Emanetler"ın bulunduğu odada yapılmıştır. Hırka-i Saâdet Dairesi'nde Sadrazam ve Şeyhülislâmın biatıyla başlayan merasime sarayın içindeki Bâbüssaâde önünde devam edilirdi. Bu merasimde önce Nakibüleşraf¹³ biat eder, onu vezirler ve diğer devlet erkânı takip ederdi.¹⁴ Padişah Bâbüssaâde

⁹ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.56; Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık (XVIII.Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s.279.

¹⁰ TSMA. E.6383/2.

¹¹ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadime*, İstanbul (..?), s.111; Filiz Karaca, "Osmanlılarda Hil'at", *DLA XVIII*, İstanbul 1998, s.26.

¹² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri I*, s.327.

¹³ Nakibüleşraf: Osmanlı Devleti zamanında, seyyid ve şeriflerin yani Hazreti Peygamber'in torunları, Hazreti Hüseyin ve Hasan'ın ve bu vasıta ile bizzat Peygamberin soyundan gelenler arasından kendilerine baş olarak seçilen ve onları devlet nezdinde temsil eden kimse. Bu zat aynı zamanda seyyid ve şeriflerin defterlerini tutar ve onların hak ve imtiyazlarını da muhafaza ederdi. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, s.236.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara 1984, s.12.

önüne konan tahta oturur, biat edenler tahta yanaşır ve padişahın eteğini öperlerdi. Biat töreni Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar fasılasız devam etmiştir.

1.1.2. Cülus töreni

İslâm hukukunda halifeyi nasb ve tayin etmek önemli bir görevdir. Onun içindir ki Ashâb-ı Kirâm Hazreti Peygamberi defin etmeden önce halife seçimini ele almıştır. Hazreti Peygamber pazartesi günü vefat etmiş, salı günü yahut çarşamba akşamı defnedilmiştir. Bu arada ashâbı her şeyden evvel Müslümanların başına bir halife seçmekle meşgul olmuşlardır.¹⁵ Bu uygulama Osmanlı'ya kadar devam ede gelmiştir. Bir halife vefat etti mi yerine başkası seçilmedikçe defin işlemi yapılmazdı.

Türk devletlerinde tahtı hanedanın belli bir üyesine veren bir gelenek yerleşmemiştir. Zaman zaman saltanat usûlü şeklinde bazı temayüller ortaya çıkmıştır. Fakat esas (tahtı ele geçirene rıza gösterme) daima tahtın ilâhî takdire açık tutulmasıydı. Bu telakki karşısında bütün diğer âdet ve teâmüller hükümsüz kalmıştır. Hanedandan biri, şu veya bu suretle fiilen tahtı ele geçirdikten sonra artık onun meşrutiyeti nazârî ve hukukî bakımdan herkesçe kabul edilmekteydi.¹⁶

Osmanlılarda başlangıçta tahta geçme usûlünde devlet ileri gelenlerinin etkisi olduğu görülmektedir. Nitekim Osman Bey'in ve Orhan Bey'in alimlerin ve beylerin isteği ile tahta geçtikleri bilinmektedir. Daha sonraları saltanat usûlü kabul edildiğinden çoğu defa büyük şehzâde olmak üzere çeşitli mücadeleler neticesinde gerçekleşmiştir. Şehzâdelerin sancağa çıktığı dönemlerde, padişahın vefatından sonra onlara haber gönderilmiş, İstanbul'a önce gelen, devlet ricâli ile kapıkullarının desteğini temin edenler tahta geçmişlerdir. Tahta çıkan yeni padişah da cülus töreninden sonra babasının cenazesine katılmıştır. Bu durum XVII. yüzyıla kadar devam etmiştir.

XVII. yüzyılda Osmanlı padişahlarından hasta bulunanlardan biri son nefesini teslim eder etmez, Dârüssaâde Ağası durumu vakit geçirmeden Sadrazama bildirir o da hemen divânı toplantıya çağırırdı. Sadrazamın başkanlığında toplanan ve İstanbul'da bulunan bütün vezirler, bilginler, ocak

¹⁵ İbn-i Âbidin, *Reddû'l-Muhtar Ale'd-dürrü'l-Muhtar* II, (çev. Ahmet Davutoğlu), İstanbul 1982, s.384.

¹⁶ Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, Ankara 1959, s.73.

ağaları, ihtiyarları ile divân memurlarının katıldığı divân müzakeresinde şehzâdeler arasında lââyık olan ve yaşça en büyük bulunan biri seçilir ve Dârüssaâde Ağası'na bildirilirdi.¹⁷ Eğer padişah, Şeyhülislâmın riyâset ettiği *Meşveret Meclisinin* kararıyla tahtan uzaklaştırılmışsa, yeni padişah yine aynı meclis kararıyla seçilirdi. Dârüssaâde Ağası Silahdâr Ağa ile birlikte *Şimşirlikte* bulunan seçilmiş şehzâdeye giderek onu babasından, amcasından veya büyük biraderinden boşalan makama davet ederlerdi.¹⁸ Bu arada divân üyeleri çoğu zaman *Kubbealtı* denilen divân toplantılarına mahsus ve bazen de *Sünnet Odası* denilen yerde yeni padişahın ortaya çıkmasını beklerlerdi. Fakat I. Ahmed ve II. Mustafa örneklerinde olduğu gibi bazen bu usûlün dışına çıkarak devlet ileri gelenlerini beklemeden tahta cülus eden padişahlar da olmuştur.¹⁹

XVII. yüzyılın başlarından itibaren, tahta geçecek şehzâde Dârüssaâde Ağası ve Silahdâr Ağa tarafından Şimşirlikteki dairesinden alınır, padişahın vefat ettiği ve saltanat nöbetinin kendisine geldiği söylenip, tebrik edilirdi. Bilhassa bu dönemde cereyan eden karışıklıklar nedeniyle bazı padişahların suikasta kurban gitmeleri neticesinde, saltanat sırası kendisine gelen şehzâde temkinli olmak zorunda idi. Bu yüzden Selçuklularda olduğu gibi²⁰ tahta yeni geçen hükümdara ölen padişahın naaşı gösterilirdi. Has Odada eski padişahın ölüsünü görüp tanıdıktan sonra, yeni padişah olan şehzâde bir koltuğuna Dârüssaâde Ağası (Kızlar Ağası) öbür koltuğunda Silahdâr Ağa olduğu halde Has Oda önündeki demir kapıdan çıkarak kendisini karşılayan Arz Ağaları ile birlikte taht odasına geçer, “Hırka-i Saâdet” yanında iki rekat şükür namazı kılardı.²¹ Burada Sadrazam ve Şeyhülislâmın biatından sonra başında saltanat alâmeti olarak *Yusufî* denilen destarı, -ki sorguçlu bir sarıktır- sırtına *Â'lâ kaplı kapaniçe* denilen ve göğsü mücevher şemseli ve büyük yakalı samur erkân bir kürk giyerdi. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bazı padişahların Yusufî denilen ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirterek Yusuf peygambere ait olduğu rivayet edilen bu sarığı sardıkları görülmektedir.²² Sarıkların, bu sarık türüne göre sarılmasına daha sonraları,

¹⁷ Mithat Sertoğlu, *İstanbul Sohbetleri*, İstanbul 1992, s.220.

¹⁸ Özbilgen, “Gündelik Hayat”, *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, s.220.

¹⁹ Abdülkadir Özcan, “Cülus” *DİA* VIII, İstanbul 1992, s.111.

²⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993, s.311.

²¹ BOA. CTS. Nr. 365.

²² Evliya Çelebi, *Seyahatname* I, İstanbul 1315, s.227.

Yavuz Sultan Selim'e isnatla *Selimi* denilmiştir. Sadece IV. Mehmed yedi yaşında tahta çıktığında başında münasip bir *Mücevveze*²³ denilen bir kavuk olmuştur.²⁴

Bu sırada Müneccimbaşı yeni hükümdarın tahta oturması için uygun düşecek saati hesaplar ve *Saat-i Muhtar* denilen uğurlu an gelinceye kadar Teşrifâtçı Efendi de tören hazırlıklarını tamamlardı. Eski bir Türk töresi olan Müneccimbaşı'nın tespiti önemliydi. Zira saltanat değişmesinin dahi Müneccimbaşı'nın belirlediği zamana tehiri ve o gün biat edilmesi eskiden beri pek dikkat edilen usûllerdendi. Ayrıca saltanat değişikliğinde tahta çıkan padişahın hükümet ve saltanatının nasıl olacağı hakkında çıkarılan hükümler *Zayıçe-i Tali-i Âli* adıyla yazılır, Müneccimbaşı tarafından padişaha takdim olunurdu.²⁵ Osmanlı Devleti'nde merasimlerin icrası için padişahın emri veya müsaadesi gerekirdi.²⁶ Bununla birlikte merasimlerde bir değişiklik veya yenilik yapılmasını icap ettiren durumlar karşısında yine padişahın vereceği emirler üzerine gerçekleştirilirdi.²⁷ Gerek Müneccimbaşı'dan zayıçe (haber pusûlası) alınmasını icap ettiren gerekse diğer merasimlerde, kimlerin hangi saatte bulunmaları gerektiğini bildirmek üzere, Teşrifât Kalemî'nden saat pusûlası hazırlanırdı. Zayıçe verildiği durumlarda, Kalem, saat tespitini bu zayıçeye göre yapardı. Padişaha da bulunması gereken merasimlerde bu saat pusûlası takdim olunurdu.²⁸

Yeni padişahın cülusu, gün ve saati Teşrifâtçı tarafından merasime iştirak edecek olanlara derhal bildirilirdi ve katılacak olanlara tören elbiseleriyle, güneş doğmadan önce sarayda bulunmaları için ilmühaber tezkireleri yazılırdı. Tezkireler, Divân çavuşları tarafından kendilerine ulaştırılırdı.²⁹ Sadrazam ve Şeyhülislâm Hırka-i Saadet Odasında biat ettikten sonra divâna gelip cülus töreninin başlamasını beklerlerdi. İç Hazineye duran tahtı, Hazine Kethüdâsı çıkarır ve Bâbüssaâde'nin muhafazasına memur Ak Hadım Ağaların emiri ve

²³ Başa giyilen kavuk türlerinden olan mücevveze ilk defa Yıldırım Bayezid zamanında kullanılmıştır. Ağzı yukarısına nazaran daha dar, üstüvane şeklinde olup cevize benzediğinden bu isimle adlandırılmıştır. Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s.47; Pakalın, *OTDS* III, s.595.

²⁴ Mustafa Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ* IV, İstanbul 1280, s.362.

²⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* II, (haz. Kazım Arsan-Duygu Arsan), İstanbul 1995, s.367.

²⁶ İzzî Süleyman Efendi, *Tarih-i İzzî*, İstanbul 1199, s.96.

²⁷ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.136.

²⁸ Çalışkan, *Teşrifâtçılık*, s.82.

²⁹ BOA. KK. TD. 676 Mü. 1, s.2; Âkif Efendi, *Teşrifâtname*, Sıym. Ktp.Nr.2108, vrk.2b.

zabiti olan Kapı Ağası'na teslim ederdi. Beraberce Bâsüssaâde'den tahtı çıkarıp kapının geniş saçağı altına koyarlardı. Ağır kumaşlardan yapılmış gayet kıymetli döşemesi ve merasimde öpülecek sırma saçaklar büyük bir itina ile yerleştirilirdi. İkinci avlunun, Bâbüssaâde önüne kurulmuş olan imparatorluk tahtına karşı olan kısmını, bayramlık esvaplarıyla Yeniçeri kıtaları doldururdu. Tahtın etrafını da Enderûn Çavuşları ve Kapıcıbaşı Ağalar tutar, onların gerisine de kezâ bayramlık elbiseleriyle Bostancılar, Zülüflü Baltacılar, Solaklar ve Şikâr-ı Hümâyün Ağaları dizilirdi.³⁰

Merasimde bulunacak olanların sıraları Teşrifâtçı vasıtasıyla ve bir defterle tertip edildikten sonra, cülus merasiminde eşref vaktin geldiği haber verilince, yeni padişah başında sorguçlu kavuğu ile sağ koltuğunda Dârüssaâde Ağası, sol koltuğunda Silahdâr Ağa (bazen de Bâbüssaâde Ağası³¹) olduğu halde selâm vererek dışarı çıkar, sağ taraftaki hazır olan Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşı Ağalar selâm alıp, sol taraftaki selâmın sona ermesiyle birlikte Dergâh-ı Âli Müteferrikalarına ve Çaşnigîrân Ağalarına ve cümle Divân-ı Âli Çavuşlarına selâm verip padişah Bâbüssaâde önünde kurulmuş olan tahta otururken, Mehterhâne çalardı. Avluyu dolduran askerler de hep bir ağızdan *Aleyke Avmullah-Maşaallah* diye alkış tutarlardı. Padişahın tahta oturmasıyla tören başlamış olurdu. Padişah tahta oturunca kanun gereği ilk önce Nakibüleşraf yeniden biat ederdi. Tören mahallinde hazır bulunan Nakibüleşraf Efendi, örfiyle ve uzun yenli kürküyle yeni hükümdarın huzuruna çıkıp dua ederdi. Bunun üzerine padişah ayağa kalkarak Nakibüleşraf Efendinin elini öper, bu arada Divân Çavuşları alkış ederlerdi.³²

Padişah tahta oturduğunda tahtın sağ yanına Dârüssaâde Ağası, sol yanında da Silahdâr Ağa dururdu. Sarayın bu iki zabiti, daha önce içeride biat ettikleri için, Nakibüleşraf'ın duasını müteakip, geri kalan saray zabitleri rütbe sıralarına göre gelirler ve ucu Silahdâr Ağa tarafından tutulan taht saçağını öperek biat ederlerdi. Kırım Hanzâdesi ile Saray Ağalarının tebrikleri, Rikâb Ağaları ve Kapıcıbaşı Ağaların tebrikleri kabul edilirdi. Saray Ağalarından Mirâlem Ağa ve Başkapıcı

³⁰ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.57.

³¹ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.2b.

³² II. Mustafa'nın cülusu sırasında bu hadise ile ilgili olarak *Defter-i Teşrifât*'ta, "...İbtida nakibüleşraf olan efendi örfiyle ve uzun yenli kürküyle huzur-ı humâyûnda devam-ı ömr-i devletleri ve şân ve şevket şecaatları tezâyitleri içeri ve dest-küşâde-i dergah-ı hazret-i bî enbaza dua edip ve şevketli padişah-ı âlem-penâh hazretleri ayağ üzere kalkub ve mevlânâ-i mezbur-ı mübârek dest-kerem bivestelerin bus ve takbil buyurup çavuşân-ı divân alkış eyleyip..." şeklinde bilgi bulunmaktadır. Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk.3a.

Ağa, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Kapıcıbaşı Ağalar, Büyük ve Küçük Mirahur Ağa, Çakırcıbaşı, Çaşnigırbaşı Ağa, Sakabaşı Ağa, Cebecibaşı Ağa, Arpa Emîni Efendi, Atmacacıbaşı, Topçubaşı ve Çaşnigır Ağalar etek öperler. Onlardan sonra Ulûfeli Müteferrika Ağalar ve Gedikli Müteferrika Ağalar etek öperlerdi. Bunlar tamam olduktan sonra Hekimbaşı ve Cerrahbaşı, Çadır Mehterbaşısı, Taşra Hazinedârbaşı ve Taşra Hazine Kâtibi, Toparabacıyân ve Topçuyân Ağası, Ahır Kethüdâsı, Dolama-Terzibaşı, Çadır Mehterler Kethüdâsı, Rahtırân Kethüdâları, Âlem-i Mehter, İskemlecibaşı ve Kehhalbaşı Ağa etek öperler ve biat ederlerdi.³³

Saray erbabının biatı bitince, Kapıcılar Kethüdâsı ve Çavuşbaşı Ağa ellerinde gümüş asâlarla Bâbüssaâde önünden Kubbealtına giderler ve asâlarını üç defa yere vurmak suretiyle Sadrazam ile vezirleri merasime davet ederlerdi. Önce Sadrazam, başında mücevveze denilen merasim kavuğu, sırtında samur kürk, tahta doğru ilerlerdi. Kubbealtı ile Bâbüssaâde arasında bulunan selâm taşlarının hizasına gelince, Padişah Sadrazama hürmeten ayağa kalkar, o sırada asker ile saray takımı “Maşallah” diye alkış tutarlardı. Sadrazam diz çökerek padişahın iki ayağını öper ve tahtın sağ tarafına geçerek Dârüssaâde Ağasının önünde dururdu. Sadrazamı Kubbe Vezirleri, Anadolu ve Rumeli Kadiaskerleri ve protokole dahil diğer vezirler takip ederdi. Fakat bunlar, biattan sonra selâm taşlarına kadar geri geri çekilerek geldikleri yere dönerlerdi. Padişah her kfile geldikçe ayağa kalkışında “Maşallah” diye alkışlanırdı.

Bu geçit merasiminden sonra Kapıcılar Kethüdâsı ile Çavuşbaşı Ağa, ellerinde gümüş asâlarla Bâbüssaâde önünden Kubbealtına giderek Şeyhülslâm Efendiyi davet ederlerdi. Sadrazam ve divân azâsı, Yeni divânhânedede; Şeyhülslâm ve ulema da eski divânhânedede beklerlerdi. Şeyhülslâm Efendi, başına örf denilen büyük ulema kavuğu ve beyaz çuhaya kaplı samur kürklü olarak gelir, selâm taşlarında yere kadar eğilmez, hafif eğilerek selâm verir, padişah tarafından ayakta karşılanır ve padişahı omuzuna yakın yakasından öperdi.³⁴ Sonra birkaç adım geri çekilir, bir dua okur ve Kubbealtına dönerdi. Şeyhülslâm Efendiyi protokole dahil ulema takip ederdi.

³³ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.3b.;

³⁴ Âkif Efendi, *Teşrifâtname*, vrk.4a.

Daha sonra Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel, Reisülküttâb ve Defter-i Hakanî olan Efendi etek öptükten sonra Şehremîni Efendi ve Tersâne-i Âmire Emîni Efendi, Büyük ve Küçük Ruznamçeci Efendi, Baş Muhasebeci, Anadolu Muhasebecisi ve Mukabele-i süvar olan Efendi, Hazine Muhasebecisi ve Haremeyn-i Muhteremeyn Muhasebecisi gelip padişahın eteğini öpüp biat ederlerdi. Sonra Mimar Ağa ve Su Nazırı olanlar biat ederlerdi.³⁵

Ulemâdan sonra askerî kumandanlar biat ederlerdi. Yeniçeri Ağası ile ocağın ileri gelen zabıtları, Topçubaşı, Cebecibaşı, Humbaracıbaşı Ağalar gelirlerdi. Padişah bunları tahtında oturmuş olarak kabul ederdi. Sırasıyla Yeniçeri Ağası ve Sekbanbaşı Ağa, Yeniçeri Kâtibi, Yeniçeri Kethüdâsı, Fodla Kâtibi, İmam Efendi, Solakbaşı Ağalar, Yayabaşı Ağalar, Atlı Zağarcılar, Atlı Sekbanlar ve Solaklar Kethüdâsı tamam olduktan sonra Sipâh ve Silahdâr Ağası gelirlerdi. Sonra Gureba-i Yemin ve Gureba-i Yesar, Ulûfeciyân-ı Yemin ve Ulûfeciyân-ı Yesar Ağaları, Bölükât-ı Erbaa Kethüdâları ve ocakları, zâbitânları sırasıyla padişahın eteğini öperlerdi.³⁶

Tören esnasında Alkış Çavuşları yerine göre alkışın türlü çeşitlerini çağırırlar ve padişahın devlet adamlarından kime ayağa kalkacağını, kimin tebrikini oturarak kabul edeceğini belirtirlerdi. Teşrifât bakımından şaşırması için ayağa kalkması gerekenlere “Hareket-i Hümâyûn padişahım, devletinle bin yaşa” oturması gerektiği zaman “İstirahat-ı Hümâyûn padişahım, devletinle bin yaşa” diyerek haber verirlerdi. Bu töre bayram tebriklerinde de uygulanırdı. Cûlus töreninin bittiğini Teşrifâtçı padişahın eteğini öpmek suretiyle haber verirdi. Padişah huzurda bulunanları selâmlayarak Has Odaya geçer, burada biraz dinlendikten sonra ölen hükümdarın cenaze namazına katılırdı.³⁷

Padişah tören tahtından kalktığı anda sağ koltuğuna Sadrazam, sol koltuğuna Bâbüssaâde Ağası girer ve birkaç adımdan sonra, Sadrazam Bâbüssaâde’nin eşiğine yakın bir yerde padişahın sağ koltuğunu Dârüssaâde Ağasına bırakırdı. Sadrazam geri çekilirken padişah kendisine yüksek sesle *Kullarımın bahşişi ve terfii makbulümdür... Verilsin!* derdi. Bu sözlerin ikinci avluyu dolduran askerler

³⁵ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.4b.

³⁶ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk.5a.

³⁷ Reşad Ekrem Koçu, “Cûlus-ı Hümâyûn”, *İS4* XI, İstanbul 1961, s.293.

tarafından işitilmesi şart idi. İşitilmezse Sadrazam yüksek sesle tekrar ederdi.³⁸ Akabinde Divân resmî olarak toplanır, yeni atamalar ilân edilir ve bahşişler dağıtılırdı. Aynı zamanda yeni padişahın ismini, unvanını ve tahta geçiş tarihini taşıyan yeni paraların basımı için emirler verilirdi.³⁹ Padişahın Bâbüssaâde haricinde kurulan tahta teşriflerini ilân için Sarayburnu'ndan eskiden beri âdet olduğu üzere toplar atılır, umumî biatın bu şekilde kutlaması yapılırdı.⁴⁰ Bunun gibi yeni padişahın tahta oturduğunu ilân etmek için Sarayburnu'ndan, Yedikule'den, Kızkulesi'nden, Hisarlardan, Tophâne'den ve Tersâneden toplar atılması için Topçubaşı Ağaya, münâdiler bağırması için Tellâlbaşı Ağaya ve Ayasofya, Fatih, Süleymaniye ve Sultan Ahmed Camilerinde Müezzinbaşlıların salâ vermeleri için ilgililere önceden yazılan *Buyrulduklar* gönderilirdi.

Osmanlı tahtına yeni bir padişahın çıkmış olduğu, bütün Osmanlı memleketlerine fermanlarla bildirilerek ilân edilir, Cûlus münasebetiyle cami ve mescitlerde yeni padişah adına hutbe okunması⁴¹ emrolunurdu. Osmanlı Devleti içindeki il darphânelerine gönderilen başka bir *Hükm-i Şerif* ile de paranın yeni hükümdar adına bastırılması bildirilirdi. Ayrıca Kırım Hanı'na özel olarak bir Kapıcıbaşı gönderilmek suretiyle yeni padişahın Cûlus ettiği haber verilirdi. Siyasî münasebetlerde bulunan yabancı devletlere de yeni padişah adına, tahta çıkmış olduğunu bildiren ve "Nâme-i Hümayun" diye anılan mektuplar hazırlanır ve gönderilirdi. Kırım Hanı'ndan başka Eflâk ve Boğdan Voyvodalarına, Erdel Kralına da cûlus haberi iletilirdi.⁴²

Cûlus Merasiminden sonra başta devlet erkânı olmak üzere cûlus tebrikleri başlardı. Uç vilâyetlerden gelen sancak beylerinden sonra komşu ülkelerden de cûlus tebriki için elçiler gelirdi. Cûlus tebriklerinin ilk günden başlayıp uzun bir süre devam ettiği görülmektedir. Cûlus töreninden hemen sonraki günler içinde devlet adamları ve ulemâ ayrıca tebrike gelir ve bunlara derecelerine göre hil'at ve kaftanlar giydirilirdi. İstanbul dışında bulunan Beylerbeyileri ve beyler ise çeşitli vesilelerle sonradan cûlus tebrikine davet edilirdi. Tebrike gelenlerin *Cûlus*

³⁸ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.58.

³⁹ Anthony Dolphin Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, (çev. Şerafettin Severcan), İstanbul 1999, s.80; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.56; BOA. CT. Nr. 8215.

⁴⁰ BOA. KK.TD.676 Mü.1, s.2; Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, İstanbul (..?), s.111.

⁴¹ BOA. CT. Nr.8215.

⁴² BOA. CTS. Nr.5934.

pişkeşi denilen hediyeler takdim etmeleri usûlden olup karşılığında cülus bahşişi olarak para ve çeşitli hediyeler alırlardı.⁴³

Tahta geçen bir şehzâde cülusunu müteakip tıraş olur ve *Tesrih-i lihye* tâbiriyle sakal salıverirdi. Küçük yaşta hükümdar olanlar ise büyüüp yaşları yirmiye geçince, sakal bırakırlardı. Yedi yaşında hükümdar olan IV. Mehmed (1079/1669) Yenişehir'e giderken Kavala kasabasında sakal bırakmıştı ki, o tarihte kendisi yirmi sekiz yaşında bulunuyordu.⁴⁴

Cüluslarda, Mekke'deki Kâbe ve Medine'deki Ravza-i Mutahhara örtüleri yenilenir, evvelki örtüleri Mekke Emiri tarafından İstanbul'a yollanırdı. Bu kisveler karayoluyla Üsküdar'a gelir ve oradan merasimle Eyüb'e naklolunarak Hazret-i Halid'in türbesinde halkın ziyaretine bırakılır, sonra ulemâ, meşâyih, sâdât ve devlet ricâli taraflarından tehlil ve tekbirle ve Edirnekapı yoluyla saraya getirilip, Hırka-i Saâdet Dairesi'nde saklanırdı. Saraya girileceği sırada Sadrazam, Kâbe örtüsünü taşıyan deveyi yularından tutarak içeri sokardı.⁴⁵

Cüluslardan hemen sonra yapılan işlerden birisi de tayin, terakki ve bahşişlerdir. Her iktidâr değiştiğinde bütün görevler fesh edilmiş sayılırdı. Fakat yeni padişah çoğunlukla bütün mansıp sahiplerini yerlerinde bırakarak görevlerini onaylardı ve *Tecdîd-i berat* için emirler yazılıp, Rikâb-ı Hümâyuna gönderilirdi.⁴⁶ Üst kadrolardaki değişiklikler ise zaman içerisinde yapıldı. İbka edilen bu görevlere ayrıca terakki ve bahşiş verilirdi. Bunların dışında merasim esnasında bizzât padişah tarafından söz verilen askerin bahşiş ve terakkisine ayrıca önem verilir ve en kısa zamanda mutlaka yerine getirilirdi.

1.1.3. Cülus bahşişi

Cülus bahşişi eski Türk geleneğinden ve İslâm geleneğinden alınmadır. Tahta çıkan yeni hükümdarın, başlıca istinatgâhları olan orduyu memnun etmek için, askere para dağıtmaları yahut maaşlarına zam yapmaları normal bir hadiseydi. Bilhassa, saltanat veraseti prensibinin kat'i ve mukarrer olmadığı ve tahta çıkmak iddiasında bulunacak müteaddit şahsiyetler bulunduğu devirlerde, yeni hükümdarın bu gibi maddî vasıtalarla müracaat etmesi zaruretti. Bu yüzden

⁴³ Ertuğ, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s.81.

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.75

⁴⁵ Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991, s.120.

⁴⁶ Anonim *Osmanlı Tarihi*, (haz. Abdülkadir Özcan) Ankara 2000, s.24.

Osmanlı'dan evvel bu âdeti Abbasîlerde, Samanîlerde Gaznelilerde, Selçuklularda ve Moğollarda görüyoruz.⁴⁷

Bir padişahın ölümü veya hal'i üzerine seçilen yeni hükümdar tarafından askerlerle memurlara verilen paraya Cûlus bahşîşi denirdi.⁴⁸ Osmanlı hazinesinin gider bölümlerinden biri olan *Cûlus Bahşîşi* memurların, bilim adamlarının ve Kapıkulu askerlerinin bir emeği karşılığında verilen bir ücret olmadığından, tahta yeni oturan hükümdarın kendisine hizmet edenlere bir bağışı idi. XVII. yüzyıldan itibaren buna *Cûlus İn'amı* da denilmiştir. Bu ücret Sadrazamdan başlayarak bütün devlet memurlarına, Şeyhülislâmdan başlayarak Sahn-ı seman hariç müderrislerine ve Yeniçeri Ağasından Zağarcıya kadar devlet merkezindeki bütün görevlilere yeni hükümdarın bir bağışı olarak ödene gelmiştir.⁴⁹

Osmanlılarda ilk Cûlus bahşîşini Yıldırım Bayezid vermiş bu âdet Fatih Sultan Mehmed zamanında kanun haline getirilmiştir.⁵⁰ Aslında bu ödeme ilk defa II. Mehmed tarafından yapılmış, daha sonra âdet haline gelip her tahta geçişte uygulanmıştır. Sadece IV. Murad 1623'te tahta geçtiğinde bu ödemedan kısmen kaçınılmıştır. Zira o, altı yıl içinde dördüncü defa tahta geçen padişahı ve hazine de bomboştur. Ama yeniçeriler, zabıtlarının teşvikiyle ayaklandığında saraydaki bütün altınlar eritilip, Cûlus bahşîşi, ancak bu surette ödenebilmişti. II. Ahmed tahta geçtiğinde muharebe sebebiyle Yeniçerilerin ulûfelerine zam yapılmışsa da kabul edilmeyip bakiyesinin seferden sonra verilmesi vaat edilmiştir.⁵¹

Padişahın, Kapıkulu askerine Cûlus bahşîşi verirken bunu bizzât kendisinin "Kullarımın bahşîşi ve terakkileri makbulümdür, verilsin" demesi ve bu sözün asker tarafından işitilmesi âdetti. Bu sözdeki "Terakki" tabiri bahşîştan başka Yeniçerilerin yevmiyelerine yapılacak zam anlamına da geliyordu.⁵² Terakkilerin verilmesini işitince derhal halka olarak Ocak Başçavuşu, Yeniçeri ocağından ölenlerin, geçmiş Osmanlı padişahlarının ruhlarına ve yeni padişahın selâmetine dua eder ve Yeniçeriler âmin diyerek fatiha okuduktan sonra merasim biterdi.

⁴⁷ Mehmed Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerini Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, İstanbul 1931, s.109-110.

⁴⁸ Pakalın, *OTDS* I, s.312.

⁴⁹ Koçu, "Cûlus-ı Hümâyûn" *İSA* XI, s.293; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fî Kavânin-i Âl-i Osman* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s.246-247.

⁵⁰ Abdülkadir Özcan, "Cûlus" *DİA* VIII, İstanbul 1992, s.112.

⁵¹ Pakalın, *a.g.e.*, s.314.

⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları* I, Ankara 1984, s.337.

Yeni padişah adına basılan altınlardan bir miktar kırmızı atlas keseler içinde ve ilk cuma namazından sonra kendisine takdim olunur ve o da bunları sadrazam ve öbür devlet erkânına dağıtırdı. Aslında Cûlus bahşişi iki çeşitti. Birisi bir defaya mahsus olmak üzere verilir diğeri ise askerlerin ulûfelerine zam yapılmasıyla gerçekleştirilirdi. Cûlus bahşişi her asker için aynı değildi. Yeniçeriler üçer, sipahiler biner, acemi oğlanları ikişer, cebeciler ve topçulara biner akçe verilmesi kanundu. Memurlardan Sadrazama otuz bin, Müderrislere üç bin, Defterdâra yirmi bin, Nişancıya otuz bin, Reisülküttâba yedi bin akçe cûlus bahşişi verilirdi.⁵³

1.2. Kılıç Kuşanma Töreni

“Taklid-i Seyf” denilen Kılıç Kuşanma Merasimi, Osmanlı padişahlarının saltanat makamına oturmaları üzerine, hükümdarlık şiarı olarak yaptıkları bir merasimdi. Bu âdet ve anane bazı İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da, bilhassa XVII. yüzyıldan itibaren kanun olduğundan saltanatın sonuna kadar devam etmiştir. Osmanlılardaki bu kılıç kuşanma merasimi, Avrupa krallarının taç giyme törenlerine bedel bir âdetti.⁵⁴ Bu husustaki benzetmeler bilhassa yabancı elçilerin Osmanlı ülkesine gelip, Kılıç Alayında gördüklerini yazmalarından anlaşılmaktadır. Baron de Tott, Kılıç Alayı için: “*Bizde taç giyme töreni neyse Türklerde Kılıç Alayı odur*”⁵⁵ demiştir. Aynı zamanda kılıç kuşanma, Cûlus töreninin tamamlanabilmesi için gerekli olan bir törendi.

Padişah tahta oturduktan ve genel biat yapıldıktan yani hükümdarın millete ve ülkeye hakim olduğu açıkça onaylandıktan sonra, Kılıç Alayı tertip edilirdi ki bu, padişahlık duyurusunun başlıca töreninden idi. Ayrıca Kılıç Kuşanma, Osmanlı padişahlarının din savaşı hûviyetlerini tescil eden dinî-askerî geleneklerden biriydi. Bu tören iki safhalı olup birinci safhası törenin yapıldığı yere kadar gidiş ve gelişi ihtiva eden Kılıç Alayı; diğeri de kutsal sayılan

⁵³ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.59; Özcan, “Cûlus”, *DLA* VIII, s.112.

⁵⁴ Cevdet Turgay “Osmanlı Saray ve İdare Teşkilâtından Örnekler”, *BTT*, Sayı 24 İstanbul 1969, s.3.

⁵⁵ “Baron de Tott’un Hatıraları”, *HTM*, Sayı.1, İstanbul 1965, s.23.

kılıçlardan genellikle birinin, sosyo-politik sebeplerle bazen ikisini, hatta üçünü kuşanma safhası olup buna da Kılıç Kuşanma (Taklid-i Seyf) denilmekte idi.⁵⁶

Selçuklularda da uygulanan kılıç alayı, Osmanlılarda da devam eden bir gelenektir. Abbasî Halifeleri siyasî üstünlüklerini kaybettikten sonra mahalli otoriteler olarak ortaya çıkan Emir'ül-Ümerâ veya âmillere sahip oldukları manevî nüfusun alâmeti olmak üzere gönderdikleri saltanat menşurunun yanında, sundukları hükümdarlık nişanları arasında bir de murassa kabzalı kılıç bulunmakta idi. İşte halife tarafından gönderilen bu kılıcın kuşanılması âdeti gelenek olarak bazı farklılıklarla Osmanlı Devleti'ne intikal etmiş ve bu saltanatta kendilerine mahsus bir gelişme geçirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk defa kılıç kuşanan Yıldırım Bayezid'dir. Kahire'de bulunan Abbasî Halifesi El-Mütevekkil'in Bayezid'e Sultân'ür-Rûm unvanını tevcih etmesi neticesinde gönderdiği hediyeler arasında bulunan kılıcın Emîr Buharî tarafından padişahın beline törenle takılması şeklinde olmuştur. Bu vesileyle Osmanlı Sultânları kılıç alayı törenlerini, eski Abbasî hilâfeti gelenekleriyle ve İslâm dünyasındaki saltanat hukukuyla birleştirmiştir. Bununla birlikte Kılıç Kuşanma, gelenek olarak II. Murad'la başlamıştır. Sultan I. Mehmed'in ölümü üzerine II. Murad Bursa'ya gittiğinde, Şeyh Emîr Buharî şehrin dışına çıkarak halkla birlikte şehzâdeyi karşılamış ve on sekiz yaşındaki genç padişaha kılıç kuşatmıştır. 1421 tarihinde geçen bu olay, bir gelenek halinde beş asır sürmüş ve padişahlar tarafından uyulan başlıca âdetlerden olmuştur.⁵⁷

İstanbul'daki Kılıç Kuşanma törenlerinin şekillenmesinde Fatih Sultan Mehmed'in büyük rolü vardır. İstanbul'un fethinde keşfedilen Ebâ Eyyüb El-Ensarî'nin kabri üzerine bir türbe ve yanına da bir cami yaptırıldıktan sonra, teberrüken burada hocası Akşemseddin tarafından kendisine kılıç kuşatılmıştır. Bundan sonra Osmanlı Sultanlarının Ebâ Eyyüb El-Ensarî'nin türbesinde kılıç kuşanmaları bir kanun ve kaide haline gelmiştir.⁵⁸

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Hilâfet makamı da Osmanlılar'a geçmişti. Zâten Sultan I. Selim, Mısır'dan İstanbul'a dönerken,

⁵⁶ Reşad Ekrem Koçu, "Kılıç Alayı", *İSA XXII*, İstanbul 1961, s.26.

⁵⁷ Turgay, *İdare Teşkilâtı*, s.4.

⁵⁸ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi II*, İstanbul 1928, s.579; D'Ohsson, *Harem-i Hümayun*, s.23; BOA. CTS. Nr. 29.

Câmi-ül Ezher ulemâsından birçok zevâtı kendisi ile beraber İstanbul'a getirmişti. Bunlar Sultan Selim'in hilâfetini tensib ve tasdik ettikten sonra Eyüb Sultan Camiinde hilâfet kılıcını kendi elleriyle yeni halifeye kuşattılar.⁵⁹ Böylece Osmanlı Sultanları saltanatın yanında hilâfet makamının da temsilcisi olarak kılıç kuşanma merasimlerini yapmaya başladılar. Buna rağmen kılıç kuşanmanın I. Ahmed'e kadar resmî bir tören haline geldiğine dair açık bir kayıt yoktur. I. Ahmed'den (1603) itibaren kılıç alaylarının Saltanat hukukuna müteallik bir nişane olarak muntazaman yapıldığı kayıtlarda belirtilmektedir.⁶⁰

XVI. yüzyılın sonuna kadar padişahların Eyüb Sultan Camiinde kılıç kuşanıp, kendilerinden önceki padişahların türbelerini ziyaret etmelerinden dolayı bu alaya "Türbeler ziyareti" de denilirdi. Zira Eyüb dönüşü alay Edirne Kapısı'nda şehre girer, sırasıyla Sultan Selim, Fatih, Kanûni Sultan Süleyman, Şehzâde Mehmed ve II. Bayezid'in türbeleri ziyaret edilirdi.⁶¹ XVII. yüzyılda son olarak I. Ahmed, kılıç kuşandıktan sonra ecdadı türbelerini ziyaret etmişti.⁶² XVII. yüzyılın ilk yarısından sonraki tarihlerde bu merasim *Kılıç Kuşanma* veya *Kılıç Alayı* olarak kaydedilmiştir; artık bu dönemden sonra yalnızca Fatih Sultan Mehmed'in türbesi ziyaret edilmeye başlanmıştır.⁶³

Kılıç Alayı, Osmanlı padişahlarının hükümdar oluşlarıyla ilgili cülus ve biat gibi törenlerin son halkasının teşkil ettiğinden, çoğunlukla tahta oturduklarının ikinci ile yedinci günü arasında yapılırdı.⁶⁴ Kılıç Alayının eşref gün ve saatte yapılması için Münecimbaşı'dan bir pusûla alınmasına da dikkat edilirdi.⁶⁵

Yeni padişahlar Kılıç Kuşanma töreni yapmadan önce *Cuma Selâmlığına* çıkmadıkları için önce kılıç kuşanılır sonra Cuma namazına giderlerdi. Bazı kaynaklarda "*Taklid-i Seyf'in Cuma günü yapılması sultanlar kamunu gereğidir*"⁶⁶ diye belirtilmektedir. Bu usûl III. Selim'e kadar böyle devam etmiştir. Fakat III.

⁵⁹ Nişancı-zâde Muhammed bin Ahmed, *Mir'at-i Kainat* II, (Sad. A.Faruk Meyan), İstanbul 1987, s.487.

⁶⁰ Koçu, "Kılıç Alayı", *İSA* XXI, s.27.

⁶¹ Ertuğ, "Resmî Törenler", *Osmanlı Özel* IV, s.32.

⁶² Mustafa Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ* I, s.361.

⁶³ Özbilgen, "Gündelik Hayat" *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, s.297.

⁶⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.194; Berker, "Teşrifâtı Naim Efendi Tarihi", *TV* II, s.150.

⁶⁵ BOA. HH. Nr.53822.

⁶⁶ *Tarih-i Sami Şakir ve Subhi*, İstanbul 1198, s.11.

Selim “*Kılıç kuşanmak resmî, padişahların geleneğidir, Cuma farzı Allah’ın emridir*” diyerek bu usûlü bozmuştur.⁶⁷

Eyüb Sultan türbesinde padişahlara kılıç kuşatan zevât her zaman muayyen değildi; çoğu defa bu vazifeyi Şeyhülislâmlar yapmıştır. Normal şartlarda merasimi iki kişi icra ederdi. Bunlar; Ulemayı temsilen Şeyhülislâm ve Hanedan halkını temsil eden Silahdâr Ağası idi. Fakat her padişah döneminde farklı şahısların ortaya çıktığı görülmektedir. Sultan İbrahim’den sonra kılıç kuşatmada üçüncü bir kişi daha ortaya çıkar. Bu padişahın tercih ettiği Mevlevî Şeyhlerinden birisi idi. Bazen de orduyu temsilen Yeniçeri Ağası bu törenlerde bulunuyordu. Fakat XVII. yüzyılda, yeniçerilerin isyan hadiselerine karışmalarından sonra Yeniçeri Ağası’nın bu merasime katılması bazı makamlar tarafından onaylanmıyordu. Burada orta yol olarak kılıç kuşanma merasiminde baş rolü Nakibüleşraf’ın üstlenmesi gerektiği hususunda bir anlaşma oldu ve artık bu dönemden sonra kılıç kuşatmaları Nakibüleşraf⁶⁸ yapmaya başlamıştır.

1012 / 1603’de I. Ahmed’in Cülusunda kendisine Şeyhülislâm Ebü’l Meyami Mustafa Efendi kılıç kuşatmıştı. I. Mustafa ve II. Osman’a Şeyhülislâm Hoca Sadüddin-zâde Mehmed Esad Efendi Kılıç kuşatmıştı.⁶⁹ IV. Murad’a 1032 / 1623 tarihinde icra olunan Taklid-i Seyf Merasimini asrın büyük şeyhlerinden Celvetiye Tarikatı ulularından Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdaî Efendi kılıç kuşatmıştı.⁷⁰ IV. Mehmed’e Şeyhülislâm tarafından kılıç kuşatılırken Mevlevî dervişi Mehmed Paşa da hazır bulunmuştu. II. Süleyman’a Şeyhülislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi ve Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa kılıç kuşatmışlardı. II. Ahmed, II. Mustafa ve XVIII. yüzyılın başında tahta geçen III. Ahmed Edirne’de hükümdarlığa geçtikleri için bunlar Edirne’deki II. Murad’ın yaptırdığı Eski Cami’de kılıç kuşanmışlardır. II. Ahmed’e Eski Cami mahfelinde kılıç kuşanma merasimi yapılmıştı. Burada evvelâ Nakibüleşraf dua etmiş ve sonra Şeyhülislâm ile Nakibüleşraf beraberce padişaha kılıç kuşatmışlardı.⁷¹ Aynı şekilde II. Mustafa’da Eski Cami mahfelinde kılıç kuşanmıştır.⁷² II. Ahmed Edirne’de vefat

⁶⁷ Koçu, “Kılıç Alayı”, *İS4 XXII*, s.27.

⁶⁸ Alderson, *Osmanlı Hanedanı*, s.82.

⁶⁹ Abdülkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s.59.

⁷⁰ Balıkhâne Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, İstanbul 2001, s.73.

⁷¹ Anonim *Osmanlı Tarihi*, s.34; Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi II*, s.580.

⁷² BOA. CTSM. Nr.2086.

ettiğinden bu sırada yanında bulunan şehzâde II. Mustafa tahta çıkarılmış, bu sebeple de Eski Cami’de Kılıç Alayı yapılmıştı. Fakat İstanbul’a vardıklarında Eyüb Sultan türbesinde tekrar alay düzenlendi.⁷³ Edirne’de tahta geçen padişahlardan sadece II. Mustafa, hem Edirne’de hem de İstanbul’da olmak üzere iki defa kılıç kuşanmıştır. Türbeye gidiş yolunda, Sultan II. Süleyman gibi deniz yolunu kullanıp kara yoluyla saraya dönmüştür. Buradaki törende II. Mustafa’ya Şeyhülislâm Efendi kılıcı kuşatmıştı.⁷⁴ III. Ahmed’e Nakibüleşraf tarafından Yeniçeri Ağası ve Silahdâr Ağanın yardımlarıyla kılıç kuşatılmıştı.⁷⁵

Kılıç Kuşanma Merasiminde kullanılan kılıçlar, alayların dinî-askerî hüviyetine uygun olarak seçilirdi. Bu yüzden padişahların kuşandığı kılıçlar yalnız bir kılıç olmayıp, padişahın arzusuna göre saraydaki emanetler arasında bulunan kılıçlardan birinin ya da birkaçının birden kuşatıldığı görülmektedir. Takılan kılıçlar arasında Hazreti Peygambere ait kılıç ile Ashabdan Halid İbn-i Velid ve Hazreti Ömer⁷⁶’in kılıçları yanında, ataları Osman Gazi ve Yavuz Sultan Selim gibi ünlü Osmanlı padişahlarının kılıçları da tercih edilirdi. IV. Murad, Kılıç Kuşanma Töreninde hem Hazret-i Peygamber’in kılıcını, hem de ceddi Yavuz Sultan Selim’in kılıcını kuşanmıştı.⁷⁷

1.2.1. Deniz yoluyla gidiş

Padişahlar kılıç kuşanmaya kara yoluyla gittikleri gibi deniz yoluyla da giderlerdi. Deniz yoluyla gidilmişse kara yoluyla dönülürdü. Arşiv kaynaklarında XVII. yüzyıldaki gidişlerin ekseriya deniz yoluyla, dönüşlerin karayoluyla olduğu yazılıdır. Deniz yoluyla gidişlerde yapılan törenler daha gösterişli olmaktaydı. Padişahın isteğine göre, deniz yoluyla veyahut karayoluyla münasip olması emri şifahen Teşrifâtçı Efendiye bildirilir, o da alayın hazırlığını ona göre yapardı.⁷⁸

⁷³ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.6b.

⁷⁴ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk.76/8a.

⁷⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s.191.

⁷⁶ TSMA, E.3040/1.

⁷⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.193.

⁷⁸ Senîyyü’l himema devletlu atûfetlu oğlum efendim hazretleri. Bi-tevfik-i Sübhânehu ve Teâlâ velinimet-i bî minnetimiz velinimet-i âlem şehinşâh-ı muzaffer-i ilm şevketlu kerâmetlu mehâbetlu kudretlu efendimiz hazretlerinin işbu şehri Rebi’ülâhirin yigirmidokuzuncu mübârek Pençsenbe günü türbe-i şerife-i hazret-i Ebî Eyyub el-Ensârî radiye anhü’l-Bârîde taklîd-i seyf-i nusret-peyvend-i şehinşâhi resm-i âlisini mutazammın tarâf-ı teşrifâtıdan terkîm olunan müzekkere ile tertîb olunacak alay-ı vâlay-ı fevz-i ihtivânın bir kıt’a defter-i manzur-ı mekarim-mevfur-ı cenâb-ı hilâfetpenâhî buyurulmak üzere mersûl sûy-i vâlâları kılını. Müzekkere-i mezkûreden müstefâd olunacağı vechile karadan

Padişahlar deniz yolunu tercih ettikleri zaman halkın yeni padişahı görmesi için mutlaka dönüşleri karadan olmakta ve dönüşteki alaya iştirak etmekteydiler. Deniz yoluyla gidilip kara yoluyla dönülmesi veya kara yoluyla gidilip deniz yoluyla dönülmesinin sebebi padişahın karaların ve denizlerin hâkimi olduğunu göstermekti.⁷⁹

Merasim hazırlığına bir gün önceden başlanılır ve merasimde bulunacak olanlara Çavuşbaşı tarafından tezkireler gönderilirdi.⁸⁰ Gönderilen tezkireler üzerine, davetliler sabahleyin erkenden resmî başlık ve elbiseleriyle saraya gelirler ve bu arada Kapıkulu Ocaklarının gelmeleri de emrolunurdu. Önce Top arabacıları onları takiben sırasıyla Topçu, Cebeci ve Yeniçeri Ocakları iki taraflı dizilip padişahın geçmesini beklerlerdi. Padişahdan önce, Eyüb'de padişahı karşılayacak olan alay, saraydan ayrılırdı. Alaydan önce Asesbaşı ve Subaşı maiyetiyle sonra Divân-ı Hümâyün Çavuşları, onların arkalarından Müteferrikalar ve Çaşnigîrler, Altı Bölük Ağaları, Şikâr Ağaları, Kapıcıbaşılar; Enderûn'daki Rikâb Ağalarından Mir-i âlem, Birinci Mirahur, Çaşnigîrbaşı ve daha sonra ulemâ ve şeyhler, onları takiben Defterdârlar, Reisülküttâb, Çavuşbaşı, Kapıcılar Kethüdâsı daha arkadan Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, diğer kadılar, onları takiben vezirler ve Sadrazam kara yolundan alayla Eyüb Sultan semtine gidip deniz yoluyla gelecek olan padişahı beklerlerdi.

Deniz yoluyla gelecek olan padişah, sabah namazından sonra Harem-i Hümâyün'dan çıkıp ata binerek deniz kenarındaki Sinan Paşa Köşküne gelir⁸¹ buradan üç fenerli saltanat kayığına binip, maiyyetinde başlıca Silahdâr, Çuhadâr, Rikâbdâr ve sair Musahib Ağalar olduğu halde, Eyüb iskelesine doğru yola çıkılırdı. Arkadaki kayıklarda Dârüssaâde ve Bâbüssaâde Ağaları kendi

divân yolu tarikiyle teşrîf-i hümâyün buyrulup bahren zevrekce süvar-şevket veyahut ibtidâ bahren azîmet-i seniyye-i şahâne buyrularak karadan alay-ı vâlâ ile avdet buyrulmak şıklarından kangısı muvâfık-ı irade-i seniyye-i hazreti şahâne buyrulur ise ana göre icrâ-yı iktizâsına ibtidâr olunacağı der-kâr ise de ibtidâ bahren azîmet ve badehu karadan avdet buyrulması sûret-i münâsib ve cesbân gibi görünmekle ol bâbda ve alay-ı vâlâ resm-i behiyyenin gösterildiği vechile veyahut emr u fermân-ı mülûkâne buyurulacak sûretle tertîb ve icrâsı husûsunda her ne vechile irâde-i meâliâde-i şehinşâhi şeref-sudûr buyrulur ise iktizâsına bakılmak üzere iş'ârı menut-ı himem behiyyeleridir efendim. BOA. CTS. Nr.29.

⁷⁹ Hilmi Aydın, "Topkapı Sarayı'ndaki Osmanlı Padişah Kılıçları", *Osmanlı II*, Ankara 1999, s.565.

⁸⁰ Ahîşahî, *Reisülküttâblık*, s.280.

⁸¹ Osmanlı padişahlarının kılıç alayına gidişlerinde ekseriya Topkapı Sarayının Harem-i Hümâyün dairesine medhal olan kapılardan "Perde Kapısı"dan çıkıp yine oradan Harem'e girmeleri âdetti

sandallarıyla refakat ederlerdi.⁸² Kayıkların hafıflığı, zarıflığı ve zengin döşemeleri göz kamaştırırdı. Saltanat kayığını yirmi altı kürekçi çekerdi.

Sultan IV. Mehmed'in kılıç alayında⁸³ Ebâ Eyüb Sultan türbesine "Sandal" tabir olunan filikayla gidilmiş, dönüş karadan olmuştı. Padişah küçük olup at üzerinde duramadığından dolayı bindiği atın başını Büyük Mirahur tutarak çekmişti.⁸⁴ Sultan IV. Mehmed içeriden sarı renkte bir libas giymiş olup, onun üzerine altın işlemeli kırmızı bir cübbe vardı. Sultan Selim usûlü imâl edilmiş destarında bir mücevher iğne parlamakta ve onun üzerinde bir sorguç bulunmaktaydı.⁸⁵

Padişah iskeleye vardığı zaman, Sadrazam, Şeyhülslâm, Kadıaskerler, Yeniçeri Ağası, Rikâb Ağaları, Kapıcıbaşılar, Vezirler, Defterdârlar tarafından karşılanır; iskeleye çıkarken sağ koltuğuna Sadrazam ve sol koltuğuna Dârüssaâde Ağası girip kendisi için hazırlanmış ata bindirilirdi. Eğer erken gelinmişse, burada hanım sultanlardan birinin yalısında dinlenirdi. Öğle namazı vakti gelmişse, merasimden sonra dinlenirdi. Padişah, kendisi için konakta hazırlanan yemeği yiyip bir miktar istirahat ettikten sonra, ata binerek önünde Sadrazam, Vezirler ve diğer devlet erkânı olduğu halde "Buçukçu" denilen görevliler etrafa para saçarak türbeye gidilirdi.⁸⁶ Padişah türbeye girdikten sonra Sadrazam, Şeyhülslâm ve Yeniçeri Ağasını ya da Nakibüleşraf Efendiyi içeriye davet ederdi. Tören, padişahın hazırlanan yere oturması üzerine *Fetih Suresinin* okunmasıyla başlardı. Önce Şeyhülslâm veya Nakibüleşraf ya da padişahın bağlı olduğu tarikat şeyhlerinden birisinin eliyle kılıç kuşandırılırdı. Kılıç kuşandırılırken padişahın kaftanını Silahdâr Ağa kaldırarak yardım ederdi.⁸⁷ Bu sırada dışarı da dualar edilir, kurbanlar kesilip, sadakalar dağıtıldı. Ayrıca padişah adına yeni kestirilen paralar yoksul halka verilirdi.

Padişah için türbede yapılan törende böylesine şerefli ve önemli bir makama gelen padişaha, Allah'ın akıl ve itidal vermesi için dua edilirdi. Şeyhülslâmın hayır duasından sonra padişah muhteşem bir eda ile İslâm inancına ve şeriat

⁸² Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.17a.

⁸³ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s.271.

⁸⁴ Ali Seydi, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, İstanbul 1338, s.419.

⁸⁵ Mustafa Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ* IV, s.335.

⁸⁶ Eyyubî Efendi *Kanunnâmesi*, s.51.

⁸⁷ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *XVII. Asırda İstanbul* (haz. Kevork Pamukçıyan) İstanbul 1988, s.30; *Tarih-i Sami Şakir ve Subhi*, s.11

yasalarına sadık kalacağını dair söz verir ve yemin ederdi. Ondan sonra Kubbealtı Vezirleri ve diğer paşalar, padişahın önünde eğilir; eteğini öptükten sonra onu meşru hükümdarları olarak kabul ederlerdi.⁸⁸ Bu tören bittikten sonra padişah, törene katılanlara selâm vererek karayoluyla Edirne Kapı istikametinden saraya doğru hareket ederdi. Fatih Sultan Mehmed'in türbesini ziyaret ettikten sonra, Padişah Şehzâde Camii karşısındaki *Eski Odalar* önünden geçerken Altmışbirinci Cemaatin Odabışısı tarafından verilen şerbeti içer, şerbet kâsesini altınla doldurdu. Bunu müteakip Odabaşının üç kurban kesmesi âdetti.⁸⁹ Padişah buradan Divân Yoluyla saraya gelirdi. Atla Bâbüssaâde'ye giden padişah oradan Yeniçeri Ağası tarafından atından indirilerek içeri girer ve böylece merasim de sona ermiş olurdu. Törenin bitmesiyle padişah, Taht Odası'na gitmek üzere Valide Taşlığı'ndan yaya olarak *Altın Yol*⁹⁰ adı verilen yola girince, bu yolda bekleyen Harem halkına altın serperdi.⁹¹

Kılıç kuşanma merasimi, tamamlanıp padişah sarayına geldikten sonra, Bostancı Ocağı Kayıkçılarına, töreni hazırlayan Teşrifâtçıdan itibaren Pişkeşçi, Mataracı, İskemleci, Orta Kapı ve Bâb-ı Hümayun Nöbetçi Kapıcıları, Seccâdecibaşı, Bevvâbin-i Dergâh-ı Âli Bölükbaşları denilen Orta Kapı Kapıcılarının bölükbaşlarına muayyen miktar altın ihsan olunması "Teşrifât Defterinde" belirtilen kanunlardandı.⁹² Yine kanun üzere bu kılıç alayında Kapıcılar Kethüdâsı ile, Mirahur Ağa karayoluyla avdette, türbe kapısından saray kapısına kadar yürüyerek halkın padişaha verilmek üzere takdim ettikleri istidaları alırlardı. Saraya gelince bu istidaları Kapı Ağası mühürleyip padişah namına, götürülüp muameleleri yapılmak üzere, Kapıcılar Kethüdâsı vasıtasıyla Sadrazama gönderilirdi. Ayrıca kılıç kuşanma merasiminde padişaha hediye verilmemesi beyan edilir ve bu işten kaçınılması istenilirdi.⁹³

⁸⁸ Ricaut, *Türkler'in Siyasi Düsturları*, s.16.

⁸⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* I, s.194.

⁹⁰ Şehzade dağılımlarında Darphâne'den getirilen altın beşik de bu kapıdan ve yoldan geçerek doğum odasına götürüldüğünden bu yola *Altın Yol* adı verilmişti.

⁹¹ Mualla Anhegger – Eyyüboğlu, *Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi (Harem)*, İstanbul 1986, s.22.

⁹² TSMA, E.4493.

⁹³ TSMA, E.4019.

1.2.2. Karayoluyla gidiş

Padişah kılıç kuşanmaya karadan gideceği zaman Sadrazam, kallâvi⁹⁴ ve beyaz üst ve divân donanımlı atla, Şeyhülislâm ferve-i beyza⁹⁵ ve sacaklı at ile, Kaptan Paşa divân elbisesi ile ve bilcümle ulemâ örf⁹⁶ ve muhidi kürkleri, Defterdâr Efendi abâ-yı urân⁹⁷, Hâcegân Efendiler, Müderrisler, Sultan Şeyhleri, Yeniçeri Ocağı ricâli ve bilcümle Hâcegân-ı Divân, Sipâh, Silahdâr, Bölükât-ı Erbaa Ocakları, Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşları ve Cebecibaşı, Kapıcıbaşı ve Top arabacıbaşı Ağalar Ocakları ricâliyle, Gedikli Mütferrikân ve çavuşân hepsi tören elbiseleriyle seher vakti sarayda mevcut Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top arabacı Ocakları neferleri özel giysileriyle saraydan gidilecek yol tarafından Eyüb Sultan türbesine değin selâmlama için saf olmaları bir gün önceden haberdâr edilirdi.

Törenin olacağı gün sarayda mevcut ve haber olunan saatte, tertip edilen alayın hazır olduğu padişaha haber verilir ve içeriden çıkılır. Çavuşân-ı divân alkış edip, Orta Kapı haricinde sol tarafta Sadrazam, Şeyhülislâm ve Kaptan Paşa hazır olup selâmlarlardı. Yalnız Sadrazam yaya olarak temenna ve alkış olup süratlice giderdi. Alaydan elle çekilen otuz iki baş at (yedek atlar) mükemmel takımlarıyla geçerlerdi. Bunların on ikisinin üzerinde altın ve mücevherâtla müzeyyen kalkanlar vardı. Bu alaydaki iki ağanın elinde padişahın kıymetli sorguçlarla süslenmiş birer sarığı vardı. Bunları münavebe ile halka doğru eğdirirlerdi. Ahali de bu verilen selâmlara karşı mukabelede bulunurdu. Üçüncü bir ağa gümüşle işlenmiş ve gümüş levhalarla kaplı padişaha mahsus bir iskemle taşırdı. Padişah ata binerken ve inerken bu iskemleye basardı. Kozbekçisi denilen diğer bir ağa, bir asânın ucuna takılmış mücevherli bir ibrik taşırdı.

Bu alay, resmî üniformalı yeniçerilerden müteşekkil iki sıranın arasından geçerdi. Padişah yalnız saf teşkil etmiş olan askerlere selâm verir, sağ elini göğsünde tutar ve gözlerini hafifçe sağa sola çevirirdi. Yeniçerilerin başlarında beyaz börk, ayaklarında geniş mavi şalvar ve kırmızı pabuç bulunurdu.

⁹⁴ Kallâvi: Vezirlere mahsus üst tarafı dar mahrut şekline yakın telli kavuk. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, s.169.

⁹⁵ Ferve-i beyza: Şeyhülislâmın resmî elbisesi olan beyaz kürk Sertoğlu, *a.g.e.*, s.111.

⁹⁶ Örf: Ulema sınıfına mahsus büyük kavuk. Sertoğlu, *a.g.e.*, s.274.

⁹⁷ Abâ-yı urân: İlmîye mensuplarının giydiği bir elbise. Pakalın, *OTDS I*, s.1.

Sultan II. Süleyman devrindeki teşrifâta göre, evvela Asesbaşı ve Subaşı, sonra Ulemâ, Şeyhler, Umerâ, Nakibüleşraf, Defterdârlar, Nişancı, Reisülküttâb, Kazâskerler, Çavuşbaşı Ağa, Vezirler, Sadrazam ve Şeyhülislâm gelir, padişahı ata bindirirlerdi. Mirâlem Ağa özeniği tutardı. Mirahur Ağa ile Kapıcıbaşı Ağa biri sağda biri solda olmak üzere padişahın iki tarafında giderlerdi. Bu merasim esnasında padişahın arkasından tahtirevân ve mehterhâne ile kös gelirdi.⁹⁸

Padişah, taklid-i seyf için alay ile Eyüb Sultan türbesine âdet üzere Divân yoluyla giderken, alay tertip üzere Eski Odalar başına vardığında, Altmışbirinci Cemaatin Odabaşısı alışlagelmiş bir kâse ile padişaha şerbet arz ederdi. Silahdâr Ağa inerek kâseyi alır, padişaha verirdi. Padişah da durarak şerbeti içerdi. Dârüssaâde Ağasına, Oda Vekil Harcı şerbet verip, kâselerine bahşişler konulurdu. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed Camii'ne vardığında padişah attan inip, Fatih'in türbesini ziyaret edip dua okurdu.⁹⁹ Akabinde Edirne Kapısından çıkılarak alay ile Eyüb Sultan türbesine varılırken tören alayı Eyüb Camii'ne gider yol tarafına dizilip selâma dururlardı.

Padişah rikâb taşına ayak basıp indikten sonra Sadrazam ve Yeniçeri Ağası padişahın koltuğuna girip türbeye doğru giderlerdi. Şeyhülislâm ve Nakibüleşraf padişahı türbede karşılardı. Padişahın türbeye girip ziyareti akabinde Şeyhülislâm Efendinin duasından sonra Nakibüleşraf eşliğinde türbe içinde kılıcı padişaha kuşandırırldı. Bu sırada diğer mevcut olan ricâl türbenin dışında bulunurdu. Kılıç kuşandıktan sonra elli baş kurban kesilip fakirlere dağıtıldı.

Davet esnasında Şeyhülislâm türbede, diğer devlet ricâlî cami avlusu ortasında padişahı selâmlarlardı. Caminin Bostan iskelesi tarafında olan kapıdan rikâba dek Sadrazam, Kaptan Paşa, Yeniçeri Ağası, Defterdâr, Reisülküttâb, Çavuşbaşı Ağası, Rikâb-ı Hümayun Ağaları ve Kapıcıbaşı Ağalar padişahın önünde yürürlerdi. Bostan İskelesindeki binek taşında padişah atından indiğinde tekrar alkış olunurdu. Sadrazam sağ tarafında, Yeniçeri Ağası sol tarafında olduğu halde, koltuğuna girip padişahı saltanat kayığına bindirip, etek öperler ve tekrar alkış yapılırdı. Padişah deniz yoluyla saraya döndükten sonra vezirler ve sair

⁹⁸ İnciciyan, "Kılıç Alayı", *HTM*. Sayı 2, İstanbul 1965, s.43.

⁹⁹ Mehmed Âsım Ayıntabî, *Âsım Tarihi* II, İstanbul 1293, s.63; Şanî-zâde Mehmed Ataullah, *Şanî-zâde Tarihi* I, İstanbul 1284, s.39.

cümle erbâb-ı alay da yerlerine dönerdi.¹⁰⁰ Padişahın deniz yoluyla dönüşünde, denizdeki gemilerden top atılmak suretiyle Kılıç Kuşanma merasimine iştirak edilmiş olunurdu.¹⁰¹

1.3. Divân-ı Hümâyun Toplantıları

Büyük, küçük her devletin işlerini görmek için devlet merkezinde birinci derecede birer daireleri bulunması tabii olduğundan diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi, Osmanlılarda da bütün devlet işlerinin birinci derecede mesul merci olmak üzere görüşüldüğü bir divân vardı.¹⁰² Bizzat padişahın başkanlığında ilk merci olarak devlet işlerini görüşmek üzere toplanan divâna Divân-ı Hümâyun ismi verilmiştir.¹⁰³ Mübarek ve kutlu toplantı yeri, padişah meclisi manasına gelen Divân-ı Hümâyun, padişah katılmadığı takdirde vezirin başkanlığı altında, devlet başşehirinde veya hükümdarın bulunduğu yerde yapılırdı.¹⁰⁴

Devlet işlerinin divân kurularak yürütülmesi geleneği, Osmanlılara İslâm ve Türk-İslâm devletlerinden intikal etmiştir. Hazreti Ömer zamanından beri İslâm devletlerinde, devlet işlerinin muhtelif divânlar kurularak yürütülmesi usûlü mevcut idi.¹⁰⁵ Emevîler ve Abbasîler’de mevcut olan bu gelenek, Gazneliler’e ve Büyük Selçuklu Devleti’ne yansımıştır. Müesseselerinde büyük ölçüde Büyük Selçukluları örnek alan Anadolu Selçuklularında da divânlar, varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti’nde ise Selçuklu, İlhanlı ve diğer Türk devletleri örnek alınarak bir divân meydana getirilmişti. Nitekim Selçuklular’da Divân-ı Âlî, İlhanlılar’da Divân-ı Kebîr, Memluklar’da ise Divân-ı Sultan adlarını taşıyan divânlar mevcuttu.¹⁰⁶

¹⁰⁰ BOA. KK. TD. 676 Mü.1, s.5.

¹⁰¹ Berker, “Naim Efendi Tarihi”, TV II, s.150.

¹⁰² Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s.1.

¹⁰³ Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtı*, s.8.

¹⁰⁴ Metin Akis, “Divânı Hümâyun”, *Yeni Türkiye*, sayı 45, *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı* III, Ankara 2002, s.81.

¹⁰⁵ Mehmet İpşirli, “Osmanlı’da İdarî Geleneğin Teşekkülü ve Tatbikatı”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s.208.

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, *Medhal*, s.275.

Orhan Bey döneminde ilk olarak kurulan divân¹⁰⁷, devletin büyümesi ve müesseselerin oluşmasına paralel olarak gelişmesini sürdürmüştür. üye sayısı artmış. bünyesinde merkezlenen bir bürokrasi oluşmaya başlamıştır. II. Murad döneminde bazı kaideler ve bir takım teşrifât usûlleri konmuş, bir kurul yapısından bir karar organı durumuna gelmiştir.¹⁰⁸ Daha sonra bilinen klasik yapısına kavuşması ve *Divân-ı Hümayun* adıyla anılması, Fatih Sultan Mehmed döneminde olmuştur.¹⁰⁹ Fatih zamanına kadar divâna padişah başkanlık etmekte iken onun saltanatında bu usûl bırakılmış, bundan sonra toplantılar Vezir-i âzamın başkanlığında yürütölmeye başlanmıştır. Padişah, toplantıları tamamen terk etmeyip Divânihâneye nazır *Kasr-ı Adl* adı verilen kafesli bir bölme arkasından izlemiştir.¹¹⁰ Padişah divân başkanlığından çekildiği için alınan kararların padişah ile müzakere edilmesi ve tasdiki zarureti ortaya çıktığından, belirli günlerdeki toplantıların akabinde bu çeşit işler için *Arz Günleri* ihdas edilmişti.¹¹¹ Divân-ı Hümayun en mükemmel dönemine, Kanunî Sultan Süleyman zamanında kavuşmuştur. Bu güçlü dönemi XVII. yüzyıl ortalarına kadar sürmüştür. Bundan sonra yavaş yavaş Sadrazamların kendi konaklarında yaptıkları divân önem kazanarak Divân-ı Hümayun yetkileri artık Sadrazam konağındaki toplantılara kaymıştır.

Divân-ı Hümayun, devletin en yüksek idarî ve siyasî mercii olduğu gibi, her millet ve dinden insanın mahalli kadılıklarda halledemedikleri veya bunun gibi çözümleyemedikleri davalarını getirecekleri son karar yeri idi. Divândaki yüksek mahkeme herkese açıktı. Din, ırk ve rütbe, mevki farkı gözetilmeksizin herkes bu divâna davasını getirebilirdi.¹¹² Bütün bu önemli kararların alındığı bu divân toplantıları esnasında takip edilen önemli bir teşrifât vardır. Bu, Osmanlı Devleti tarihinde uzun süre, en az haftada dört kere tekrar edilen teşrifât olup, divânın

¹⁰⁷ Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık*, İzmir 1997, s.58; Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukuk Sisteminin Şer'iliği Meselesi ve Kanunnâmelerin Şer'i Tahlili", *XV ve XV. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s.320.

¹⁰⁸ Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divân-ı Hümayun*, Ankara 1986, s.27.

¹⁰⁹ Recep Ahışhalı, "Osmanlı İdari Teşkilâtı" *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı* 1, Ankara 2000, s.383.

¹¹⁰ İnciciyan, "Kılıç Alayı" *HTM* II, s.43.

¹¹¹ Mübahat S.Kütükoğlu, "Arz" *DİA* III, İstanbul 1991, s.438.

¹¹² Gülgün, Üçel-Aybet, "16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuk Müessesesinin Önemi", *X. Türk Tarih Kongeri (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler V*, Ankara 1994, s.2149.

yapısı ile birlikte devletin idarî kadrolarına ve işleyiş biçimine de işaret etmekteydi.¹¹³

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden XVII. yüzyıl ortalarına kadar düzenli olarak yapılan Divân-ı Hümayun toplantılarında, çok sıkı teşrifât kurallarına uyulur, toplantılar padişahın bulunduğu yerde yapılırdı. Divân toplantıları, hükümdarlar genellikle İstanbul'da oturduklarından Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda bulunan ve Harem Dairesi'ne bitişik olan Kubbealtı'nda icra edilirdi. Bazı padişahların uzun süre oturdukları Edirne Sarayı'nda da bir kubbealtı vardı. Bununla birlikte padişahlar bulundukları bir yerde divânın toplanmasını emredebilirdi.¹¹⁴ Bütün devlet törenlerinde olduğu gibi divân toplantılarının teşrifâtı da göz alıcı, hatta diğer törenlerden daha şaşıklı olurdu. Bilhassa ulûfe tevziinde ve elçi kabulünde törenler, yabancılara devletin ihtişamını göstermek için daha da teferruatlı ve gösterişli yapılırdı.

Orhan Gazi'den itibaren Fatih'in ilk devirleri de olmak üzere divân, her gün hükümdarın başkanlığında toplanmakta idi. Daha sonraları, divân içtimaları haftada dört güne inmiş ve bunların iki günü de arz günü olarak kabul edilmiştir. Divân günlerinin düzenli olarak haftada dört güne inmesinin hangi tarihte olduğu bilinmiyorsa da XVI. asrın son yarısı içinde olduğuna şüphe yoktur. 961/1554 ve 973/1565 tarihli mühimme defterlerinde divânın haftada bazen bir ve bazen iki gün, müstesna olarak her gün devam etmekte olduğu görülüyor. Bu tarihlerdeki divân içtimalarının günleri hep aynı gün olmayıp değişmektedir.

Divân-ı Hümayunun XVI. asrın ortalarından itibaren bazen haftada dört ve bazen beş gün toplandığını mühimme defterlerindeki kayıtlardan anlamaktayız. III. Murad zamanına kadar haftada dört gün divân ve bu divân içtimalarını müteakip dört defada arza girilirken, bu miktar fazla bulunduğundan arz günleri ikiye indirilmiştir.

XVII. asırda bu toplantılar ikisi arz günü olmak üzere haftada dört gün olarak devam etmiştir. Divân günleri de evvelki gibi Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri yapılmıştır. XVII. yüzyıl İstanbul tarihini anlatan Eremya Çelebi; tasarruf maksadıyla, Cumartesi ve Pazartesi içtimalarının kaldırılıp sadece Pazar ve Salı günleri büyük divânın kurulduğunu belirtir.¹¹⁵ Bu dört günde Divân Heyeti

¹¹³ Dündar Alikılıç, "Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri" *Türkler IX*, Ankara 2002, s.878.

¹¹⁴ Ahmet Mumcu, "Divân-ı Hümayun", *DLA IX*, İstanbul 1994, s.431.

¹¹⁵ Eremya Çelebi Kömürciyan, *XVII. Asırda İstanbul*, s.11.

saraydaki Divân-ı Hümâyûn'a gelip çeşitli devlet işlerini görüşürdü. Pazar ve Salı günleri müzâkereden sonra Vezir-i âzam ile diğer Vezirler, Kazâskerler ve Defterdârlar Arz Odası'nda padişahın huzuruna kabul olunarak divân işleri hakkında her biri ayrı ayrı izâhât verirlerdi.

IV. Mehmed zamanında Avusturya ve Leh seferleri dolayısıyla padişah Edirne'de bulunduğu zaman divân müzâkerelerinin yalnız arz günlerine inhisar ettirilerek haftada iki yani Pazar ve Salı günleri toplanması kararlaştırılmıştı. Padişah 1088 / 1677'de İstanbul'a geldiği zaman da yine eskisi gibi haftada dört gün olmuştu. II. Ahmed'in saltanatının son senesinde 1106 / 1694'de haftada iki gün olan divânın azlığı ve iş sahiplerinin ıstırapları göz önüne alınarak bu hükümdarın emriyle divân toplantıları yine eskisi gibi haftada dört güne çıkarılmıştır.¹¹⁶

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren Divân-ı Hümâyûnun fonksiyonları azalmaya, bu yüzyılın sonlarına doğru ise bir merasim aracı durumuna gelmeye başlar. Artık Divân-ı Hümâyûn, daha çok elçilerin kabul edildiği ve yeniçerilerin üç aylıklarının verildiği günlerde toplanır oldu.¹¹⁷

Sarayda toplanan divân üç türlü olurdu; biri muayyen günlerde toplanan *Alelâde divân*, ikincisi başta yeniçeriler olmak üzere devlet merkezinde kâtip, çavuş, müteferrika vb.gibi ulûfe alanların ulûfelerinin dağıtımı için kurulan divân olup *Ulûfe divânı* adı verilmekteydi. Elçi kabulü için kurulan divâna ise *Elçi divânı* denilmekteydi. Ancak elçilik heyetine Osmanlı ihtişamını sergilemek için acele kabul edilmesini gerektirecek özel bir durumu yoksa, elçiler genellikle *Galabe/Ulûfe Divânı* denilen divânda kabul edilirdi ki buna *Büyük Divân* denilirdi.¹¹⁸ Bu toplantılar ulûfe dağıtımının ve elçi heyeti kabulünün getirdiği bir takım ek işlerin haricinde normal Divân-ı Hümâyûn toplantısında bir değişikliğe sebep olmazdı.¹¹⁹ Üçüncüsü ise fevkâlade olarak divân günleri haricinde, padişahın Bâbüssaâde'ye tahtının kurulmasıyla aktolunan *Ayak divânı* idi.

¹¹⁶ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s.5.

¹¹⁷ Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İstanbul 2001, s.47.

¹¹⁸ Tevkiî Abdurrahman Paşa "Kanunname" MTM III. Sayı: 3, İstanbul, 1331, s.513; Eyyubî Efendi *Kanunnâmesi*, s.29; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân*, s.77.

¹¹⁹ Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, s.240.

1.3.1. Divân-ı hümayun teşrifâtı

Divân-ı Hümayun toplantıları sabah namazından sonra başlamaktaydı. Merasim için sarayın en dış kapısı olan Bâb-ı Hümayun önüne sabah namazı vaktinde yeniçeri bölükleri, dört bölük ağaları ve Yeniçeri Ağası gelirler, yeniçeriler kapının önünde iki sıra oluşturarak dururlardı.¹²⁰ Sabah namazının evlerinde ya da Ayasofya Camii'nde edasından sonra divân görevlileri caminin Bâb-ı Hümayun tarafına bakan minaresi önündeki alanda, kapının sağ tarafında teşrifâta uygun olarak önceden belirli olan yerlerini alırlardı. Vezirler diğer divân ehlinden daha sonra gelerek saflarına dahil olurlardı. Sonra gelen vezir kendisinden önce gelene selâm verir, duran vezirin Selâm Ağası yüksek sesle selâm alıp kendi, ıstılahları üzere alkış yaparlardı. Bu şekilde selâm alıp vermek, bu merasim esnasında sadece vezirlere mahsustu. Yeniçeri Ağası ise her bir vezir geldikçe atını biraz ileriye sürüp kemâl-i ikrâmla selâm aldıktan sonra yerine dönerek karşılama yapardı. Bu şekilde bütün vezirler gelip selâm yerlerine dururlar ve toplanma tamamlanınca *Meydan Duacısı* adı verilen görevli yüksek sesle dua edip hep birlikte *Fatiha* okuduktan sonra kapıcılar sarayın ilk kapısı olan Bâb-ı Hümayun kapılarını açardı.¹²¹ Kapıdan önce Kapıcılar Kethüdâsı ve Reisülküttâb içeriye girer, arkasından teşrifât sırasına göre diğerleri sıralı olarak içeri girmeye başlarlardı. Kapıdan içeriye girişte vezirler son sırayı alırlardı. İkinci Vezir önde olmak üzere sıra halinde *Vezir Yolu* adı verilen yoldan Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı refakatinde Kubbealtı'na doğru yürürlerdi. Alaylarda olduğu gibi, Osmanlı teşrifâtında farklı rütbedekiler küçükten büyüğe, birbirine yakın mertebedeki rütbe sahipleri söz konusu olduğunda kendi aralarında büyükten küçüğe doğru bir sıralama takip ederdi. Nitekim burada da vezirlerin maiyetindeki bazı görevlilerle Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı'nın önde yürümelerine mukabil, Ortakapıdan sonra vezirlerin birbiri ardınca yürürken ikinci vezirin en önde yürüdüğü görülmektedir.¹²² Bu arada keçe başlıkları ile Çaşnigîr'ler, erkân kürk ve mücevveze ile Selâm Ağa'sı da önde giderdi. Vezirler için tertip edilen bu küçük alay, vezir yolu denilen ve Bâbüsselâm'dan sol tarafa giden yoldan Kubbealtına gelirlerdi. Burada Çavuşbaşı ile Kapıcılar Kethüdâsı vezirlere selâm

¹²⁰ Ertuğ, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler" *Osmanlı Özel IV*, s.28.

¹²¹ *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s.27.

¹²² Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân*, s.75.

için dururlar, selâm aldıktan sonra geri dönerlerdi. İkinci Vezir biraz daha yürüyerek Bâbüssaâde tarafındaki *Selâm taşı* önünde Bâbüssaâde'yi selâmlar ve geri dönerdi.¹²³

Daha önceden Kubbealtı'na girmiş olan Kadiaskerler ve Defterdârlar *Reis tahtası* adı verilen Reisülküttâb ve Divân-ı Hümâyûn Kâtiplerinin oturduğu bölme önünde karşılıklı saflar halinde ayakta sıralanarak vezirleri beklerlerdi. Vezirler gelince Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı Ortakapı dahilinde karşılayıp bunlara selâm vererek hep birden Divânihâne'ye girerler, herkes makamının bulunduğu yere geçerek Sadrazamın gelmesini beklerlerdi. Divânihâne'nin içerisinde Sadrazamın oturduğu *Sadr-ı âlânın* sağ tarafında vezirler, sol tarafında Sadreyn-i kirâm; divânihâne kapısından içeri girince sağ tarafta Defterdârlar, sol tarafta Nişancılar otururdu.¹²⁴ Bekleme esnâsında İkinci Vezirden başlamak üzere Divânihânedekilere eğer bahar mevsimi ise Helvahâne-i Hassadan buzlu ve mis kokulu şerbetler gelir, eğer kış mevsimi ise yine Helvahâne-i Hassadan mis kokulu ve çok güzel macunlar getirilirdi. Sakabaşı önce Vezirlere, Sadreyn-i kirâma, Defterdârlara ve Nişancı efendilere şerbet sunardı.¹²⁵

Vezir-i azam, Vezirlerin, Sadreyn Efendilerin, Defterdârın, Nişancının yanı Divân-ı Hümâyûn'un aslî üyelerinin hazır olduğu Cebeci Çavuşu tarafından bildirildikten sonra güneş doğmasına yakın¹²⁶ evinden atla çıkarak, Bâb-ı Hümâyûn önüne gelirdi. Sadrazamın maiyyeti vezirlerden daha kalabalık olurdu. Muhzır Ağa sağ tarafında, Bostancılar Odabaşısı ise sol tarafında yürürlerdi. Arkasından sipah, Silahdâr ve dört bölük ağaları gelirler, bunların önünde de Sadrazamın Kethüdâsı olan ağa yürürdü. Bu şekilde giderken yine vezirlerin de yaptığı gibi yeniçeri ağasına ve bölük ağalarına selâm verirdi. Orta kapıdan atla girmek sadece hükümdara mahsus bir âdet olduğundan buraya gelince atından inerdi. Sadrazam divâna gitmek üzere atından indiği veya sarayına döndüğü vakit halktan büyük bir kalabalık kendisini izler, sağlık ve mutluluğu için hayır dualarda bulunurdu. Üç tuğ taşıma hakkı olan Sadrazama yapılan tezahürat,

¹²³ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.35a-36a; Abdurrahman Şeref, "Topkapı Saray-ı Hümâyûnu", *TOEM*, cüz. VI-VII, İstanbul 1237, s.357-358.

¹²⁴ BOA. *BEO. SD.* Nr.359, s.37; Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk.36a-37b

¹²⁵ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadime*, s.85-86; Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk.37b.

¹²⁶ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmanî ve Rabîta-i Asitane" *TED*, Sayı.14, İstanbul 1994, s.15.

Romalı askerlerin imparatorlarına yaptığı tezahüratı andırırdı.¹²⁷ Orta kapıda atından inen Sadrazamı burada Kapıcılar Kethüdâsı ve Çavuşbaşı karşılayıp, selâm aldıktan sonra önüne düşüp yürürlerdi. Divânihâne'ye yaklaşıncı, Divân-ı Hümâyûn Sakabaşısı veya Kapıcıbaşı¹²⁸ Divânihâne'nin kapısı önünde Sadrazamın geldiğini haber vermek için yüksek sesle içeriye doğru *buyur* diye seslenirdi. Divânihâne'de bulunanlar Sadrazamı karşılamak üzere vezirlerin bekledikleri yer olan Reisülküttâb tahtası önüne, bu defa vezirler de dahil olmak üzere çıkarak iki sıra halinde dizilirlerdi. Kubbealtının önünde Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı, Sadrazama selâm için beklerlerdi. Sadrazam onlara selâm verdikten sonra vezirlerin önünden geçerek önce Bâbüssaâde tarafına dönerek selâm verir; sonra Vezirlere, Nişancıya, Rumeli ve Anadolu Kadıaskerlerine, Defterdârlara selâm vererek, arkasında divân azâları olduğu halde içeriye girerdi. Burada herkes yerli yerine geçtikten sonra ayakta beklenilirdi. Dış Hazinedârbaşı, hazine kapısının mum mührünü Sadrazama getirip doğrudan eline verirdi. Sadrazam, herkesin gözü önünde hazinenin mührünü saygıyla alır, bozup Hazinedârbaşıya verdikten sonra otururdu.

Divânda Sadrazam, Kasr-ı Adl'in altına gelecek şekilde otururken, sağ tarafına Vezirler, sırayla onların altında Nişancı, sol tarafında ise Rumeli ve Anadolu Kazâskerleri, onların alt taraflarına da Defterdârlar otururlardı. Nişancı veya Defterdârların vezâret pâyesi olsa bile, vezirlerin arasına oturmaz, herkes yerli yerine otururdu. Bu sıralamadaki hiyerarşik yapı Fatih'in teşkilât kanunnâmesinde açık bir biçimde belirtilmişti. Buna göre; Sadrazamın üstünde padişahdan başka hiç kimse yoktur, "Vezir-i âzam cümleye nâzırdır ve oturmada ve durmada mertebede cümleden mukaddemdir". Teşrifât defterlerinde kaydedilen bu hiyerarşik sıra yine Fatih tarafından açıkça belirtilerek, "Divân-ı Hümâyûnumda sadırda oturmak vüzerânın ve kadıaskerlerin ve defterdârların ve nişancının yoludur. Evvela vüzerâ oturup bir cânibe kadıaskerler onların altında defterdârlar otururlar ve ol bir cânibe nişancı otura"¹²⁹ denilmektedir. Bu şekilde herkes yerine oturduktan sonra, Sadrazam iki tarafına bakarak *Sabahlarınız hayr*

¹²⁷ Ricaut, *Türklerin Siyasi Düsturları*, s.83.

¹²⁸ BOA, *BEO SD*, Nr. 356, s.42.

¹²⁹ Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi" *TED*, Sayı.33, İstanbul 1982, s.33; Akgündüz, *Kanunnâmeler I*, s.319; Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme", *MTM III*, s.506.

olsun der, divân ehli doğrularak bu selâmı alırlardı. Sonra divânhâne haricinde Hassa Müezzinleri Fetih suresinin okurken Muhzır Ağa akide şekeri getirerek divânda Sadrazamdan başlayarak sırasıyla dağıtırdı. Surenin bitiminden sonra Kapıcılar Kethüdâsı, yeniçerilerin olduğu tarafa bakarak selâm verir, bunun üzerine yeniçeriler çorbalarını alırlardı. Kapıcılar Kethüdâsının divân müzakerelerindeki durma yeri toplantıların İstanbul'da veya Edirne'de olmasına göre değişirdi.¹³⁰

Divânda Reisülküttâb, Çavuşbaşı, Kapıcılar Kethüdâsı, Tezkireciler, Selâm Çavuşu oturmaz, ayakta hizmet ederlerdi. Fetih suresi bittikten sonra Reisülküttâb Divânhâneye girer, sol taraftan Sadrazama yaklaşır etek öperek, selâm verir ve sol tarafına geçip telhis kesesini bırakırdı. Sonra Devatdâr Efendi Sadrazamın önüne devat makremesi ve yanına devat ve gerektiğinde fakirlere sadaka verilmek üzere bir kumaş kese ile çil akçe koyardı. Çavuşbaşı Ağa divân âmiri olarak elindeki gümüş değneği yere vurup işaret ettikten sonra bekleyenler hazır olurdu. Kubbealtında bekleyenleri önlerinde Asesbaşı, Subaşı, Çavuşbaşı, Kapıcılar Kethüdâsı ve Tezkireci Efendi olmak üzere Vezir-i âzâmın huzuruna götürürlerdi. Vezir-i âzâmın sağında Kapıcılar Kethüdâsı, Tezkire-i Sâni, Selâm Ağası ve Divân Çavuşları, sol tarafında Çavuşbaşı Ağa, Tezkire-i Evvel, Çavuşlar Kâtibi ve Emîni ve diğer çavuşlar dizilirlerdi. Çavuşbaşı Ağanın arkasında Muhzır Ağa sorgucusuyla ve Odabaşı Ağa külâhıyla, Vezir-i âzâmın karşısında Sipâh ve Silahdâr Kethüdâları, Ağalar divânhâne kapısında emir beklerlerdi. Nişancı tuğra-i şerifle, Defterdâr Efendi ise imzalar ve Mîr-i mukataanın şikâyeti ve sair hazine işleriyle meşgul olurdu.¹³¹

Toplantı bu şekilde başladıktan sonra görüşmeler, tayinler yapılır, davalara bakılırdı. Osmanlı devlet teşkilâtında, bir göreve tayin edilecek kişiler için genellikle tayin edileceği bölüm amirinin, Divân-ı Hümâyûn'a arz sunması gerekliydi.¹³² Davalarda ise, davacı taraflar, büyük sayıda oldukları halde, derin hürmet ve sükûnetle divânın orta yerinde otururlardı. Divân azaları teşrifât mucibince yerlerini aldıklarından, divâna riyaset eden Sadrazama hitaben

¹³⁰ "...İstanbul'da olduğu halde kapının karşısında yalnız olan ağacın yanına varub ve Edirne'de olduğu surette divânhâne kapısının dışında vezirler, Vezir-i âzamı selâmladığı mahalde selâm verir.." Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk. 38b.

¹³¹ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk.38b-39b.

¹³² Fatma Afyoncu, *XVII.Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Ankara 2001, s.29.

davalarını şahsen anlatırlardı. Sadrazam, basit davaları derhal halleder, daha uzun ve tetkike lüzum gösteren davalardan şer'i olanları Kadiaskerlerden birine, malî meselelere ait bulunanları Defterdâra bırakırdı. İmza ve yazı işlerini ise Nişancıya havale ederdi. Sadrazam çok önemli ve yabancılarla ilgili meselelerle kendisi bizzât meşgul olurdu.¹³³

Divân-ı Hümâyûn'a gelenler mücevveze ve erkân ferâceleriyle yani tören elbiseleri ile gelmeleri *kanun-ı kadîm*di. Yeniçeri Ağasının Divân-ı Hümâyûn'daki giyinişi kallavî ve yeşil atlas üst samur kürktü.¹³⁴ Divân toplantısı sırasında bütün teşrifâtı yürüten Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı ellerinde gümüş asâlar olduğu halde hizmet ederlerdi.

Öğle yemeği saati geldiğinde kapıda bekleyen Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı ellerindeki gümüş asâları yere vurarak yemek zamanını haber verip, dışarı çıkarlardı. Sonra Matbah-ı Âmire Emîni ve Aşçıbaşı ile birlikte Mahbah-ı Âmire'den yemek gelmesine nezâret ederlerdi. Bu arada Sakabaşı, kethüdâsı ile birlikte divân ehlinin önüne makreme koyarak ellerini yıkamaları için leğen ve ibrik tutardı. Divân-hâne'ye üç ayrı sofraya getirilirdi. Bunlardan birincisi Çaşnigîr Ağalar tarafından Sadrazama, ikincisi yine Çaşnigîr Ağalar tarafından vezirlere, üçüncüsü kendi Muhzırbaşları tarafından Sadreyn Efendiler için kurulurdu. Başdefterdâr ve Nişancı iskemle konularak Sadrazam sofrasına, Defterdârlar ise yine iskemlelerde vezirlerin sofrasına otururlardı. Yemek süresince Sadrazamın karşısında el kavuşturarak bekleyen Matbah Emîni, Vekilharcı, Mehterbaşı, Ekmekcibaşı ve Aşçıbaşı yemek bitince selâm verip giderlerdi. Sakabaşı ve Kethüdâsı ikinci defa Sadrazamdan başlayarak makrame, leğen, ibrik tutarak divân üyelerinin ellerini yıkamasından sonra çekilirdi.¹³⁵

Divân-ı Hümâyûn toplantısı bittiğinde arz günü değilse herkesten önce Yeniçeri Ağası ve Bölükbaşları saraydan ayrılırlardı. Daha sonra Kapıcılar Kethüdâsı ve Çavuşbaşı kubbealtının kapısına gelip, Kadiaskerlerin gitmesine refakatçi olurlardı. Bundan sonra tekrar dönüp gelirlerdi. Çavuşbaşı, Sadrazamdan aldığı mühürle hazineyi, maliye defterhânesini ve defterhâneyi mühürler tekrar getirip Sadrazama teslim ederdi. Mührün alınıp verilmesi sırasında herkes ayağa

¹³³ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *XVII. Asırda İstanbul*, s.148.

¹³⁴ TSMA, E.917/1.

¹³⁵ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk. 40a-41a.

kalkardı. Bu iş bittikten sonra hep birlikte ayağa kalkılır, Sadrazam önce Vezirleri, sonra Nişancıyı, sonra da Defterdârları selâmlayıp dışarı çıkarak Bâbüssaâde tarafına selâm verirdi. Bu esnada vezirler hemen çıkıp Ortakapıda atlarına binerek Bâb-ı Hümâyuna giderler ve selâm yerlerine geçerek beklerlerdi. Sadrazam Bâb-ı Hümâyundan çıkarken her bir vezire selâm verir; onların selâm ağaları da bu selâmı aldıktan sonra giderdi.¹³⁶ Vezirler ise sabah olduğu gibi sırayla birbirlerini selâmladıktan sonra dağılırlardı.

1.3.2. Arza girme töreni

Fatih devrinden itibaren padişahların bizzât Divân-ı Hümâyun müzâkerelerine katılmaması, bu toplantılarda görüşülen meselelerle, alınan kararların padişaha bildirilmesi ve tasdiki zarureti doğurdu. Bu sebeble divân üyeleri haftanın belli günlerindeki toplantılardan sonra padişahın huzuruna çıkmaya başladılar. *Arza girme* denilen bu olay, Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda Bâbüssaâde'nin karşısında, ilk inşası Fatih devrinde yapılan Arz Odası'nda cereyan ederdi.¹³⁷ Fatih Kanunnâmesi'ne göre haftada dört gün arza girilirdi. XVI. yüzyılda Divân-ı Hümâyun haftada dört gün toplanmaya başlamasıyla arz günleri de Pazar ve Salı olmak üzere ikiye inmiş, divânın haftada iki gün toplandığı XVII. yüzyıl sonlarında ise sadece Salı günleri arza girilmeye başlanmıştır. Divândan sonra arza girilecekse kimse ayrılmaz ve ikinci bir merasim başlardı. Divân toplantılarının bitiminde yemek yenir ve daha sonrada *arza* girilirdi. Ancak, arza girmek için her defasında padişahın izni istenir, bunun içinde arza girilecek günlerde Divân-ı Hümâyun toplantılarının bitiminde, divân üyelerinin arza kabulleri ricasını bildiren *telhis* Reisülküttâb tarafından bağlanıp, Mühr-i Hümâyunla mühürlenerek Kapıcılar Kethüdâsı ile padişaha gönderilirdi. Arz'dan önce Yeniçeri Ocağı Kethüdâsı, Zağarcıbaşı, Saksoncubaşı, Subaşı, Orta Çavuş, Muhzır Ağa ve sair gibi ocak mensupları Bâbüssaâde önüne gidip saflar oluşturarak beklerlerdi. Arza giren Sadrazam, Vezir veya kim olursa olsun kürkünü ve hil'atini üçüncü kapı olan Bâbüssaâde'de giyerdi; dönüşte Sadrazam dışında herkes yine aynı yerde hil'atini çıkarırdı. Sadrâzâm Kubbealtına kadar hil'atini çıkarmaz, orada çıkarırdı. Sadrâzâm, Arz Odası'na girince padişahı

¹³⁶ Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme", *MTM* III, s.510.

¹³⁷ Abdurrahman Şeref, "Topkapı Sarayı Hümâyunu", *TOEM*, cüz. VI-VII, s.351.

selâmlayıp eteğini öper, sağ yanında dururdu. Bu tören sırasında başka kimse padişahın eteğini öpemezdi.¹³⁸

Padişah'tan arza girme izni geldikten sonra arza, önce Yeniçeri Ağası girer ve ocak hakkında bilgi sunduktan sonra çıkar, vezâreti yoksa hemen giderdi. Yeniçeri Ağasının arza girmeden evvel Vezir-i âzamla görüşerek anlaşması ve arza gireceği zamanda Muhzır Ağa vasıtasıyla Vezir-i âzamı haberdâr etmesi lazımdı.¹³⁹ Bundan sonra divân teşrifâtında önemli rolleri olan ve divânhâne kapısında duran, Kapıcılar Kethüdâsı ve Çavuşbaşının refakatiyle ikinci olarak Rumeli ve Anadolu Kadiaskerleri arza girerlerdi. Her iki yerden padişahı selâmlayıp, Rumeli Kadiaskeri sağ taraftan onu takiben Anadolu Kadiaskeri sol taraftan padişahı selâmlayıp, ayakta dururlardı ve her biri kendi bölgeleri içindeki kadıların tayinleriyle ilgili telhisleri okurlardı. Padişahın arz edilen hususlara dair soruları olursa cevaplarlar, soru olmadığı takdirde kısa bir müddet bekledikten sonra çıkıp ve Bâbüssaâde'nin sağ tarafında beklerlerdi. Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı, Kadiaskerlerin arzdan çıkması üzerine, derhal divânhâne kapısına gidip, selâm vererek onların arzdan çıktığını ifade ederdi. Bunun üzerine Sadrazam kendisine selâm için duran vezirleri selâmlayıp kalkar, vezirler de arkasından gelirlerdi. Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı Bâbüssaâde'ye kadar önlerinde yürürdü. Sadrazam ve Vezirler arz odasına girmeden kapıda Kadiaskerleri selâmlardı. Kadiaskerler artık beklemez çıkıp giderlerdi.¹⁴⁰

Rumeli ve Anadolu Beylerbeyilikleri pâyesi veya vezâretleri olan Defterdâr ve Nişancılar, Sadrazam ve Kubbealtı Vezirleriyle arza girerlerdi. Kaptan Paşa da İstanbul'da bulunduğu zamanlar divâna katılıp arza girerdi. Ayrıca Yeniçeri Ağası da vezâreti olduğu takdirde, ikinci defa Sadrazam'la beraber arza kabul edilirdi. Arz Odası'nda taht üzerinde oturan padişahın sağ tarafına Sadrazam, onun altında eskilik sırasıyla vezirler dizilirlerdi. Pâye veya vezâreti olmayan Defterdâr, ulûfe divânlarında arza girdiğinde ulûfe telhisini okuyup çıkardı. Yıl sonu muhasebe bilançosu mahiyetindeki bütçe de padişaha, yine Defterdâr tarafından okunurdu. Defterdâr, telhisini okumasından sonra padişahın yönelteceği sorulara da Sadrazamın aracılığıyla cevap verirdi. İdarî konular Sadrazam tarafından padişaha

¹³⁸ Mübahat S.Kütükoğlu "Minyatürlerde Divân-ı Hümâyun ve Arz Odası" *TED*, Sayı.16, İstanbul 1998, s.53; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s.2-3.

¹³⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.31-32.

¹⁴⁰ Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme" *MTM III*, s.511.

arz edilir, gizliliği olan meseleler ise vezirlerin Arz Odasını terk etmelerinden sonra konuşulurdu. Sadrazam mührüyle Defterhâne ve Hazinenin mühürlenmesi arz günlerinde arzdan sonra yapılırdı. Bütün merasim bittikten sonra divân günlerinde olduğu gibi, vezirler dış kapıda selâm için beklerler daha sonrada dağılırlardı.¹⁴¹

1.3.3. Ulûfe dağıtımı ve elçi kabulü

1.3.3.1. Ulûfe dağıtımı

Divân toplantılarının en önemli ve en renkli olayına sahne olan merasim, elçi kabullerinde mutâd üzere yeniçerilere ve diğer kapıkulu ocaklarına maaş verilen ve Salı gününe tesadüf ettirilen Galebe Divânıydı. Kapıkulu askerine ödenen ücrete *Ulûfe* denirdi. Yevmiye hesabıyla üç aydan üç aya dört taksitle dağıtıldı. Taksitlere *Mevâcib* adı verilmişti ve her taksit de ayrı isimle anılırdı. Ulûfe, İstanbul'daki askere Divân-ı Hümâyûn'da merasimle dağıtıldı ve ekseriyetle yabancı devlet elçileri de devletin bu münasebetle pek aydın göze çarpan azamet ve şevketini görmeleri için o gün Kubbealtına davet olunurlardı.¹⁴²

Divân-ı Hümâyûn'un ulûfe tevzii günü Kubbealtındaki toplantılar fevkâlade toplantı sayılırdı ve o gün divân başka işle meşgul olmazdı. Paralar meşin keselere konulur, on kese bir yığın teşkil etmek üzere Kubbealtında Sadrazamın makamı önünden kapıya doğru iki sıralı dizilirdi. Yığınlar tamam olduktan sonra tevzii için Reisülküttâb, Vezir-i âzam ağzıyla padişah'tan bir telhis ile müsaade ister ve müsaadeyi içeren Hatt-ı Hümâyûnu aldıktan sonra Muhzır Ağa vasıtasıyla ocağa haber verilirdi. Ulûfe günü Sadrazam arza girerken kendisine maaş tevziine muvaffak olmasından dolayı Bâbüssaâde arasında birbiri üzerine iki ve Başdefterdâra da bir sade hil'at giydirilirdi.¹⁴³ Bundan sonra Büyük Ruznâmecî, Defterdârın yanında durup ulûfe alacakları sıra ile okur, başta yeniçeriler olmak üzere bütün kapıkulu ocakları, yani topçular, top arabacılar, cebeciler, kapıkulu süvarileri ve diğerleri yoklama edilirdi. Ulûfeler, her bölük veya ortaya göre ve bunların mevcudu hesaplanıp ayrı keseler içine konmuş bulunurdu. Yeniçeriler

¹⁴¹ Mübahat S.Kütükoğlu, "Arz" *DİA* III, İstanbul 1991, s.438-439.

¹⁴² Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.49; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.142; Eremya Çelebi Kömürçüyan, *XVII. Asırda İstanbul*, s.87.

¹⁴³ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s.36.

sarayın orta kapısında bekler, Sadrazamla divân erkânını selâmlardı. Müteakiben Yeniçeri Kethüdâsı ile Ocak Ağaları gelip Sadrazamın eteğini öperler, onların gelişinde ise divân halkı ayağa kalkarak karşılardı. Ocak ağaları, ulûfe tamamlanıncaya kadar el pençe dururlar, tevziât sona erince gene etek öpüp giderlerdi. Ulûfe dağıtılmasında sadrazama padişahın huzurunda, diğer devlet erkânı ile ağalara Divân-ı Hümayun'da Has-ül has, a'lâ nev'inden kürk ve hil'atlar giydirilirdi.¹⁴⁴

Ulûfenin dağıtılmasından evvel, yeniçerilere saray mutfağından pilav, çorba ve zerde verilmesi kanundu. Yalnız Ramazanlarda bunların yerine söğüş verilirdi. Bu yemekler Bâbüssaâde denilen iç kapı önüne konurdu. Kubbealtının önünde bekleyen Başçavuş elbisesinin eteğiyle işaret eder etmez yeniçeriler koşarak yemeklerini alıp, saray avlusunda yerlerdi. Eğer herhangi bir meseleden dolayı küskün iseler, verilen yemeği yemezlerdi. Yemeğin yenmemesi devletin en yüksek makamı olan Divân'a, bazı işlerin yolunda olmadığını uyarmak anlamındaydı. Böyle durumlarda ne istedikleri sorulur ve istekleri yerine getirilirdi. Yemek yemeleri ise itaatlerine alâmet sayılır ve derhal kurbanlar kesilirdi.¹⁴⁵

Osmanlı padişahları an'aneye göre Birinci ağa bölüğünde korucu olarak yazılı idiler. Ulûfenin dağıtılmasından birkaç gün sonra padişah, yeniçeri kılığında olarak yanında Yeniçeri Ağası ve maiyyeti olduğu halde ağa bölüğü kışlasına gidip, taht odasında oturup kırk akçe'den yevmiyesini Kul Kethüdâsından alırdı. Sonra, bunun üzerine bir avuç altın ilâve ederek Çuhadar Ağa vasıtasıyla askere dağıttırırdı. Padişahların yeniçeri kütüğündeki isimleri teşrifâtan ayrı olarak sade bir şekilde babası ve kendi ismiyle yazılırdı. Yeniçeri ocağının ulûfe tevzii ekseriya bütün bir gün sürer ve süvari bölükleriyle, topçu, cebeci ve sâir ocaklarının maaş alması ertesi güne kalırdı. Ulûfe dağıtımı tamamlandıktan sonra muhasebe yapılır ve devir biterdi. Bunun üzerine teşekkür yollu Sadrazama bir Hatt-ı Hümayun ile devir kürkü denilen samur kürk ve mücevherli hançer gönderilirdi. Bunlar, Sadrazam'a Çuhadâr Ağa vasıtasıyla ve merasimle verilirdi. Sadrazam da Çuhadar Ağaya bir atla muayyen bir bahşiş ve maiyetinde gelenlere keseler içinde bahşişler verir, bu suretle ulûfe tevzii merasimi sona ermiş olurdu.

¹⁴⁴ BOA. CTS. Nr. 504; Abdurrahman Şeref. "Topkapı Saray-ı Hümayunu", *TOEM*, cüz. VI-VII, s.361.

¹⁴⁵ Özbilgen "Gündelik Hayat", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, s.304.

Her maaş dağıtımında kapıkulu askerine Darbhâne'den yeni çıkmış bir miktar çil para verilmesi kanundu.

Bütün bu merasim XVII. yüzyıl başlarında Nasuh Paşa'nın sadâreti sırasında 1612 senesinde ihdas olunmuştur. Ondan evvel ulûfenin hepsi birden çıkar ve Divân-ı Hümayun'un yanındaki hazine önünde her bölük veya ortanın çorbacısına ve o bulunmadığı taktirde Odabaşısına verilirdi. Keselerin ağzı bağlı bulunur, Ruznâmecî, Veznedâr ve Yeniçeri Kâtibinin huzurunda teslim edilirdi. Torbaları alan Çorbacılar veya Odabaşılar Sadrazam ile diğer divân halkının önünden geçerlerdi. Ordu seferde ise, merkezde kalmış olan korucu ve oturakların defterleri ayrılarak ulûfeleri tevzi olunur, geri kalan kısım orduya gönderilir ve orada Sadrazamın önünde aynı merasimle mevâcib dağıtılırdı. Her ulûfe tevziinde padişahların ocak halkına, aralarında müstehak olanlara dağıtılmak üzere beşyüz akçeye kadar ihsanda bulunmaları da kanundu. Bu para gene zam olarak yarımşar akçe hesabiyle münasip görülenlerin ulûfesine eklenirdi.¹⁴⁶

1.3.3.2. Elçi kabulü

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren XVII. yüzyıla kadar devletler birbirleri nezdinde daimi elçi bulundurmazlardı. Ya bir meselenin hallini görüşmek, yahut sulh ve muahede akdi veya devletler arasındaki dostluk münasebetlerinin kuvvetlendirilmesi maksadıyla hediye verilmesi, Cûlus, zaferi tebrik ve tebliği için, bir devlet ötekine ya bir sefir veya bir heyet gönderirdi.¹⁴⁷ Bir yabancı elçi maiyetindekilerin Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmeleri, sultanın iradesi ile gerçekleşirdi. Elçinin gelişi için ilgili hükümdara sultan tarafından ferman şeklinde gönderilen belgede, elçinin maiyetinde bulunacakların tam sayısı, Osmanlı topraklarına ayak bastıkları andan itibaren ve İstanbul'daki ikametleri müddetince faydalanabilecekleri haklar birer birer belirtilirdi.¹⁴⁸

Osmanlı Devleti, ülkeler arası ilişkilerde ilk kez XVII. yüzyılda daimi elçi bulundurmuştur. İlk defa elçi (balyos) kullanırmak hakkı Venedik ile yapılan 1454 antlaşmasıyla başlamıştı. XV.ve XVI. yüzyıllarda hatta XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde henüz elçilikler kurulmamışken bu işi Çemberlitaş'daki Elçi Hanı

¹⁴⁶ Mithat Sertoğlu, "Yeniçerilere Ulufe Tevzi" *HTM* IV, Sayı (37-48), İstanbul 1943, s.2030.

¹⁴⁷ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.139.

¹⁴⁸ Olga Ziroviç "Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri" *BTT*, Sayı IV, İstanbul 1968, s.45.

(Balyos Hanı) veya Nemçe Hanı diye bilinen han görüyordu.¹⁴⁹ Burası daha sonra Tatar Hanı adıyla anılmıştır. Buraya gelen balyosların işleri daha çok kapitülasyonların çıkarlarını korumak ya da küçük ticarî faaliyetlerde bulunmaktı.¹⁵⁰ Elçiliklerin Beyoğlu yakasına yerleşmeleri, 1630-1646 yılları arasında olmuştur.¹⁵¹ Bu tarihlerde Elçi Hanı ise Eflâk, Boğdan, Erdel ve Raguza Maslahatgüzârlarına ayrılmıştı. Doğudan Buhara, Hindistan ve özellikle İran'dan gelen geçici elçiler ise, Üsküdar'dan alınıp İstanbul'da kendilerine ayrılan bir konağa yerleştirilirdi. Elçilerin oturdukları binaların kapılarında *Yasakçı* adı verilen yeniçeriler nöbet beklerlerdi.¹⁵²

Elçiler, Osmanlı sınırlarından içeri girdikleri andan itibaren İslâmî *Eman* telâkkisine göre misafir olarak kabul edilmiş ve yol güvenlikleri, her türlü iâşe ve ibâtelere devlet tarafından karşılanmıştır.¹⁵³ Yabancı ülkelerden gelen elçilerle maiyetlerinin yiyecek, yatacak, at ve araba masrafları önceden hesaplanarak bunların karşılanması konusunda hazırlık yapmaları için, sınırdan İstanbul'a kadar takip edecekleri güzergâh üzerinde bulunan yerlerin Sancak Beyi, Kadı, Nâib ve Mütesellim gibi yetkililerine hükümler yazılır, ayrıca elçiye sınırda karşılamak üzere rütbesine uygun bir Mihmandâr tayin edilirdi.¹⁵⁴ Elçinin gelmesinden evvel Maslahatgüzârın gelmesi kanundu. Elçiler yol boyunca geçtikleri yerlerin idarecileri tarafından karşılanır, kendilerine ikramda bulunulur ve konaklama yerleri hazırlanırdı. Osmanlı başkentinde devamlı kalan elçi ve işgüderlerin ihtiyaçlarını da yine devlet karşılardı.¹⁵⁵

Mihmandâr yalnız elçinin sınırdan İstanbul'a gelişinde değil, kaldığı sürece de elçiye yardımcı olmaktaydı. Bunların rütbesi, elçinin önemine ve temsilcisi

¹⁴⁹ Semavi Eyice, "Elçi Hanı" *DİA* XI, İstanbul 1995, s.17.

¹⁵⁰ Metin And, "Elçilikler ve Elçiler" *HTM*, Sayı 3, İstanbul 1970, s.20.

¹⁵¹ Robert Montran, *XVI. ve XVII.Yüzyıllarda İstanbul'da Gündelik Hayat*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay) İstanbul 1991, s.135.

¹⁵² And, *a.g.m.*, *HTM* III, s.21.

¹⁵³ BOA. *AE*. Nr.5120; Mehmet İnbaşı, *Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul 2002, s.127.

¹⁵⁴ "Dimetoka kadısına hükim ki
Diyâr-ı şarktan Âsitâne-i saâdetime gelen ilçi hüsn-i icâzetüm mukârenetiyle avdet eyleyüb Hafsa'da konak mukarrer olmadığın müşârunileyhe kifâyet mikdârı zahire tedariki için Haslar kadısına hükm-i şerifim yazılıb gönderilmiştir. Buyurdum ki vusûl buldukta sen dahi zahire bâbında mukayyed olup taht-ı kazândan kifâyet mikdârı arpa ve sâir zehâyirden vâfir ve müstevfi zahire tedârik eyleyüb sâhibleri veyahût vekilleri ile irsâl eylesün ki müşârunileyh zahire bâbında müzâyaka çekmeyüb ashâbına dahi sebeb-i ticâret vâki ola." BOA. *Mühimme*, Nr.7.

¹⁵⁵ Mehmet İpşirli, "Elçi" *DİA* XI, İstanbul 1995, s.9.

olduğu devletin o tarihteki durumuna göre değişirdi. Ayrıca elçinin karşılanma ve uğurlanma töreni de bu öneme göre değişirdi. Venedik Balyosuna ve Alman imparatoru elçisine yapılan tören hepsinden daha gösterişli olurdu.¹⁵⁶ Venedik Balyosu, Boğaz'da, ona gönderilen bir gemiye alınır, Tophâne'ye çıkarılırdı. Buradan Kalafatçılara kayıkla götürülür, elçiye ve yanındakilere kahve ve şerbet sunulur, sonra alayla elçiliğe götürülürdü.¹⁵⁷

Elçinin divâna geleceği günü Sadrazam tayin eder ve elçi önce Reisülküttâb Efendi ile buluşurdu ve ilk maruzâtını ona bildirirdi. Bu maruzât müzâkere ve kabule uygun olursa, Sadrazam'ın huzuruna çıkardı. Elçinin önce Sadrazam ve sonra padişah tarafından kabulü sadece merasimden ibaretti. Siyasî müzâkereler elçilerle Reisülküttâb Efendi arasında yapılır ve varılan netice Reisülküttâb tarafından Divân'a arz olunurdu.¹⁵⁸

Müslüman ya da Hıristiyan olsun elçilerin İstanbul'a gelişleri, padişah ve vezir-i âzamın huzurlarına kabulleri merasime tabi idi. Bu hususta teşrifâta çok önem verilirdi. Elçinin büyük veya orta elçi oluşuna göre kabul merasimi değişirdi. Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan itibaren elçilerin padişah huzuruna kabulleri, belli kaideler çerçevesinde yürütülmüştür. Genellikle elçilerin huzura kabulleri Ulûfe divânına tesadûf ettirilir, böylece Osmanlı ihtişamı ve teşrifâtı gösterilirdi.¹⁵⁹ Elçilerin memleketlerine avdetlerindeki huzura kabul resmî bazen ulûfe zamanına tesadûf ettirilmez ise de ilk gelişlerinde mutlak surette ulûfe divânını müteakip padişah tarafından kabul olunurlardı. Ulûfe gününden başka bir günde olan elçi kabulüne *Resm-i âdi* denilirdi.¹⁶⁰ XVII. yüzyılda vaziyet icabı,

¹⁵⁶ Ricaut, *Türkler'in Siyasi Düsturları*, s.143.

¹⁵⁷ "Venedik ilçisinin Boğaz'a vardığı haberi geldikte, iki kıt'a çektiri ile iki nefer Divân-ı Hümayun çavuşları ve bir nefer dergâh-ı âlî kapıcısı ve Venedik tercümanı gönderilmekle sefiri alub çektiriye bindirüb getirdiler ve Galata'ya nakleylemişlerdir. Galata'da konağında birkaç gün dinlenmiştir. Bu günde mutâd-ı kadîm üzere alay ile sarayına nakl olundukta çavuşbaşı ağa yerine bir ağa divân busatlı at ve selimî ve ferace ve teşrifâtî ve çavuşlar kâtibi emîni ve otuz kadar çavuşân-ı divân ve sâir ağalar mücevveze ve ferâceleriyle karşıda Meyyid İskeleyi kurbunda Kalafatçılar kârhânesinde mevcûd olub balyos için dahi divân busatlı bir at ve maiyyeti için kırk-elli re's busatlı atlar o mahalde hâzır idi. Sonra balyos, elçi tercümanının kethüdâsının kayığına binerek geldikte Galata Voyvodası ağa tarafında tatlu, kahve, şerbet ve buhûr verilip, alay tertib olundukda Voyvoda, perişânî ve ferâce ve Galata çorbacısı serpuşla ve sâirleri mücevveze ile çavuşbaşı ağa selimî ferace ve divân busatlı atlara binub Çavuşbaşı ağa balyosun sağında ve diğer ağa solunda, sefir ağası ortada ve diğerleri ileri gidub bu şekilde sefirin konağına indirildiklerinde, sefir tarafından kendi âdetleri üzere birkaç pare toplar ile şenlik olundu. Sonra tatlu, kahve ve şerbet ve buhûr ile ikrâm olunub avdet olunmuştur..." BOA. BEO. SD. Nr.348, s.4.

¹⁵⁸ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.48.

¹⁵⁹ Halacoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtı*, s.40-41.

¹⁶⁰ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s.281.

elçilerin Edirne Sarayı'nda, Otağ-ı Hümâyunda veya Arz odası mefruşatıyla döşenmiş bir kasırda kabul edilmesi de vâki idi.¹⁶¹

1.3.3.3. Elçinin sadrazam tarafından kabulü

Osmanlı Devleti'ne dünyanın dört bir yanından gelen Hristiyan ve Müslüman elçilerin karşılanması, sadrazam ve padişah tarafından kabulü merasimle yapılır ve bu merasimlerde teşrifât kurallarına çok önem verilirdi. Gelen elçinin karşılanması, geldikleri istikamet ve ülkelere göre değişiklik göstermekteydi. İran, Buhara ve Hint taraflarından gelen elçiler ilk önce Üsküdar'dan alınıp karşıya geçirilir ve bir konakta misafir edilirdi. Bu karşılama işinde vazifeli olanlar arasında Çavuşbaşı en mühim vazifeyi yerine getirmekteydi. Çavuşbaşı bazen Üsküdar'da bazen de Sirkeci tarafındaki bir iskelede maiyetindeki bazı çavuşlar ile birlikte elçiyi karşılamak ve ikamet edeceği konağa getirmek onun başlıca vazifelerindendi.¹⁶² Avrupa'dan gelen elçiler ise kara yolundan geliyorlar ise Küçükçekmece civarında konaklarlar ve yine Çavuşbaşı tarafından karşılanarak konaklarına götürülürlerdi.¹⁶³ Hristiyan devletlerin elçileri XVII. yüzyıl ortalarına kadar İstanbul Çemberlitaş'taki Elçi Han'ında kalırlarken 1056 / 1646 tarihinden itibaren Galata ve Beyoğlu'ndaki kendi sefarethânelerinde ikamet etmeye başlamışlardı.

Gelen elçiler ilk önce sadrazam daha sonrada padişah tarafından kabul edilirdi. Bu kabul merasimleri elçinin büyük veya ortaelçi olmasına göre değişiklik arz etmekteydi. Elçilik heyetleri İstanbul'da kendilerine tahsis edilen mekânlara yerleştikten sonra bir kaç gün içinde eğer uygun görülürse Sadrazam tarafından kabul edilirdi. Kabulden önce elçiye davet için Dergâh-ı âli çavuşlarından biri gönderilir, ayrıca Arz Odası, Mehterhâne-i Âmireden ve Enderûn Hazinesinden getirilen ve Osmanlı ihtişamını sergileyen eşya ile süslenirdi.

İstanbul'a yeni gelen bir elçinin Sadâret makamına gelip Sadrazama İtimadnâmesini takdim etmesi gerekmekteydi. Galata'nın Pera semtinde ikamet eden elçiler padişahın izninden sonra merasimle sefarethânedan alınıp Tophâne

¹⁶¹ Haydar Sanal, "Türk Elçilik Törenleri" *HTM*, Sayı 12, İstanbul 1966, s.26.

¹⁶² Gülgün Üçel-Aybet, "Osmanlı Devletçiliği ve Divân Çalışması" *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı* IV, Ankara 2000, s.35.

¹⁶³ Uluskan, *Çavuşbaşılik*, s.70.

iskelesine götürülür, oradan da Çavuşbaşının kendisine mahsus yedi çifte kayığı ile Kireç veya Vezir iskelesine getirilirdi. Burada elçiyi Çavuşbaşı selimî ve mevsim gereği sof ferâce divân donanımlı atla, Çavuşlar Emîni ve Çavuşlar Kâtibi mücevvezeleriyle karşılardı.¹⁶⁴ İskelede merasim birliği tarafından karşılanan elçi Kireçcibaşı odasına götürülerek kahve, tatlı, gülsuyu ve buhur ikram edilir ve kendisini Sahil Sarayı'na götürecekt alay hazırlanıncaya kadar oturulurdu. Eğer elçi Elçi Hanı ya da saraya yakın bir konakta ise, Çavuşbaşı Ağa ve Divân Çavuşları ile padişah tarafından gönderilen atlarıyla elçinin bulunduğu konağa varırlardı.¹⁶⁵ Elçiler yanlarında olan hizmetler için tayin edilen çorbacı neferleri üsküfleri ile her iki tarafta ve önlerinde, Çorbacı Ağa sorgucusuyla ve uzun yenli kürküyle, Divân Çavuşları mücevvezeleriyle, Çavuşbaşı Ağa selimî ve erkân kürküyle ve Divân-ı Hümayun donanımıyla gelip elçiyi konağından alırlardı. Alay hazırlandıktan sonra hareket edilir, en geride bulunan Sefir, Büyükelçi ise Çavuşbaşı elçinin önünde bulunup elçinin başkâtibi ile beraber gider ve elçi arkalarından gelirdi. Eğer sefir Ortaelçi ise Çavuşbaşı o zaman elçinin yanında ve sağ tarafında bulunurdu. Sahil Sarayı'na gelen elçi Sadrazama mahsus binek taşında, Çavuşbaşı da kendi binek taşında attan inerdi. Kanun üzere Çavuşbaşı, attan iner inmez hemen devlet ricâline iltihak ederdi. Elçiyi merdiven başında Divân-ı Hümayun Tercümanı karşılar, Mihmandârı ile Çavuşlar Kâtibi ve Emîni önüne düşerek Arz Odasına götürürlerdi. Başka bir kapıdan ise Sadrazam, sağ tarafında Sadâret Kethüdâsı sol tarafında Kapıcılar Kethüdâsı ve önünde sadâret ricâli olarak Arz Odasına girerdi. İki tarafa selâm veren Sadrazamın selâmını Duacı Çavuş yüksek sesle alır ve yerine otururken de Divân Çavuşları alkış yaparlardı. Sadrazam sedirin köşesine oturur, sağında Reisülküttâb, Çavuşbaşı, Tezkireciler ve Mektubcusu, solunda ise Sadâret Kethüdâsı ile Yeniçeri Orta zabitlerinden dördü bulunurdu. Elçi gelip Vezir-i âzamın eteğini öptükten sonra bir iskemleye oturtulurdu.¹⁶⁶ Sonra elçinin, başkâtibi vasıtasıyla itimadnâmesini Mektubî Efendiye teslim edip, Divân Tercümanı vasıtasıyla hatırı sorulurdu. Biraz sohbetten sonra kahveler verilip müteakiben şerbet ve buhur merasimi icra olunurdu. Elçiye hil'atler giydirildikten sonra merasimin sonunda elçinin dönüşü

¹⁶⁴ BOA. KK. TD. 676 Mü. I, s.62.

¹⁶⁵ Özdemir Nutku, "Onaltıncı Yüzyılda Avusturya İmparatoru II. Rudolph'un III. Murat'a Gönderdiği Elçilik Heyeti" (Stainach Yazması), *X. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler* IV. Ankara 1993, s.1186.

¹⁶⁶ Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme", *MTM* III, s.513.

tekrar Vezir veya Kireç iskelesine varışı (ya da kaldığı konağa dönüşü) aynı alayla olurdu.¹⁶⁷ Yalnız dönüş yolundaki alayda Çavuşbaşı Ağa bulunmazdı.¹⁶⁸ Daimi olmayıp nâme ile gelip giden muvakkat yabancı elçileri Küçükkelçi iseler avdetlerinde bazen huzura kabul olunmayarak, padişahın cevabî nâmesi Divân-ı Hümâyûn'da Vezir-i âzam tarafından kendisine verilirdi.¹⁶⁹

1.3.3.4. Elçinin padişah tarafından kabulü

Divân-ı Hümâyûn tertibinde divânhânenin içerisi temizlenir, vezirler, kadıaskerler, defterdârlar, nişancı ve sâir hâcegân-ı divân toplanıp, herkes protokoldeki yerini alırdı. Kanun üzere Çavuşbaşı Ağa, daveti lazım gelenlere kendi gider, diğerlerine ise Çavuşbaşı ve Çavuşlar Emîni bir miktar divân çavuşuyla Sadrazamın vekili olarak memur olunurdu. Çavuşbaşı Ağa elçiyi almaya Divân-ı Hümâyûn uslûbu üzere giderdi. Elçiye ve yanındakilere Istabl-ı Âmire tarafından Çavuşbaşı Ağa ile beraber yeteri miktarda özenle süslenmiş atlar gönderilirdi.¹⁷⁰

Zamanı geldiğinde Divân-ı Hümâyûn'a davet edilen elçiyi Çavuşbaşı Ağa alayla konağından alıp saraya getirirdi. Saraya gelindiğinde elçi, Orta kapı'da attan iner ve kendisini Divân-ı Hümâyûn Tercümanı karşılayarak Kapıcıbaşılara mahsus nöbet odasına götürür ve biraz istirahat ettirirdi. Bir müddet sonra Çavuşbaşı gümüş asâsıyla ve Çavuşlar Kâtibi ve Emîni de özel kıyafetleriyle elçinin önüne düşerek Orta Kapı'dan içeriye girilirdi. Avludaki bütün askerlerin ve görevlilerin tamamen sessiz ve hareketsiz duruşları onların disiplinli, derin saygılı ve itaatkâr olduklarını göstermesi bakımından yabancı elçi ve diplomatların hayranlığını çekmiştir. Avludaki askerler kumandanları tarafından yönetilir ve en iyi silahlarla silahlanırlar ve ikinci avludaki yerlerine gidip, orada çok düzgün biçimde sıraya girerlerdi. Withers'in kaydına göre bu askerler gerçekten çok güzel bir görüntü verirlerdi çünkü hepsi iyi giyimli ve çoğu da yakışıklı insanlardı.¹⁷¹ Elçi kubbealtına yaklaştığında Kapıcılar Kethüdâsı, elçi ile beraber gelmekte olan Çavuşbaşayı Kubbealtı'nın divânhâne kapısı dışında gümüş

¹⁶⁷ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk. 19b-20b.

¹⁶⁸ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, 284.

¹⁶⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.281.

¹⁷⁰ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk. 20.

¹⁷¹ Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s.27.

asâsı ile karşılayarak selâmlar ve birlikte elçinin önünde Divânhâne-i Hümâyûn'a girerlerdi.¹⁷² Bazen de elçinin Orta kapı'dan gireceği zaman yeniçerilerin çorbaya seğırttikleri vakide tesadûf ettirilerek elçinin gözünde Divân tarafından mutfaklara koşan binlerce yeniçerinin meydana koyduğu azametli bir sahne canlandırılırdı. Elçi bu hareketi de seyrettikten sonra önünde, ellerindeki gümüş asâları taşlara vurarak yürüyen Kapıcılar Kethüdâsı ile Çavuşbaşının arkasından her selâm taşında duran saray mensubu memurlara selâm vererek Kubbealtı'na gelirdi.¹⁷³

Gelen elçinin Müslüman ya da Hristiyan oluşuna göre divânhâne kapısından girişte karşılama merasimi farklı olurdu. Eğer elçi Hristiyan ise divânhâneye yaklaşınca Sadrazam Divit Odası'ndan çıkarak divândaki makamına gelirken ona hürmeten vezir ve sâir divân erkânının ayağa kalktıkları sırada elçi de divânhânedeki içeri girerdi. Vezirler, Kadiaskerler, Nişancı ve Defterdâr ayakta iken o sırada elçi gelir Sadrazamın eteğini öper, sonra kendisi için belirlenen yere oturur ve yeniçerilere ulûfe dağıtılması işlemlerini seyredirdi. Bu işlerden sonra yemek verilir, Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı da sofraların kuruluşuna nezâret ederdi.¹⁷⁴ Gerek Müslüman gerekse Hristiyan elçiler iskemlede oturarak Vezir-i âzamın sofrasında yemek yerlerdi. Elçinin diğer maiyeti Vüzera, Nişancı ve Defterdârla birlikte yemeğe otururlardı. Padişah divânda yemek yenirken, Sadrazamın başının üstündeki bir yerden divânı gören küçük bir pencerenin önüne gelirdi.¹⁷⁵

Yemeğin ardından elçi ellerini yıkar ve daha sonra Çavuşbaşı tarafından divânhânedeki çıkarılarak hazine önüne götürülür, orada kendisine ve maiyetine hil'atler giydirilirdi. Burada bir müddet istirahat eden elçi Yeniçeri Ağası, Kadiaskerler, Vezir-i âzam ve Vezirlerin huzura girişlerinden sonra iki kapıcıbaşının kolları arasında Arz Odası'na girer ve kendisine yer öptürülürdü. Padişah elçiyi ve yanındakileri ayakta karşılardı. Kubbe vezirleri ile sarayın en büyük erkânının da hazır bulunduğu törende padişaha olan saygısını büyük bir tevazu içerisinde yaptıktan sonra ziyaret sebebini ve hükümdarının selâm ve hürmetini bildiren kısa bir nutuk söylerdi. Bu nutuk Divân-ı Hümâyûn Tercümanı

¹⁷² Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadime*, s.71.

¹⁷³ Zarif Orgun, "Osmanlı İmparatorluğunda Nâme ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim" *TVI*, Ankara 1941, s.407.

¹⁷⁴ Esad Efendi, *a.g.e.*, s.74.

¹⁷⁵ Withers, *Büyük Efendinin Sarayı*, s.25.

tarafından tercüme edilirdi.¹⁷⁶ Elçilerin devletleri ve hükümdarları adına getirerek Huzur-ı Hümâyün'a takdim ettikleri hediyeleri padişaha göstermek için ikişer ikişer sıra teşkil eden on iki nefer Dergâh-ı âli kapıcıbaşı elinde, Arz Odasında padişahın oturduğu pencerenin önünden geçirilip iç hazine hizmetçilerine teslim edilirdi.¹⁷⁷ Bu hediyeler, elçi saraya gelmeden bir gün önce saraya getirilip Dârüssaâde Ağası'nın misafir odası yanında mermer direkler sokağının altına konup, etrafı çevrilerek muhafaza edilirdi.¹⁷⁸

Elçi bulunan divânlarda elçilerin arza kabulleri sadrazamın vezirler ile arzda bulundukları esnada olurdu. Onlar arzda iken elçilik heyetinin önde gelenlerine hil'at giydirilerek dışarıda padişahın içeriye girmeleri için vereceği izni beklerlerdi. İzin verilmesi ile birlikte önlerinde Divân-ı Hümâyün Tercümanı olmak üzere içeriye alınırlardı. Padişah huzurunda kendi içlerindeki protokol sırasına göre saf oluşturlardı. Elçinin elinde tuttuğu nâmesini eğer Müslüman devlet elçisi ise Mirâlem ağa, Hristiyan devlet elçisi ise Divân-ı Hümâyün Tercümanı alıp vezirler sırasındaki en küçük vezire verir, o da bir üst makamda olan vezire vermek suretiyle elden ele sadrazama kadar ulaştırılırdı. Sadrazam aldığı nâmeyi padişahın tahtının sol yanındaki yastığın üzerine koyardı. Padişah elçiye herhangi bir şey sorma veya söylemek ihtiyacı duyduğunda, Müslüman devlet elçilerinde sadrazama, diğer devletlerden gelmiş elçilerde ise tercümana hitaben konuşurdu. Elçinin söyleyecekleri de aynı zamanda Divân-ı Hümâyün tercümanı tarafından sadrazama tercüme edilip o da padişaha söylerdi.¹⁷⁹ Kabul töreni sonunda bizzât padişah *izin* dediğinde, iki kapıcıbaşı tarafından tekrar elçiye yer öptürölüp maiyyetiyle beraber çıkartılır ve geldiği tertip üzere kaldığı konak ya da sefarethânesine geldiği alayla götürülürdü. Yalnız dönüş yolunda eğer Ortaelçi ise Çavuşbaşı bulunmaz, onun yerine Çavuşlar Kâtibi ve Emîni giderdi. Vezir-i âzam da padişahın huzurundan merasimle dışarı çıkar, Kubbealtına gelip Hazine ve Defterhâneyi mühürleyip sonra atına binerek konağına giderdi.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.141; Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi* XI, s.148.

¹⁷⁷ Eyyubî Efendi *Kanunnâmesi*, s.21.

¹⁷⁸ BOA. BEO. SD. Nr. 347, s.46.

¹⁷⁹ BOA. BEO. SD. Nr. 359, s.155.

¹⁸⁰ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.22b.

Elçinin mektubuna cevap hazırlanıncaya kadar elçiye izin verilirdi. Bazen cevabın hazırlanması aylarca sürerdi. Bu zaman zarfında elçinin iâşesi yine devlet tarafından karşılanırdı. Cevabî mektubun elçiye verilmesinde de mektubun arzındaki merasim yinelenirdi. Kral veya imparatora yazılan cevap ile padişahın hediyeleri, yine bir ulûfe divânı günü elçiye teslim olunurdu. O gün elçiye ve yardımcılarına Divânihâne'de rütbe ve derecelerine göre kürkler, hil'atler giydirildikten sonra eski merasimle tekrar huzura sokulurdu. Padişahın işareti üzerine taht üzerinde bulunan padişahın mektubu Sadrazam tarafından alınarak ikinci vezire verilir, o da üçüncü vezire uzatır ve mektup böylelikle en son vezire giderdi. Mirâlem Ağa mektubu son vezirin elinden alarak öptükten sonra sefire verir, sefir de mektubu aldıktan sonra öper ve geri adımlarla huzurdan çıkardı.

Elçi kabulünde padişahlar, göğsü elmaslarla müzeyyen ve kapaniçe tabir olunan bir elbise giyerlerdi. Başlarında hümâ tüylü murassa bir sorguç bulunurdu. Elçiler huzura çıkarken Bâb-ı Hümâyûn ağalarından iki görevli, elçiye iki kolundan sımsıkı tutardı ve yer öptürürlerdi, huzurdan çıkıncaya kadar da kollarını bırakmazlardı.

İslâm ülkelerinden gelen elçiler, diğer elçilere göre daha büyük saygı görürlerdi ve divânda gayri müslim elçiler gibi iskemlede değil sedir veya yastık üzerine oturtulurdu. Bununla birlikte Müslüman elçiler divânda otururken nişancının yanında oturmaları kanun-ı kadîmdi.¹⁸¹ Kaynaklarda Müslüman elçilerin Hristiyan elçiler gibi yer öpmeyip padişahın eteğini öptüklerini kaydedilmektedir.¹⁸² Ayrıca Müslüman bir elçinin divâna kabul edileceği gün sabah namazını Ayasofya camiinde kıldıktan sonra alayla saraya girerdi. Huzura kabul sırasındaki teşrifât aynı idi. Müslüman memleketlerinden gelmiş olan elçilere gerek vezir-i âzam ve gerek diğer vezirlerle bazı devlet ricali tarafından ziyafet verilmesi de âdetti.¹⁸³

1.3.4. Ayak Divânı

Ayak divânı, Divân-ı Hümâyûn'un her zamanki toplantılarının dışında olarak olağanüstü zamanlarda ve acele hallerde padişahların da hazır bulunması

¹⁸¹ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.27b.

¹⁸² Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk.28b.

¹⁸³ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s.312.

ve başkanlık etmesiyle kurulan divândı. Toplantı sırasında başkanlık eden padişahтан başka, herkesin ayakta durması yüzünden buna *Ayak Divânı* denmiştir. Ayak divânlarının bir başka özelliği de, müzâkere olunan meselelerin hemen karara bağlanmasıydı.

Padişahlar, Ayak divânını ya herhangi bir mesele dolayısıyla tebaalarıyla temas etmek ihtiyacını duydukları vakit veya ayaklanan halk ve askerin zorlamasıyla toplarlardı. Böyle zamanlarda taht Bâbüssaâdenin önünde kurulur, padişahlar buraya çıkıp oturur ve tebaalarıyla aracısız olarak konuşurlardı.¹⁸⁴ Padişahların bizzât Divân-ı Hümâyün'a riyâset etmelerini terk etmeleri üzerine askerin ve halkın son haddine gelen şikâyetlerini bizzât hükümdara dinlettirmelerini istemeleri, Ayak divânı akdine sebep olmuştur. Padişahların yapmaya mecbur oldukları Ayak divânı ya mühim addettikleri ve şüphe eyledikleri yolsuzluğun halli münasebetiyle veyahut askerin isyanı veya halkın şikâyeti üzerine olurdu.¹⁸⁵

Teşrifât defterlerinde bahsedilmeyen Ayak divânlarına, XVI. yüzyılda birkaç kez görülmesine rağmen, daha çok XVII. yüzyılda rastlanmaktadır. XVII. yüzyılda padişahın emriyle yapılan Ayak divânlarından biri IV. Murad, diğeri ise IV. Mehmed'in saltanatına rastlar. IV. Murad'ın 8 Haziran 1632'de Sarayburnu'ndaki Sinan Paşa Köşkü'nde topladığı divân, kapıkulu askerlerinden, bundan böyle mutlak surette itaat edeceklerine dair söz alınması dolayısıyla, padişahın otoritesinin kurulduğunu göstermesi bakımından ayrı bir önem taşır. IV. Mehmed'in saltanatında padişahın emriyle toplanan Ayak divânı ise, Edirne yakınında Solak Çeşmesi'nde kurulan Otağ-ı Hümâyunda 15 Ekim 1658'de Yanova Fethinden dönen Köprülü Mehmed Paşa ile Şeyhülislâm, Kadiaskerler ve Yeniçeri Ağasının katılmasıyla yapılmış ve padişah Abaza Hasan Paşa üzerine yapacağı sefer için burada askerin rızasını almıştır. Bu ikisi hariç XVII. yüzyılda yapılan diğer Ayak divânları, asker ve esnafın baskısıyla olmuştur. Olayların bu safhaya gelmesinde ise ya devlet ileri gelenlerinin aldıkları tedbirlerin asker tarafından beğenilmemesi veya malî durumun bozukluğu dolayısıyla kapıkuluna *mağşuş akçe* ve *ulûfe* verilmemesi rol oynamıştır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, s.25.

¹⁸⁵ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.225.

¹⁸⁶ Mübahat S.Kütükoğlu, "Ayak Divânı" *DLA IV*, İstanbul 1991, s.192.

Padişahların yanı sıra sadrazamlar da Ayak divânı akdederlerdi. Fakat onların ayak divânları ekseriyetle muharebe zamanı ordugâhta olurdu. Ordu erkânı ile ocak zabitlerinin iştirak ettikleri divânda ayak üzerinde müzâkereler yapılır, süratle karar alınırdı.¹⁸⁷ XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çağdaş kaynaklarda Ayak divânı yapıldığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.¹⁸⁸

1.4. Sefer-i Hümâyun

Türklerde savaş ilânı, tuğ ve bayrak merâsimi ile başlıyordu. Tuğ veya bayrağa saçı veya kurban sunma ile geleneklere bağlı çeşitli törenlerden sonra savaş andı yapılmış oluyordu. Bundan sonra artık savaş hazırlıkları yapılıyor ve akına çıkılıyordu.¹⁸⁹ İlk defa büyük Hun hükümdarı Mete (M.Ö. 209-174) zamanında görülen askerî teşkilât sistemi bazı değişikliklerle bütün Türk devletlerinde varlığını sürdürmüştür.¹⁹⁰ Osmanlı devletinde de, bu gelenekler değişmiyordu. Bu törenler ile protokoller eski Türk geleneklerindendi. Bununla birlikte Osmanlılar Türk geleneklerinin yanında İslâm âdetlerini de katarak zengin bir teşrifât usûlü geliştirdiler.

Avrupalı seyyahlardan Antoine Galland; “Padişahın bugün sefere gitmek üzere şehirden dışarı çıkışındaki ihtişamın ve hayret verici debdebenin güzelliğine yaklaşacak hiçbir şey görmemiştim. Bu olay bütün hayatımca gördüğüm şeylerin en güzeliydi; dünyanın hiçbir yerinde bundan güzel bir tören yapılamazdı”.¹⁹¹ Aynı şekilde Georg Schreiber, Edirne’den sefere çıkan IV. Mehmed’in geçit merasimini görünce; “...o zamana kadar bir benzeri daha görülmemiş görkemde, çok büyük bir geçit töreni yapılmıştı...”¹⁹² ifadesiyle XVII. yüzyıldaki Osmanlı törenlerinin ihtişamını dile getirmektedir. Hakikatte de imparatorluk devrinin en muhteşem merasimi ordunun sefere hareketi esnasında yapılırdı.¹⁹³

¹⁸⁷ Pakalın, *OTDS* I, s.118.

¹⁸⁸ Kütükoğlu, “Ayak Divânı” *DİA* IV, s.193.

¹⁸⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* VI, Ankara 2000, s.24.

¹⁹⁰ Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, *Türkler* II, Ankara 2002, s.836.

¹⁹¹ Antoine Galland, *İstanbul’a Ait Günlük Hatıralar* I (çev. Nahid Sırrı Örik), Ankara 1987, s.113.

¹⁹² Georg Schreiber, *Edirne’den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan*, (çev. Esat Nermi), İstanbul 1982, s.57.

¹⁹³ Zarfî Orgun, “Osmanlı İmparatorluğunda Tuğ ve Sancak” *TV* I, Ankara 1941, s.245.

Osmanlı tarihinde, padişahın ordusunun başında bizzât komutanlık ettiği seferlere “Sefer-i Hümâyün” denir. Kuruluş aşamasında Osmanlı hükümdarları büyük ölçüde fütihat hareketi ile uğraşmışlardır. XVI. ve XVII. yüzyılın sonuna kadar padişahlardan sefere çıkanlar olmuşsa da bu yüzyıldan sonra sefere çıkmamışlardır. Vekâleten ordunun başında “Serdâr-ı ekrem” olarak sadrazamlar bulunmuştur.¹⁹⁴ Padişahların çıktıkları seferlerde sadrazamların padişah maiyetinde bulunmaları âdet idi. Hareketten önce ordunun gerekli levâzımı tedarik edilir, bir kısmı daha önceden yola çıkarılırdı ve belirlenen günde de padişah yola çıkardı.

Sefer-i hümâyün törenleri üç aşamalı olup; ilk aşamadaki tören padişahın savaş tuğlarının saray avlusuna dikilmesiyle, ikinci aşamada padişahın savaş otağının kurulmasıyla ve üçüncü aşama da sefer alayının geçit merasiminden oluşuyordu.

1.4.1 Tuğ-ı hümâyünün çıkarılması

Padişahın ordunun başında bizzât bulunacağı bir sefere karar verdiği zaman ilk yapılan merasim, padişah tuğlarının Bâbüssaâdeye çıkarılması olup bu hareket bir sefere işaret ederdi.¹⁹⁵ Tuğların çıkarılacağı gün vezirler ve Şeyhülislâm başta olmak üzere bütün devlet ricâli yapılacak merasimde hazır bulunurlardı. Bunun için vezirlere bir gün önceden Sadâret Kethüdâsı tarafından davet tezkireleri yazılır, Şeyhülislâm da Reisülküttâb vasıtasıyla davet edilirdi. Diğer davetle gelen ricâle de Çavuşbaşı tarafından gönderilen tezkirelerle sarayın Ortakapısında hazır bulunmaları haber verilirdi.

Vezirler selimî ve erkân kürküyle, divân busatıyla (donanımıyla), Şeyhülislâm örfiyle ve beyaz erkân kürküyle, Sadreyn Efendiler örfiyle ve uzun yenli kürkleriyle, Defterdâran ve Nişancı selimî ve erkân yenli kürkleriyle; Şikâr-ı Hümâyün ağaları, Reisülküttâb ve Çavuşbaşı aynı şekilde selimî, erkân kürk giymiş olarak atlar ile gelip Bâb-ı Hümâyün’un iç tarafında olan saflarda oturup Sadrazamı beklerlerdi. Herkes hazır olunca Sadrazam alayla saraya gelirdi. Sadrazam selimî ve erkân yenli kürküyle ve Divân-ı Hümâyün busatıyla

¹⁹⁴ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.135; Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* XII, İstanbul 1989, s.313.

¹⁹⁵ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, s.533; Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.9a..

sarayından gelip, bir miktar sarayda dinlendikten sonra hepsi kalkar Dârüssaâde kapısında padişahın eşliğinde divân toplantısı olurdu. Kapıcıbaşı ağaların oturduğu mahalde Şeyhülislâm Efendi oturup sonra sırasıyla Sadrazam, Vüzerâ, Sadreyn Efendiler. Defterdârân, Nişancı ve Reisülküttâb, Rikâb-ı Hümâyûn ve Şikâr-ı Hümâyûn Ağaları otururdu. Eğer Yeniçeri Ağasının vezâreti yüksekse Rikâb-ı Hümâyûn Ağalarının üzerinde oturup, Yeniçeri Ağasının alt yanında Mirâlem Ağa, kapının sol tarafında Nakibüleşraf, Bölük Ağaları ve Cebecibaşı Ağalar bulunurdu.

Herkes yerine oturduğunda Hassa Müezzinleri ayakta *Sure-i Feth-i Şerîf*'i tilâvet edip tamam olduktan sonra içeriden Arz Ağaları gelip *Tuğ-ı Hümâyûnlar hazırdır* diye haber verirlerdi. Bunu müteakip Sadrazamla birlikte diğer devlet erkânı Bâbüssaâde'ye giderdi. Hassa Müezzinleri *Feth-i Şerîf* okuduktan sonra fatiha okunur; sonra Arz Ağaları tuğları çıkarırdı. Bütün devlet erkânı kalkıp tuğları ağaların ellerinden bizzât Sadrazam ve sair vüzerâ alıp, hazır olan herkes tutarak Bâbüssaâde önündeki yerlerine dikerlerdi.¹⁹⁶ Aynı anda içeride bulunan *Sancak-ı Şerîf*'de sandukasından çıkarılarak yerine konurdu. Sadrazam ve diğer tuğ sahibi olanların birer âdet temsili tuğları da belirlenen bir zamanda kendi konaklarının merdivenleri dibine yerleştirilirdi.¹⁹⁷ Tuğların Bâbüssaâde önünde dikilmesinden sonra Şeyhülislâm orada dua eder, sonra Sahabe-i kiramın harbeleri getirtilip tamire muhtaç olanların tamiri için emir verirdi.¹⁹⁸ Tuğlar yerinde kalıp, hazır olan ricâl dağılıp evlerine giderlerdi.

Tuğ ihrâcında padişahın altı tuğundan ikisini çıkarmak kanundu. Tuğlar çıktıktan sonra sarayda divân yapılmaz ancak Sadrazam kendi evinde divân yapardı..

1.4.2. Otağ-ı hümâyûnun kurulması

Öncelikle padişahın huzurunda Tuğ-ı Hümâyûn icrâ olunduktan sonra Otağ-ı Hümâyûn icrâ olunmak lâzım geldiğinden birkaç gün sonra bizzât Sadrazam, Vezirler, Defterdâr, Yeniçeri Ağası, Sipah-Silahdârân Ağaları, Cebecibaşı Ağa, Reisülküttâb, Çavuşbaşı Ağa ve Çadır Mehterbaşısı, bütün

¹⁹⁶ TSMA, E. 10173.

¹⁹⁷ Ahîşhalı, *Reisülküttâblık*, s.286.

¹⁹⁸ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.9b-10a; Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme" *MTM* III, s.530-531.

emirler ile birlikte otağın kurulacağı yerin tespitine giderlerdi. Bu arada Otağ-ı Hümâyün kurulması için imal ve inşa olunan mühimmat temin edilirdi.¹⁹⁹

Tuğların Davut Paşa'ya ya da Üsküdar'a çıkarılacağı²⁰⁰ gün bütün tuğ sahiplerinin tuğcuları sabah erkenden Sadrazamın makamına tuğlarını getirirlerdi. Hil'at giydirileceklere hil'atler giydirildikten sonra alay tertip edilir, Otağ-ı Hümâyunu develere yükletip alayla ve mehter çalınarak önce saraya gidilir, burada bulunan padişah tuğları da alınarak sonra aynı düzen içerisinde ordunun toplandığı yere gidilirdi. *Tehîmgâh* da denilen bu yere padişahın otağı ve tuğları başta olmak üzere herkesin çadırları kurulur, tuğ sahiplerinin tuğları yerlerine dikilerek geri dönülürdü.

Tuğların çıkarıldığı gün orduya katılacak olan esnaf da Sultan Ahmed Camiinin avlusunda toplanır, ertesi gün onlar da alayla orduya katılırlardı. Sadrazam da sefere gittiği için yerine bakacak olan Kaymakam bu günlerde tayin edilirdi. Bu tayin padişah sefer için İstanbul'dan çıkarak Davudpaşa'daki ordugâhına gelindiğinde yapılırdı.²⁰¹ Sefere gidecek ve Kaymakamla kalacak olan kapı ricâli Sadrazamın konağına gidip, Kaymakamın eteğini öperlerdi. Mansıplı mansıpsız büyük küçük herkesin alaylarında vaktinde bulunmalarının ilân olunması için Kadılıklara ferman gönderilir, çarşılar, pazarlar gibi umumun toplandığı yerlerde okutturulurdu.

1.4.3. Sefer alayı

İncelediğimiz teşrifât defterlerinde sefer alayı hakkında bilgi mevcut olmadığından diğer kaynaklardan faydalanılarak bilgi verilmiştir.

Devlet ricâlinin *Büyük Alay* ile Davut Paşa ya da Üsküdar'a gideceği günün sabahı hem alay tertibi, hem de Hazreti Muhammed'in sancağının ihracı için sarayda toplanılırdı. *Sancağ-ı Şerîf* çıkarıldıktan sonra alaydan önce başka bir yolla ordunun toplandığı mahalle gönderilirdi. Fetihhânlar tarafından *Feth-i Şerîf*, Sultan Şeyhlerinden birisi tarafından da düşmana karşı galibiyet için yüksek sesle

¹⁹⁹ BOA. CTS. Nr. 85.

²⁰⁰ Sefer-i Hümâyün batıya yapılacaksa ordu Davut Paşa sahrasında toplanır, doğuya yapıldığında ise genellikle Üsküdar'daki Doğancılar Meydanı'nda toplanırdı. Edirne'de ise Kabak Meydanı'nda Otağ-ı Hümâyün kurulurdu.

²⁰¹ Ahmet Şimşirgil, *Uyvar'ın Türkler Tarafından Fethi ve İdâresi (1663-1685)*, İstanbul 1997, s.24.

dua okunurdu. Duanın bitiminde padişah Bâbüssaâdeden görünürdü. Bundan sonra alay için herkes önceden belli olan yerini alırdı.

Sefer-i Hümâyunlarda en büyük manevi güç olan Allah için savaşmak arzusu, savaşın farklı bir boyutu idi. Bu nedenle seferlerde *Sancak-ı Şerîf*'i özel bir törenle çıkartılır ve manevi huzurundan istifade edilirdi. Sancağın çıkarılması, Osmanlı padişahlarının *Halife-i Müslîmîn ve Resulullahın Vekili* olması hasebiyle önemliydi.

Sancak-ı Şerîf padişahla beraber ilk defa 1004 / 1597 senesinde Eğri seferine götürülmüş ve sancağın yanında seyyid ve şeriflerde bulunmuştu. Aynı seferde Sancak-ı Şerîf ile beraber teberruken *Hırka-i Saâdet* de götürülmüştür. Sancağın çıkarılacağı gün muayyen bir saatte padişah, *Hırka-i Saâdet* Dairesi'nde bulunurken "Sure-i Fetih" okunup Sancak-ı Şerîf'i padişah, mahallinden çıkarıp omuzuna alıp, *Hırka-i Saâdet*'ten Arz Odası'nın kapısı önüne kadar iki taraflı dizilmiş olan Enderûn halkı arasından geçerek müezzin ve hafızların tekbirleri arasında Arz Odasına girip Taht-ı Hümâyun'un sütununa dikerdi. O sırada müezzin ve hafızlar *Sure-i Fetih* veya *Yâsîn* okurlardı. Okuma bittikten sonra Bâbüssaâde'de Kapı Ağası Dairesinde beklemekte olan Sadrazamı, Silahdâr Ağa veya Kapı Ağası gelip içeriye davet eder ve bu arada Şeyhülişlâm ve ayrıca meşayihden biri davet olunurdu.²⁰²

Nakibüleşraftan sonra seyyid ve şeriflerin en büyük âmiri *Alemdâr* unvanı verilmiş olan şerîf olup muharebe esnasında saraydan çıkarılarak ordu ile beraber gidecek olan Sancak-ı Şerîf'i taşımakla mükellefti. Sancak-ı Şerîf'in gidişi ve gelişinde Nakibüleşraf ile seyyid ve şerîfler sancak merasimine iştirak ederek, *Sancak-ı Şerîf*'in etrafında *Tekbir alıp salavat getirirler* ve kanun mucibince Nakibüleşraf, Sancak-ı Şerîf yakınında yürüyüp seyyid ve şerifler Tuğ-ı Hümâyun dışında giderlerdi.²⁰³

Sefer-i Hümâyunlarda, Sancak-ı Şerîf'le beraber bazen *Hırka-ı Saâdet*te ordunun cesaretini artırmak için götürülmüştür.²⁰⁴ *Hırka-i Saâdet*'i IV. Mehmed Lehistan seferine, II. Mustafa da bütün seferlerinde götürmüştür. Savaşlarda, padişahla beraber götürülen *Hırka-ı Saâdet* için gümüş muhafazalardan başka

²⁰² Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.9b-10a; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.249-251.

²⁰³ Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, s.12.

²⁰⁴ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi* I, s.183.

ayıca üstü kubbeli, kenarları topuzlu ve dört yanı halkalı deve ve beygirlere ve Koçi arabasına konulabilecek büyükçe, gümüşten ve üzeri işlemeli dış mahfaza yapıldı.²⁰⁵

Padişahlar sefer esnasında *Dırı-i postiyn* denilen ince çelik zincirden yapıp kürk kaplı bir nevi zırhlı üst elbisesi giyerlerdi. IV. Murad Revan seferinden dönerken ecdadından ayrı olarak farklı bir kıyafetle İstanbul'a girmişti. Üzerinde zırh, başında altın tolga ve üzerinde büyük bir tülbent sarınmış ve bunu üstüne mücevherden bir siyah sorguç takmıştı.

IV. Mehmed, Leh seferine giderken üzeri mücevherlerle süslenmiş zırh ve cevahir çaprastlı²⁰⁶ dırı-i postiyn giymiş ve mücevherli tirkeş²⁰⁷, murassa kılıç takıp başına dalyasanlı yeşil şal sarıp üstüne çifte sorguç takmıştı. Yine IV. Mehmed 1094 / 1663 senesinde Avusturya seferine hareket ettiği zaman Arz Odası'nda başına küçük destar üzerine büyük sorguç takmış, arkasına beyaz serasere kaplı samur kapaniçe giymişti; belinde kılıç ve tirkeş olup mücevher sorguç mükellef eğer ve altın başlıklı ata binmişti.

II. Süleyman, sefer hareketi esnasında her gün giydiği küçük destarın üzerine sorguç takardı. Bazen IV. Murad'ın sorgucunu taktığı da olurdu.²⁰⁸

Sefer-i Hümayun için tertip olunan alaylarda vezirler kallavî ve çeper üstlü kırmızı muhidî ve kırmızı kadife şalvar giyerler, kılıç ve tirkeş kuşanırlardı. Atlarına divân donanımı ve abâyi, üstüne yancık²⁰⁹ vururlar. Eğer padişah zırh giyerse Sadrazam da zırh giyer. Şeyhülislâm Efendi örf ve erkân kürkü ve sof şalvar giyer, ata saçaklı abâyi ile binerdi.²¹⁰

Nişancı ve Defterdâr, vezâretleri yoksa selimî ve erkân kürkü giyerler, silah, şalvar ve atların donanımını Sadrazamınki gibi düzenlerlerdi. Ama Kadıaskerler örf ve erkân yenli soflar ile ve saçaklı abâyilerle ata binerlerdi. Kılıç kuşanıp sof şalvar giyerlerdi. Rumeli Kadıaskeri kabanice şeklinde uzun yakalı uzun yenli sof giyerdi. Yeniçeri Ağası ve sâir Rikâb-ı Humâyân Ağaları ve Cebecibaşı selimî seraser kadife şalvar giyerlerdi. Böyle mahallerde divân hâcelerinden ancak

²⁰⁵ Baykal, *Enderun Mektebi*, s.118.

²⁰⁶ Çaprast: Eskiden kuşak üzerine takılan halkalı silahlık, yahut cebe maden kuşak hakkında kullanılan bir tabirdir. Pakalın, *OTDS* I, s.325.

²⁰⁷ Tirkeş: Ok koymaya mahsus muhafaza. Pakalın, *a.g.e.*, III, s.509.

²⁰⁸ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.223-224.

²⁰⁹ Yancık: Atın yanına asılan bir nevi torba.

²¹⁰ Tevkii Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme", *MTM* III, s.531..

Reisülküttâb selimî giyip başkası mücevveze giyerdi. Müteferrika ve Çaşnigîr Ağalar ve Dergâh-ı âli Çavuşları mücevveze giyip, silah ve şalvar giymeleri hususunda devlet erkânına tabi idiler.

Alay tertibinde Sadrazam, Şeyhülislâm, Nişancı ve bil fiil Kadıasker Efendiler, Defterdâr, Reisülküttâb ve Çavuşbaşı Tuğ-ı Hümâyunların dahilinde yürürlerdi. Dergâh-ı âli Kapıcıbaşıları, Çaşnigîrbaşı, Divân hâceleri ve Müteferrika Ağalar Tuğ-ı Hümâyunların haricinde hareket ederlerdi.

Eğer şehzâdenin alayda olmasına ferman çıkmışsa, padişahın önünde solakların arasında *Hırka-i Mübareke*'nin akabinde yürürdü. Bu kanunu IV. Mehmet, Şehzâdesi II. Mustafa'nın sefer merasiminde yürümesi için koymuştur. Eyaletler selâma durduklarında, Anadolu sağda Rumeli solda olurdu. Her eyalet valisi kendi eyaleti askeriyle yürürdü. Eğer vali vezir ise selâma kallavî ile durup, selâm yerinde atını ileri sürüp, selâm-ı hümâyunu tevazu ve tazim ile yapardı. O esnada Dergâh-ı âli Çavuşları padişahı alkışlardı. Eğer vezir değilse alkış olmaz ve kallavî giymezi.

Sâdât, ulemâ ve meşâyih sancağı karşıladıklarında sadece Nakibüleşraf Efendi "Sancak-ı Şerîfin" yanında yürüyüp diğerleri, Tuğ-ı Hümâyunların haricinde yürürlerdi.²¹¹

Sefer safları düzenlenip, hazırlandıktan sonra padişahın da dahiliyle alay büyük bir ihtişamla şehirden çıkardı. Sarıkçı tayin edilen Vezir, askerin önünde ilerleyerek yanındaki Çadır Mehterânı ve askerlerle yol alırlardı. Resmî devlet mehteri iki bölüme ayrılmış, saraya ait olana *Mehterân-ı Tabl-ı Âlem-i Hassa* diğerine *Mehterân-ı Tabl-ı Âlem* adı verilmişti.²¹² Bir de bunlardan başka savaş, zafer, sultan düğünü ve şehzâdelerin sünnet düğünü için yapılan büyük törenlerde padişahın huzurunda geçit resminde bulunan esnafın önünde giden *Esnaf Mehterleri* vardı. Esnaf loncaları tarafından o günkü törene katılmak ve olayı kutlamak amacıyla derleme olarak kurulmuş bu mehterler, resmî mehterlerin dışında kalmışlardır.²¹³

²¹¹ Tevkii Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme", *MTM* III, s.532-533.

²¹² Nejat Eralp, "Tarihi, Teşkilâtı, Teşrifâtı ile Osmanlı Mehteri ve Günümüze Yansımalar", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999)*, İstanbul, *Tebliğler*, İstanbul, 2001, s.229.

²¹³ Ziya Yılmaz, *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1990, s.11.

Bu yürüyüşte vezire cebehâne ve topçuyân verilip birkaç teşrifâtçı da tayin edilirdi. Akabinde yeniçeri ve topçu ocakları giderdi. Hepsi piyade olup tayin edilen şekilde ilerlerdi. Bunların peşinden Defterdâr, Reisülküttâb, Sipahiyân ve sonra padişah arabaları gelirdi. Silahdârân ve askerın sağ ve solunu öküz arabaları alıp, piyade askeriyle padişah arabalarının iç tarafından gidip, diğer süvari arabaların dışından giderlerdi. Önde Sarıkçı askerinden sonra Yeniçeri, Cebeci, Topçu ve Top arabacıları yürüyüp sonra toplar dizilir ve tuğlar da peşlerinden giderdi. Tuğların akabinde Sancak-ı Şerîf, sonra Kadıaskerân ve Nakibüleşraf, Şeyhülişlâm ve Sadrazam giderdi. Sadrazamın ardından Kapıcılar Kethüdâsı ve Mirahur-ı evvel Ağalar yürüyüp sonra padişah gelirdi. Ardından Enderûn Ağaları, Mehterhâne ve Kös-i Hâkanî yürürdü. Yeniçeri ve sair piyadegânın sağ tarafında Anadolu Beylerbeyi ve kapı halkı ve eyaleti altında olan Beylerbeyi, zuama ve tımarlılar, sol tarafında Rumeli Beylerbeyi ve kapı halkı ve eyaleti altında olan Beylerbeyi, zuama ve tımarlı sipahiler yürürlerdi. Topların sağ tarafında iki yüz nefer ve Eski Sarayın baltacıları, sol tarafında Yeni Saraydan beş yüz nefer ve Edirne Sarayından sefere memur edilen Bostancılar ve Baltacılar yürürlerdi. Tuğların sağ tarafında Defterdârân ve Kürklü Müteferrikân ve sair Hacegân-ı Divân ve sol tarafında, Reisülküttâb, Kürklü Kâtibîn ve Kürklü Çavuşân yürürdü. Tuğların haricinde Kapıcıbaşı Ağa ve Silahdâr Ağa yürürdü. Yeniçeriler ve Cebeciler, Topçu ve Arabacılar alaylarının ardınca, topların önünde bizzât Saltanat Kethüdâları kendi kapısı halkı ile yürürdü. Yeniçeri, Cebeci, Topçu ve Top arabacıları ocaklarına mükemmel ve mürettip toplar ve kifayet miktarı cebehâne verilip tuğların önünde bizzât padişahın kollarında olan alay toparları dahi hazır vaziyette olup, her kolun serdârına emir verilerek, fermanı beklemeleri istenirdi. Alay tamam olduktan sonra Hazine-i Âmire'ye memur olan Bölükât-ı erba'a Ağaları ve neferâtı Hazine-i Âmire ile beraber gelirdi. Özel yeniçeri ocağından bir çorbacı takımı ile Hazine Ağası tayin edilip padişahın Hassa-i Hümayunları ve Matbah-ı Âmirelerine ve Kiler memurlarına bir oda yeniçeri askerî tayin ederlerdi. Bunların başına *Divitdâr* tayin edilip sefer alayının gerisinden gelip, kalan ağırlıklarla arkada kimseyi bırakmayıp götürürlerdi.²¹⁴

²¹⁴ Edmondo de Amicis, *İstanbul*, (çev. Beynun Akyavaş) Ankara 1993, s.128-131; Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk. 11a-12b.

Alayla çadırların bulunduğu yere varınca herkes padişaha selâma durmak için Padişah Otağı ve Sancak-ı Şerîf merkez olmak üzere önceden tespit edilmiş yerlerini alırlardı. Buradaki düzende Sadrazam, Şeyhülislâm ve Sadreyn Efendiler Otağı-ı Hümâyunun sol tarafında, Sancak-ı Şerîfin yanında bulunurlardı. Hâcegân, Defterdâr, Reisülküttâb, Meşayih, Ulemâ, Müderrisler ve Sâdât da sağ tarafta saflar halinde padişahı selâmlamak için dizilirlerdi. Padişahın gelip Otağı-ı Hümâyuna girmesiyle Sadrazam da üç direkli çadıra geçerek Şeyhülislâm, vezirler ve diğer burada bulunanlarla görüşür, kahve içilip, buhur yakılmasından sonra sefere katılmayanlar dönerdi.

Sefer-i Hümâyun, padişahın İstanbul'da ordugâhından hareketiyle başlıyordu. Nitekim, Zilka'de 1038 (Haziran 1629) tarihinde İran üzerine yapılacak seferde ordu Üsküdar'a geçmiş ve yüksekçe bir yerde padişahın Otağı-ı Hümâyunu kurulmuştu.²¹⁵ Ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki seferlerde, padişah İstanbul'dan değil Edirne'den ordusuyla hareket ediyor ve Edirne'deki sarayına dönüp, sefer tamamlanıyordu. Zira XVII. asrın ikinci yarısından 1073/1663'e kadar, fiili devlet merkezi Edirne olup, İstanbul sadece hukukî başkent durumundaydı. IV. Mehmed'le birlikte başlayan Edirne'deki törenler İstanbul'daki gibi teşrifât usûllerine göre yapılıyor fakat mekân değişiklikleri farklılaşması oluyordu. Öyleki II. Ahmed sefere çıktığında Edirne sahrasına varıp, bir hafta sonra büyük bir alay tertip olunmuş fakat Otağı-ı Hümâyun ile saray arasında alay gösterecek meydan olmadığından alay gösterisi farklı olmuştu. Padişah otağına varınca Yeniçeriler bölük bölük selâma durup, ardından Sipâh ve Silahdâr, Müteferrika, Divân Çavuşları, Vezirler ve Mir-i mirân dizilip, Enderûn Ağaları yanlarında zırhlı bir şekilde durur, padişah bizzât zırh ve kolçak, başında tolga üzerine yeşil şal sarınıp ve murassa sorguç takınır, yedeklere ve bindikleri ata örtü olarak yancık ve kaplan postları serilir böylece hareket edilirdi. Mehterhâne ve kösler çalınır, çavuşlar alkış ederlerdi. Padişah da sağ ve solunu selâmlayıp ve tertip üzere Otağı-ı Hümâyuna gelmişti.²¹⁶

Ordunun toplandığı yerdeki düzen, sefer esnâsında da ordu toplu halde bulunduğu uygulanırdı. Bu düzende padişahın emriyle sağ ve sol *çergeler* nasb

²¹⁵ Uluskan, *Çavuşbaşılık*, s.46.

²¹⁶ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.113.

ve tayin edilirdi.²¹⁷ Bu çergelerden on yedinci cemaat çerge odasıdır. Hünkâr sefere çıkıp, düşman vilâyetine girdiğinde ordu daire şeklini alırdı. On yedinci cemaatin çergesinin ortasında iki büyük kemer kapısı vardır. Bu çerge daireye girilecek yolun ortasında kurulurdu. Hünkâr o kapılardan girip Otağ-ı Hümâyuna giderdi. Çergenin iki direkleri tarafında odanın neferâtı silahları ile beklerlerdi.²¹⁸ Padişah bu çadırda tahtına oturup, solaklar açılırdı. Tertip üzere dizilip sol tarafına Kapıcılar Kethüdâsı ve Divân Kâtibleri, Peşkeşçi Kapıcıları, Mataracı, İskemleci ve sair kapıcılar üsküfleri ile Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı selimî ve erkân yenli kürkleriyle, Duacı Kâtibleri mücevvezeleriyle dizilip karşılarında Mehterhâne ve Kös-i Hakanî çalındıktan sonra Çavuşlar Ocağından, Duacı Çavuş dua ederdi. Bitiminde alkış olunup, solaklar kapanıp herkes yerli yerine giderdi.

Sefer düzeninde, Sadrazama mahsus dört çadır bulunurdu. Bunlardan birisi bir sütunlu, on iki direkli olup Divân-ı Hümâyun toplantılarını yapmaya mahsustu ve *Otağ* adı verilmişti. Otağlar diğer çadırlardan çok daha büyük ebatlı, gösterişli ve süslemeliydiler. Bunların kurulup taşınmasını çadır mehterleri yapardı.²¹⁹ Otağlardan bir tanesi üç sütunludur, ordu ricâlinin görüşmeleri için kullanılırdı. İki adet de *Oba* adı verilen biri iki sütunlu ve diğeri çubuk kafesli hususî çadırları vardır. Etrafında Sadrazamın kapı halkı bulunur. Otağın sağ tarafında daire daire Sadâret Kethüdâsının çadırları, onun alt tarafında ise Reisülküttâbın çadırları bulunurdu. Onun altında Tezkire-i Evvel daha altta Tezkire-i Sâni ve daha altında ise Sadâret Mektubcusu ve Defter Emîni'nin çadırları bulunurdu. Otağın sol tarafında ise Kapıcılar Kethüdâsı, Çavuşbaşı, Nişancı ve Defterdârân çadırları bulunurdu. Sadrazam ve Vezirlerin bulundukları daireler iki tarafına çadır çekilerek oluşturulmuş sokaklarla çevrili idi. XVII. yüzyılda sokak oluşturmaya bazı yüksek mansıplı ricâle izin verilmiş olup diğerlerine yasaktı. İzin verilenlerin de dairesinin etrafını tamamen sokakla çevirmesi ve kandilli sokak kurması yasaktı. Çadırların cinsi de mansıp büyüklüğüne bağlıydı. Kırmızı çukadan çadır kurmak ancak Sadrazam, Şeyhülislâm, Vezirler, Sadreyn, Beylerbeyiler, Defterdâr, Yeniçeri Ağası, Nişancı ve Reisülküttâba mahsus olup diğerlerine yasaktı.²²⁰ Çadırlar meşalelerle aydınlatılırdı. Meşaleler ve bunların yakılmasına

²¹⁷ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk. 14a.

²¹⁸ *Eyyubi Efendi Kanunnamesi*, s.44.

²¹⁹ Cenap Çürük, "Osmanlılarda Çadır", *DİA* VIII, İstanbul 1993, s.164.

²²⁰ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi* II, s.3.

bakan meşalecilerin masrafları devlet tarafından karşılanıyordu. Bununla birlikte seferlerde yüklerin taşınması için devlet tarafından ayrıca develer temin edilerek devlet ricâline dağıtılırdı.

Sefer esnasında yemek zamanında, Sancak-ı Şerîf Sadrazamın sayebanı / büyük çadırı önünde kurulurdu. Her menzilde padişah otağına indikten sonra, vezirler kendi çadırına giderken divân kaidesi üzerine selâma dururdu. Divân olduğunda ise vezirler selimî ve erkân kürkü giyerler, abâyi ve divân rahtıyla ata binerlerdi. Müteferrika ve Çaşnigîrlar günlük sarıklarını, Kadıaskerler örf ve erkân ferâcesi, Nişancı, Defterdâr, Reisülküttâb, Çavuşbaşı ve sair Rikâb-ı Hümâyûn Ağaları hepsi Sadrazama tabi olup mücevveze giyerlerdi.²²¹ Sefer esnasında düşman toprakları haricinde her gece yatsı namazından sonra ve her sabah namazından sonra iki saat miktarı Mehter ve Tabl-ı âlem sahipleri Mehterhânelerini çaldırıp herkes haberdâr olurdu.²²²

Seferden dönüşte de aynı şekilde alay düzenlenir, bu alayda Reisülküttâb, Defterdâr ile birlikte aynı sırada bulunur, padişah tuğlarından sonra geçen üçüncü grupta yürürlerdi. Önceki iki grubun ilkinde Çavuşbaşı, Kapıcılar Kethüdâsı, ikincisinde Nişancı ve Defter Emîni bulunurdu. Defterdârla birlikte yürüyen Reisülküttâbın arkasından Edirne Kadısı, İmam-ı Şehriyârî, Hekimbaşı ve Sadreyn ikişerli gruplar halinde, bunların arkasından Vezirler, sonra Sadrazam ve Şeyhülislâm yürürlerdi. Edirne'nin içinden alayla geçilerek Otağ-ı Hümâyûnun kurulduğu yere kadar gelinirdi. Burada sefere çıkıldığı zamandaki Davut Paşa'da uygulanan törenler icrâ edilirdi. Silivri menziline gelindiğinde İstanbul'da bulunan ulemâ karşılamaya gelerek alaya dahil olurlardı. Burada tertip edilen alayda Reisülküttâb, Defter Emîni, Nişancı, Şıkk-ı Sâni ve Sâlis Defterdârlarından sonra, Başdefterdârlar birlikte Ordu Kadısı önünde yürürdü. Silivri kasabasına varıldığında kasabanın kenarında herkes iki sıra halinde dizilerek padişahı selamlarlar ve padişah otağına geçerdi. Sadrazamda tebrikleri kabul için *bir direkli* çadırına geçip otururdu. Daha sonra Büyükçekmece menzili, ertesi gün Haramidere, sonra Küçükçekmece, İncirli bahçesine gelinir, burada Kaymakam ve Kaptan Paşa'lar tarafından karşılanırlardı.²²³

²²¹ Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme", *MTM* III, s.532-533.

²²² Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk. 14a.

²²³ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk. 15a.

İstanbul'a girileceği gün büyük alay düzenlenirdi. Saraya gelinirken Topkapı, Aksaray güzergâhı takip edilirdi. Alayda bulunanlar Ortakapı'ya geldiklerinde kapının sağ ve solunda iki sıra halinde padişahı selâmlamak üzere dizilirlerdi. Padişahın girmesiyle birlikte içeri girilerek Sadrazam, Sancak-ı Şerîf'i kendi eliyle Bâbüssaâde Ağası'na teslim eder ve alayda bulunan ricâl ile birlikte sarayına giderlerdi. Burada Büyük Oda'da oturulur ve hil'at giydirileceklere hil'atleri giydirilir²²⁴ akabinde tören meclisi biter ve herkes dağılırdı.

1.5. Donanma-yı Hümâyunun Denize Açılması

Osmanlı İmparatorluğu tarihinin mühim bir safhasını teşkil eden merasimlerden biri de, Osmanlı donanmasının sefere gidiş ve geliş esnasında yapılan törenlerdir. Osmanlı denizciliğinin gelişip güçlenmesindeki en büyük amillerden birisi, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) denizciliğe verdiği büyük önem ve gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerdir. Fatih zamanında yapılan Haliç'teki mevcut tersâneyi, 1515'de Galata'dan Kağıthane'ye kadar genişleterek içerisinde üç yüz göz bulunan tersâne binasını yaptırdı. Bu büyük tersânenin inşası ile Osmanlı donanmasının merkezi Gelibolu'dan Haliç'e nakledildi. Böylece Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar donanmanın merkezi olan Tersâne-i Âmire kurulmuş oldu. Bu güçlü donanma, o dönemde ele geçirilen Mısır ve Suriye sahilleri ile denizleri kontrol altında tutmada büyük görevler yerine getirmekteydi.²²⁵

Osmanlı Devleti'nin merkezî deniz üssü İstanbul'daki Tersâne-i Âmire olmasıyla birlikte donanmanın Akdeniz'e ve Karadeniz'e seferi sırasında cereyan eden teşrifât burada başlayıp, Yalı Köşkü'nde padişahın kabulüyle devam eder, Beşiktaş İskelesi'nde Büyük Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbesini ziyaretle birlikte gemilerin demir alıp sefere çıkmalarıyla biterdi.

Osmanlı donanmasının her sene ilk baharda denize çıkması, 1502 senesinde II. Bayezid zamanında âdet olmuş ve on dokuzuncu asır ortalarına kadar devam

²²⁴ BOA. CTS. Nr.5095.

²²⁵ Ersin Gülsoy, "XVI-XVII.Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti" *Türkler IX*, İstanbul 2002, s.590; Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti Tarihi* 1, s.364; İdris Bostan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Deniz Politikası", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s.194.

etmişti.²²⁶ XVII. yüzyılda bu çıkışların maksadı, Akdeniz ve Karadeniz'deki yabancıların ve korsanların taarruzlarından sahilleri muhafaza etmektir.

Osmanlı donanması ilk baharın başlangıcında denize çıkmak için kıştan hazırlanmağa başladır. Bunun içinde Sadrazam bir arz ile padişahın müsaadesini isterdi. Donanmanın gerek Akdeniz'e çıkması ve gerekse geri dönmesi, İstanbul'da hususi bir merasimin yapılmasına sebep olurdu.²²⁷ Merasim ise Kaptan Paşa'nın makamı olan Tersâne'de Kaptan Paşa Divânihâne'sinde başlardı. Burada, elinde sedefkârî bir değnek ile makamını temsil eden Kaptan Paşa deniz kuvvetlerinin idarî ve askerî bütün hususlarında sadrazama karşı mesul idi.²²⁸ Kaptan Paşa tersânede iken kendisine ait divânihânede otururdu. Gerek Padişahın gerekse Sadrazamın teftişi veya denize gemi indirilmesi münasebetiyle tersâneye yaptıkları ziyarette onları gezdirir, tersâne ve gemi inşa faaliyetleri hakkında bilgi verirdi.²²⁹

Padişahın, *Kapudân-ı Deryâyı* filosuyla Akdeniz'e gönderilmesi ve başkente dönüşünde kabulü münasebetiyle yapılan binişleri vardı.²³⁰ Bu biniş merasimi, Sarayburnu'ndaki Yalı Köşkü'nde icra edilirdi.²³¹ Saraydan Yalı Köşküne inen padişah, burada etrafında Hadım ağaları ve birinci odanın subayları bulunduğu halde tahtına otururdu. Diğer taraftan, padişahın denize çıkma emri gelince, donanmanın tersânenen çıkması için Vezirlerle, Şeyhülislâm, Kadiaskerler ve Defterdârlarla Yeniçeri Ağası davet üzerine sabah namazını müteakip erkenden kayıklarıyla Tersâne-i Âmire'ye gelip Kaptan Paşa'nın odasında oturlardı. Buraya en son Sadrazam gelirdi. Kaptan Paşa, Sadrazamı iskelede teşrifât üzere karşılayıp önüne düşerek odasına getirirdi.²³²

²²⁶ Bahri Noyan, "Yalı Köşkü ve Osmanlı Donanmasının Sefere Çıkışı", *Tarih ve Edebiyat*, sayı:9, İstanbul 1980, s.28; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s.437.

²²⁷ İsmet Parmaksızoglu, "Kaptan Paşa" *İSA* VI, İstanbul 1977, s.209.

²²⁸ Kapudan Paşa Tersanede değnek ile gezerdi. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân*, s.158.

²²⁹ İdris Bostan, "Kapudan Paşa" *DİA* XXIV, İstanbul 2001, s.355.

²³⁰ D'Ohsson, *Harem-i Humayun*, s.30.

²³¹ "İş bu mâh-ı şabân-ı şerîfin gurreci çehârşembe günü donanma-yı hümâyun-ı zafer-makrûnun Kurşunlu mahzen önünden hareket ile Yalıköşkü pişgâhından mürûr ve mersay-ı Tersâne-i âmireye duhulleri husûsuna irâde-i seniyye-i hazret-i cihandârî taallûk etmekle Müneccimbaşî Efendi dâileri tarafından takdim-i atabe-i ulyâ kılınan zaîcede saat-ı müstamele-i gurûbî dört buçukta iken vakt-ı muhtâr-ı mübâreke tayîn olunduğuna binâen sabıklarına mukayese ile şevketli kerâmetli mehabetli kudretli padişah-ı âlempenâh, zill-i zalîl-i ilâh efendimiz hazretleri yevm-i mezkûrda bi'l-yümn ve'l-ikbâl üç saat üç çeyrek mürûrunda Yalıköşkünün teşrif-i kudûmu meymenet luzûm-ı şahâneleri husûsuna irâde-i aliyye-i cihândârîleri erzânî buyurdular ise..." TSMA, E. 10171.

²³² Zârif Orgun, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kaptan Paşalara ve Donanmaya Yapılan Merasimler", *TV* I, Ankara 1941, s.136-137.

Heyet bu suretle otururken Vezir-i âzâm, Kaptan Paşa'nın vekili olan Tersâne Emîni²³³ ve Tersâne Kethüdâsı'na, donanmanın bütün levazımât ve ihtiyaçları görülüp yerli yerlerine teslim olunup olunmadığını sorardı. Onlar da, *tamam oldu ve bütûn mühimmât ve levâzım görüldü* diye cevap verdiklerinde, onlara ve sâir tersâne katiplerine ve hizmetçilerine defterleri mucibince hil'atlar giydirilirdi.²³⁴ Bu sırada padişah tarafından donanmanın çıkmasına dair müsaade haberi gelince o saat vüzerâ selimîlerini, ulemâ örflerini ve diğer erkân da selimîlerini giyip Kaptan Paşa'nın *Baştarde*²³⁵ sine giderlerdi. XVII. asırda, Kaptan Paşa, Tersâne-i Âmire Emîni ve Tersane-i Âmire Kethüdâsı yedeği olarak inşa edilen Baştarde'lerde²³⁶ donanma merasimi yapılırdı. Ama odadan çıkıp Baştarde'ye gitmelerinin kanununa göre; Kaptan Paşa'nın odasından önce tersâne ve devlet erkânı çıkıp selâma dizilirler, sonra Vezir-i âzam elinde sedefkârî asâ ile odadan çıkıp sağa ve sola selâm vererek geçer ve diğer vezirler ve ulemâ da sıra ile birbirlerini takip ederlerdi.

Bu alayın ve Sadrazamın en ilerisinde Reisülküttâb ile Çavuşbaşı sonra Tersâne Kethüdâsı elinde değnek ile yürür, eğer pâyesi varsa selimî giyerdi. Müteakiben Kaptan Paşa elinde değnek ve selimî ile yürürdü. Bu üslup üzere Baştardeye girip oturlar ama Kaptan Paşa sancak dibinde selimî ile ayakta durup, iskeledeki halka selâm verirdi.

Bu teşrifât usûlü üzere Baştarde ile Kireç İskeleyi'ne (Vezir ya da Sirkeci İskeleyi) giderlerdi. Burada Sadrazam ile Kaptan Paşa kendi kayıklarına binerek Yalı Köşkü iskelesine çıkarlar ve daha önce Yalı köşküne gelmiş olan padişah tarafından kabul olunurlardı.²³⁷ Yalı köşkünde tahtına oturan padişahın etrafında siyahî Hadım Ağalar ve birinci odanın subayları oldu halde, onları huzura kabul ederdi. Öteki saraylılar ve padişahın maiyeti köşkün duvarının dibine sağlı sollu sıralanırlardı. Üç visamiral / koramiral ve kadirga komutanı biraz uzakta dururlardı. Bunlar teker teker önceden tespit edilmiş mermer sütuna kadar ilerler ve orada padişahı selâmlar, sonra çekilirlerdi. Tahtın önünde, Şeyhülislâm ile

²³³ Oliver, *Türkiye Seyahatnamesi*, (çev. Oğuz Gökmen), Ankara 1977, s.31.

²³⁴ Tevkiî Abdurrahman Paşa "Kanunnâme" MTM III, s.536.

²³⁵ Baştarde: Osmanlı donanmasının kadirga cinsinden gemilerden yirmi altıdan otuz iki oturağa kadar çift kürekli harp gemisi Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugâtı*, s.38.

²³⁶ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII.Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Ankara 1992, s.98.

²³⁷ Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi* I, s.752; Tevkiî Abdurrahman Paşa, a.g.m., MTM III, s.537.

Kaptan-ı Deryâ'nın arasında duran Sadrazam, subaylar huzura geldikçe, padişaha adlarını bildirirdi.²³⁸ Padişahın huzurunda Kaptan Paşa'ya samur kürklü serâsere kaplı hil'at ve sâir donanma erkânına, Tersâne Ağasına ve gemi kaptanlarına hil'atler giydirilip Sadrazam ile Kaptan Paşa ve Şeyhülslâm, ulemâ ve devlet ricâli yine Baştarde'ye gelip girerler ve Beşiktaş'a hareket ederlerdi. Yine Kaptan Paşa sancak dibinde durup Yalı Köşkü karşısına gelince padişahı selâmlar ve kuru sıkı toplar atılmaya başladılar. Padişahı selâmlamak için yapılan top ve tüfek atışlarında, topların ve tüfeklerin ağızlarının Tophâne tarafına doğru çevrilmesi kanundu.²³⁹ Bu suretle donanma Beşiktaş önüne denizcilerin pîri Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbesi tarafına gelip Hayreddin İskeleyi önüne demir atarlardı. Her sene donanma çıkışında kadırga çektirilerinden birinin nöbetle Baştarde-i Hümâyûn yeri olmak üzere donatılması ve alay göstermesi kanundu.²⁴⁰

XVII. Yüzyıldaki donanmanın denize açılma teşrifâtı kaynaklarda teferruatlı bir şekilde anlatılmamıştır. Fakat XVIII. Yüzyıl teşrifât defterlerinde bu törenler saat saat kaydedilmiştir. Bu kayıtlardan, donanma ihracında bir önceki asrın kaidelerinin muhafaza edilmekte olduğunu, bununla birlikte bazı kaidelerin de ilave edildiği anlaşılmaktadır.²⁴¹

Beşiktaş'da demirleyen donanmada vüzerâ, ulemâ vesâir erkâna Kaptan Paşa tarafından Baştarde içinde bir ziyafet verilir ve ziyafeti müteakip veyahut ziyafet sırasında Sadrazam tarafından Kaptan Paşa, Tersâne Emîni, Tersâne Kethüdâsı, Baştarde Kaptanı, Liman ve Tersâne Reisleri, Cânib Efendisi, Tersâne

²³⁸ D'Ohsson, *Harem-i Hümâyûn*, s.30.

²³⁹ Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme" *MTM* III, s.537.

²⁴⁰ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s.439.

²⁴¹ "Donanma-yı Hümâyûn ihrâcında icrâ buyurulacak resimdir, Yevm-i mezbûrda donanma-yı hümâyûnun Yalıköşkü sahilinden mürûr fermân-ı hümâyûn buyurulmağla ale's-seher Defterdâr efendi Yalıkasrı pişgâhına varub müterakkub oldular. Badehu tayîn buyurulan vakitte semâhâtlu Şeyhülslâm efendi hazretleri kayık ile Yalıköşkü önüne geldiği haberi geldikte dışarı teşrif ve devletlu Sadrazam hazretleri dahî kasr-ı mezkûra teşrif ve mülâkat ve teşrif-i hümâyûna müterakkub oldular. Şevketlu efendimiz hazretlerinin teşriflerinde Defterdâr efendi ve Reisulküttâb efendi ve Çavuşbaşı ağa, Rikâb-ı hümâyûn ağalarıyla mean Yalıkasrı kapusundan içeride istikbâl ve zemîne beraber temennâ ve pîş-i hümâyûnda revân oldular. Bab-ı mezbûrdan dışarı çıkıldıkda çavuşân alkış eylediler. Devletlu Sadrazam hazretleri dahî senk-i rikâbda muntazir olmağla alkış olunduğu gibi istikbâl ve nısf-ı tarikde zemîn-bus eylediklerinde tekrâr alkış olunub ve pîş-i hümâyûnda revân olarak senk-i rikâb-ı mübârek-i feyz-kadem-i şehriyârî ile bahcet-yâb oldukda Şeyhülslâm efendi hazretleri kadd-i hamide-i iclâl ve devletlu Sadrazam hazretleri hidmet-i bağalgîr ile müşerref ve hatt-ı hümâyûn vucud-ı behbud-ı hazret-i cihânbanî ile yer-şeref oldukda müşarûnileyhimâ izn-i hümâyûn mulûkâne sudûruna dek huzûr-ı hümâyûnda tevakkuf buyurub badehu dışarı çıkub..." BOA. *KK. TD. 676*, Mü. 1, s.18.

Ruznâmcisi ve kalyon devrinde Kalyon Kâtibi ve Halifesine ve diğer erkâna hil'atler giydirilir ve bundan sonra Kaptan Paşa'ya vedâ edilerek gelenler kayıklarıyla giderlerdi.²⁴²

Donanma Beşiktaş'a demirledikten bir veya birkaç gün sonra, bazen de aynı günde Akdeniz veya Karadeniz'den hangi tarafa gidecekse oraya hareket ederdi. Donanmanın Beşiktaş önünde kalması kanunen azami üç gündü.²⁴³ Buradan hareketle Yedikule önünde de asker yerleştirmek için bir iki gün bekleyip noksanını tamamlayarak hareket ederdi. Donanmanın Beşiktaş'tan kalkıp giderken Yalı Köşkü önüne gelince Padişahı selâmlamak için önce Kaptan Paşa gemisinden ve sonra diğer gemilerden toplar sırasıyla atılırdı.

Donanmanın tersânedan hareketine az bir müddet kaldığı zaman tersâne usûlü üzere Kaptan Paşa, Baştardesine fener konulur ve çıkmağa bir hafta kalınca hareket alâmeti olarak *Flandra*²⁴⁴ çekilirdi. Donanma seferden dönerken yine Kaptan Paşa'nın Baştardesine dönüş için flandra asılırdı.²⁴⁵ Flandranın çekilmesi için Müneccimbaşı tarafından uğurlu bir saat tayin edilirdi. Donanmanın hareket saatinin tayini de Müneccimbaşıya ait olup onun gösterdiği uğurlu saat bir telhis ile padişaha arz olunarak iradesi alınırdı. Bundan sonra Kaptan Paşa hareket günü tekrar Yalı Köşkü'ne huzura kabul olunup kendisine ve Ümera-yı deryâya hil'atler giydirilerek vedâ ederdi. Bu merâsimde Sadrazam ile Şeyhülislâmın bulunması kanundu.²⁴⁶

Denize çıkmış olan donanmanın padişah tarafından verilen müsaade üzerine kışa yakın dönerek önce Kurşunlu Mahzen önünde demirlerdi.²⁴⁷ Donanmanın bilahare Halice girmesi ve Yalı Köşkü merasimi yine Müneccimbaşı'nın göstereceği eşref saatte yapılırdı. Sadrazam bu hususu bir telhis ile padişaha arz eder, iradesini alır ve sonra donanma top şenlikleri yaparak padişahı selâmlayıp tersâne önüne demirlerdi.

²⁴² Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadime*, s.102.

²⁴³ Kâtib Çelebi, *Fezleke I*, İstanbul 1287, s.356; *Tarih-i Sami Şakir ve Subhi*, s.65.

²⁴⁴ Flandra: Savaş gemilerinin grandi (ikinci) direklerine çekilen ensiz ve uzun şeritli sancak bezi Bostan, *Tersane-i Âmire*, s.166.

²⁴⁵ Mustafa Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ IV*, s.76; Kâtib Çelebi, *Fezleke II*, s.103.

²⁴⁶ Orhan Şaik Gökyay, "Osmanlı Donanması ve Kapudan-ı Derya ile İlgili Teşrifât Hakkında Belgeler" *TED*, Sayı 12, İstanbul 1982, s.24; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s.441.

²⁴⁷ Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi I*, s.256.

Donanmanın avdeti ve Kurşunlu Mahzen²⁴⁸ önüne demirleyeceği günü Kaptan Paşa'nın, Sadrazamın Kapıcılar Kethüdâsı ile gönderdiği donanmış ata binerek yirmi nefer Çuhadâr ve on nefer mehterle vaki daveti üzerine doğruca Sadrazama gelmeleri kanundu ve iki gün sonra da Yalı Köşkü'nde donanma ile çıkışta yapılan merasimin aynısı yapılarak Kaptan Paşaya padişah tarafından teşrifât usûlünce karşılama töreni düzenlenirdi.²⁴⁹ Kaptan Paşa, Kurşunlu Mahzen önünde Tersâne Emîni tarafından karşılanarak kahve ve buhur resmî icra olunur ve yine Tersâne Emîni tarafından eline asâsı verilir ve doğruca divânîhâne'ye gidilip orada âdet olduğu üzere duadan sonra tersâne ricâli tarafından hoş geldin makamında etek öpülür ve bu merasim esnasında bir taraftan mehterhâne çalarken diğer taraftan da tersâne ricâline hil'at giydirilirdi.²⁵⁰

²⁴⁸ Kurşunlu Mahzen. Karaköy'de Yeraltı Camii'nin bulunduğu yerdir.

²⁴⁹ Gökyay, "Osmanlı Donanması ve Kapudan-ı Derya ile İlgili Teşrifât Hakkında Belgeler" *TED*, Sayı 12, s.25.

²⁵⁰ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.109.

İKİNCİ BÖLÜM

2.DİNÎ TÖRENLER

2.1. Cuma Selâmlığı

Cuma *toplanmak, bir araya getirmek* anlamındaki cem' kökünden isimdir. Cuma Namazı ise Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında farz kılınmıştır.¹ Cuma namazı Hazreti Peygamber ve daha sonra Hulefâ-yı Râşidîn tarafından bizzat kıldırılmış, Emevîler'den başlayarak Abbasîler ve çeşitli İslâm devletlerinde birçok halife ve yönetici de bu uygulamayı sürdürmüştür. Öte yandan Cuma hutbeleri de baştan beri sadece dinî öğüt vermekten ibaret kalmamış, önemli olayların, siyasî, askerî ve idarî kararların halka duyurulmasına vasıta olmuştur. Sonraları halife ve hükümdarlar hâkimiyet ve istiklâllerinin ifadesi olarak kendi adlarına hutbe okutmaya başlamışlar, Cuma namazı ve hutbeler zamanla siyasî bir anlam ve ağırlık kazanmıştır.²

Tarih boyunca İslâm devletlerinde hükümdarlığın önemle riayet edilen belirli alâmetlerini sikke ve hutbe teşkil etmiştir. Hutbe Cuma namazında hükümdar adına okunmakta, hükümdar da Cuma namazını genellikle bulunduğu yerdeki camilerden birinde halk ile birlikte kılmaktaydı.³

Hükümdar ile tebaa arasında bir mesafenin korunması İslâm monarşi geleneğinin kabul edilmiş bir özelliği olmasına rağmen; XI. yüzyılda Selçuklu Sultanı Melikşah'ın veziri Nizamü'l-Mülk'ün pratik formülasyonları, Pers Krallık idealleriyle İslâmî normların sentezini ifade eden "tebaanın sözlerini hiç aracısız kendi kulaklarıyla dinlemek üzere haftada iki kez halk içine çıkmak"⁴ hiç kuşkusuz çok önemliydi. İşte bu düşünce, cuma merasimiyle ortaya çıkan bir uygulama oldu. Sultanın, her hafta cuma namazına gitmesi, ihtişamı bakımından Bizans İmparatorlarının kent içine çıkmasından farklı değildi. Kentin törensel yaşamı içindeki bu en önemli olay sultanların maiyetiyle daha da olağanüstü bir

¹ İbnü'l-Emin Mahmud Esad Seydişehri, *Tarih-i Din-i İslâm* II, (haz. Önder Akıncı), İstanbul 1983, s.602; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa* I, İstanbul 1976, s.97.

² Hayrettin Karaman, "Cuma" *DİA* VIII, İstanbul 1993, s.85-86.

³ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 1.Deftir, (haz. Şerafettin Turan), Ankara 1970, s.15-17.

⁴ Peirce, *Harem-i Hümayun*, s.90.

etki yaratıyordu.⁵ Osmanlılardan önce Anadolu Selçuk hükümdarlarının Cuma namazlarına çıkışlarında bir takım merasim yapıldığı bilinmektedir. Emir-i mahfil adı verilen teşrifâtçı, Selçuk hükümdarlarının Cuma resmi kabullerinde üzerinde bol yenli üst elbisesi ve başında büyük sarık olduğu halde sultanın huzurunda durup, teşrifâtçılık eder ve merasimden sonra hükümdara dua ederdi.⁶

XVI. yüzyıla kadar bu dinî ve siyasî vazifenin nasıl ifa edildiği hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Hilâfetin Osman-oğullarına geçişinden sonra, yani Yavuz Sultan Selim devrinden beri Cuma namazları resmiyet alınca selâmlık merasimleri tertibi de âdet oldu.⁷

Osmanlılarda hükümdarın Cuma namazını kılmak üzere merasimle camiye gitmesine *Cuma Alayı* veya *Selâmlık Resm-i Âlisi* denirdi.⁸ Cuma Alayı, Osmanlı padişahlarının katıldıkları sayılı törenlerden biriydi ve her cuma günü Cuma namazında yapılan bu tören, padişahlığın ve halifeliğin alâmeti sayılmıştır. Osmanlı padişahlarına Anadolu Selçuklu Sultanlarından geçmiş olan bu tören, çeşitli değişiklikler geçirmiş olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar uygulanmıştır.⁹ Hükümdar-Halk bütünleşmesini sağlayan Cuma selâmlığı, sadece merasim ve dinî yönüyle değil hukukî, sosyal ve kültürel açılardan da büyük önem taşımaktaydı.¹⁰

Cuma Selâmlık Resmi, her cuma günü tekrarlanan yarı resmi namaz töreniydi. İslâm dininde Cuma namazının cemaatle ve güvenli bir ortamda camide kılınması, hutbe dinlenmesi farzdır. Bu nedenle Osmanlı Kanunnâmelerinde Cuma namazı için ayrıca kurallar konmamıştı. Osmanlı padişahlarının, hükümdar, halife ve Müslüman birey olarak camide Cuma namazı kılmaları gerektiğinden bütün padişahlar, hastalık ve özel durumlar dışında bu kurala uymuşlardı.¹¹ Gidiş ve gelişte askerî olan bu tören, ancak camide dinî bir mahiyet alırdı.

Cuma selâmlıkları, hilâfet müessesesinin Osmanlılara geçmesinden sonra XVII. yüzyılın ortalarına kadar büyük bir törenle yapılırdı. Öyle ki bütün paşalar,

⁵ Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*. (çev. Zeynep Rona), İstanbul 1996, s.228.

⁶ Uzunçarşılı, *Medhal*, s.83-84.

⁷ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.159.

⁸ Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, s.68; Pakalın, *OTDS* I, s.294.

⁹ Sakaoğlu, "Cuma Selâmlığı" *Türk Ansiklopedisi* XI, Ankara 1963, s.258.

¹⁰ Mehmet İpşirli, "Cuma Selâmlığı" *DLA* VIII, İstanbul 1993, s.90; Halaçoğlu, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Büyük İslam Tarihi* XVII, s.313.

¹¹ Sakaoğlu, "Cuma Selâmlığı", *İS4* III, İstanbul 1994, s.443.

sarayın diğer bütün büyükleri kent içinde padişahın yanında bulunurlardı. Saraydaki hizmetkârların bir çoğu da padişahın atının özengisinin yanında durur ve ağaları arkasından atla gelirlerdi.¹² Cuma namazına çıkışlar, devlet erkânıyla beraber bayram namazları gibi mükellef olurdu fakat XVII. asrın ortalarından itibaren bu âdet terkedilmişti. Bunun sebebi IV. Mehmed'in küçüklüğü ve İstanbul'un karışıklık içinde olması idi. Bundan sonra Cuma Alayları, padişahın maiyetinin yani bir kısım saray erkânının, Divân Çavuşları ve Peyklerin bulunmasıyla muhtasar suretle yapılır ve padişahın gideceği camiye kadar yollara iki sıra yeniçeriler dizilir, padişah maiyetiyle atla bunların aralarından geçip camiye giderdi.¹³ Çavuşbaşıya bağlı eski bir görev olan "Kılavuz Çavuşu"nın vazifesi, özellikle Cuma namazlarında padişah alayının yolunu açmaktı.¹⁴ İstanbul'da hünkâr camiye çıktıkça ve sâir alayla gittikçe, Silahdârân mücevveze ile yedeklik yaparlardı.¹⁵ Padişahların uzak camilere gidiş ve gelişlerinde devlet erkânı teker teker hükümdara yaklaşıp devlet meselelerini görüşüp müzâkere ederlerdi.¹⁶ Bu sırada emniyetin ve ihtiyaçların karşılanması görevini Yeniçeri Ağası ve emrindeki yeniçeriler yapardı. Yeniçeri Ağası askerle ilgili bazı önemli meseleleri Cuma selâmlığı sırasında veya sonrasında padişaha iletebilirdi. Yabancı devlet erkânı da selâmlık alayını ilgiyle takip ederdi.¹⁷

Padişahın da içinde olduğu alaylarda sıralama küçükten büyüğe doğru olurdu. Bir merasim taburu olan Solakların ve Peyklerin göz alıcı kıyafetleriyle padişahın çevresinde ve önünde yürüdükleri alay, camiye doğru giderken her millet ve dinden halk, yolun iki tarafına sıralanarak dilek ve şikâyetlerini yazılı olarak uzatırlar; bunları padişahın yakın hizmetinde bulunan bir görevli toplardı.¹⁸ Bazen de sözlü olarak maruzatta bulunulurdu. Nitekim, Sultan IV. Mehmed, 7 Nisan 1672 senesi cuma günü Edirne'de Selimiye Camiine giderken yapılan

¹² Withers, *Büyük Efendinin Sarayı*, s.130.

¹³ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.65.

¹⁴ Uluskan, *Çavuşbaşılık*, s.26.

¹⁵ "...İstanbul'da hünkâr câmiye çıktıkça ve sâir alaya gitdikçe mücevveze ile yedekleri bunlardandır. Bادهu buçukçu gediğidir. Hünkâr hazretleri alay ile câmiye çıktıklarında fukarâya tasadduk-ı pâdişâhiyi buçukçular tevzi ederler..." *Eyyubi Efendi Kânunnâmesi*, s.51.

¹⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* I, s.528.

¹⁷ İpşirli, "Cuma Selâmlığı" *DİA* VIII, s.91

¹⁸ Ertuğ, "Osmanlı Devletinde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek" *Osmanlı Özel* IV, s.33.

Cuma selâmlığı merasiminde, caminin kapısında Rum ve Ermeni tebaa, padişaha durumlarını sözlü olarak bildirmişlerdi.¹⁹

Cuma selâmlığıyla ilgili olarak üzerine durulması gereken en önemli husus, şüphesiz halkın dilek ve şikâyetlerin şifahî veya yazılı olarak bizzat hükümdara ulaştırmasıdır. Nitekim İslâm amme hukukunda halkın devlet başkanına ulaşabilmesi, şikâyet ve dileklerini doğrudan ona anlatabilmesi, hükümdar-tebaa münasebetleri açısından oldukça önemli bir konuyu teşkil etmiştir. Asr-ı saâdet'te Hazreti Peygamber'le görüşülebilmesi daha sonraki Müslüman hükümdarlar için ideal bir örnek olmuştu. Zira peygamberin kapısında ne bir perdedâr ne de bir kapıcı vardı. İsteyen istediği gibi görüşür, durumunu anlatırdı. Hazreti Peygamber de herkesle görüşür, derdini dinlerdi; bu Resulullah'ın güzel ahlâk ve hususiyetlerindendi.²⁰ Ancak zamanla emniyet gerekçesiyle devlet başkanlarının sıkı koruma altına alınması, halkla olan münasebetlerinde bazı kısıtlamalara yol açmıştı.²¹ Dolayısıyla halkın hükümdarı görebilmesi, şikâyet ve isteklerini doğrudan ona iletebilmesi için cuma ve bayram namazları birer vesile sayılmıştı. Osmanlı padişahlarının halkla doğrudan yüz yüze geldikleri çok önemli bir merasim olan Cuma selâmlıklarında sultan camiye giderken halk, Bizans imparatorlarının kent içi gezilerindekine benzer şekilde *Bin yaşa ve Muzaffer ol daima* diye temannada bulunurlardı.²²

XVII. yüzyıl müelliflerinden Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e sunduğu risalede, bu konuda açık ifadeler yer almaktadır. Burada, halkın verdiği arzu hallerin toplanması için Kapıcılar Kethüdâsı'na padişahın emir vermesi, saraya döndükten sonra bunları birer birer okuması, sonra Vezir-i âzama yollayarak ona hitaben arzuhal sunanları buldurup, davalarını dinlemesi için Hatt-ı Hümayun göndermesi gerektiği belirtilmektedir.²³ Cuma Selâmlığı'nda verilen arzuhallerin gereğinin yapılmasından genellikle Sadrazam sorumlu idi. Bu konudaki ihmali padişahın sert tepkisine yol açardı. Çünkü padişaha gönderilen arzların hepsini

¹⁹ *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* II, İstanbul 1985, s.136.

²⁰ Nişancızâde Muhammed bin Ahmed, *Mir'at-i Kainat* I, s.530.

²¹ Mehmet İpşirli, "Osmanlılarda Cuma Selâmlığı", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s.460.

²² Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, s.289; İpşirli, "Cuma Selâmlığı", *DİA* VIII, s.91.

²³ *Koçi Bey Risalesi* (haz. Yılmaz Kurt) Ankara 1988, s.12-105.

padişah okur ve uygun şekilde işlem yapılmasını emrederdi. Ayrıca bu işlerin yapılıp yapılmadığını da takip ederdi.²⁴

Halkın genellikle şikâyetçi olduğu Sadrazam, Yeniçeri Ağası ve diğer üst seviyedeki yetkililer, zaman zaman belirli yerlere yerleştirdikleri adamları ile halkın Cuma Selâmlığı'nda padişaha ulaşmasına engel olurlardı. Bu durumda halk, bütün çabalarına rağmen dilek ve şikâyetini hükümdara sunamazsa uzaktan bir paçavrayı veya hasır parçasını yakarak uzunca bir sopa üzerinde tutmak (hasır yakmak) suretiyle şikâyetleri olduğunu hükümdara gösterirdi. Doğrudan hükümdara bağlı olan görevliler de bu kimselerin padişahla görüşmesini sağlardı.²⁵

XVII. yüzyılda padişahların başta Ayasofya olmak üzere Süleymaniye, Bayezid, Sultan Ahmed ve Eyüb Sultan gibi selâtin camilerinde cuma namazı kıldıkları bilinmektedir.²⁶ Edirne'de oturmayı tercih eden padişahlar IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed ve II. Mustafa ekseriya Sultan Selim (Selimiye) camiine giderlerdi. Padişahlar seferde bulundukları zaman eğer karargâhları büyük bir şehirde ise, cuma namazı selâmlığı yapıldı. Nitekim IV. Murad'ın Revan ve Bağdat'da parlak Cuma Selâmlıkları yaptığı görülür.²⁷

Padişahların cuma günü saraydan çıkıp tekrar saraya dönünceye kadar gerek yol boyunca gerekse uğradıkları yerlerde oldukça ilgi çekici merasimler ve hadiseler cereyan ederdi. Tüm bu merasimler bir teşrifât dahilinde yapılır, teşrifâtın dışına çıkmazdı. Cuma selâmlıklarında gidilecek cami önceden tespit edilmiş olup, Yeniçeri Ağası önceden camiye giderek *Hünkâr Mahfili*'ne padişah için seccade serdirip kontrol ederdi. Seccadeyi seren memur secde esnasında padişahın yüzüne bir şey dokunmasın diye seccadeyi yere serdikten sonra yüzünü sürerek onu muayene ederdi. Ayrıca padişahın camiye gideceği yollardaki bozukluklar kum dökülerek düzeltilirdi.²⁸ Padişahın camiye gidişindeki yolların düzgün olması için çeşitli esnaf loncalarından ve vakıflardan yardım sağlanır,

²⁴ Withers, *Büyük Efendinin Sarayı*, s.130.

²⁵ İpşirli, "Cuma Selâmlığı" *DİA* VIII, s.92.

²⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* II, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999, s.440.

²⁷ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.159.

²⁸ "Cuma günlerinde ve bayramlarda padişahın câmiye giderken geçeceği yollara safracı esnâfı tarafından dökülen kumlar bedelinden vakfa ait olan kısmının tasfiyesi" BOA. CTS. Nr.576, 2215, 3289; "...Câminin biraz altında, padişahın geçeceği sokağa girdik, bu sokağın ortasında iki üç ayak genişliğinde kum dökülmüştü..." Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)* I, (çev. Nahid Sırrı Örik), Ankara 1987, s.92.

çevre düzenlemesi itina ile yapılırdı. Şehirde asayiş yerinde ise selâmlık her cuma yapılırdı. Fakat zaman zaman askerin ve halkın hoşnutsuzluğu, çeşitli kargaşalar sebebiyle padişahların cuma selâmlığına çıkmaya çekindikleri görülmüştür.²⁹

Cuma Selâmlığı'nın ilk töreni "Sarık Alayı" idi. Kuşluk vakti, Başçavuş, başında paşa kavuğu, sırtında bol yenli kürk ve üstünde kaftan, belinde altın yaftalı kemerle murassa hançer kuşanırdı. Yanında on iki sarıkçı, kırk-elli Has Odalı ve mülâzım ile biri sorguçlu öteki sorguçsuz iki sarık taşıyarak saraydan camiye kadar ağır ağır yürür; Baş Çavuş, sarığı her iki tarafa selâmlama anlamına gösterir ki, böylece halk, Cuma Selâmlığının hangi camide yapılacağını ve Alay güzergâhını öğrenirdi.³⁰

Cuma günleri öğleden evvel saray kapısından gidilecek camiye kadar, mesafenin uzaklığına göre, birbirlerine yanaşık olarak veya çifte çifte sokak başlarında yeniçeri askeri ile bir miktar sipahi selâm dururlardı. Bu merasime katılmak mecburiyetinde olanlar daha önce saray avlusunda toplanırlar, padişahın hareketiyle beraber bindiği atın etrafını sararak yürürlerdi. Bu bir teşrifât kaidesi olduğu için hiç kimse mevkiinden ayrı bir harekette bulunmazdı. Geçiş esnasında padişah etrafına selâm verdikçe yollarda dizili askerler, kolları göğüslerine çapraz kavuşturulmuş halde öne eğilerek saygı selâmında bulunurlardı.³¹

Padişahın Cuma Selâmlığına at üzerinde gitmesi bir gelenektir. Sarayın iç avlusunda Rahtivani Has Ağası tarafından hazırlanan murassa eyerli ata binen padişah, etrafında yaya yürümekte olan Üzengi Ağalar ile Orta Kapıya gelir, burada Silahdâr ve Çukadâr Ağalar da atlanır, kapıdan çıkıldıktan sonra Kapı Ağası da atına binerek padişahı takip ederlerdi. Orta Kapı dışında padişahı beklemekte olan Sadrazam ise biniş haberi geldiği zaman atına biner ve hükümdarı sol tarafta karşılayarak selâmlardı. Padişahın Cuma namazlarına giderken tertip edilen muhteşem alaylarda maiyetinde bulunan dört koğuşa mensup Zülüflü Ağaların başında; hükümdarın solunda, atının özensi yanında Rikâbdâr Ağa, sağ yanında Çukadâr Ağa dururdu.³²

Padişah ve tören alayı merasimle Cuma namazı kılmak için selâmlık yaptığı zaman saray kapısından çıkıp ata binerken: "Uğurun hayır ola, yaşın uzun ola,

²⁹ Ertuğ, "Osmanlı Devleti'nde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı Özel IV*, s.33

³⁰ Sakaoğlu, "Cuma Selâmlığı", *İSA III*, s.443.

³¹ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.159.

³² Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.141.

Hak Teâla Efendimize ömürler vere, devletinle çok yaşa” diye alkış yapıldı.³³ Orta Kapı dışında padişahı karşılayan Sadrazam, yedeklerin ardındaki tören yerine geçer ve selâmlık alayı camiye doğru yola çıkardı. Padişahı caminin avlu kapısı önünde Yeniçeri Ağası ile Cami Mütevellisi karşılar ve “Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, Hak Teâla Efendimize ömürler vere, devletinle çok yaşa” sözleriyle alkışlanırdı. Padişahın merasim alaylarında ata binişinde ve inişinde yüksek sesle dua etmek Duacı Çavuşun vazifesiydi. *Çavuşan-ı duâ-gûyân*’ın duasına orada bulunanlar Dergâh-ı Âli Çavuşları da hep birden *Hû* sesiyle karşılık verirlerdi.³⁴ Yeniçeri Ağası, padişahın çizmelerini çıkartarak ayaklarına terliklerini giydirdi. Eğer Yeniçeri Ağası bu hizmeti ilk defa yapıyorsa kendisine elmaslı bir hançer hediye edilirdi. Bundan sonra Sadrazamla Yeniçeri Ağası padişahın koltuğuna girerek onu hükümdar mahfiline çıkarırlar ve seccadesine kadar götürürlerdi. Bu sırada cami mütevellisi daha önce hazırlamış olduğu çiçek ve meyve tepsilerini padişaha sunar, padişah da bunları kadınlarına, kızlarına ve kız kardeşlerine hediye olarak götürürdü.³⁵ Namazdan sonra padişahın çıkışında çizmelerini yine Yeniçeri Ağası giydirdi ve padişahın atının önünde yürürdü; bunun yanında elinde buhurdanlık olduğu halde caminin mütevellisi bulunurdu.

Cuma Selâmlığı sırasında ilmî, askerî ve mülkî erkân üniforma ve resmi kıyafetleriyle hazır bulunurlar, merasime böyle iştirak ederlerdi. Cuma Alaylarında, bayram alayları gibi Vezir-i âzam Divân-ı Hümâyûn üslûbu üzere, yani mücevveze ve üst kaftanı ile gelir, Padişahın kaldığı yere yakın bir şekilde safta durur, eğer Yeniçeri Ağasının vezareti var ise padişahı ata bindirdikten sonra o da vezirlere katılırdı. Vezirliği olmayan erkân-ı devlet makama giremezdi. Bayram ve Cuma Alaylarında hemen saraydan alay ile padişahın önlerince camiye geldikleri gibi vezirler durmayıp, hemen atlarından inip camiye girerler, ve padişahı o mahalde selâmlarlardı. Lakin camiden önce çıkıp, süratle atlarına binip padişahı her iki taraftan da selâmladıktan sonra hassa yedeklerin önünce giderlerdi.

Bu alaylarda ancak Vezirler, Yeniçeri Ağası, ve Rikâb-ı Hümâyûn Ağaları ata binerler. Bölük Ağaları dahi binip kapıdan selâmlarlardı. Nişancı ve Defterdârın vezirlikleri yok ise Cuma ve Bayram Alaylarına karışmazlardı.

³³ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.214.

³⁴ Uluskan, *Çavuşbaşılık*, s.26.

³⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.65.

Türebeler ziyareti için alay olunmak lâzım gelse aynı Cuma Alayı gibi olur ve ziyaret yerlerinde padişah atından inip, merasim ziyareti ve ecdâdının ruhlarına dua edinceye dek vezirler atları üstünde dururlardı. Bu alaylar için kendi hânelerinden vezirler saraya Divân-ı hümayûn üslûbu üzere tabi' olanlarıyla mücevveze ve üsküflü giyerler; lakin vezirlerin himayesindeki tabiileri alaya karışmazlardı. Alay tamam olduktan sonra herkes saray kapısından kendi efendilerinin önünde evlerine giderlerdi.³⁶

2.2. Mevlid Kandili

Arapça bir kelime olan *Mevlid* doğum, doğum yeri ve zamanı anlamlarına gelmektedir. Terim olarak da, Hazreti Peygamberin doğumu, doğum zamanı ve yeri ayrıca bu münasebetle yapılan faaliyetleri içeren özel bir manaya sahiptir. Daha çok da Hazreti Peygamberin doğumu münasebetiyle yapılan merasimler ve merasimlerde okunan metinler için kullanılmaktadır.³⁷

Hazreti Muhammed'in doğum günü olarak kabul edilen hicri Rebiyyülevvel ayının on ikinci günü olan Pazartesi günü, Osmanlı Devletinde resmi törenle kutlanan önemli günlerden birisi idi.³⁸ Hazreti Muhammed'in doğduğu geceye tesadüf eden mübârek gecede bir takım naatler, münacât ve kasideler okutturmak adeti öteden beri İslâm memleketlerinde tatbik edilen bir âdet idi.³⁹ Asr-ı Saâdet'te, mübarek gecelerin çeşitli ibâdetlerle geçirildiği bilinmektedir. Uzunca

³⁶ "Cuma ve türbe alalarında iyd-i şerîf alayları gibi vüzerâ-yı izâm ve divân-ı hümayun üslûbu üzere yani mücevveze ve üst kafdını ile gelir ve pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin kaldığı makam-ı âlîde sâf ve âhârdan karîb-i hümayunda kala gelmiştir. Eğer yeniçeri ağasının vezâreti var ise, şevketlu pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerini bindirdikde ol dahî vüzâra-yı izâma ilhâk olur. Ve bilcümle vezâreti olmayan erkân-ı devlet ol makam-ı âliye mücâvezet edemez. İyd ve Cuma alaylarında hemen sarây-ı âmireden alay ile şevketlu pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin önlerinde câmi-i şerife geldikleri gibi vüzerâ-yı izâm tevakkuf etmeyub ol saat atlarından nüzûl ve câmi-i şerife duhûl ederler. Ve şevketlu pâdişâh-ı âlem-penâh ol mahalde selâmlar. Lâkin câmiden çıktıklarında dahî mukaddem çıkub, sûratle atlarına sîvâr ve şevketlu pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin selâm-ı hümayuneyn olduktan sonra eştirip hâssa yedeklerin önüne giderler. Ve bu alaylarda ancak vüzerâ-yı izâm ve yeniçeri ağası ve sâir rikâb-ı hümayun ağaları bine gelmişlerdir. Ve bölük ağaları dahî binub kapıdan selâmlarlar..." Teşrifâtî-zâde Mehmet bin Ahmet, *Defter-i Teşrifât*, vrk.62b / 63a.

³⁷ Selâmi Bakırcı, *Mevlid, Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul 2002, s.1; Hasan Aksoy, "Türk Edebiyatında Mevlidler" *Türkler XI*, Ankara 2002, s.758.

³⁸ Ahîşahî, *Reisülküttâblık*, s.273; Raşid Gündoğdu, Uşşakî-zâde İbrahim Hasib Efendi, *Tarih-i Uşşakî-zâde*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 2002, s.509.

³⁹ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.151.

bir süre İslâm devletlerinde de aynı şekilde geçirilen bu gecelerde tören yapılması, Abbasîler zamanında başlamıştır. Bu törenlerin en gösterişlisi, Mevlîd Kandili'nde olurdu. İlk defa Erbil Atabeği Muzafferüddin Gökboru tarafından resmîleştirilerek devlet töreni haline getirilen Mevlîd Kandili gecesini şehir ışıklarıyla süslenmiş, halk birbirini ziyaret etmiş ve hediyeleşmiştir.⁴⁰

Mevlid Alayı ise, Osmanlı Devleti'nde resmen 1590 tarihinden itibaren hac kabilelerinin, bilhassa *Mevkîb-i Rûmî*'nin Şam'a ulaşmış bulunduğu *Emirü'l-Hac* olan Beylerbeyi veya Vezir tarafından Müjdecibaşı aracılığı ile Divân-ı hümayuna bildirilmesi sırasında yapılan bir törendir. Çoğunlukla bu bildirme ise Hazreti Peygamberin doğum günü olarak tesbit edilen On ikinci Rebiyyülevvel gününe rastladığından mevlîd, iki maksada cevap veren bir tören hüviyetini almıştır. Bu tören, Hâdimü'l-Haremeyni'-Şerîfeyn ünvânını taşıyarak mübârek toprakları olduğu kadar, İslâm dininin geleneklerini de korumakla yükümlü bulunan Osmanlı padişahlarının, Hac hizmetinin de başarı ile sona ermesinden doğan memnuniyetin ve şükranın ifadesi anlamına geliyordu.⁴¹

Bazı vakfiyelerde Osman Gazi devrinde bile mevcut olan bu âdete, Sultan II. Selim tarafından bazı ilâveler yapılarak resmî bir şekil verilmiştir. Fakat ilk defa Mevlid, III. Murad devrinden itibaren, 996 / 1590 senesinde, resmen Osmanlı imparatorluk teşrifâtında yer aldı ve halk nazarında gittikçe artan bir rağbet kazandı. Hattâ daha sonraları âdeta bir bayram mahiyetini aldı⁴² ve padişahın, hac devrinin selâmetle sona erdirilmesinden doğan şükranın ifadesi ile kaynaştırılarak kutlanmaya başlandı.

Osmanlı'da mevlid merasimleri İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya Camiinde, sonraları Sultan Ahmed Camii'nde yapılmıştır.⁴³ Osmanlı padişahları mevlid cemiyetlerine özellikle 1603'ten sonra resmî bir hüviyet kazandırmışlardır. Her sene Ramazanın on yedinci gecesini Mekke'de, On iki Rebiyyülevvel'de Medine'de bir meclis düzenlenip bütün masrafları için defter tutulmuş ve hazineден mevlid cemiyeti için para ayrılıp gönderilmiştir.⁴⁴

⁴⁰ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Kandil Geceleri" *Tarih ve Medeniyet*, Sayı VI, İstanbul 1994, s.45.

⁴¹ İsmet Parmaksızoglu, "Mevlid" *İSA XXIV*, İstanbul 1961, s.87.

⁴² Necla Pekolcay, "Mevlid" *İA VIII*, İstanbul 1979, s.173.

⁴³ Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Ankara 1991, s.234.

⁴⁴ Kadir Atlansoy, "Süleyman Çelebi ve Mevlid Üzerine Bazı Bilgiler" *Osmanlı IX*, Ankara 1999, s.603.

XVII. yüzyıl padişah ve devlet erkânı için tertip edilen resmî törenlerin Sultan Ahmed Camiinde yapılmasının önemli bir nedeni ise törenlerde dağıtılan şerbet, şeker, mevlidhânlara verilen câize ve hil'atlerin masraflarını karşılamak üzere I. Ahmed'in bu husûsa hasrettiği bir vakıf tesis etmesidir.⁴⁵

Mevlîd-i Nebevî'de Sultan Ahmed Camii'nde yapılan dinî tören ve âyinin -daha küçük ve mütevazî ölçüde- Mekke Camii'nde de yapılması kanundu.⁴⁶ II. Mustafa aynı merasimi 1700'lerde Medine-i Münevvere'de Ravza-i Mutahhara'da da yaptırmaya başlamış, bu suretle devam etmiştir.⁴⁷ Gerçi mevlîd, bütün camilerde okunurdu fakat bu üç camide yapılan merasim, halifelik icaplarından sayılır ve büyük protokol içinde cereyan ederdi.

Mevlid töreni bazen, 12 Rebiyyülevvel'den daha geriye bırakılabilmekteydi. Sultan I. Ahmed tarafından konulan töre (1613) gereğince Mevlid Alayı, hacıların Şam'a selâmetle vardıkları haberini getiren Müjdecibaşının geliş gününde yapılırdı. Eğer gecikme olursa tören ertelenirdi. H.1112 (M.1700) tarihinde Arap eşkiyası, yolları kesmiş olduğundan Müjdecibaşı'nın gelişi gecikmiş ve Mevlid Alayı bir süre için geri bırakılmıştı. Gecikme fazlalaşınca, artık beklenmesine imkân görülmeyle ayın yirmi yedinci günü söz konusu tören Sultan Ahmed Camiinde Padişahın katılımıyla yapıldı.⁴⁸

Mevlid törenine padişahın katılımı önemliydi. Çünkü protokolün bir kısmını Mekke Şerîfi'nin gönderdiği nâme ve hacca gidenlerin durumunu anlatan Emirü'l-Haccın mektubunun padişaha takdimi oluştuyordu. Bundan dolayı padişah çeşitli nedenlerle katılamazsa ya da Müjdecibaşının haberi gecikirse resmî törenler uygun bir zaman ertelenirdi.⁴⁹ Sadrazam seferde olduğu zamanda yine padişah huzurunda yapılır, onun yerine Sadâret Kaymakamı katılır, Mekke Şerîfi'nin nâmesi Kaymakam Paşa'ya getirilir, orduda ayrıca tören yapılmazdı.⁵⁰

Tören için önceden çeşitli hazırlıklar yapılır, belirli bir protokol içerisinde cereyan ederdi. İlk iş olarak Rebiyyülevvel ayının ilk günün işâret eden ayın

⁴⁵ İzzî Süleyman Efendi, *Tarih-i İzzî*, s.6; Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, (haz. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959, s.47; Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, (haz. Mücteba İlgürel) Ankara 1994, s.214.

⁴⁶ Mehmed Raşid, *Tarih-i Raşid V*, İstanbul 1283, s.303.

⁴⁷ Eyüb Sabri, *Mir'atu'l-Haremeyn II*, İstanbul 1301, s.743.

⁴⁸ Atalar, *Osmanlıda Surre*, s.236.

⁴⁹ Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi I*, s.230.

⁵⁰ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.8.

doğuşu gözlenir, görüldüğü Kadı tarafından Sadaret'e *İsbât İlâmı* gönderilerek o gün ayın birinci günü olarak kabul edilip hazırlıklar başlar, tören on ikinci günde yapılırdı.

Rebiyyülevvel ayının ilk günlerinde tören esnasında padişaha takdim edilecek olan Mekke Şerîfî'nin nâmesi ve Şam Valisinin (Emirü'l-Hac) mektubu müjdeci ağalar tarafından Sadâret'e getirilirdi. Bunların üzerine kırmızı kalemle hulâsası yazılır, Amedî Kalemi'nden de ayrıca bir takrir kaleme alınarak telhis kesesine konulurdu. Mekke Şerîfinin nâmesi büyük bir kırmızı atlas torba içinde Sadrazama arz edilirdi. Bunların hepsi Sadrazam huzurunda ayrıca bir atlas torbaya konularak Mühr-i hümayun ile mühürlenir, tören için hazır hale getirilirdi. Ayrıca bunlar için bir telhis Enderûn'a gönderilirdi. Gelen bu heyet Kethüdâ Bey ve Reis Efendi'yi ziyaret ederek Sadâret'den ayrılırlardı. Bu vesile ile zaman zaman Emirü'l-Haccın Reisülküttâba da hacılar hakkında bilgi veren mektup gönderdiği oluyordu.

Hazırlıkların en önemli safhasını davetler ve protokollerin tebliği teşkil ederdi. Birkaç gün önceden Amedî Kalemi'nden yazılan bir takrirle padişaha camiye hangi saatte geleceği sorulur, gelen cevap üzerine program hazırlanırdı. Buna göre davet edileceklerin hangi saatte gelmeleri gerektiğini bildiren *saat pusûlaları* şahıslara göre değişik kalemlerde hazırlanır, davetlilere gönderilirdi. Vezirlere, Sadaret Kethüdâsı tarafından yazılırdı. Kendilerine pusûla gönderilecek olan Kadıaskerler, mevâli ve Ayasofya Şeyhi, Sultan Ahmed Camii Şeyhi ve nöbetçi şeyhlerin defteri Şeyhülislâm tarafından Kapı Çukadarı vasıtasıyla Reisülküttâba gönderilir, bu deftere göre Tahvil Kalemi'nden davet tezkireleri hazırlanarak bir gün önceden Çavuşbaşıya verilirdi. Çavuşbaşı Defterdârlara ve Defter Emîni'ne kendi yazdığı tezkirelerle birlikte bütün davetiyeleri Divân Çavuşları vasıtasıyla yerlerine ulaştırırdı. Müderrislere İstanbul Kadısı tarafından, Şeyhülislâm'a ise hangi saatte geleceğini bildiren saat pusûlası Reis Efendi tarafından yazılır ve bir gün önce Reis Kessedârı ile gönderilirdi.

Mevlid okunacağı gün devlet ricâli hâricindeki bütün davetliler kendilerine gönderilen pusûladaki saate göre camiye gelerek belli bir protokol dahilinde belirlenmiş olan yerlerine otururlardı. Davetiye gönderilmeyen küçük mansıp sahipleri ise sabahın erken saatlerinde camiye gelerek yerlerini alırlardı. Mevlid

merasimi nedeniyle Sultan Ahmed Camiine gidecek olan padişahın geçeceği yollara kum dökülür ve yollar düzeltilirdi.⁵¹

Bütün resmî törenlerde olduğu gibi, Mevlid töreninde de herkesin kıyafeti önceden tespit edilmiştir. Şeyhülislâm Efendi, beyaz ferace, samur kürk ve örf, Vezirler selimî ve erkân ferâceleri giyerlerdi.⁵² Divân donanımlı at takımı kuşanıp, âba ile binerlerdi. Müteferrika ve Çaşnigîrler gitmezlerdi. Fakat Şatırları, Mataracı ve Tüfekçileri üsküfleriyle, Selâm Çavuşu mücevvezesiyle ve sâir ağalar ruzme / günlük sarıklarıyla giderlerdi.⁵³

Ulemâ ve Müderrisler örf ve muhidî kürleriyle, Nişancı, Defterdâr, Yeniçeri Ağası, Mirâlem Ağa, Defter Emîni, Şıkk-ı Sâni ve Sâlis, Bölük Ağaları, Çavuşbaşı, Reisülküttâb ve Cebecibaşı Efendiler selimî, ferace ve divân donanımlı atlarla tayin buyrulan vakitte camiye gelirlerdi.⁵⁴ Sadreyn Efendiler ve Mevâlî-i izâm ve Müderrisler tertip üzere mihrabın sağ tarafından minberin sonuna, oradan dahi softa kenarıyla Mahfil-i Hümâyuna doğru otururlardı. Vezirler mihrabın sol tarafına kurulan seccadelere otururlar, alt yanlarına Yeniçeri Ağası, Defterdâr Efendi, Defter Emîni ve Şikkeyn Efendiler; onların alt tarafına Mirâlem Ağa, Kapıcıbaşı Ağalar, Sipâh ve Silahdâr, Bölükât-ı Erbaa Ağaları, Cebecibaşı, Topçubaşı, Arabacıbaşı Ağalar, Sipâh ve Silahdâr Kâtibleri ve Küthüdâları bulunurdu. Bunlarında altlarında Haremeyn Müfettişi, Muhasebecisi ve Mukataacısı, Hulefâ ve Kesadârları otururlardı. Cebeci ve Topçubaşı Ağaların Kapıcıbaşları var ise Sipâh ve Silâhdâr Ağaların alt taraflarına otururlardı. Zağarcı ve Saksoncubaşı Ağalar, Muhzır Ağa, Bostancılar Odabaşısı Ağa ve Yeniçeri Yazıcıları minber kapısı önünden kürsiye doğru dizilirlerdi.⁵⁵

Yeniçeri Ağası eğer İstanbul'da ise yerine oturmadan önce Sadrazama temennâ edip otururdu. Ordu taşrada iken Yeniçeri Ağası yerine Sekbanbaşı Ağa otururdu.⁵⁶ Kapıcıbaşı Ağalar önce gelmeyip selimî ve ferâceleriyle, divân

⁵¹ "Mevlid-i Nebî okunması münâsebetiyle Sultan Ahmed Câmîine gidecek olan pâdişâhın geçeceği yollara kum döşenmesi hususunda..." BOA. CTS. Nr.4570.

⁵² BOA. KK. TD. 767 Mü.2. s.38.

⁵³ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.64a.

⁵⁴ "Vüzerâ-yı izâm mevlid-i şerîf meclisine azimetlerinde selimî ve erkân ferâceleri giyerler ve divân rahtı ve abâyî ile binerler. Nişancı paşa ve defterdâr efendi ve yeniçeri ağası ve mîralem ağa ve sâir rikâb-ı hümâyun ağaları ve bölük ağaları ve çavuşbaşı ve reis efendi ve cebeci başı cümlesi selimî ve erkân ferâceleri giyerler ve divân rahtı abâyileriyle binerler..." "Tevkîi Abdurrahman Paşa "Kanunname" MTM III, s.535.

⁵⁵ BOA. KK. TD. 676 Mü.1, s.10.

⁵⁶ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.4.

donanımlı atlarla Bâb-ı hümayuna varıp padişahı saraydan alay ile camiye getirip, gerek Yeniçeri Ağası ve gerek Kapıcıbaşı Ağalar selâmladıktan sonra yerlerine oturlardı. Nakibüleşraf Efendiye caminin sağ tarafındaki köşede hususî surette bir yer ayrılır ve orada yalnızca otururdu. Mevlid münasebetiyle dağıtılan şeker ve şerbetten Nakibüleşraf'ın hissesi müstakil bir tabla ile verilirdi. Merasim bitince de kendi adamlarıyla yalnız olarak evine dönerdi.⁵⁷ Kaptan Paşa ve Nişancı, Şeyhülislâm'dan önce gelip mihrabın sol tarafına kurulan seccadelerine oturup beklerlerdi.⁵⁸ Şeyhülislâm teşrif buyurduktan sonra kallavî ve mevsime göre erkân kürk ya da ferâce ve divân donanımlı at ile Sadrazam hepsinden sonra gelirdi. Sadrazam mihrabın içinde oturup sağ tarafında İkinci vezir, sol tarafında Şeyhülislâm, ulemâ pâyelileriyle otururdu.

Reisülküttâb ve Çavuşbaşı Ağa selimî ve mevsimine göre erkân kürk ya da ferâce ve divân donanımlı atlar ile, Tezkireci Efendiler ve Mektubî Efendi mücevveze ve mevsimine göre erkân ya da ferâce ve kemer donanımlı atlar ile gelirlerdi. Divân Çavuşları ve Ağalar mücevveze ve ferâceleriyle alay ile camiye geldiklerinde meclisde hazır olanlar ayağa kalkar ve safa sırasında olan Ulemanın ortasından gider, her iki tarafa selâm vererek mihrabın önüne konan seccadelerine oturlardı. Reisülküttâb ve Çavuşbaşı Ağa, Sadrazamın karşısında Mahfil-i hümayun tarafına önceden konan seccadelere oturlardı. Tezkireci Efendiler ve Mektubî Efendi kürsi tarafında Mahfil-i hümayun altında oturlardı. Bu esnada Teşrifâtî Efendi, Halife ve Teşrifât Kessedârı mücevveze ve mevsime göre kürk ya da ferâce ile buhurdanlar getirip birini Sadrazamın önüne, birini Şeyhülislâmın önüne ve birini dahi bulunan vezirlerin önlerine koyup, padişahın teşrifine yakın buhurdanları kaldırır.⁵⁹ Oturma öyle olur ki, *bir kimseye artları gelmeyip ve*

⁵⁷ Pakalın, *OTDTS* II, s.521; Mithat Sertoğlu, "Mevlid Alayı" *HTM*, Sayı V, İstanbul 1976, s.48.

⁵⁸ "Rebiyyülevvelin on ikinci isneyn günü mutâd üzere Sultan Ahmed câmiinde mevlîd-i şerîf kıraat olunmağla yevm-i mezbûrdan bir gün önce vüzerâ-yı izâm kallâvî ve ferâce samur kürk ve divân busatlu atlarla ve ulemâ dahî örf ve muhitleri kürkleriyle, defterdârân ve defter emîni selimî ve erkân kürkleriyle divân busatlu atlara binub, seher vaktinde Sultan Ahmed Câmiine varub hâzır bulunmaları için haberler gönderilmekle sadreyn mazûlleri ve tâbileri ve pâyelileri ve mevâlî-i izâm ve müderrisin-i kirâm tertibleri üzere mihrâbın sağ tarafından minber-i şerîfin nihâyetine ondan dahî suffanın aşağı tarafına yine kenâr-ı minberden mahfil-i mezkûreye karîb şeyhin maksûresine değin oturup sonra Şeyhülislâm efendi beyaz ferâce samur kürk ve örf ile gelip ulemâ-yı kirâm sırasının yukarısında mihrâb önünde vaz' olunan seccâdesine oturlar." BOA. *SD*, Nr.347, s.43.

⁵⁹ BOA. *KK.TD* 676 *Mü.1*, s.10; BOA. *KK.TD* 767 *Mü.2*, s.39; Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.5.

*kimsenin önüne oturulmaya*⁶⁰ Hatim okuyan hafızlar gibi oturup ön ve arka taraflarına kimse oturmazdı.

Yerleşme düzenine göre oturulduktan sonra müezzinler mahfilinde *Feth-i Şerif* okunur, tamamlandığında padişahın alayla gelerek Mahfil-i hümayuna girdiğine işaret olmak üzere mahfilin kapısı açılır ve hazır olan herkes ayağa kalkardı. Mevlid alayında hünkâr camiye girdiğinde rikâpta bulunan Sadrazam padişahı tebrik için üç-dört adım yürür ve buna karşı; *Maşallah, ömr-ü devletinle çok yaşa* duası yapılırdı.⁶¹ Sadrazam seccadeden aşağıda yer öpüp hünkar mahfilinin kafesi kapandıktan sonra herkes yerlerine oturlardı. Teşrifâtî Efendi, Mahfil-i hümayun'un altında, Sadrazamın karşısında ayakta fermana hazır beklerdi.

Müezzinler mahfilinde kıraat tamam olduktan sonra Şeyhülislâm Efendi, Şeyh-i sâni ve Şeyh-i sâlis efendi birbirlerinin akabinde kürsüye çıkıp vaaz ve nasihat eyledikten sonra her birine bir elbise çukaya kaplı kürk, âdet olduğu üzere para keseleri ihsan olunurdu.⁶² Osmanlı Arşivindeki XVIII. yüzyıla ait Teşrifât Defterlerinde “önce Ayasofya Şeyhi, ikinci olarak Sultan Ahmed Şeyhi ve üçüncü olarak nöbetli olan şeyh efendi kürsüye çıkıp vaaz ve nasihatten sonra indiğinde”⁶³ diye kayıtlar vardır. Dârüssaâde Ağası Kâtibi eliyle her birine ferace samur kürk giydirilir ve surreleri ihsan olunurdu. Bu esnada her bir şeyh efendi kürsüye çıktıktan sonra vüzerâ-yı izâm ve ulemâ-yı kirâma ve sâir hazır olanlara Zülüfliyân üç defa şerbet ve buhur verirlerdi. Şeyh efendiler kürsüden indikçe Sadrazam tarafından kendilerine hediyeler verilirdi. Atiyye çıkınları Teşrifâtî Efendi vasıtasıyla koyunlarına konurdu.⁶⁴

⁶⁰ “...Mevlîd meclisine vezirler cümleden sonra gelip sonra sadrazam gelir. Çavuşbaşı ile reis efendi sadrazamın karşılarında ulemâ efendiler tamâm olduğu mahallin ortasında oturlar. Şöyle ki bir kimseye artları gelmeyip ve kimsenin önüne oturulmaya.. Hepsinden sonra pâdişâh teşrif edub yerlerine geldiklerinde vezirler ve şeyhülislâm ve sâir ulemâ ve ayân-ı erkân hürmetle ayakta ellerini kavuşturub beklerler. Pâdişâhın oturma mahallinin penceresi açıldıktan ve selâm-ı hümayun alındıktan sonra kafesin penceresi kapanır ve herkes yerine oturur.” Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.64b.

⁶¹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.216.

⁶² Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk.65a.

⁶³ “...Müezzinler mahfilinde kıraat tamam olundukda. önce Ayasofya şeyhi ikinci olarak Sultan Ahmed Şeyhi üçüncü olarak nevbetli olan şeyh efendi kürsüye çıkub vaaz ve nasihatdan sonra indiğinde. Dârüssaâde ağası kâtibi eliyle her birine ferâce samur kürk giydirilir ve surreleri ihsân olunur...” BOA. *KK.TD 676 Mü.1*, s.10; BOA. *KK.TD 767 Mü.2*, s.40.

⁶⁴ “...Her bir şeyh efendi kürsüye çıktıkça vüzâra-yı izâm ve ulemâ-yı kirâm ve sâir hâzır olanlara zülüfliyân üç defa şerbet ve buhur verirler. Şeyh efendiler kürsüden indikçe sadrazam tarafından kendilerine hediye verilir. Atiyye çıkınları teşrifâtî efendi vâsıtasıyla koyunlarına konur...” Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.8.

Akabinde Mevlîdhân'lar mevlid okumaya başlarlar. Mevlîdhân-ı evvel çıkıp bir miktar kıraat eder, ve indiğinde yine Dârüssaâde Ağası Kâtibi eliyle hil'at giydirildikten sonra Mevlîdhân-ı sâni çıkıp kıraat ederek *Geldi bir ak kuş kanadıyla revân, Arkamı sığadı kuvvetle hemân* beytini okuyunca herkes ayağa kalkardı. Mekke Şerîfi'nin nâmesini ve Emirü'l-Haccın hacıların selâmetle Şam'a ulaştığını ihtivâ eden mektubunu⁶⁵ getiren Müjdecıbaşıyı Teşrifâtî Efendi Sadrazamın huzuruna getirir ve nâmeyi Sadrazama verirdi. Sadrazam da Reisülküttâb Efendiyi işaretle yanına çağırarak nâmeyi ona verirdi. Çavuşbaşı Ağa ve Teşrifâtî Efendi Reisülküttâbın önüne düşerek Mahfil-i hümayun önüne kadar gelirlerdi. Çavuşbaşı Ağa ve Teşrifâtî efendi dışarıda kalıp Reisülküttâb Huzur-ı Hümayun'a girdikten sonra Dârüssaâde Ağası perde dibinde karşılayıp nâmeyi alıp, Silahdâr'ın refakatiyle bağını açıp, nâmeyi kesesinden çıkarıp, Reisülküttâb Efendiye verirdi. Nâmeyi alan Reisülküttâb padişahın huzurunda yüksek sesle okurdu. Bitince Dârüssaâde Ağasının elinde bulunan kesesine yerleştirirdi. Nazır-ı Haremeyn-i Muhteremeyn olmalarıyla Dârüssaâde Ağası, Reisülküttâb'a Hâssü'l-hâs cinsi bir hil'at giydirirdi. Bazen de serâsere kaplı samur kürk giydirildiği de olurdu. Hil'at giydirilirken diz çöküp hil'atin eteğini tutar, giydirilmesiyle de padişahın dizindeki ihrâmın ucunu tutup başının üzerine götürürdü. Bu esnada padişahın herhangi bir sorusu olursa cevap verir, yoksa geri dönerdi. Huzurundan çıkıştan sonra yerine dönerken giydirilmiş olan kaftanı çıkarır, dışarıda beklemekte olan Çavuşbaşı Ağa ile birlikte gelerek yerlerine oturlurdı. Bu esnada padişaha Medine-i Münevvere'den gelen hurmadan, Pişkir Ağası eliyle Sadrazama gümüş tabak ile hurma göndermeleriyle; önünce Teşrifâtî Efendi ile gelip ağa, Sadrazamın önüne koyup temenna ile gittikten sonra bir-iki tanesini yer; bir-iki tanesini de Şeyhülsîlâma verip, kalanları alması için Teşrifâtî Efendiye işaret ve ferman buyurmalarıyla önce Vüzerâ-yi izâm sona Sadreyn-i muhteremeyn ve Mevâli-i kirâm, Yeniçeri Ağası ve Müderrisin efendilere varıncaya kadar; Defterdâr Efendiye, Reisülküttâb ve Çavuşbaşı Ağaya, Tevkiî, Defter Emîni ve Şıkkeyn Efendilere birer tane verilip boş tabağı Karakulağ bostanı Ağa ile Mahfil-i hümayûn tarafında Peşkir Ağasına gönderirdi. Padişahın

⁶⁵ Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, s.59; İzzî Süleyman Efendi, *Tarih-i İzzî*, s.5.

hediye ettikleri hurma yetmez ise, Medine hurması Mütevelli Ağa tarafından önceden tedârik edilerek Teşrifâtî Efendiye verilir. ⁶⁶

Sadrazam seferde olduğu zaman Şerîf hazretlerinin nâmesi Kaymakam Paşa'ya teslim olunurdu. Padişah tarafından hurma götüren Peşkir Ağasına Sadrazam tarafından yüz altın hediye edilirdi. Bu atıyye beyaz akça olarak çıkın ile Karakulağ-ı sadr-ı âli eliyle Mahfil-i hümayûn canibinde ağaya gönderilirdi. ⁶⁷

Bu esnada Mevlîdhân-ı sâni iner, hil'at ve atıyyesi verilip Mevlîdhân-ı sâlis çıktığı gibi Sultan Ahmed Camii mütevellisi ağa Sadrazama, Ayasofya mütevellisi Şeyhülislâma, evkâf-ı sâire mütevellileri Tevkiî Paşa'ya ve bulunan vezirler, ulemâ, hâcegân ve ağalar, ferâce ve perişânîleriyle çeşitli şeker tablaları getirip önlerine koyarlar. Konulan tablaları Zağarcı, Saksoncu, Muhzır Ağa ve sâir ocaklı kaldırırıldır. Bu esnada Mevlîdhân-ı sâlis de kürsiden iner, hil'at ve surresi verilip dua tamam olduktan sonra herkes dağılır, hânelerine giderlerdi. Fakat Sadrazam ve Şeyhülislâm sonra bulunan Vezirler, Sadreyn-i Muhteremeyn Efendiler, Defterdâr Efendi, Reisülküttâb, Çavuşbaşı Ağa, Tevkiî ve Defter Emîni, Şıkkeyn Efendiler, Cebecibaşı, Topçubaşı ve Arabacıbaşı Ağalar tertip üzere caminin merdivenleri dibinde, musluklar önünde atlı olarak selâm-ı padişahiye muntazır olurlardı. Sonra padişah Mahfil-i hümayûn'dan çıkıp atına bindiğinde karşılayanları selâm-ı şahâneleriyle taltif buyurur. Sadrazam, Şeyhülislâm ve sâirleri yer öpme merasimini icra edip, alkış olup teşrif-i hümayûndan sonra Sadrazam, Şeyhülislâm ve diğerleri birbirleriyle vedalaşarak saraya; kalanlar da birbirlerine selâm vererek evlerine dağılırıldır. Bu günde padişah cami-i şerîfe teşrif ve avdetlerinde Yeniçeri Ağası, indirip bindirirler. Padişahın çizmeleri yine Yeniçeri Ağası tarafından giydirilir, ağa dönüşte atın önünde yaya olarak yürür, atın yanında ise elinde buhurdanla mütevelli bulunurdu. Bunlar, hünkârın müsaadesini alana kadar kendisine refakat eder, sonra selâmlayıp ayrılırlardı. Gidiş ve dönüşte, padişahın geçeceği yolda iki sıra yeniçeri dizili bulunurdu. ⁶⁸ Mevlid-i şerîf münasebetiyle âdet üzere solaklara hediyeler verilir. ⁶⁹

⁶⁶ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.8; BOA. KK.TD. 767 Mü.1, s.11; BOA. SD. Nr. 347, s.43.

⁶⁷ Mevlid Kandilindeki tören içeriği. arşivdeki teşrifât defterlerinde ve diğer teşrifât defterlerindeki bilgilerle fazla farklılık göstermeden uyum sağlamaktadır.

⁶⁸ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.9.

⁶⁹ "Mevlid-i Şerîf münasebetiyle solaklara ber-mutad atıyye verilmesi" BOA. CTS. 224.

2.3. Sarayda Bayram Törenleri

Osmanlılar, erken modern İslâm dünyasında var olan çeşitli seçeneklerden yararlanarak politik bir kültür oluşturmuşlardır. Osmanlı hanedanının İslâm hanedanları arasında benzeri olmayan uzun solukluğu kısmen farklı politik gelenekleri, farklı hükümlanlık anlayışlarını ve farklı meşruiyet zeminlerini uzlaştırabilme ve ustalıkla idare edebilme becerilerinin sonucuydu ve bunlardan biri de bayram törenleriydi.⁷⁰ Bayramların dinî içeriği bulunmakla birlikte Osmanlı hanedanının ihtişamını ortaya koyma açısından çok önemliydi. Çünkü İslâm dünyasında iktidar sadece askerî güçle değil, saray ihtişamıyla ve zengin kamu törenleriyle ölçülürdü. Kentteki alaylar Fatih Kanunnâmesi ile düzenlenmişti. En önemli iki dinî kutlama olan Ramazan ve Kurban Bayramları aynı zamanda, Sultanın at üstünde bayram namazına gitmesi için bir fırsat doğuruyordu.⁷¹ Bununla beraber Osmanlı sarayının, programı ve süresiyle en kapsamlı töreni, önceki ve sonraki uzantılarıyla Bayram Alayıydı. Bundan dolayı *Bayram Alayı* ve *Muayede Töreni* program bakımından XV. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar hiç değişikliğe uğramadan uygulanmıştır.⁷²

Bayram=bezrem, halk arasında gülme ve sevinme olup, Oğuzlar bayram gününe *Beyrem* derlerdi. Bu, sevinç ve eğlence günüdür.⁷³ Kâmus'da ise: *Bir dinde mübarek ad olunan gün* şeklinde tarif edilmiştir.⁷⁴ Osmanlılar'da ise bayram kelimesinin Arapçası, sözlüklerde “âdet halini alan sevinç ve keder; bir araya toplanma günü” anlamlarıyla karşılanan ‘İyd’ kelimesi kullanılmıştır.⁷⁵

Osmanlı sarayında cülus tebriklerinden sonra en ehemmiyetli merasim Ramazan (İyd-i fitır) ve Kurban (İyd-i edhâ) bayramlarında yapılan tebrikler idi.⁷⁶ Müslümanların halifesi olan Padişahlar ve harem halkı, bayram tebriklerinde son derece titizlik gösterirlerdi. İmparatorluktaki bütün Müslümanların katıldığı İslâmiyet'in dinî bayramları, saray tarafından büyük şatafatla kutlanırdı.⁷⁷

⁷⁰ Peirce, *Harem-i Hümayun*, s.203.

⁷¹ Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, s.288.

⁷² Necdet Sakaoğlu, “Bayram” İSA III, İstanbul 1994, s.99.

⁷³ Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lügati 't-Türk I*, (çev. Besim Atalay) Ankara 1992, s.484.

⁷⁴ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s.278.

⁷⁵ Sargon Erdem, “Bayram” DİA V, İstanbul 1992, s.257.

⁷⁶ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.201.

⁷⁷ Lybyer, *Osmanlı İmparatorluğunun Yönetimi*, s.127.

Bayramdan bir hafta önce, haremde bir hareket başlar, daireler temizlenir, yeniden döşenir, yeni yeni elbiseler, giyecekler ve takımlar satın alınır.⁷⁸

Osmanlı saray teşkilâtında ilk defa bayram usûllerini kanunlarla teşrifâta sokan Fatih Sultan Mehmed'dir. Fatih Kânunnâmesi'nde şöyle der: "*Ve bayramlarda meydân-ı divâna taht kurulup çıkmak emrim olmuştur. El öpüldükte vüzerâm ve kâdı askerlerim ve defterdârlarım kafadârım olub duralar. Ve hocama ve müfti'l-enâma ve vüzerâma ve kâdı askerlerime ve başdefterdârıma ve nişancıya kendüm kalkmak kânunumdur. Ve çavuşlar el öpmek kanunumdur. Ve ehl-i mansıbın hurde ehl-i mansıblarından alaybeği el öpmek kanunumdur. Ve müteferrika ulûfe ile olursa el öpmek kanunumdur. Ve çaşnigîr el öpmek kanunumdur. Ve zaim ve erbâb-ı tımar el öpmek lâzım değildir. Zaim müteferrikası yüz elli bin akçe ile ise el öpmek kanunumdur. Ve altmış akçeden yukarı ve yetmiş akçe kadılar, el öpmek kanunumdur. Ve yirmi akçe müderris el öpmek kanunumdur. Ve küttâbdan nefer olan reis kâtibleri ve defterhâne kâtibleri, gerek kâtib oldukta ve gerek iyd'de el öpmek kanunum değildir. Ve ehl-i mansıb olan muhasebeci ve yeniçeri kâtibi ve sipâhiler kâtibi ve rûznâmecî el öpmek kanunumdur. Ve bilcümle divâna uzun yenli kaftan ile gelenler hâce makamındadırlar.*"⁷⁹

Ramazan ayındaki iftarlar, Ramazan bayramı ve Kurban bayramları gibi içtimaî olan dinî vecibelerin yerine getirilmesindeki bir çok âdet, Osmanlı Devleti'nin resmî teşrifâtı içerisinde yer almıştır. Özellikle Ramazan ayı resmî davetlerin yoğun olduğu bir aydır. Bu ay içerisinde oruç tutulduğundan, iftar münâsebetiyle devlet ricâlî ve çeşitli zümre temsilcileri belirli günlerde Sadrazam tarafından da iftara davet edilirdi.⁸⁰ Davetler Ramazan ayının beşinci veya yedinci günü başlar, bayrama kadar devam ederdi. Ramazanın ikinci gecesi herkes evinde iftar eder, üçüncü gece Sadrazam veya Kaymakam, Kethüdâbeyi, Reisülküttâbı ve Çavuşbaşını davet eder, dördüncü gece Sadrazam, Tezkireciler ve Mektubcusunu davet ederken Kethüdâbey de Reisülküttâbı ve Çavuşbaşını davet ederdi. Beşinci

⁷⁸ Uluçay, *Harem II*, s.163-164.

⁷⁹ Akgündüz, *Kanunnâmeler I*, s.327.

⁸⁰ Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, s.253.

gece ise Kethüdâbey ve Çavuşbaşı Ağa Reis Efendi tarafından iftara davet edilirdi.⁸¹

Bundan sonra diğer davetlere geçilirdi. Davet edilecek ulemânın defterleri Şeyhülislâm tarafından hazırlanırdı. Bu defterdekilere Sadâret Kethüdâsı bir ağa tayin ederek kimin hangi gün geleceğini belirleyip kendilerine davetiye gönderirdi. Ramazanın sekizinci gecesı Şeyhülislâm ve Vezirler, dokuzuncu gecesı Mazûl Sadreyn, onuncu gecesı Sadreyn, on dokuzuncu geceye kadar her gece pâye sahibi ulemâdan davet edilenlere iftar verilirdi. Yirmi-yirmi ikinci gece ocaklar ricâli, yirmi üçüncü gece Divân'ı hümâyûn hâcegânı ve Emînler, yirmi dördüncü gece son olarak Mirahur Ağalar, Bostancıbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı dâvet edilirdi. Yirmi beşinci gece dâvet olmaz, bundan sonra artık bayram ziyaretleri başlardı.⁸²

Teşrifât usûllerinin ilk kez tutulduğu XVII. yüzyıldaki kayıtlarda, bayram tebrikine Ramazan ayının yirmi altıncı günü başlanılırdı. Ramazanın yirmi altıncı günü Şeyhülislâmın Fetva Emîni'nin göndererek yaptığı dâvetle Sadrazam kapı ricâlini de alarak akşama bir saat kala alayla bayram tebrikine giderdi.⁸³ Sadrazam bu ziyarette kallavî ve mevsimine göre çukaya kaplı erkân samur kürk ya da sof ferâce, alayda olan Reisülküttâb ve Çavuşbaşı Ağa selimî ve mevsimine göre erkân kürkü ya da sof ferâce giyerler, divân busatlı ve abâyili atlar ile giderlerdi. Alayda Reisülküttâb Çavuşbaşı ile yanyana ve Sadrazamın önünden yürürlerdi. Bayram ziyareti yanında olması aynı zamanda bir iftar daveti de olduğu için iftarda orada kalınır, sonra geri dönülürdü. Aynı resim Kurban Bayramı tebriği için Zi'l-hiccenin beşinci günü uygulanırdı. Ancak Ramazandan farklı olarak Şeyhülislâm dâvet etmez, Sadrazamın geleceği Reisülküttâb Kisedârı vasıtasıyla Şeyhülislâma bildirilirdi. Ramazan iftarının yerini Kurban Bayramı resminde tatlı, kahve, buhur ve şerbet merasimi alırdı. Alayla gelindiğindeki kıyafetler içerde rahat oturabilmek için değiştirilir, âdi destârlarla oturulur, dönüşte alay yapılmadığından oturma kıyafetiyle geri dönülürdü.⁸⁴

Ertesi gün, yani Ramazanın yirmi yedinci günü Şeyhülislâmın Sadrazamı ziyaret etme günüdür. Kendine mahsus alayla, *örf ve izafet ile* Sadrazamı ziyaret

⁸¹ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.29.

⁸² Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.65a-b.

⁸³ Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s.77.

⁸⁴ BOA. SD. Nr.359, s.6; Mehmed Raşid, *Tarih-i Raşid V*, s.275.

ederdi. Dış kapı önündeki binek taşında selimî ve mücevveze ile mevsimine göre erkân kürk veya ferâce giyinmiş olan Kethüdâbey, Reisülküttâb, Çavuşbaşı, Tezkireciler ve Sadâret Mektubcusu tarafından dışarıda karşılanıp divân odasına kadar götürülürdü. Karşılayanlar burada etek öperek dışarı çıkarlardı. Şeyhülslâmın uğurlamasından sonra İstanbul'daki vezirlerin ziyareti başlardı. İkinci vezir gelir, önce Sadrazamı sonra Şeyhülslâmı ziyaret ederdi. Bütün vezirler, yedinci kubbe vezirine kadar, böylece hareket ederlerdi. Bir kubbe veziri Sadrazamın sarayından çıkmadıkça öbür vezir evinden hareket etmezdi.⁸⁵

Ramazanın yirmi sekizinci günü ve Zil-hiccenin yedinci günü Sadrazama bayramlaşmak için Selâtin meşâyihî, Nakibüleşrâf, İstanbul Kadısı ve mazûllerinden, İzmir mazûllerine kadar olan mevâlî, daha sonra Şeyhülslâmı ziyarete gelen Yeniçeri Ağası ve ocak ricâli, bölükât-ı erba'a, sipâh, silahdâr, topçu, toparabacı ocakları ağaları ziyarete gelirlerdi. Bilhassa XVII. yüzyılda mevâlî, yeniçeri ve diğer ocaklar ricâlinden bir gün önce Sadrazama gelirlerdi. Ocak ricâlinin geldiği gün Reisülküttâb mücevveze ve uzun yenli sof giymiş olarak divânhânede bulunurdu.⁸⁶

Ramazanın yirmi dokuzuncu günü ve Zi'l-hiccenin sekizinci günü sabah erkenden mazûl paşalar, Mirâlem-i şehriyari, Kapıcıbaşı, Mirahur-ı şehriyari, Şikâr-ı hümayun ağaları ocakları ricâliyle birlikte bayram ziyaretine gelirlerdi. Akabinde Haremeyn-i Şerîfeyn takımı denilen Haremeyn Müfettişi, Muhasebecisi ve Mukataacısı efendiler gelirlerdi. Sadreyn efendiler, müderrisler, Defterdâr efendi ve hâcegânın ziyareti kabul edilirdi. Bu törende, Reisülküttâb da hâcegânla birlikte bulunurdu. Divânhânede Sadreyn müderrisleri takdiminden sonra Defterdâr ve Reisülküttâb efendi gelip etek öperek sol tarafta Tezkire-i evvelin durduğu yerde dururlardı. Sadrazam bunların gelişlerinde ayağa kalkardı. Anadolu Muhasebecisine kadar olan hâcegânın etek öpmesinden sonra Defterdâr ve Reisülküttâb yeniden etek öperek çıkarlardı. Onlar çıkana kadar Sadrazam ayakta beklerdi. Sadrazamın sarayında bu kabul resmi tamamlandıktan sonra Arifeye bir gün kalması ve Arife günü Sadrazamın sarayında resmi kabul olmaması münasebetiyle arkada divânî elbise ve divân busatlı ata binmiş olarak Reisülküttâb, önde Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsı olmak üzere birlikte

⁸⁵ Ahmet Refik, *Lale Devri*, İstanbul 1997, s.57.

⁸⁶ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.66b.

Şeyhülislâm'a tebrike giderlerdi. Bunların kabulünde Şeyhülislâm ayağa kalkardı. Kurban bayramlarında tatlı, kahve, şerbet, güllâb ve buhur resmi yapılırdı. Buradan çıktıktan sonra vezirlerle bayramlaşmaya giderlerdi.⁸⁷

2.3.1. Arife divânı

Osmanlı Devleti'ndeki bazı törenler Ak Ağalar Kapısı da denilen Bâbüssaâde'de yapılırdı. Topkapı Sarayı'nın en önemli yapısı durumunda olan Bâbüssaâde, Bûrûn ile Enderûn'un birleştiği yerde bulunması ve en mühim törenlerin icrâ mekânı olması yönüyle büyük önem arz etmekteydi. Arife ve bayram törenleri de burada yapılmaktaydı.⁸⁸ Padişahlar, saray halkının bayram tebriklerini arife gününde kabul ederdi ve merasimde *Arife Tahtına* otururlardı. I. Ahmed döneminde yapılmış olan bu taht kıymetli mücevheratla süslenmiş, yakut ve zümrütlerle işlenmiş, kubbesi altından pek sanatkârane yapılmıştı.⁸⁹

Sarayda bayramdan bir gün önceki merasime *Arife Divânı* denirdi. XVII. yüzyılda Arife Merasiminde; Arife günü öğle namazından sonra Çavuşbaşı ile Divân-ı hümayun çavuşları, Alay meydanı denilen sarayın ikinci avlusunda divân elbiseleri ve asâları ile *Adil Köşkü* denilen padişahın makamına karşı saf teşkil edip dururlar ve Mehterhâne denilen bando takımı da yine yüzleri Adil Köşküne karşı gelmek üzere yerlerini alırlardı. Bundan başka kanun üzere has ahırdaki hayvanlardan bir kaç tane gösterişli hayvan alınır, mehterin arkasında bulunup bunların, mehterhânenin vurulmasından ürkmemeleri için her bir beygîre başında mücevvesi olan bir Has Ahır Saracı binerdi. Bu hayvanlar fevkalâde surette süslenmiş olup Mirahur Ağa'nın nezâreti altında bulunurlardı.

İkinci ezanından sonra *Fatiha Suresi*'nin okunmasıyla merasime başlanılırdı. Mehterhâne çalar ve çavuşlar da arada bir alkış yaparlardı. Muayyen bir müddet devam eden bu ahenkten sonra divân çavuşlarından olan Duacı Çavuş, nazım ve nesri hâvi bir dua eder, çavuşlar âmin derler ve en sonunda bir Fatiha ile bu Arife Merasimi nihayet bulurdu. Yaptığı dua münasebetiyle Duacı Çavuş'a Hazinedârbaşı tarafından muayyen bir atıyye verilirdi.⁹⁰

⁸⁷ Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme" MTM III, s.521; Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadime*, s.42.

⁸⁸ Hamza Taşçı, "Bâbüssaâde'de Tören" *Tarih ve Medeniyet*, Sayı XXXV, İstanbul 1997, s.59.

⁸⁹ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.98.

⁹⁰ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l Beyân* s.77-78.

Sarayın ikinci avlusunda Arife Merasimi yapılırken Enderûn kısmında da Arife Divânı akt olunurdu. Padişah, Has Oda Kasrı meydanına konulan tahta oturup burada Bîrûn halkının tebriklerini kabul ederdi. Sonraki tarihlerde, Taht-ı Hümâyûn Arz Odası'nın önüne kurulmaya başlanmıştı. Padişah burada Çavuşbaşı, Kapıcılar Kethüdâsı, Mir-i âlem ve sâir bîrûn erkânından merasime dahil olanların tebriklerini kabul eder ve sonunda divân nevbeti çalınıp Duacı Çavuş mutâd üzere dua ederek çavuşlar âmin derler ve duadan sonra padişah kalkarak Arz Odası'na giderdi. Biraz sonra Ağalar Camisinde Kur'an dinleyip sonra tekrar Arz Odasına gelirdi.

Padişah aynı günde Arz Odası'nda bulunurken Yeniçeri Ağasından itibaren Cebecibaşı, Topçubaşı, Humbaracıbaşı, Top Arabacıbaşı, Lağımcıbaşı, Kul Kethüdâsı ve diğer ocak büyük ağalarıyla Kapıkulu süvarilerinin bölük ağalarını ve tersâne ricâlinin tebriklerini kabul ederdi. Bunlar da bitince Sadrazam ve Silahdâr Ağa'nın bayram münasebetiyle takdim ettikleri atlar, padişahın önünde gezdirilir ve üzerelerine binilerek muayene olunur ve sonra da Has Ahıra gönderilirdi.⁹¹ Duacı Çavuş âdet üzere dua eder, çavuşlar alkışlar ve bir müddet sonra da padişah Arz Odası'na geri dönerdi. Arife günü Çavuşbaşı'nın yerine getirdiği bir vazife daha vardı. Bu da bayram günü tebrik merasimi için Tahvil Kalemi tarafından hazırlanan davet edilecek zevâtın, saatlerini bildiren Divân Tezkerelerinin Çavuşbaşı Ağa tarafından irsâl olunmasıydı.⁹²

Arife Muayedesinde rahatsızlığına binaen padişah çıkmazsa taht üzerine konan sarığına karşı divân kurulup merasim yapılır ve Ağa Camisinde aşır okuyanlara atıyyeler verilirdi. II. Ahmed ayaklarından muztarip olduğu için arife tebrikine çıkmadığından dolayı sarıklı kavuğuna karşı tebrik merasimi yapılmıştı.⁹³

2.3.2. Bayram töreni

Bayram günü tebrik merasimi sabah namazı ile bayram namazı arasında icra edilirdi. Bayram gecesi, gece yarısından itibaren Bâb-ı hümâyûn açılır ve merasime iştirak etmek için gelen devlet erkânı yerlerini alırlardı. Bayram olacağı

⁹¹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.201-202.

⁹² Uluskan, *Çavuşbaşılık*, s.68.

⁹³ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi* II, s.748.

gün geceden Şeyhülislâm, onun geldiğinin haber verilmesiyle de Sadrazam saraya gelir yerlerine otururlardı. Bunların saraya geliş saatlerinin düzenlenmesini Reisülküttâb yapar, Sadrazamın saati belli olduktan sonra Şeyhülislâma saraya gireceği saati bildirirdi. Şeyhülislâm saraya gelip eski divânhâneye yöneldiğinde Reisülküttâb Efendi yolda karşılar, önüne düşerek yerine kadar götürür ve geri dönerdi. Sadrazam geldikten sonra, Reisülküttâbı göndererek eski divânhânedeki bulunan Şeyhülislâmın hatırını sorar, selâmını söylerdi. Şeyhülislâmın iade-i selâm etmesiyle Reisülküttâb geriye gelirdi. Sonra Sadrazam Devat Odası'na geçerek sabah namazına kadar dinlenirdi. Sabah namazının Kubbe-i hümayunda eda edilmesiyle birlikte İmam Efendi el öpüp giderdi. Sadrazam kallavîlerini giyerek makamına geçer, başka vezirler olmak üzere teşrifâtındaki sıralarına göre herkes etek öperdi. Reisülküttâb Defterdâr'dan sonra etek öper, sonra diğer hâcegân ve emînler etek öperek yerlerine geçerlerdi. Teşrifâtındaki sırası Anadolu Muhasebecisi pâyesi olan hâcegâna kadar Sadrazam etek öpme esnasında ayağa kalkardı. Teşrifâtî Efendi'nin etek öpmesiyle birlikte bu resim son bulur, padişahın bayram resmi başlardı.⁹⁴

Bayram sabahı erkenden İç Hazine'de muhafaza edilip, cülus ve bayramlara mahsus altın işlemeli taht, Hazine Kethüdâsı marifetiyle çıkarılıp Gilman ve Hazine-i hümayun eskilerine (kıdemlilerine) yükletilip Bâbüssaâde'nin iki kapı arasına getirilip orada icabeden tertibatı yapıldıktan sonra Zülüflü Baltacılar, süslenmiş olan tahtı oradan kaldırıp Bâbüssaâde'nin sağ tarafında olan dehliz etrafında olan birinci ve ikinci mermer sütunlar arasından biraz ileriye götürüp yerleştirirlerdi. Zülüflü Baltacılar tahtın hizmetine âmâde olduklarından tahtın yanında dururlardı.⁹⁵

Padişah bazen Hırka-i Şerîf Dairesinde, bazen de Saray Mescidinde sabah namazını cemaatle kıldıktan sonra Has Oda'ya gider; kanun üzere her vazife sahibi hizmet görüp hünkârı giydirip, öd ağacı ve buhurla tütsüledikten sonra başta Dârüssaâde Ağası olduğu halde Silahdâr ve Has Oda'da muayedeye dahil

⁹⁴ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.47.

⁹⁵ "Bayramda pâdişâhın elini öpmek için Divân-ı hümayun tertîb olundukda diğer Divân-ı hümayun tertîpleri gibi olur. Lâkin diğer divânlarda büyük kadılar gelmez. Pâdişâhın sarayında mehter çalınub, kös vurulur. Hâssa müezzinleri pâdişâhı medh eden sözler söylerler. Bâbüssaâde önünde altın bir taht kurulur. Zülüflü baltacılar tahtın hizmetinde olduklarından tahtın yanında olurlar..." Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.69b.

musahiplerden Çukadar Ağa, Rikâbdâr Ağa, Doğancıbaşı, Dülbend Ağası ve Has Oda Ağaları bayram tebriğinde bulunurlardı. Bu suretle Enderûn Ağalarının yaptıkları bu tebrike *Muayede-i Havas* denilirdi.⁹⁶ Bazı kaynaklarda padişahın, Has Odalılarının tedarikinden sonra Revan veya Sarık Odası denilen daireye gidip saltanat elbisesini orada giydiğini yazmaktadır. Hatta bu sırada Şehzâde hocası, saray imamları ile Hekimbaşı da hünkârın bayramını orada tebrik ederlerdi.⁹⁷ Bundan sonra, padişah Bâbüssaâde önüne kurulan ve *Muayede-i Umum* denilen tebrik mahalline gitmek üzere haber beklerdi. Bu sırada Bâbüssaâde Ağası tarafından padişahın teşrifine intizar olunduğu bildirilince, kalkar Has Oda kapısından biraz yürüyünce Kapı Ağası, Hazinedârbaşı, Kilercibaşı ve Saray Ağası olan Ak Ağalar önde ve Kapı Oğlanları ve Oda Kethüdâları onların gerisinde olarak saf halinde padişahı selâmlarlar ve bunlardan dördü gelip, tebrik için hünkârın eteğini öperlerdi.⁹⁸

Padişah Has Odadan çıkıp, tahtına oturduğunda Çavuşlar alkış ederlerdi. Önce padişah hocası el öpüp, sağ tarafa doğru gider ve padişah da ayağa kalkar, çavuşlar tekrar alkış ederlerdi. Sonra *Kânun-ı kadîm* üzere Nakibüleşraf sağ taraftan gelip el öper ve bir dua ile bayram merasimini başlatırdı. Padişah ayağa kalkıp çavuşlar *Aleyke avmullah-Uğurun açık olsun-padişahım devletinle bin yaşa* diye alkış ederlerdi.⁹⁹ Padişahın tahtının sağ tarafının biraz gerisinde Dârüssaâde Ağası yer alır ve sol tarafta Silahdâr Ağa durur ve serili puşîdenin bir köşesini tutardı. Bu arada Kırım Hanzâdelerinden İstanbul'da bulunanlar varsa bunlarda merasime getirilip tahtın sol tarafında tutulur, kanun üzere onlara te'yinat verilir, masraf defterine kaydedilirdi. Kırım Hanzâdelerinin bayramlarda padişahın elini öpmeye önce varmaları kanundu. Bu arada cümle sarayın içerisi meşalelerle süslenirdi.¹⁰⁰

⁹⁶ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.202-203.

⁹⁷ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.28.

⁹⁸ II. Mustafa dönemine ait teşrifât usûllerini yazan Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât* adlı eserinde "pâdişâh içeriden çıkmazdan önce Hâs odada imâm efendi ve şehzâde hocası ayak üzre etek öperler. Sonra pâdişâh tahtına oturduklarında çavuşlar alkış ederler. Sonra Nakibüleşraf efendi el öpüb pâdişâh ayağa kalkar, el açub dua edilub çavuşlar yine alkış ederler. Sonra sağ kolda hanzâdeler, herbirini ikişer kapıcıbaşılar ağalar tutarak etek öptürürler..." şeklinde ifade etmektedir. Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.72a.

⁹⁹ Ali Seydi Bey, *a.g.e.*, s.29.

¹⁰⁰ *Eyyubî Efendi Kânunnâmesi*, s.53.

Merasim tertibatı tamamlandıktan sonra, Kapıcıbaşı ve bütün saray mensubları Mirâlem'den başlayarak tebrik merasimini yerine getirirlerdi. Mirahur Ağaları, İstabl-ı Âmire hizmetçileri, Şikâr-ı Hümâyûn Ağaları, Mütferrikabaşı ve Ağaları gelip etek öperlerdi. Ardından Çavuşbaşı Ağa, Kapıcılar Kethüdâsı Ağa ocağıyla gelip etek öperlerdi. Sonra Sipâh ve Silahdârân, Bölükât-ı Erba'a Ağaları, Kethüdâ ve Kâtibleri, Başçavuşları etek öperlerdi. Akabinde Cebecibaşı, Topçubaşı, Şahincibaşı, Dündükçübaşı, Toparabacıbaşı Ağalar, Kethüdâ ve Kâtibleri ve re'sen çavuşları ile hümâyûn uslûbu üzere gelirlerdi ve etek öpüp giderlerdi.¹⁰¹ Bunlar bitince Hekimbaşı, Cerrahbaşı, Çadır Mehterbaşısı, Taşra Hazinedârbaşı, Terzibaşı, Çadır Mehterleri Kethüdâsı, Sakabaşı, Dış Hazine Kâtibi, Has Ahır Kethüdâsı, Arpa Emîni, Has Ahır Rahtvanları, Âlem Mehterbaşısı, İskemlecibaşı, Kehhalbaşı gibi sarayla alakası olan vazife sahipleri el öperlerdi. Bunları müteakip ellerinde gümüş asâ ile merasime nezaret eden Çavuşbaşı ile Kapıcılar Kethüdâsı, Divân-ı Hümâyûn'da hükümet erkânıyla beraber teşrifât mucibince sırasını beklemekte olan Vezir-i âzamın yanına gidip sıra kendilerine geldiğini bildirmek üzere yerlerinden ayrılırlar ve haber verirlerdi. Çavuşbaşı ile Kapıcılar Kethüdâsı evvela Sadrazamı ve daha sonra Şeyhülislâmı davet için gittikleri zaman onlar gelinceye kadar yerlerine iki kapıcıbaşı gelip dururdu. Vezir-i âzamın kalkıp giderken diğer Vezirler, Kazaskerler, Defterdâr, Nişancı, Reisülküttâb, Defter Emîni onu takip ederler ve Çavuşbaşı ile Kapıcılar Kethüdâsı bunlara rehberlik ederlerdi.

Sadrazam muayede mevkiine başında mücevveze denilen kavuk ve samur kaplı beyaz atlas üst ile geldiği zaman, Kapıcılar Kethüdâsiyle, Çavuşbaşı kendisini selâmlar; Sadrazam üst kürkünün sağ yenini eline alıp birkaç adım yürüdükten sonra padişahı selâmlar, iki defa yer ve bir defa da etek öperdi.¹⁰² Padişah ayağa kalkar, çavuşlar yine alkış yaparlardı. Bu sırada Sadrazam, sol taraftan dolaşp padişahın eteğini öper ve süratle önünden geçip hükümdarın sağ omuzu gerisinde durur, padişah Sadrazamın kendi arkasındaki mevkiine gelmesine kadar ayakta durur ve oturunca çavuşlar alkış yaparlardı.¹⁰³ Bu sırada

¹⁰¹ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.71a: Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadime*, s.48.

¹⁰² Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk.75b-76a.

¹⁰³ BOA. KK. TD. 676 Mu. I, s.23; BOA. SD. Nr.347, s.38.

daha önce hazırlanmış olan teşrifât defterinde padişahla bayramlaşacakların listesini okumak üzere Teşrifâtî Efendi Sadrazama verirdi.¹⁰⁴

Sadrazamı takiben derece sırasıyla diğer Vezirlerle, Kaptan Paşa, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyileri ve Kadiaskerler tebrik ederlerdi. Sadrazamdan sonra vezirler bir defa yer öpüp sonra etek öperler ve alkışlanıp Sadrazamın yanına gelip dururlardı; Kazâskerler de etek öpüp vezirlerin yanına gelip dururlardı.¹⁰⁵ Padişah bunları da ayakta karşılardı. Daha sonra mazûl beylerbeyiler kazaskerleri müteakip etek öperlerdi. Bu mazûl beylerbeyiler el öperlerken Sadrazam teşrifâtçının kendisine verdiği liste mucibince bunları hükümdara tanıtırdı. Padişah bunlara da ayağa kalkar ve tebriki yapan vezirler ve beylerbeyiler sağa geçip sırasıyla Sadrazamın sağ tarafında dururlardı. Padişahın beylerbeylere de ayağa kalkıp oturusharında çavuşlar alkış yaparlardı. Vezirler ve beylerbeylerden sonra rütbeleri yoksa Nişancı, Baş defterdâr, Anadolu defterdârı, Küçük defterdâr el öperlerdi. Bu merasimde padişah ayağa kalkmazdı. Bunlar da vezir-i âzam gibi tahtın sol tarafından gelip el öptükten sonra sağ tarafa geçip dururlardı. Bunları takiben reisülküttâb, defteremîni, şehremîni, tersâne emîni, ruznamce-i evvel ve sâni ve mimar ağa el öperlerdi. Eğer defter emîni ile şehremîni evvelce defterdârlıkta bulunmuşlar ise reisülküttâb'dan evvel tebrik ederlerdi. Defter emîni şehremîninden evvel tebrik eder, eğer şehremîni yaşı cihetiyle veya ilim ve faziletçe yüksek ise kemâline hürmeten defter emîninden evvel el öperdi; fakat bu hareket Sadrazamın bilgisi dahilinde olurdu.¹⁰⁶

Hükümet erkânının tebriki bittikten sonra sıra ilmiye sınıfına gelirdi. Teşrifâtçı, Şeyhülsîlâmdan sonra tebrike gelen mevâlinin isimlerini yazıp Sadrazama vermiş olduğundan o da her geleni hükümdara takdim ederdi. Teşrifâtçı Efendi, Şeyhülsîlâmın gönderdiği mevâli defterini yoklayıp mevcut olan efendileri mimleyip Şeyhülsîlâma gösterir, sonra Ruus kesedârı bunu beyaza çektikten sonra Reisülküttâb vasıtasıyla Sadrazama takdim ederdi. Kadılar

¹⁰⁴ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevarih* (haz. Münir Aktepe) İstanbul 1978, s.83.

¹⁰⁵ "...Badehu vüzerâ-yı izâm hazeratı taş tekneyi güzerân eylediklerinde bir defa zemîn-bûs buyururlar, alkış olunur. Badehu dâmen-bûs idub kıyâm-ı hümâyûn ve alkış olunup nezd-i hazret-i sadrazamîde dururlar. Badehu sadreyn efendiler hazeratı dâmen-bûs idub kıyâm-ı hümâyûn ve alkış olunub nezd-i vüzerâ-yı izâmde dururlar. Badehu defterdâr efendi ve reisülküttâb efendi ve sâir hâcegân efendiler kapıcıbaşılar ile yeniçeri ocağı mâbeyninde olan aralıktan gelub üstün-bûs idub yine geldikleri aralıkta giderler..." Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.49.

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.207.

geldiğinde Sadrazam kendisine verilen bu defter mucibince sırasıyla gelen kadıları padişaha tanıttırdı. Üsküdar kadısından sonra sıra müderrislere gelince onları toplu olarak *müderrisin duacılarıdır* diye takdim ederdi.¹⁰⁷

Şeyhülislâm, başında örf denilen kavuğu ve arkasına ferve-i beyza denilen merasim kürkü giymiş olduğu halde gelir, vezirleri selâmlayıp tazimen eğilerek padişah tarafına yönelince hükümdar ayağa kalkıp bir-iki adım yürür ve bu sırada çavuşlar alkış yaparlardı. Şeyhülislâm padişahla musafaha ile yakasını öpüp kısa bir duadan sonra hemen geri geri çekilip sol taraftan ve müteferrikaların arkalarından çıkıp giderdi, çavuşlar alkış yaparlar ve padişah otururdu. Şeyhülislâmın arkasından sabık Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri ve İstanbul kadılığından mazûl efendiler ve daha sonra bil-fiil İstanbul kadısı el öperler¹⁰⁸ padişah bunlara da ayağa kalkar ve her kalkıp oturuşunda alkış yapılırdı. Bu alkış ekseri *Maşâllah* şeklinde olurdu.¹⁰⁹

Bu suretle Ayasofya Kürsü Şeyhi, mevâli denilen eyalet veya taht kadılarına kadar padişah ayağa kalkardı. Ulemâ el öpmeye gelince merasime memur çavuşlar *Hareket-i hümayun padişahım, devletinle bin yaşa!* diye bağırınca padişah ayağa kalkardı. İstanbul pâyesinden aşağı rütbedeki ulemâyâ sıra gelince çavuşlar *İstirahat-ı hümayun padişahım devletinle bin yaşa!* diye bağırırlar, padişah da tahtına otururdu. Geri kalan ulemâyı tahtında oturmuş şekilde kabul ederdi. İlmiye sınıfı bittikten sonra mâzul sancak beyleri, altı bölük ağaları ve maiyetleri el öperler ve en son yeniçeri ocağı ağaları gelirlerdi. Evvela Yeniçeri Ağası, sonra sırasıyla Sekbanbaşı, Yeniçeri Kâtibi, Yeniçeri Kethüdâsı, İstanbul Ağası, Anadolu ve Rumeli Ağaları, Fodla Kâtibi, Ağa İmamı, Solakbaşları, Yayabaşları, Atlı Zağarcılarla, Atlı Sekbanlar, Solaklar Kethüdâsı, Peykbaşı ve Peykler Kethüdâsı, Bölükbaşları, Odabaşılar diğer ocak ağa ve zâbitleri sırasıyla etek öperlerdi.

Bunlar da tamam olduktan sonra merasime nezâret eden Çavuşbaşı ile maiyeti ve Kapıcılar Kethüdâsı, Kapıcılar Kâtibi, Sadrazamın maiyetindeki ocağın

¹⁰⁷ “Badehu teşrifâtı efendi gülâbdân ve matbah emâni buhûrdân verir. Ve sudûr hazerâtına dek virub andan eskiler alub sâir efendilere verirler. Badehu teşrifâtı efendi şeyhülislâm hazretlerinden istizân ile mukaddema tarâf-ı müşarunileyhden gelen mevâli defterini yoklayıp ve mevcûd olan efendileri mimleyub ve efendi-i müşarunileyhe gösterub...” BOA. KK TD. 676 Mü. 1, s.22; Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadime*, s.44.

¹⁰⁸ Raşit Gündodu, *Tarih-i Uşşakî-zâde*, s.525.

¹⁰⁹ Özdemir Nutku, “Bayram” *DİA* V, İstanbul 1992, s.263.

Muhzırbaşı ve Padişahın Mataracısı etek öperler ve en son Teşrifâtçının tebrikiyle merasim sona ererdi. Bunun üzerine padişah kalkar, alkış yapılır; sağ koltuğuna Sadrazam ve sol koltuğuna Dârüssaâde Ağası girip tahtı dolaşp içeri girerken Sadrazam padişahı bırakıp selâma dururdu. Bundan sonra padişah elbise değiştirmek üzere içeri girip sonra alayla bayram namazına çıkardı.¹¹⁰ Bayramdaki umum tebrikinde padişahın kimlere ayağa kalkıp, kimlere kalkmayacağı anlaşılmak ve bir yanlışlığa mahal vermemek üzere çavuşlar alkış yaparken farklı üslûplar ve sözler kullanırlardı.

Bu tebrik merasimi devam ettiği müddetçe mehterhâne çalınır ve denizden de gemilerin topları ile merasime iştirak olunurdu.¹¹¹ Ayrıca Topkapı Sarayı'nda ve Sofa-i Hümayunda, Kurşunlu Mahzen önünde de toplar atılırdı.¹¹² Bayram şenlikleri çok ilginç olduğundan ve herkesin katılımıyla gerçekleştiğinden bazı Avrupalı gezginler ve elçiler tarafından tutulan günlüklerinde de mevzubahis olmuştur. Bunlardan biri olan Antoine Galland, XVII. yüzyılda bir bayram etkinliğini şöyle anlatıyor: Türkler bayramlarının ilk gününü tes'id ettiler. Keyfiyeti daha heybetli kılmak üzere sarayın köprü cihetinde altı top atıldı. Bunlardan sonra Tophâne ile Kız Kulesinden de aynı şeyler yapıldı. Ayrıca bayram şenlikleri dolayısıyla saraydan maytaplar atıldı ve İç oğlanlar tarafından tüfek atışları yapıldı; sarayın bütün pencereleri yanan fenerlerle dolu idi.¹¹³

2.3.3. Bayram alayı

XVII. yüzyılda padişahlar, bayram namazlarını ekseriyetle Ayasofya ya da Sultan Ahmed Camiinde kılarılardı. Saraydan camiye büyük bir alayla giderlerdi ki buna *Bayram Alayı* denirdi.¹¹⁴

Padişah, bayram tebrikinden sonra Has Odaya girip elbise değiştirmesinin ardından bayram namazına gitmek üzere dışarı çıkardı. Etrafında Özenği Ağaları olduğu halde Büyük Mirahur'un çektiği murassa eğerli ata biner, maiyeti ağaları padişah Orta Kapıdan çıkıncaya kadar yaya yürürler; padişahın arkasından ata

¹¹⁰ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.208-209; Uluskan, *Çavuşbaşılık*, s.69.

¹¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* I, İstanbul 1315, s.202.

¹¹² "Ramazan Bayramında Yeni Saray ve Sufa-i Hümayun ve Kurşunlu Mahsen önünde top atılmasına dair..." BOA. CTS. Nr. 319.

¹¹³ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar* I, (çev. Nahid Sırrı Örik), Ankara 1987, s.47.

¹¹⁴ Özdemir Nutku, "Bayram Alayı", *DİA* V, İstanbul 1992, s.265.

binmiş olduğu halde Silahdârla Çuhadâr gelir, Kapı Ağası da Orta Kapıda onlara iltihak ederdi. Orta Kapıdan çıkılırken, evvelce biniş haberi geldiği zaman ata binmiş olan Sadrazam bu kapının sol tarafında padişahın selâmına durur, Sadrazam temenna eder ve hemen oradan padişah yedeklerinin önündeki yerine giderdi.¹¹⁵

Bayram Alayında yaya olarak saray hocaları ve kapıcıbaşı ağalar, atlı olarak da defter emîni, ikinci ve üçüncü defterdâr, nişancı, sadrazam kethüdâsı ve vezirler bulunurdu. Vezir-i azamın sağ elinde gümüş asâsı olduğu halde, her iki tarafında yaya olarak sorguçlu yeniçeri bölük çorbacıları sıralanırlardı. Vezir-i azamın arkasında, sırtında kısa kürk, başında selimî kavuk, ayağında mor kadife Tatar şalvarı ve Çerkez yemenisi ile Kapıcılar Kethüdâsı, yaya olarak ellerinde beş köşeli asalarıyla ve iki yanında kırmızı ve bej renkli sivri külahlarıyla birinci ve ikinci mirahur ağalar bulunurdu. Bunların arkasında mücevherli üsküf, bellerinde incili kuşak ve mücevher kakmalı hançer, sırtlarında bol sırmalı entari ve kaftanlarla Hasekiler, Peykler ve Solaklar dizilirdi. Hemen önlerinde başında selimî kavuk, belinde som mücevher bıçak, sırtında sırmalı entari, üstü kaftanlı Silahdâr Ağa ve Baş Çuhadâr Ağa dururdu. Bunların biraz önlerinde serâserden dört yenli samur kürk ile Dârüssaâde ağası, başlarında selimî kavuklarla Bâbüssaâde Ağaları ve başlarında düz kaş serpuş, bellerinde mücevher kakmalı hançer, altın köstekli som mücevher kama ve ayaklarında kontuşlarla Hazinedâr ağa ve Has Odalı ağalar sıralanırlardı. Padişah Orta Kapı'dan çıkınca Has Fırın tarafındaki duvarın önünde dizilmiş olan çavuşlar alkışa başlar, padişah da onları selâmlardı.¹¹⁶

Padişahın camiye giderken bineceği at müzeyyen bir şekilde donanır ve bu kortej eşliğinde saraydan çıkılarak camiye varılırdı.¹¹⁷ Alayın geçtiği yolların iki yanında Yeniçeriler sıralanırdı; Padişahın geçeceği yollara Subaşı, Mavnacılar ve Hamallar Kethüdâsı tarafından kum dökülüp, yollar düzeltilirdi.¹¹⁸ Padişah cami avlusuna girince önden Yeniçeri Ağası, arkadan Kapıcıbaşılar koşarlar, binek taşına gelindiğinde padişahın çizmeleri çıkartılır ve özel bir pabuç giydirilirdi.

¹¹⁵ Abdurrahman Şeref, "Topkapı Saray-ı Hümayunu", *TOEM*, cüz. 6-7, İstanbul 1237, s.363.

¹¹⁶ Teşrifâtı-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.70a..

¹¹⁷ BOA. CTS. Nr.883.

¹¹⁸ "Bayramda Sultan Ahmed Câmîine namaza giden pâdişâhın geçeceği yollara Subaşı, Mavnacılar ve Hamallar Kethüdâsı tarafından dökülen kum..." BOA. *İESM*. Nr.2110.

Yeniçeri Ağası bu görevi ilk yapışında kendisine değerli taşlarla süslü bir hançer hediye edilirdi.¹¹⁹ Padişahın camiye gelmesi esnasında caminin Mütevellî Heyeti ellerinde altın buhurdanlar olduğu halde, caminin kapısında padişahı karşılarlar. Padişah atından inince Sadrazam diz çöküp yer öperek kendisini karşılardı. Bu sırada Divân-ı hümayun çavuşları alkış tutarlardı. Sadrazam ve Yeniçeri Ağası namaz kılacağı Mahfil-i hümayûna kadar padişaha refakat ederlerdi. Padişah daha camiye varmadan evvel Hazinedârbaşı camiye gidip, padişahın namaz kılacağı yeri hazırlar, seccadesini yere serer ve Mahfil-i hümayunda buhur yakardı. Sadrazam padişahın koltuğuna girip padişahı seccadesine kadar götürür ve sonra dönerek camide kendi seccadesinin serildiği yere giderdi. Padişah, cami mütevellîlerinin çiçek ve meyvelerle dolu on iki tepsi yerleştirdiği mahfiline yerleşir; bu tepsileri sonra, kadınlarına ve sultanlara yollardı.¹²⁰ Orada Yeniçeri Ağasına birkaç söz söylemesi âdettendi.

Namazdan sonra gidişte de, camiye geliş merasiminin aynı yapılırdı. Namaz bitince Yeniçeri Ağası vakit kaybetmeden yeniçerileri alarak Bâb-ı Hümayûn ile Orta Kapı arasına dizer ve padişahı karşılamak için hazırlanırdı. Alay aynı düzen içinde saraya döndüğünde Sadrazam dahil alaydakiler padişahı Orta Kapıya kadar uğurlarlar, böylece bayram alayı sona ererdi.¹²¹

Bayram alayının dağılmasından sonra sarayda, saray görevlilerinin katılımıyla gerçekleşen, muayede denilen bayramlaşma merasimine geçilirdi. Padişah bayram namazını kılmakta iken, Hazineliler, Hasoda Kapısının sağ tarafında olan sofanın üzerine bir taht kurarlardı. Padişah camiden geldiğinde o tahta oturup, Kapı Ağası, Hazinedarbaşı, Kilercibaşı ve Saray Ağası el öperlerdi. Kapı Ağası sofa direğinin içi tarafında padişahın oturduğu tahta yakın yerde durup, Hazinedârbaşı, Kilercibaşı ve Saray Ağası direğin dışarısında dururlardı. Dârüssaâde Ağası, Hassa Odabaşı, Silahdâr Ağa, Çukadâr Ağa, Rikâbdâr Ağa, Doğancibaşı ve Dülbend Ağası, Hassa Oda Kapısı önünde tertip üzere el öpülünce ayakta dururlardı. Hassa Oda ve Miftâh Gulâmı padişahın oturduğu tahtı tutar. Dilsiz Musahibler, Hassa Oda Kapısının sol tarafında olan soffa üzerinde tahtın karşısında durup diğer Dilsiz Musahibler, Cüceler ve Bâz-dârân Has Odanın

¹¹⁹ D'Ohsson, *Harem-i Hümayun*, s.27.

¹²⁰ "Pâdişâhın câmiye teşriflerinde pâdişâh ve sultânlar için çiçek ve dökme meyve verildiği..." BOA. CTS. Nr. 5

¹²¹ Nutku. "Bayram". *DLA* V, s.265-266.

önünde dururlardı. Arz Ağaları ayakta dururlar iken el öperler bunlardır. Saray Kethüdâsı, Küçük Oda Kethüdâsı, Başkapı Oğlanı, bunlardan sonra otuz iki âdet Kapı Oğlanı Ağaları eskilik ve tertip üzere el öpüp geriye dönerlerdi. Has Odaya Mescit köşesinde Has Bahçesi'ne varınca saf olup, sâir odalı el öpünce ayakta dururlardı. Sonra Hazinei kendi odaları semtinden girip Has Oda önünde olan kapının iç yüzünden varıp el öperlerdi. Hazine Kethüdâsı ondan sonra tertip üzere on iki eski el öperlerdi. Güğümbaşı, Miftâh Gulâmı, Peşkir Gulâmı, Sâzedebaşı, Güğüm Şakirdi, İbrik Gulâmı, Peşkir Şakirdi, Bülkükü, Terzibaşı, Tablacı, on iki eskinin tekmili, Hazine Kâtibi, Baş Doğancı iledir. Sonra hazineye Sefercibaşı ve sâir hazinei kaç kimse varsa, eskilik ile tertip üzere el öperlerdi. Bunlardan sonra hazineye Başdilsiz ve kaç tane dilsiz varsa eskilik ile el öperlerdi. Sonra Hazinebaşı Cüce ve ne miktar cüce var ise eskilik ile el öperler. Hazinei tamam olduğunda, kilârlı dahi, kendi odaları semtinden gidip, hazine odasının kapısı önüne vardığında, oluğu geçip Has Oda önünde olan bahçe avlusuna doluşup, kuyunun taşra tarafından varıp el öperlerdi. Kilâr Kethüdâsı ondan sonra tertip üzere on iki eski el öperlerdi. Peşkirbaşı, Mumbaşı, Hünkâr Peşkir Şakirdi, Mum Şakirdi, Miftâh Gulâmı, Peşkir Gulâmı, Turşucu, Tebsici, İbrik Gulâmı, Tutûci Ağa, Peşkir Şakirdi, Yemişçi, sonra Kilâr'da, Sofracıbaşı ve sâir kilârcı kaç kişi var ise tertip üzere el öperlerdi. Kilârlı el öperken Seferliler dahi hazine önünde olan kameriyye altında toplanıp, tevakkuf üzere olurlardı. Kilârlı tamam oldukta, Seferliler dahi Kilârlı gibi, bahçe avlusunu dolaşıp, kuyunun dış tarafından varup el öperlerdi. Seferli on iki eskileri de tertip üzere el öperlerdi. Câmeşûybaşı, Hamamcıbaşı, Miftah Gulâmı, Peşkir Gulâmı Şakirdi, Baş Doğancı, İbrik Şakirdi, İkinci Câmeşûy, Üçüncü Câmeşûy, on iki eskinin tekmili, Baş Cüce ve Baş Dilsiz iledir. Bunlar tamam oldukta, Baş Cüce ve ne kadar cüce var ise ve Baş Dilsiz kaç adet dilsiz varsa eskilik ile el öperlerdi. Ve her odanın on iki eskilerinin belinde alâmetleri olan bıçaklarını ve makramalarını el öpmeğe gittiğinde çıkarmak ve serâser kuşanmak kanundur. Hazine Kethüdâsı, Kilârî Kethüdâsı, oda zabitleri olmakla beccelerin ve pabuçların çıkarmayıp el öperlerdi. Bundan sonra el öpecek kimse kalmayınca padişah Arz Ağalarını selâmlayıp Has Oda'nın sofa tarafına geçerdi.¹²² Bahçeye gidilecek merdivene ipek halı döşeyip, merdivenin karşısında bir iskemle konulurdu. Padişah gelince, Bostancıbaşı, Bostancılar Kethüdâsı ve

¹²² Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Bevan*, s.80-81.

Haseki Ağa el öperlerdi. Bostancıbaşı bayramda kanun olan pişkişin arz eyledikte, padişah Has Oda'ya geçip yemek yerdi. Kilârcıbaşı sahan gönderip kilârda, Peşkirbaşı olan sahan verir. Bayramda sahan kondurduktan sonra Kilârcıbaşıya hilat giydirmek kanundur. Bu esnada Helvahâne'den tabaklar ile helvalar gelip konulduğunda, vüzerâya, şeyhülislâm ve bazı meşâyih o tabaklardan boğçalar bağlayıp gönderilirdi. Vüzerâ ve Ehl-i Divân yerinde oturarak Matbah-ı Âmîreden yemekler gönderilirdi. Yemekten sonra padişah ata binip Has Bahçeden Yalı köşküne giderdi. Arz ağaları ile Has Oda'nın on iki eski ağaları tertip üzere Miftâh Gulâmı ve Peşkir Gulâmı, İbrîk Gulâmı tertip üzere padişahın huzurunda ayakta durup, hizmet ederlerdi. Sonra Kaptan Paşa eğer donanma seferde olmayıp İstanbul'da ise Bahçe Kapısı'nda hazır olup, Bostancıbaşı varır, Kaptan Paşa'yı, Tersâne Kethüdâsı, Tersâne Ağası ve derya beylerinden mevcut olanları alıp önlerine düşüp götürürdü. Kaptan Paşa el öpüp geçer, yeri padişahın sol tarafında daha yakın olan yerdir. Sonra Tersâne Kethüdâsı, Tersâne Ağası ve sâir derya beylerbeyleri tertip üzere el öpüp döner giderlerdi. Sonra Bostancıbaşı, Kaptan Paşanın önünde evvelki yerine varıncaya kadar götürüp dönerdi, Taşra Mehterlerini getirirdi. Sonra pehlivanlar güreşip, kemânkeşler ve darbzenler, güzrbâzlar, her biri gösteri yapıp, ihsanlarını alırlardı. Sonra padişah Yalı Köşkün'den kalkıp Topkapı Sarayına varırdı. Bostancıbaşı sekdirme topları attırıp güzel şenlikler düzenlenirdi. Bundan sonra padişah Harem'e girer ve bayram merasiminin bittiği anlaşıldı.¹²³

Bayram Alayları İstanbul'da olduğu gibi, padişahın Edirne'de olması durumunda, Edirne'de de aynı şekilde merasim icra edilirdi. XVII. yüzyılın Şark bilimcisi ve meşhur gezgini Antoine Galland, iki yıl bulunduğu (1672-1673) Osmanlı başkentinde bazı merasimleri teferruatlı anlatmıştır. Aynı zamanda Edirne'de de bulunan Galland, Edirne'deki bir bayram alayını şöyle anlatmaktadır:¹²⁴

Türkler bu bayram günlerinde gayet güzel elbiseler giyer, birbirlerini ziyaret ederler; beygîr koştururken mızrak fırlatırlar, fakat görülmeye en lâıyk olan şey camiye giden padişahın bu gidiş alayıdır. Kendisinin geçeceği yollara kum serpilir ve her iki tarafa duvarlar boyunca silahsız, sade, başlarında merasim kavukları

¹²³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan*, s.82-83.

¹²⁴ Galland, *Günlük Hatıralar* I, s.226.

bulunan bir sıra yeniçeri, saraydan camiye kadar isticai gösterilmeksizin yerleştirilir.

İlk önce, at üstünde olduğu ve altı yedi akrabası yanında bulunduğu halde Kırım Hanının oğlu geçti. Devlet nâzırı olan Reisülküttâb onları uzaktan takip etti ve solunda memurlarından biri, etrafında da yedi-sekiz uşak bulunuyordu. Mavi çuhadan basit bir hırka giymiş olduğu ve başında hayli büyük bir sarık bulunduğu halde, müftü daha sonra geliyor, kendisine de bir düzine adam refakat ediyordu. Müftünün arz ettiği garabet arkasından gelen kırmızı renkli arabasıydı. Edirne Kadısı ile intizamsız bir kaç süvari yürüyüşe devam ettikten sonra bir müddet geçince alay fasılaya uğradı ve karışık bir halde ilerleyen çavuş ve sâir bazı subaylarla yeniden başladı. Bu subaylar müteferrikalara takaddüm etmişlerdi; müteferrikalar ise muhtelif renkte ceketleri ve merasim sırtlıklarıyla on beş-on altı kişiden ibaret bulunuyorlardı. Bunlar geçer geçmez Ak Haremağası göründü.¹²⁵

Galland, Edirne'deki bayram alayını İstanbul'da gördüklerinden biraz farklı olarak anlatmaktadır. Edirne'deki törenler İstanbul'daki törenlere nazaran daha sade olmaktadır. Mekân darlığından dolayı bunun böyle olması da normaldi. Bununla birlikte Galland giyiniş tarzı ve merasimdeki usûlleri kendi kültüründe bulamadığından farklı bir yorumla ifade etmektedir. Galland, töreni devamla şöyle tarif etmektedir: Bundan sonra ikinci bir fasıla oldu ve bu fasıla takriben bir çeyrek saat devam ettikten sonra, ellerinde asalarıyla ikişer ikişer yürümekte bulunan on iki çavuşla alay yeniden başladı. Bunları on dört çorbacı yahut yeniçeri zabiti takip etti. Hepsi de güzel atlara binmişlerdi; atlarının sağrısı üzerine kıvrılmış uzun etekli kadife elbiseleri ile ve fevkalâde uzunlukta beyaz bir sorguç yükselen meşinden kalpaklarıyla dikkate çok lâyıktırlar ve bu sorguçların ortaları daha yüksek oldukları için, alın üzerine ve başın arkasına düşüşleri oluyordu. Yeniçerilerin kumandanları olup hatta şefleri olan yeniçeri ağasından daha çok iktidâra sahip bulunan kâhya bey, bu subaylardan sonra geliyordu ve mor kadifeden bir hırkası vardı.

Bundan sonra, başlarında sorguçlu kalpaklar ve sırtlarında ceketler bulunduğu halde, yaya on sekiz solakın ikişer ikişer yürüdükleri görülüyordu. Bunlar yeniçeri ağasına takaddüm ediyorlardı ve pek muhteşem bir elbise giymiş

¹²⁵ Galland, *Günlük Hatıralar* I, s.227.

ve pek zengin bir haşa örtülü gayet güzel bir ata binmiş bulunan ağanın iki yanında birer solak ve etrafında yirmi kadar yeniçeri mevcuttu.

Geçit, kapı ve saray memurlarının şefleri olan yirmi kapıcıbaşının geçmesiyle devam etti. Bunların altın çiçekleri olan büyük gümüşlü ipek ceketleri vardı. Ve vezirlerin önünden yürümekteydiler. İlk görünen vezirler ve nişancıbaşı oldular. Şatırbaşı denilen uşakları etraflarında bulunuyordu. Vezirlerin dördü de saten elbiseler giymişlerdi; atların pek güzel haşaları vardı ve bu haşalar beygîrlerinin sağrısını kapladığından işlemelerinin inceliği kolayca belli oluyordu.

Bu dört büyük zattan sonra, küçük çiçekli saten yelekleri, oldukça iyi işlenmiş ve dörder parmak genişliğinde gümüş kemerleri ve fevkalâde temiz sarıkları bulunan otuz şatırbaşı gördüm. Bunlar ikişer ikişer ve efendilerinin zevkine muvafık olarak sağdakiler sarı ve soldakiler yeşil giyinmiş olukları halde yürüyorlardı. Sadrazamla, Müsahip Paşa pek güzel zerdeva kürke kaplı beyaz saten elbiseler giyinmiş ve fevkalâde müzeyyen atlara binmiş bulunuyorlardı.

Her biri yirmi kişilik iki sıra şatır görülmekte olup bunların gayet zengin ceket ve kemerleri mevcuttu; sarıklarındaki siyah birer sorguç birer mücevherle bu sarıklara bağlıydı. Kendilerinden sonrada iki sıra peyk geliyordu. Bunların başlarında bir buçuk ayak yüksekliğinde gümüşlü birer kavuk bulunuyordu; vücutları da dizlere kadar inen yeşil bir hırka ile örtülüydü. Ellerinde birer yay tutuyorlar ve gayet güzel işlenmiş bir kuburlukta duran yayları omuzlarına asmış bulunuyorlardı. Kendilerini gene aynı şekilde giyinmiş, fakat serpuşlarında mücevherler, omuzlarında kanatlar ve ellerinde gümüşten mızraklar bulunan peykler takip ediyordu ve bunlar arasında büyük tuğları bulunan otuz kadar solak görülmekteydi.

Padişahın bu dört saf arasından geçen binek atları, beygîrlere binmiş seyisler tarafından sürülüyordu ki, bu keyfiyet geçidin güzelliğini azaltıyordu. Bu hayvanların kendileri zaten pek güzeldi; fakat ziynetleriyle çok daha güzeldiler ve bu ziynetler altın yaldızlı gümüşlerden, altından veya mineden çok geniş başlıklar olup bunların üzerlerinde firuze, zeberced, akik, yakut ve zümrütler mevcuttu. Bu taşların oldukça iri olan bazıları aynı zamanda hem donmuş hem de biraz dumanlı hissini veriyorlardı. İçinden püsküller taşan bir çekmecenin üzerinde etrafı üç dört küçük zincirle sarılı olup ışıklar saçan fakat taşları öteki taşlardan daha büyük

olmayan bir nevi güneş görünüyordu. Eğerın üzerinden sarkan kızıl çuhadan bir örtü kısmen iki kat edildiği için birbirlerine karışmış küçük inciler ve mcevherratla müzeyyen ve altın gümüş işlemelerle kaplı haşayı gösteriyordu.¹²⁶

Sekiz binek atı geçtikten sonra, padişahın iki tarafında gümüşten serpuşları üzerinde birer sorguç bulunan iki solak olduğu halde peykleri takip ettiği görüldü. Sırtında içi yeşil renkte zerdeva kaplı ve küçük ekleri bulunan bir elbise vardı ve elbisenin n tarafında, üzerine küçük zümrüt ve elmaslar işlenmiş on kadar düğme görünüyordu. Sadece küçük murabbalı in sateninden olan i hırkası topluklara kadar inmekteydi ve bükülmüş ve bklmleri i içe girmiş pamuk bezinden yapılma sarığı oldukça iri idi. Bu sarıkta balıkçıl kuşu tüyünden  sorguç görülmekte olup bunların biri alın üzerine eğilmişti; dik olan diğer ikisi de kulaklar üzerinden yükselmekte bulunup altlarını mcevhherler kapatmaktaydı. Bunların arasında ancak birbirlerini bağlamaya yarayan oldukça büyük bir zümrüt fark edebildim. Zt-1 şahanenin altında zengin olduğu kadar ağır bir haşa vardı ve bunu tezyinatında zümrüt hakim olup haşa zmrtle tamamen kaplı bulunuyordu. Bunlar birer nısfı kutur halinde, altın ve gümüşle bir kumaş üzerine işlenmiş bulunduklarından, miktarlarıyla intizamları kusurlarını telafi ediyordu, çünkü bu zümrütler fevkalâde ufaktı. Padişahı, oldukça güzel atlara binmiş bulundukları halde zabitlerinden  takip ediyordu ki, bunlardan biri elinde tuttuğu sarığı yükseğe kaldırmak suretiyle gösteriyordu ve mezkur sarık renkli bir örtü ile kapanmış bulunmakla beraber örtünün mcevhherlerin bulunduğu kısma tesadf eden tarafı kaldırılmış olduğu için bunları fark etmek ve padişahın başında taşırmaktan bulunduğu taşlardan kıymetli olmadıklarını anlamak kabil oluyordu.

Öteki iki subay omuzları üzerinde asyı ve kemeriyle kılıcı taşıyorlardı. En zengin ve ihtişamlı bulduğum şey de bunlar oldu. Çünkü, bu üç şey, tamamıyla kaplı olduklarını sandığım elmaslarla şaşaalar samaktaydılar. Vakıa bu taşlar pekte iri sayılamazlardı, çünkü bunları yakından gördüm, fakat pek büyük ateşler saçıyorlardı.

Padişahın dönüşü hemen hemen aynı olurdu, şu farkla ki bazı subaylar aynı nizâm dahilinde gemediler. Ayrıca da şu fark oldu ki, Tatarlar, Mft ile Kadılar kendisine refakat etmediler. Kendisi geçer geçmez de toplaşan Yeniçeriler

¹²⁶ Galland, *Günlük Hatıralar* I. s.230.

padişahın kendilerin yemek olarak pilavla biraz et ikram etmekte bulunduğu saraya koştular. Cümlesi gayet sert tavırlarla yürümekte idiler ve bütün yolu işgal ediyorlardı; bu da miktarlarını tam olarak bilmeyi güçleştiriyordu. Bu tarzda yürüyüşün büyük bir şaşaa ve azamet intibai bıraktığı ve bu gidişe büyük bir sükutla derin bir saygının refakat ettiği muhakkaktı.¹²⁷

2.3.4. Bayram sonrası törenleri

Bazı bayramlarda padişahlar halka açık büyük şenlikler düzenlettirmişlerdir. Bütün Osmanlı şenliklerinde seyirciler yarım ay düzeninde oturur, padişahın otağı da bu yarım ayın tam merkezinde olurdu. Padişahın yanında Sadrazam, Defterdâr ve vezirlerin otağı ya da çadırları bulunurdu. Otağların önüne gösterilerin rahatça seyredilebilmesi için üstleri renk renk kumaşlarla kaplı sedirler konulurdu. Padişah otağının sol yanında ziyafet çadırı, sultanların kahvecileri, baltacılar, şehzâde hocalarının çadırları yer alırdı. Bunlardan sonra Dârüssaâde Ağasının, onun yanı başında da Hazinedârın çadırları kurulurdu. Valide Sultan ile Haseki Sultanın ve öteki saraylı kadınların gösterileri seyretmeleri için de kafesli küçük bir köşk yapılırdı. Topkapı Sarayı önünde, Sofa-yı Hümayunda ve Kurşunlu Mahzen'de toplar atılırdı.¹²⁸

XVI. yüzyıldan itibaren şenlik düzeni belli bir protokol ve programa bağlanmıştı. Bayramlarda öğleden önce bayramlaşma, ikram, peşkeşlerin dağıtılması ve yemekle geçer, öğleden sonra da gösteriler yapılırdı. Büyük törenlerde geceleri de kandiller, mahyalar ve fişeklerle donanma düzenlenirdi. Öğleden sonraki gösterilerde çeşitli hünerler, esnaf oyunları, dramatik oyunlar, sportif oyunlar yer alırdı. Ayrıca bayram şenliklerinde Mehter takımı da önemli bir yer tutardı. Bayramın üç gününde deniz kıyısında donanmalar yakılır ve eğlenceler düzenlenir, bunlar sabahlara kadar sürer ve kösler durmadan çalardı. Padişah, sultanların bunları görmesi için yanlarına gelir, onlarla neşelenir; öteki zamanlara oranla daha rahat ve içtenlik olurdu.¹²⁹

¹²⁷ Galland, *Günlük Hatıralar* I, s.231.

¹²⁸ "Topkapı Sarâyı önünde ve Kurşunlu Mahzende mevcûd toplar için her sene bayramlarda verilmesi mu'tâd olan barutun bu kurban bayramı için verilmesi...." BOA. CT. Nr.8442; BOA. İESM. Nr. 1277.

¹²⁹ Withers, *Büyük Efendinin Sarayı*, s.135.

Bayramın üçüncü günü padişahların Eski Saray'a giderek oradaki kadın ve ağaların tebriklerini kabul ile bayramlaşmaları âdetti. Padişahın Eski Saray'a gidiş-gelişinde İstanbul halkı yollara dökülür, padişahı izler, hayır dualar ederlerdi¹³⁰ ve o gün akşama kadar büyük şenlikler yapılırdı.¹³¹ Ramazan ve Kurban Bayramı törenleri aynı olmasına rağmen Kurban bayramlarında padişahın kendi eliyle keseceği kurbanları Hazine Koğuşu'nun Zülüflü Ağaları tezyin ederdi, bu vesile ile *Kurban Akçesi* adı ile bir para dağıtılırdı.¹³² Bayramlarda Valide Sultan, Sadrazam, Dârüssaâde Ağası, Silahdâr ve Sadrazam Kethüdâsı tarafından hükümdara hediyeler takdim edilir ve bu hediyelerin miktar ve nevilerini gösteren bir defter tutulurdu. Sadrazam Kethüdâsının hediyesi olan at bayramın üçüncü günü verilirdi. Padişaha Osmanlı Devleti'ne tabi eyaletlerden ve valilerden bayram münasebetiyle çeşitli hediyeler gelir, padişah da bu hediyeleri saray erkânına dağıtırdı.¹³³

Ramazan bayramından yetmiş gün sonra aynı törenle Kurban bayramı kutlanırdı. Cami dönüşü padişah, bütün Müslümanlara emredilen dinî vecibeyi yerine getirirdi. Has Odanın yakınında kurulan çadıra gider, Beyaz Hadım Ağaları, başları taşlı tüylerle süslü on koç getirir, Silahdâr Ağa hayvanları tutar ve Çuhadâr Ağa, padişaha gümüş bir tepside, kabzaları musline sarılı, dört bıçak takdim eder. Hükümdar hayvanlardan iki veya üçünü eliyle keser; kurban kesildiğinde padişahın huzurunda Dârüssaâde Ağasına hil'at giydirilirdi.¹³⁴ Ayrıca padişah tarafından bayramlarda hizmetli saray kadınlarına ipek elbiselik ve çeşitli hediyeler verilirdi. Yine padişahın alışılmış olarak bayramlarda, öteki zamanlara oranla kadınlara karşı daha cömert olur; sultanlara çok pahalı kürklerden yapılmış elbiseler, küpeler, broşlar, firketeler ve değerli taşlarla süslenmiş bilezik ve benzeri hediyeler verirdi.¹³⁵ Kurban Bayramında kesilen ilk kurban hemen açılır, böbreği çıkarılıp ızgara yapılırdı. Padişah, dualar ede ede bu kurban etini tadardı. Öteki koçlar müteakip iki gün içinde Dârüssaâde Ağası tarafından kesilirdi. Kurban etleri, sadakalarla birlikte fakirlere dağıtılır. Padişahın maiyetinden kimse

¹³⁰ Çuhadar Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun*, s.75.

¹³¹ Eremya Çelebi Kömürciyan, *XVII. Asırda İstanbul*, s.165.

¹³² Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.134.

¹³³ "Kurban Bayramında Boğdan Voyvodasının pâdişâha gönderdiği ve sarây erkânına takdim ettiği hediyeler ve akçe..." BOA. CTS. Nr. 23

¹³⁴ BOA. CTS. Nr.4012.

¹³⁵ Withers, *Büyük Efendinin Sarayı*, s.147.

sarayda kurban kesemezdi. Her sene bayramlarda padişahın huzurunda oynanan cirit oyunlarında da on iki tane kurban kesilmesi bir âdetti.¹³⁶

2.4. Hırka-ı Saâdet Ziyareti

Hırka-i Şerîf, Hazreti Muhammed'in çeşitli vesilelerle meşhur Arap Şair Kaab İbn-i Züheyr'e, Veysel Karanî'ye ve Eyle şehri halkına hediye ettiği hırkaları için kullanılan bir tabirdir. Kaab'a verilene *Şâmî* Veysel Karanî'ye verilene *Yemanî* adı verilmiştir. Eyle şehri halkına hediye edilen hırka ise Abbasi halifelerinin eline geçmişse de Moğol istilâsı esnasında imha edilmiştir. Mevcut iki hırkayı birbirinden ayırmak için *Şâmî* olana Hırka-i Saâdet, *Yemanî* olana da Hırka-i Şerîfe denilmiştir.¹³⁷ Topkapı Sarayı'nda bulunan hırkanın İbni Züheyr'e hediye edilen hırka olduğu düşünüldüğünden Hırka-i Saâdet adı verilmektedir.¹³⁸ Veysel Karanî'ye verilen hırkaya ise *Hırka-i Şerîf* denilmektedir. Ancak tarihî kaynaklarda her iki ismin birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir.¹³⁹

Yavuz Sultan Selim, 923 / 1517 yılında Mısır'ın fethinden sonra Haremeyn Emiri tarafından kendisine takdim edilen Hırka-i Saâdet ve Emanât-ı Mukaddese'yi İstanbul'a getirdiği zaman önce Harem-i Hümayun dairesinde muhafaza etmiş sonra Arz Odası yakınına *Hırka-i Şerîf Dâiresi* denilen, Has Oda'yı yaptırmıştır.¹⁴⁰ Fatih Sultan Mehmed döneminde ihdas edilen Has Odanın mensupları bu dairenin hizmetine verilmiş ve bundan sonra artık Ramazan ayının on beşinde ziyaret edilmesi âdet olmuştur.¹⁴¹ Bazı kaynaklarda Ramazanın on beşinden önce ve sonra yapıldığı da zikredilmektedir¹⁴². Bu âdet Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar devam etmiştir.

¹³⁶ "Her sene bayram günlerinde Huzûr-ı Hümayun'da mübâşeret edilen cirit oyunlarında kesilen on iki kurbanın itâ olunması..." BOA. CTS. Nr. 927.

¹³⁷ Baykal, *Enderun Mektebi*, s.119.

¹³⁸ Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerîf Ziyareti" *TED*. Sayı XVI, İstanbul 1998, s.37.

¹³⁹ Nurhan Atasoy, "Hırka-i Saadet" *DİA* XVII, İstanbul 1998, s.374.

¹⁴⁰ Abdurrahman Şeref, "Topkapı Sarayı Hümayunu", *TOEM*, cüz. 6-7, s.404; Münir Atalar, "Kutsal Emanetler", *XII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler III*, Ankara 1999, s.1080; Pakalın, *OTDTS* I, s.810.

¹⁴¹ Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s.77.

¹⁴² Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.162.

Hırka-i Saâdet Osmanlı Sarayına intikal ettikten sonra padişahlar tarafından sık sık çeşitli vesilelerle ziyaret edilirdi. Bilhassa Cuma günleri ve mübarek gecelerde bu ziyaret ihmal edilmezdi. Seferlerde ve fevkalâde günlerde hükümdar önce Hırka-i Saâdet Dairesine gider, burada kıldığı namazdan sonra dua ederdi. Cüluslarda ise, tahta çıkacak olan padişah önce buraya gider iki rekat namaz kılıp, dua eder ve has odalılarının biatlarını kabul ettikten sonra cülus töreni için dışarı çıkardı.¹⁴³ Ramazan ayı içinde ise uygun görülen muhtelif günlerde zaman zaman devlet erkânı ve meşâyih davet edilerek resmî ziyaretler yapılırdı.¹⁴⁴

Osmanlı Padişahları, içinde *Mukaddes Emanetlerin* bulunduğu Hırka-i Saâdet dairesine karşı o kadar hürmet ve bağlılık göstermişlerdir ki, öldükleri zaman bile naaşları, bu dairenin kapısı önünde bulunan bir mermer set üzerine konularak gasil edilmiş, teçhiz ve tekfinden sonra tabutları da bu setin üzerine konularak, tezkîyeleri Hırka-i Saâdet Dairesi önünde yapılmıştır.¹⁴⁵

Savaşlarda, göçlerde daima padişahla beraber götürülen Hırka-i Saâdet için gümüş muhafazalardan başka ayrıca üstü kubbeli kenarları topuzlu ve dört yanı halkalı deve ve beygîrlere ve *Koçi* arabasına konulabilecek büyükçe, gümüşten ve üzeri işlemeli dış muhafazalar yapılırdı.¹⁴⁶

Hırka-i Saâdet Dairesinin korunması, bakımı, temizliği ve her türlü hizmetinden Has Odalılar sorumlu olup, bunlara Hırka-i Saâdet Hademeleri denilirdi. Dölbend Ağası, Hırka-i Saâdet Hademelerinin yaptıkları hizmete nezaret ederek gerekli malzemeyi temin ederdi. Ramazan ayında yapılan törenden bir gün önce Ramazan ayının on dördüncü günü padişah yanında Hasodalı ağalar olduğu halde Hırka-i Saâdet Dairesine girer, burada kılınan sabah namazından sonra temizlik yapılır ve padişah bu hizmete bizzat katılırdı.¹⁴⁷

Hırka-i Saâdet ziyaretleri her ne kadar Yavuz Sultan Selim devrinde başlamış olsa da XVII. yüzyılın sonuna kadar muayyen bir vakitte resmî bir tören yapılmadığı anlaşılmaktadır. Geç devir kaynakları bunun eski bir âdet olduğunu belirtiyor iseler de, arşiv kaynakları daha çok teşrifât kaidelerine girmesini XVIII.

¹⁴³ Süleyman Beyoğlu, "Osmanlılar ve Mukaddes Emanetler" *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı* IV, Ankara 2000, s.79.

¹⁴⁴ Ertuğ, "Hırka-i Şerif Ziyareti" *TED* XVI, s.38.

¹⁴⁵ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.81.

¹⁴⁶ Baykal, *Enderun Mektebi*, s.118.

¹⁴⁷ Ertuğ, a.g.m., *TED* XVI, s.40.

yüzyılın başlarında zikretmektedir.¹⁴⁸ XVI. ve XVII. yüzyıl kaynaklarında Hırka-i Saâdet hakkında fazla bilgi yoktur. Fakat III. Mehmed'in Eğri Seferinde (1596) padişahın Hırka-i Şerîf'i giymekle muhtemel bir hezimetin zafere dönüştürdüğü yazılmaktadır. Aynı şekilde I. Ahmed'in gösterdiği büyük hürmet kaynaklarda mevcuttur. IV. Murad da kılıç kuşanma töreninin ardından Has Oda'daki Hırka-i Saâdet'i ziyaret ederek dua etmiştir.¹⁴⁹ II. Mustafa zamanında da Hırka-i Saâdet ziyaretlerinin yapıldığı bilinmektedir. Hatta II. Mustafa, bütün seferlerinde ordunun cesaretini artırmak için Hırka-i Saâdet'i beraberinde taşımıştır.¹⁵⁰

Hırka-i Saâdet senede bir defa, Ramazan ayının on beşinci günü padişah ve devlet erkânı tarafından ananevi bir merasimle ziyaret edilirdi.¹⁵¹ Bazı kaynaklarda Ramazan ayının on dördüncü günü Enderûn ricâli ve on beşinci günü Bîrûn ricâlinin sarayda, mukaddes emânetlerin bulunduğu odada Hırka-i Şerîf'i ziyaret yapması resmî bir usûldü¹⁵² denmektedir. XVIII. yüzyılda, merasimden bir gün önce, Ramazan ayının on dördüncü günü padişah yanında Has Odalı Ağalar olduğu halde Hırka-i Saâdet Dairesine gider, burada kılınan sabah namazından sonra temizlik yapılır ve padişah bu hizmete bizzât katılırdı. Hırka, gümüş şebeke içinden çıkarılır ve başka bir tarafa konulurdu. Gülsuyu dolu kâseler, yeni süngerler getirilip yere serilen iki müzeyyen meşin örtü üzerine yerleştirilirdi. Has Odalılar gülsuyuna batırılmış süngerlerle duvarları, kapı ve pencereleri silerken Silahdâr Ağa, gülsuyuna batırdığı süngerleri hünkâra verir o da şebekeleri silerek bu işleme iştirak ederdi.¹⁵³ Ayrıca Hırka-i Şerîf Odasında her sene yenilenen hasırlar, Manyas Gölünden getirilerek ziyaret öncesi yerlerine konurdu.¹⁵⁴

Ramazan ayının on beşinde yapılması âdet olan ziyaret için önce Sadrazam ve Şeyhülislâm taraflarından tertip edilen defterler gelir, davetiyeler bu defterlere

¹⁴⁸ "Ziyaret-i Hırka-i Şerîfe

Ramazan-ı Şerîfin on beşinci günü âdet-i hasene-i saltânât-ı seniyye üzre Sarây-ı hümayun-ı hazret-i şehriyarîde mahfûz hırka-i şerîfenin ihrâc ve ziyâretlerinde ber-mutâd-ı kadîm icrâ olunan resm-i müstedim..." BOA. KK. TD. 676 Mû. I, s.16; BOA. KK. TD. 767 Mû. I. s.61.

¹⁴⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* I, s.227.

¹⁵⁰ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi* I, s.183.

¹⁵¹ BOA. D.HMH. Nr.371; Veysel Karasu, *Rûznâme*, (İstanbul Üniversitesi Yeniçağ Kürsüsü Mezuniyet Tezi) İstanbul 1979, s.5.

¹⁵² Ahîşahî, *Reisülküttâblık*, s.261.

¹⁵³ Ertuğ, "Hırka-i Şerîf Ziyareti" *TED* XVI, s.40.

¹⁵⁴ "Sarây-ı cedîd-i âmirede Hırka-i şerîf odasında her sene tecdîdi mutâd olan hasırların imâli için Manyas Gölü'nden celb edilen sazların bedel ve masraflarının tasviyesi..." BOA. CTS. Saray Nr.353.

göre hazırlanırdı.¹⁵⁵ Mektubî Kalemî'nden yazılan davet tezkireleri Çavuşbaşı ve Kapıcılar Kethüdâsının nezaretinde Divân-ı Hümâyûn Çavuşları eliyle gönderilirdi.¹⁵⁶ Başta Sadrazam, Vüzerâ ve Şeyhülislâm olmak üzere İstanbul Kadısına dek bütün ulemâ, Nakibüleşraf, Selâtin Camii Şeyhleri, Sadreyn Efendiler, Sandreyn mazûlleri ve payelileri, Yeniçeri Ağası, Defterdâr Efendi, Sipah ve Silahdâr Ağaları, Cebeci, Topçu, Arabacıbaşı Ağalar ve Şehremîni davet edilirdi. Haremeyn Müfettişi ve Muhasebecisi Efendiler, Haremeyn Mütevellileri, Kâtibleri, Halife ve Kesedârları ise Dârüssaâde Ağası tarafından davet edilirdi.¹⁵⁷

Ramazanın onbeşinci günü öğleden önce Vezirler, Kazaskerler, Nakibüleşraf, Emekli Kadiaskerler, İstanbul Kadısı, İstanbul mazûlleri ve payelileri, Mekke ve Medine mazûlleri efendiler, Ayasofya, Sultan Ahmed, Süleymaniye, Sultan Bayezid, Sultan Mehmed, Sultan Selim ve Eyüb Şeyhleri Ayasofya camiinde toplanıp öğle namazını kıldıktan sonra saraya girip Bâbüssaâde önünde Kubbealtı tarafında, sağ tarafta Vüzerâ ve Ulemâ, sol tarafta Yeniçeri Ağası ve Ocak Ağaları ile diğer davetliler beklerlerdi.¹⁵⁸ Fakat zaman zaman davetlilerin Ayasofya Camiine gitmeyip, Sadrazam sarayında toplanarak oradan doğrudan Topkapı Sarayına geldikleri de görülmüştür.¹⁵⁹

Reisülküttâb önceden Şeyhülislâmın evine giderek Ayasofya camiine ve saraya gelirken kendisine refakat ederdi.¹⁶⁰ Herkes toplandıktan sonra gelen Sadrazam ve Şeyhülislâm Ortakapı dışında Rikâb-ı Hümâyûn Ağaları tarafından karşılanırdı. Burada atından inen Sadrazamın sağına Bostancıbaşı, soluna Mirahur-ı Evvel; Şeyhülislâmın sağına Kapıcılar Kethüdâsı, soluna Mirahur-ı Sâni geçerek alay meydanına girerlerdi. Bâbüssaâde'ye yaklaştıkları sırada Bâbüssaâde Ağaları tarafından karşılanıp Sadrazamın sağına Bâbüssaâde Ağası, soluna Hazinedarbaşı, Şeyhülislâmın sağına Kilercibaşı, soluna Saray-ı Cedid-i Âmire Ağası girerdi. Bu şekilde Bâbüssaâde önüne vardıklarında Silahdâr-ı

¹⁵⁵ "Hırka-i Şerif ziyâretine davet için yazılacak tezkireler..." BOA. CTS. Nr. 407.

¹⁵⁶ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.14; Hilmi Aydın, "Türkler'in İnanç Dünyasında Mukaddes Emanetler", *Türkler* XI. Ankara 2002. s.890.

¹⁵⁷ BOA. KK. TD. 676 Mü.1, s.16.

¹⁵⁸ "Ber-vech-i muharrer yevm-i mezbûrda müşarunileyhim hazerâtı davet olunup Ayasofya Câmiinde salât-ı zuhri edâdan sonra sarây-ı hümâyuna gidilub Bâbüssaâdeye varıldıkta..." BOA. KK. TD.767 Mü.2, s.2.

¹⁵⁹ Ertuğ, "Hırka-i Şerif Ziyareti" TED XVI, s.41; Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, s.261.

¹⁶⁰ BOA. SD. Nr.359, s.2.

Şehriyari Ağa tarafından karşılanarak üçüncü kez refakatçi değiştirirlerdi.¹⁶¹ Sadrazamın sağına Silahdâr Ağa, soluna Hasodabaşı veya Çukadar; Şeyhülislâmın her iki tarafında Rikâbdâr ve Dülbend Ağası veya iki hasodalı ağa girerek Sadrazam önde olmak üzere yerlere serilen kırmızı çuha üzerinden geçerek içeriye girerlerdi. Daha sonra vezirlik rütbesi varsa Kaptan Paşa ve diğer vezirler, ulemâ, müderris efendiler¹⁶² sonra Yeniçeri Ağası, Defterdâr, Reisülküttâb, Çavuşbaşı Ağa, Tezkire-i evvel ve sâni, Mektubî Efendiler, Başbakıkulu Ağa, Maliye Tezkirecisi, Ocak ağaları, Haremeyn Müfettişi, Muhasebecisi ve Teşrifâtî Efendi sırayla Bâbüssaâde'den içeri girip Hırka-i Şerîf odasına vardıkta İmam-ı evvel ve sâni'ler sandukaya karşı oturur ve birer Aşr-ı Kur'an okurlardı. Şeyhülislâm efendi hasta ise izn-i hümayun ile oturduğu *Defter-i Teşrifât* da yazılıdır.¹⁶³

Merasim esnasında Bâbüssaâde Ağası ve Hazinedârbaşı üstlerine serasere ile dikilmiş dört yenli samur kürkler, başlarına selimî, Saray Ağası ve Kilercibaşı başlarına mücevveze, üstlerine ferâce; Silahdâr ve diğer Has Odalı ağalar başlarına sırma takke ve zülüfler, üstlerine kaftanlar giyinip, bellerine ağır işlemeli kuşaklar sarınıp mücevherli hançerler kuşanırlardı.¹⁶⁴

Hırka-i Saâdet Dairesi'ndeki tören bizzât padişahın nezdinde yapılırdı. Öğle namazından iki saat kadar evvel Has Odalılar tarafından Hırka-i Saâdet'in gümüş sandığı çıkarılıp yastıklar üzerine yerleştirilmiş olurdu. Sandığın üç anahtarı olup birisi padişahda durur ve bu ziyaret esnasında Hırka-i Saâdet mutlaka hükümdar tarafından açılırdı. İmamların okuduğu Kur'an-ı Kerîm'in bitmesiyle birlikte Hırka-i Şerîf mahalli önünde olan padişah kendi eliyle sandukayı açardı. Açılan sandık içindeki yeşil ipek kadife örtüler teker teker açılıp üzerindeki inci işlemeli enli şeritler yine padişah tarafından çözülürdü. Ortaya çıkan, üstten iki yana doğru açılan ikinci çekmece yine padişahda bulunan altın anahtar ile açılıp padişah geçen sene konan büyük destmalı kaldırıp Hazine-i Hümayûn Kethüdâsına teslim ederdi. Hazine-i Hümayûn Başkâtibi başkaca büyük bir destmal getirip, padişaha takdimle Hırka-i Saâdet üzerine örterdi.¹⁶⁵ Sonra hırka çıkarılır ve padişahın izni

¹⁶¹ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.16.

¹⁶² BOA. KK. TD. 676. Mü.1, s.17.

¹⁶³ Esad Efendi, *a.g.e.*, s.17.

¹⁶⁴ Ertuğ. "Hırka-i Şerîf Ziyareti" *TED* XVI, s.42.

¹⁶⁵ "Şehr-i mezkûrun on beşinci günü Hırka-i şerîf dâiresine teşrif-i şâhâne buyuruldukte şebeke-i âli bütün bütün küşâd olunub Hırka-i saâdet, Hırka-i şerîf sandukası mührü ve kilidi açılmaya

ile ziyaret başlardı. Hırkayı önce padişah öper, yüz ve gözlerini hırkaya sürerek, Resulullah'ın şefaatinı dilerdi. Akabinde padişah ayakta olarak Hırka-i Saâdet'in başında beklerdi.¹⁶⁶

Ziyaret esnasında devlet protokolünde olduğu gibi takip edilen sıra şu şekildeydi: Padişah tazim ve tekrimle hırkayı açıp yüz sürmeye ruhsat verdiğinde önce Sadrazam yüz sürer, durduğu yerde döner ve ayakta durur; sonra Şeyhülislâm, Vüzerâ-yı izam ve Ulemâ-yı kirâm, Yeniçeri Ağası, Defterdâr, Reisülküttâb, Çavuşbaşı Ağa, Tezkireci, Mektubî Efendiler, Ser-gulâmbaki ve Teşrifâtî yüz sürüp tekbil ile kendilerinden sonra gelen Meşayih-i kirâm birer birer sandukanın karşısına varıp dua ve tazim edip, bunlardan sonra Rikâb-ı Hümâyun Ağaları ve sâir Arz Ağaları, Enderûn-ı Hümâyun Ağaları yüz sürüp çekilirlerdi. Tamam olduktan sonra Hırka-i Şerîfe'nin yüz sürülen mahalli altın maşraba içinde yıkanıp, su muhafaza edildikten sonra yıkanan yer amber yakılarak kurutulup sonra herkesin gitmesine izin verilirdi.¹⁶⁷ Bazen da Hırka-i Şerîfe yüz sürüldükçe Sadrazam ve Silahdâr tülbent ile silip, tülbendi yüz sürene verirlerdi.¹⁶⁸

Ziyaret, hırkanın sağ omuzu hizâsından yakasını öpmekten ibaretti. Yalnız, hırkanın kendisi öpülmez, öpülecek yere bir tülbent konularak o öpülürdü. Ziyaret günü birkaç yüz parça tülbent hazırlanmış bulunurdu. Zira her öpen ziyaretçi, hırkanın üstünde öptüğü tülbendi alır, kudsîyet sinmiş bir hatıra olarak saklardı.¹⁶⁹

Bu ziyarette eskiden kalma bir anane daha vardı. Son bohçası da çözülüp hırka meydana çıkınca, yakasındaki düğme gümüşten bir tas içinde gül suyuna batırıp ıslatılır, sonra hırkanın o ıslanmış kısmı amberli bir el mangalında kurutulurdu. İçinde hırka yakası ile düğmenin ıslatılmış olduğu o bir tas gülsuyu da, evvelden hazırlanmış ve içme suyu ile doldurulmuş yüzlerce testiye bir kaçır

başlandığı esnâda Hırka-i saâdet imâmı Sûre-i Feth-i şerîfi kıraât ederek, Hırka-i şerîfin üç mahfazası sandukadan tazimle çıkarılıp ziyâret olunan gümüş çuha üzerine vaz' olundukta, pâdişâhın hücre-i saâdete teşriflerinde sandukanın mahfazası bohçalarını bizzât eliyle açarak, sağ ve sol taraflarında Dârüssaâde ağası, Has oda kethüdâsı ve Hırka-i şerîf ser-hıdmeti kulları ve hâzine-i hümâyun kethüdâsı bulundukları halde açıldı..." TSMA, E.10166/2.

¹⁶⁶ BOA. KK. TD. 676 Mü.1, s.17; Hilmi Aydın, "Hırka-i Saadet Dairesi" *Tarih ve Medeniyet*, Sayı XVI, İstanbul 1996, s.13.

¹⁶⁷ BOA. KK. TD. 767 Mü.2, s.3.

¹⁶⁸ Özbilgen, "Gündelik Hayat" *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, s.299.

¹⁶⁹ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.84.

damla dökülerek dağıtılırdı.¹⁷⁰ Bu testiler de bazı hatırlı kimselere *Hırka-i Saâdet Suyu* adı ile hediye olarak gönderilirdi. I. Ahmed tarafından başlatılan bu âdet, sonraları Hırka-i Saâdet'e zarar verdiği gerekçesiyle sadece bohçanın bir kısmı ıslatılmak suretiyle devam ettirilmişti.¹⁷¹

Hırka-i Saâdet ziyareti tamamlanınca gitmelerine işaret olundukta cümlesi çıkıp ancak içeride Sadrazam, Şeyhülislâm ve Kaymakam Paşa kalıp Enderûn-ı Hümâyûn hizmeti tamam oldukta padişahın izni ile önce Kaymakam Paşa sonra Şeyhülislâm Efendi sonra da Sadrazam Huzur-ı hümâyûndan çıkardı. Ziyaretin sonunda Hırka-i Saâdet yine Sultan tarafından yerine konulur, gelecek Ramazan'a kadar açılmazdı. Padişahın Enderûn-ı hümâyûna teşriflerinde Silahdâr Ağa ve Has Odabaşı Ağa koltuklarına girerek Bâbüssaâde'ye gelindiğinde, Kapı Ağası'yla, Hazinedârbaşı Ağa Bâbüssaâde'den yirmi-otuz adım dışarı çıkıldıkta Bostancıbaşı Ağa ile Mirahur-ı evvel Ağa padişahın koltuğuna girme hizmetiyle müşerref olurlardı. Kapıcılar Kethüdâsı Ağa ile Mirahur-ı sâni Ağa Şeyhülislâm Efendinin koltuklarına girip Orta kapıdan dışarı çıkıldıkta atlarına binip Sadrazam, Şeyhülislâm Efendi ile beraber kendi sarayına giderlerdi.¹⁷²

Bu günde yeniçeri ve sâir ocaklar neferlerine baklava vermek âdet olduğundan yeniçeri ağaları divân günlerinde oturdukları mahalde açılan perdelerin nihayeti olan Ortakapı tarafına, Matbağ Emîni ve Aşçıbaşı ve sâire matbah hizmetlileri oturup her ocağa defterde yazılı olan baklavaları verilir.¹⁷³

2.5. Sarayda Surre-i Hümâyûn'un Hazırlanması

2.5.1. Hac ve surre

İslâmın beş şartından birisi olan Hac belirli zamanda, belirli yerlerde, belirli vazifeleri yaparak ziyaret etmek demektir. Zengin olan hür, âkıl baliğ Müslüman'ın ömründe bir kere Kâbe-i Muazzama'ya gitmesi dinî bir vecibedir.

Müslümanlığın doğduğu yer ve Müslümanların kıblesi olan Mekke ve Medine hem siyâset, hem de dini bakımdan öneme sahip olduğundan, buraları

¹⁷⁰ "Hırka-i şerîf ziyâreti sırasında ziyâretçilere verilen su mikdârını hâvi defter..." BOA. D.TŞF. Nr.44.

¹⁷¹ Beyoğlu, "Mukaddes Emanetler" *Osmanlı Özel IV*, s.79.

¹⁷² BOA. KK. TD. 676 Mü. I., s.17.

¹⁷³ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.16.

hâkimiyetlerinde bulunduranlar İslâm dünyasında manevî bir nüfuz ve hürmet tesis etme imkânı bulmuşlardı.

Osmanlı padişahları, Yavuz Sultan Selim'den itibaren kendilerini *Halife* yani *Peygamber vekili* ve bütün İslâm âleminin mânevi lideri saymanın yanı sıra, aynı zamanda Mekke ve Medine'ye duydukları hürmetin bir ifadesi olarak da *Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerifeyn* unvanını almışlardı. Bundan sonra da Osmanlıların Mekke ve Medine'ye göndermeye başladıkları *Surre* denilen îânenin her yıl muntazam olarak gönderilmesini usûl haline getirmiştir. Osmanlılar Haremeyn (Mekke ve Medine) ahâlisine surre ve mürettebât gibi bir çok tahsisât göndermelerinin yanı sıra, hac yollarının güvenliği, su havzalarının bakımı ve korunması, Kâbe'nin imârı ve daha pek çok mesele ile meşgul olmuş bu yolda pek çok fedakârlığa katlanmışlardı.¹⁷⁴

İslâm dininin gelişmesi ve devamında en büyük rolü oynayan millet hiç şüphesiz Türklerdir. Tarihte sabit bir hakikattir ki, İslâmiyet'i, doğru ve hak dini olarak, kendi rızalarıyla kabul eden ve ona, bütün samimiyetleriyle bağlanan Türklerin, hak dini uğruna, tarih boyunca giriştikleri büyük ve devamlı mücadelede sarf ettikleri sonsuz gayret, kahramanlığın da çok üstünde bir vasıf taşımakta olup, diğer İslâm milletleriyle mukayese edilemeyecek derecededir. İslâmlığın müdafaa ve devamı için giriştikleri mücadelede ölümü, en büyük şeref telâkki eden Türkler, Osman-oğullarının Anadolu'da imparatorluklarını kurmalarını müteakip, başta hükümdarları olmak üzere bu dinin mukaddes tanıdığı yerler olan Harem-i Şerîf ve Ravza-i Mutahhara'ya muhtelif vesilelerle ve bilhassa Surre-i hümayûnla birlikte o kadar kıymetli eşya göndermişlerdir ki, bu cepheden de diğer İslâm milletlerinin üzerine çıkmışlardır.¹⁷⁵ Ayrıca Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere halkının *Mısır-ı Kahire*'den her yıl gönderilmesine alışılmış olan yiyeceklerini eksiksiz göndertip, rahat yaşamalarının sağlanması Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerifeyn olarak yüksek hizmetlerinin gereği ve Osmanlı saltanatının önemli işlerindendi.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Gülden Sarıyıldız "II.Abdülhamid'in Fakir Hacılar İçin Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhane", *TED* Sayı 14, İstanbul 1994, s.121.

¹⁷⁵ Kemal Çiğ. "Osmanlı Padişahlarının Medine'ye Gönderdikleri, Hediyeler ve Surre-i Hümayûn" *Tarih Dünyası* II, Sayı XVI, İstanbul 1950, s.671.

¹⁷⁶ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler* (Sad. Hüseyin Ragıp Uğural) Ankara, 2000, s.10.

Osmanlı Devleti'nde hacla ilgili törenler, hükümdarın konumu, zafer kazanma yeteneği ve hanedanın sürekliliğini vurgular; tebaanın kolayca izleyebileceği biçimde yapıldı ve törenlerin büyük bir bölümünü halk seyredebilirdi. Osmanlı sultanları kutsal yerlere verdikleri önemi böylece halka aksettirirler ve bu beldelerin hamisi olduklarını vurgularlardı. Fakat bu önemi yansıtmalarına rağmen Osmanlı Sultanları hac farızasını yerine getirememişlerdir. Bu da devletin bekası düşüncesinden kaynaklanmıştır.¹⁷⁷ Osmanlı padişahları, devlet merkezinden ve savaşlar sırasında Avusturya ile İran sınırından uzaklaşmamak için hacca gidememişlerdir fakat yerlerine vekâleten birini hacca göndermişlerdir. Hacca gitmeye niyet edip bunu açıklayan fakat gidemeyen hükümdarlar da olmuştur. Hicretin onuncu yılında hac görevini ifa eden Hazreti Peygamberden sonra gelen halife ve hükümdarlar ya bizzât kendileri hacca gitmek yahut emir tayin etmek suretiyle hac kafilelerinin bu vecibeyi huzur içinde yerine getirmelerini sağlamışlardır.¹⁷⁸

Hacca gidemeyen Osmanlı Sultanları bu kutsî vazifeyi yerine getirenlere en iyi hizmeti sunmak için yarışmışlardır. Hazreti Peygambere ve ona mücavir olan beldelere ve ahalisine aynî ve nakdî yardımlarla birlikte en güzel hediyeler göndermişlerdir. Her sene hac mevsimi başlamadan önce sarayda hazırlanan alayda bizzât padişahın bulunmasıyla yapılan tören, Osmanlı sultanlarının bu dinî vazifeye ne denli önem verdiklerini gösterir. Haccın koruyucusu olarak, hilafetin Osmanlı Devleti'nin meşrulaşmasında Osmanlı sultanları belirli bir rol oynamışlardır. Bu işlevin maddî bir göstergesi olarak XVI. yüzyıl sonlarında yapılmaya başlanan Mekke ve Medine'deki yapıları sayabiliriz.¹⁷⁹

Surre, lügatte "*akçe kesesi, para çıkını ve Harameyn-i Muhteremeyn'e cânib-i saltânât-ı seniyeden her sene ihdâ buyurulan akça ve sâire*" olarak tarif edilmektedir.¹⁸⁰ Bununla birlikte Osmanlılar tarafından her sene Surre Emîni vasıtasıyla Mekke ve Medine halkına, şeriflere gönderilen ve Mekke Emiri ve Mekke Kadısı ve sâir ilgililerin huzurunda dağıtılan malûmiye'lere (para keseleri)

¹⁷⁷ Abdülkerim Özeydin, "Hac" *DİA* XIV. İstanbul 1996. s.399.

¹⁷⁸ TSMK, Hazine Nr.1812.

¹⁷⁹ Süreyya Faruki, "On altıncı ve On yedinci Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Anlayışı ve Hac Olgusu". *X. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler V.* Ankara 1994, s.2110.

¹⁸⁰ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s.826

de surre denilirdi.¹⁸¹ Osmanlı padişahlarının her yıl hac mevsiminde Haremeyn-i Şerîfeyn ahâlisine, zâhidlere, mukaddes yerlerin ve Hicaz bölgesinde yaşayanlara gönderdikleri para ve değerli eşyalara Surre; bunları götüren topluluğa da *Surre Alayı* denirdi. Hicaz bölgesi haricinde surrelerin bazı yıllarda Kudüs'e de gönderildiği görülmektedir.¹⁸²

Haremeyne ilk defa surre gönderilmesi, Abbasî halifesi El-Muktedir Billâh zamanında yani 311 / 923-24 senesinde âdet olmuştur.¹⁸³ Eyyûbîler (1174-1250) ve Memlûkler (1250-1517) bu güzel âdeti devam ettirmişlerdir. Herşeyin en güzelini Haremeyn-i Şerîfeyne lâıyk gören Osmanlılar da, muhteşem surre alayları göndermişlerdir. Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk surre alayı, Yıldırım Bayezid (1389-1402) tarafından Edirne'den gönderildi. Bu bir kanun ve âdet hükmünde olmayıp alelâde bir hürmet merasimi idi. Bunun âdet haline gelmesi ve resmî bir mahiyet alması ise Yavuz Sultan Selim devrinde olmuştur.¹⁸⁴

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı feth edince Çerkezlere tabi, lâkin eskiden beri dededen babaya Haremeyn-i Muhteremeyn hâkimi olan Seyyid Berekât, oğlu Ebu Nümei Muhammed'i çeşitli hediyeler ve tebrik mektubu ile Mısır'a göndermişti. Yanında Mekke'nin ileri gelenleri, Mukaddes Emânetler ve Kâbe'nin anahtarı olduğu halde Kahire'de Divân'da kabul edilen Ebu Nümei Muhammed, hediyelerini sunmuş ve kendisine büyük hürmet gösterilmiş, padişahın huzuruna çıkıp el öptükten sonra Mekke'ye dönmesine izin verilmişti.¹⁸⁵ Sultan Selim Han, eskiden beri bütün padişahların en büyük arzularından olan Haremeyne hâdim ve hâkim olmak şerefine kavuştuğu için Allahü Tealâ'ya şükür olarak, Haremeyn halkına dağıtılmak üzere iki yüz bin altın, elbise ve çok miktarda buğday göndermişti. Taksim ve dağıtmak için bir başbuğ, kâtip ve iki kadı gönderdi. Yavuz Sultan Selim ayrıca emirlik sembolü olmak üzere Şerif Berekât'a berat ve hil'at gönderdi.¹⁸⁶ 1517 yılı başlarında Yavuz Sultan Selim, Mısır'da kaldı.

¹⁸¹ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s.-385.

¹⁸² BOA. *Surre Defteri*. Nr. 6, 7, 130.

¹⁸³ Pakalın, *OTDS III*, s.284.

¹⁸⁴ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.153.

¹⁸⁵ Vehbi Ecer, "Osmanlı Döneminde Mekke'nin Yönetimi", *X. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara, 22-26 Eylül 1986), *Kongreye Sunulan Bildiriler IV*, Ankara 1993, s.1433; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi II*, (çev.İsmail Erünsal), İstanbul, s.490; Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, (haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s.435.

¹⁸⁶ Nişancızâde Muhammed bin Ahmed, *Mir'at-i Kainat II*, s.483.; Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih IV*, (haz. İsmet Parmaksızoglu), Ankara 1999, s.333.; Feridun Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebu Nümei" *TED*, S.XIV, İstanbul 1992, s.487; Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1989, s.105; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s.195.

Hacılara Hac Emîri tayin edip, Kâbe'ye örtü gönderdi ve Mekke Şerîfi tarafından Kâbe bu örtüyle örtüldü.¹⁸⁷

Bununla birlikte Sultan Selim, bin filorin altının her sene surre-i şâhâne irsâlini ve Mulûk-ı Çerakise tarafından gönderilmesi âdet olan *Sadaka-i Mısıryye*'nin hazine-i âmire hesabına mahsuben gönderilmesine devam edilmesini emretti. Hicaz ahalisi Sultan Selim'in bu davranışından memnun kaldıklarından saltanat-ı seniyye tarafından irsâline karar verilmiş olan surre-i hümayunu sadakât-ı mısıryyeden ayırmak için *Sadakât-ı Rumiye* namıyla yad eylediler.¹⁸⁸

Yavuz Sultan Selim, Mısır fethi dönüşü son Abbasî halifesi olan Mütevekkil'i rızasını olarak beraberindeki âlimlerle birlikte İstanbul'a getirdi. Sembolik halife olmasının ötesinde hiç bir makam yetkisi olmayan halife, kendisine gösterilen hürmetin karşılığı olarak, yine kendi rızası ve isteği ile halifelik unvanını ve mukaddes emanetleri, Ayasofya Camii'nde yapılan bir törenle Yavuz Sultan Selim Han'a devir ve teslim etti. Bu suretle İslâm halifeliği Abbasî'lerden Osmanlılar'a geçti.¹⁸⁹ Ancak hilâfetin Osmanlılara intikaliyle ilgili tartışmalar, bu dönem kaynaklarında olayla ilgili bir kaydın bulunmamasından dolayı hala devam etmektedir. Zira hilâfet, ne Emevîler'e ve ne de Abbasîler'e geçerken yazılı ve sözlü bir beyanda bulunulmamış, hilâfetin devri gibi bir merasim olmamıştır.¹⁹⁰ Kutsal beldeleri hâkimiyet altına alan ve İslâm birliğini sağlayan bir hükümdar diğer Müslüman emirlerin biatleriyle *Halife-i Mü'minin* diye anılmıştır. Hilâfetin saltanatla birleşmesi Türk-İslâm mefkuresinin yükselmesinde büyük bir merhale teşkil etti. Zira bundan sonra Osmanlı padişahları artık İslâm dünyasının maddî-manevî rehberleri ve hâmileleri oldular.¹⁹¹

Hilâfetin Osmanlılara geçmesiyle birlikte Osmanlı sultanları surre alayları ile bir çok hediyeler ve mukaddes belde fukarasına dağıtılmak üzere binlerce altın göndererek Allah'ın rızasının kazanılmasına gayret etmişlerdi. Surre-i hümayunla gönderilen paralar, Haremeynin masraflarına sarf edilirdi. Surre-i hümayunda paralar dışında gönderilen ve nâdir bulunan kıymetli halılar, seccâdeler, murassa

¹⁸⁷ Lûtfî Paşa ve *Tevârih-i Âli Osman*, (haz. Kayhan Atik), Ankara 2001, s.115; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* II, Ankara 1995, s.292.

¹⁸⁸ Eyüb Sabri, *Mir'atu'l-Haremeyn* II, s.678.

¹⁸⁹ Azmi Özcan, "Hilâfet", *DİA* XVII, İstanbul 1998, s.546.

¹⁹⁰ Hulûsi Yavuz, "Sadrazam Lûtfî Paşa ve Osmanlı Hilâfeti", *X. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara, 22-26 Eylül 1986), *Kongreye Sunulan Bildiriler V*, Ankara 1994, s.2084.

¹⁹¹ Osman Turan, *Türk Cihân Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1981, s.408.

avizeler, şamdânlar, paha biçilmez mushaf-ı şerifler, levhalar, puşîdeler, gümüş perde halkaları, okkalarla buhurlar, elbiseler, Mekke Emîrine mahsus sırmalı ve işlemeli kaftan, mücevherli kılıç, inciden tespih ve daha pek çok kıymetli hediye, Mekke ve Medine'deki mübarek makamlara, seyyidlere, şerîflere, fakirlere, zahidlere hediye edilirdi. Bu arada padişahın ve saray erkânının dışında, mübarek makamlara ve orada bulunan Müslümanlara hediyeler göndermek isteyenler, armağanlarını surreye teslim ederdi. Gönderilen hediye alanlar, kendilerine göre keselere zemzem, hurma gibi hediyeler koyarak surre ile geri gönderir, karşılıklı hediyeleşirlerdi. En önemlisi de, bu Surre-i hümayunda padişahın yaptırıp gönderdiği Kâbe örtüsünün bulunup, bu örtünün merasimle yerine takılıp, eskisinin geri getirilip çeşitli camilere paylaştırılmasıydı.¹⁹²

Osmanlı padişahları *Hâdimü'l-Haremeyni'sh-Şerîfeyn* unvanıyla anılmaya başladıktan sonra, her biri Kâbe-i Mükerreremenin iç astarını ve Ravza-i Mutahharanın örtüsünü tahta çıkıttıktan sonra yenilerlerdi. Bu âdet Osmanlı sultanlarının geleneği olarak devam etmiş ve *Kâmun-ı Kadîm* olmuştu.¹⁹³ Padişahların her sene Haremeyn'e gönderdikleri para ve sâir hediyelerin alınıp, dağıtıldığına, Kisve-i Şerîfe'nin Hazreti Peygamberin mezar örtüsünün yerine konulduğu ve âtiyyelerin yerlerine verildiğine dair bir vesika düzenlenir Surre Emîni tarafından saraya gönderilirdi.¹⁹⁴

Mekke'ye giden hediyeler içindeki Kâbe örtüsünün hazırlanması dinî bir tören gibiydi. Surre keselerinin ve armağanlarının konulması için yapılan ve *Mahmil-i Şerîf* denilen bu örtü Dârüssaâde Ağası'nın önderliğinde, baş imam ve diğer ağaların tekbir getirerek Harem'e teslim etmesi eli başlardı. Bu teslim töreninden sonra, Harem'deki kadınlardan bir kısmı devamlı Kur'an-ı kerim okur, gençler ise başlarında ipekli baş örtüleri ile Kâbe örtüsünü *Ustufa* denilen simli kumaşlarla kaplardı. Kumaş birbirine birleştirmek için gümüş toplu iğneler kullanılır ve bu işlem esnasında sürekli tekbir getirilirdi.¹⁹⁵

¹⁹² Ricaut, *Türklerin Siyasi Düsturları*, s.250; İbrahim Refik, *Tarih Şuuruna Doğru*, İzmir 1996, s.37.

¹⁹³ Mustafa Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ* II, s.82; Kâtib Çelebi, *Fezleke* I, s.333.

¹⁹⁴ "Surre-i hümayunun pâdişâhların her sene Haremeyne gönderdikleri para ve sâir hediyeleri alınıp dağıtıldığına, kisve-i şerîflerin Hazreti Peygamberin mezar örtüsü yerine konulduğuna, âtiyyelerin yerlerine verildiğine Surre emîni ağanın hoşnutiyeleri ..." BOA. HH, Nr. 4340, 4340A.

¹⁹⁵ Sema Ok, *Harem Ağaları*, İstanbul 1997, s.101, 102.

Osmanlı sultanları Surre-i Hümâyûn'la birlikte Ravza-i Mutahhara'ya, tarihi değeri ve sanat kıymeti bir tarafa, maddî değeri pek yüksek olan hediyeler göndermişlerdir. Evliya Çelebi Medine'yi ziyaret kısmında bu kıymetli eşya için: *"Ve bu mahalde rayegân kubbe-i âlî içinde maslûbatdan avizeler var kim, her biri birer padişahın yadigârıdır kim, her birinin kıymetin Hudâ bilir. Nice bin murassa kanâdil ve müşebbek altun tolar ve Mühr-i Süleymanlar ve sürâhi mücevher kanâdiller ile tezyîn olunmuştur kim, gören ademler dem-beste olur. Bu kubbe-i âlî içre bu avizelere yer kalmayup yetmiş seksen yere cevâhir zincirleri ile kubbe-i mustakim bazı köşelerine gûn gûn avize eylemişler. Ve yine bu mahalde adem kaddi altun şem'dânlar var kim, her biri Rum harâcî değer"*¹⁹⁶ şeklinde bilgi vermektedir.

Divân-ı hümâyundaki mühim vazifelerden biri olan Teşrifâtçının dairesinde yevmî, mufassal ve müteferrik müteaddit defterler vardı. Sırf teşrifâta ait mufassal defterlerde surre alayına ait teşrifât kanunları teferruatlı bir şekilde yazılmıştı. Osmanlı Maliye Defterleri arasında bulunan Haremeyn Mukataası Kalemî'nde, Haremeyni'-ş-Şerîfeyn denilen Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'ye mürettep olan surrelerin kayıtları ve bazı Haremeyn Mukataatı ve evkaf kayıtları ve bunlara ait muamele şartları vardı. Surre ihrâcında surre defterleri buradan yazılırdı.¹⁹⁷

Surre gönderilen şahısların isimlerini ve gönderilen miktarı belirten Surre Defterleri, Dârüssaâde Ağası ve Haremeyn Evkafı Müfettişi mühürleriyle tanzim edilir,¹⁹⁸ Defterdâr tarafından imzalanır ve defterlerin ilk sayfasına padişahın tuğrası çekilirdi.¹⁹⁹ Bununla birlikte Mekke Şerîfi'ne gönderilmesi töre olan Nâme-i Hümâyûn Reisülküttâb tarafından hazırlanır ve Sadrazamın huzurunda mühürlenirdi.²⁰⁰

Ayrıca Berberbaşı Ağa, padişahı her traş ettiğinde dökülen saç ve sakal kıllarını büyük bir dikkatle toplar, bir altın leğende gülsuyu ile yıkayıp kuruttuktan sonra gümüş bir çekmeceye koyardı. Bir sene içinde bu çekmecede bu suretle biriken kıllar, hacılar kafilesi İstanbul'dan Hicaz'a doğru yola çıkarken

¹⁹⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* IX, s.237.

¹⁹⁷ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 59, 351.

¹⁹⁸ TSMA, D. Nr. 1209/2-3.

¹⁹⁹ TSMA, D. Nr.1146, 1187.

²⁰⁰ Özbilgen, "Gündelik Hayat" *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, s.299.

Surre Emîni olan zata teslim edilir, o da bu gümüş çekmeceyi Medine'ye götürerek Peygamberimizin kabri civarında bir yere defn ederdi. Bu, Yavuz Sultan Selim zamanından kalmış bir anane idi.²⁰¹

Surre gönderilmesinden birkaç ay önce surre hazırlıklarını yapmak ve zamanı geldiğinde de surreyi mahalline ulaştırmak için bir Surre Emîni tayin edilirdi. Bu tayin *Kâide-i Kadîme-i Devlet-i Âliyye*'den idi.²⁰² Yani Osmanlı Devleti'nin eski bir geleneğiydi. Surrenin gönderilmesinden önce Mekke Şerîfi'ne Nâme-i Hümâyûn, şerîf ile birlikte Mekke ve Medine'nin yüksek rütbeli memurlarına da hil'atler, çeşitli hediyeler gönderilirdi. Bunları ulaştırmak için *Kaftan Ağası* adı verilen bir memur tayin edilirdi. Bu memur, hareketinden evvel Sadrazam ve Dârüssaâde Ağası huzurunda tâyin hil'atı giyerdi. Kaftan Ağası, Mekke Emîri'ne gönderilen padişahın Türkçe nâmesiyle Surre-i hümâyûnun hareketinden iki ay evvel Mekke Emiri'ne yollanırdı.²⁰³ Bu nâme-i hümâyûna Teşrifât Nâme-i Hümâyûn denirdi.²⁰⁴ Mekke Emîrine yazılan mektubun gönderilmesine memur Müjdecibaşların Rebiyyülevvel ayının on ikisinde İstanbul'a gelmelerini temin için vasıta gönderilirdi. Müjdeci başının hastalığı halinde mektup Müjdecilerden birisi vasıtasıyla gönderilirdi.²⁰⁵

Surre Emîni ve Kaftan Ağası tayin edilen kişilere sarayda Dârüssaâde Ağası huzurunda, XVII. yüzyıldan sonra Bâbîâlî'de Sadrazam huzurunda hil'at giydirilirdi. Bu tayinlerden bir kaç gün sonra Mekke Şerîfi'ne gönderilecek olan Nâme-i hümâyûn, Divân-ı hümâyûn kaleminde hazırlanarak Reisülküttâb'a verilir, nâme ile beraber gidecek olan samur kürk serâser kumaşa sarılı olarak ikisi birlikte bir bohçaya konarak Reisülküttâb huzurunda Kaftan Ağası'na teslim edilirdi.²⁰⁶ Kaftan Ağası buradan Sadrazama götürülür ve veda ederek ayrılırdı. Bu arada Darbhâne-i âmireden henüz çıkmış altınlar emr-i hümâyûnla mübarek belde ahalisine gönderilmek üzere hazırlanırdı.²⁰⁷

²⁰¹ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.167.

²⁰² Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehasinü'l Asar ve Hakaikü'l Ahbar*, s.240.

²⁰³ "Benim vezirim,

Sebk ve ibareleri güzeldir bu vech ile tebyîz olunub ve tarafında olan mühr-i hümâyûnumuz ile temhîr olunub mutâd üzere Arabîsi hümâyûnumuz emînine ve Türkîsi kaftan ağasına teslim oluna" BOA. CTS. Nr. 537.

²⁰⁴ Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükەرreme Emirleri*, s.46.

²⁰⁵ BOA. CTS. Nr. 172.

²⁰⁶ Alıshalı, *Reisülküttâblık*, s.270.

²⁰⁷ "XVI. yüzyılda bu vazifeyi Surre Emîni yapıyor, surre ile beraber Mekke Emîri'ne hil'at de götürüyordu" Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s.10.

Surre ihrâcında Surre Emînine yollarda *Akkâm* denilen kimseler hizmet eder, çadırları kurup kaldırır, deve ve hayvanlara bakarlar.²⁰⁸ Surre-i hümâyûn'un nakli hizmetinde bulunan bu akkâmlara çeşitli vakıflardan ücret tahsis edilirdi.²⁰⁹ Akkâmlar, evkaftan refakatlerine verilen memur ile beraber develeri saraya götürüp ertesi günü yapılacak surre alayı için orada bırakırlardı.

Osmanlıların surre ihrâcında mücadele ettiği meselelerden birisi de, kutsal şehirlere giden yolların güç çöl yolları olmasıydı. Güvenilebilir yiyecek, su ve sığınagın yokluğu dolayısıyla Osmanlılar, bütün bunları sağlamak, ayrıca güvenlik için o bölgede yaşayan Arap kabileleriyle bir anlaşmaya varmak zorundaydılar.²¹⁰ Hac yolunun emniyet ve intizamını temin için XVI. yüzyıldan başlayarak yapılan hanlar, menzillerde yolcuların her türlü ihtiyacına cevap verecek şekilde bir şehir minyatürü mahiyetinde yapılıyordu. Genellikle hükümdar veya devlet adamları tarafından yaptırılan bu hanlar kendilerine bırakılan vakıf gelirleri ile idare edilirdi.²¹¹

Hâdimü'l-Haremeyni'-ş-Şerifeyn olarak padişahın sorumluluklarından birisi Suriye ve Arabistan çöllerini aşarak yaptıkları uzun yolculuklarında hacıları korumaktı. Çöllerin Osmanlı padişahı tarafından ancak sınırlı ölçüde denetlenebiliyor olması nedeniyle, bu hiç de kolay olmayan bir görevdi. Çoğunlukla hac kervanının güvenliği, hac güzergâhı üzerinde yaşayan Bedevîlere verilen resmi ödeneklerle (surre) sağlanıyordu. Bedevîlere dağıtılan surrenin resmi gerekçesi hacı ve hacı adaylarının çölde çok az bulunan su kaynaklarından yararlandırılmaları ve elverişli koşullarda yiyecek satmalarıydı. Oysa fiili olarak surrenin, bedevîlerin hacı kabilelerine saldırılarını önlemek üzere ödendiğini varsaymak gerekmektedir.²¹² Çünkü hem dinî hem de siyasî bakımdan böylesine hayatî önem taşıyan hac güvenliği konusu 1683-1699 Osmanlı-Avusturya savaşlarının en yoğun olduğu zamanda bile ihmal edilmemiş, Haremeyn'e yapılan harcamalarda kesintiye gidilmemiştir.²¹³

²⁰⁸ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* II, s.320.

²⁰⁹ "...hâc yolunda Saka başlara verilen levâzım-ı mühimme..." BOA. CTE. Nr.305; BOA. CTS. Nr. 44.

²¹⁰ Karl K.Babir, "Osmanlılar ve Hac (1517-1800)", (çev. Münir Atalar), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı III, c.III, Van 1992, s.177.

²¹¹ Münir Atalar, "Hac Yolu Güzergâhı ve Masrafı" *OTAM*, Sayı IV, Ankara 1993, s.93.

²¹² Suraiya Faroghi, *Hacılar ve Sultanlar* (çev. Gül Çağalı Güven) İstanbul 1995, s.58.

²¹³ Abdülkadir Özcan, "Hac" *DİA* XIV, İstanbul 1996, s.403.

XVI. yüzyıldan başlayarak XVII. ve XVIII. yüzyıla kadar geleneksel ulaşım aracı, değişik yerlerde başlayan ve hepsi de Mekke’de son bulan kervanlar idi. Bu kervanların en meşhuru da Şam’da başlıyordu. Gebze’den Şam’a kadar giden surre alayının emniyetle götürülebilmesi için geçeceği yerlerde fevkalade ihtimam ve dikkat gösterilmesi²¹⁴, hatta senet mukabili surrenin teslimi²¹⁵ için yollardaki bütün emirlere *Emirname* gönderilirdi. Ayrıca yollarda hacılara su vermek üzere tayin olunan Sakabaşının gidip gelmesi için yol üzerindeki yerleşim birimlerine de haber gönderilirdi.²¹⁶ Hacıların güvenli bir şekilde seyahatleri saray için çok önemliydi, çünkü hacıların selâmetle vardığına dair Müjdecibaşının İstanbul’a ulaşmasına sırasında ve Mekke Şerifi’nden gelen mektup için hususi tören düzenlenirdi. Bu törende Müjdecibaşıya hil’at giydirilirdi.²¹⁷

Surre-i hümayun’un Şam’a selâmetle dahil olduğunu²¹⁸ bildiren mektup, Müjdecibaşı vasıtasıyla Sadrazama teslim edilirdi.²¹⁹ Huzur-ı hümayunda Dârüssaâde Ağası, Silahdâr Ağa’nın yardımıyla keseyi açıp, çıkardığı nâmeyi Reisülküttâba verir, Reisülküttâb aldığı nâmeyi Huzur-ı şahânedede okurdu. Bu haber şayet gecikirse resmi törenler başka bir zamana ertelenirdi.²²⁰

İstanbul’dan çıkıp Şam’a ulaşan bu kervan, Osmanlıların resmî kervanıydı ve sultanların armağanlarını Kâbe’ye taşımaktaydı. Osmanlı başşehirinden, Anadolu’dan, Balkanlardan ve birkaç İranlı kafilenin katılmasıyla Kafkaslardan gelen hacılar Şam’da birleşiyor ve buradan Mekke’ye ulaşıyorlardı.²²¹

Şam’da toplanan hacı kervanlarına hac mevsimine mahsus olmak üzere, Şam valilerine geleneksel olarak *Emirü’l-Hac* (sonraları Surre Eminliği) eşlik ediyor²²²; asi Arap kabilelerine armağanlar vermek suretiyle kendi bölgelerinden kervanların emin şekilde geçebilmeleri için yatıştırıyordu. Bununla beraber Şam

²¹⁴ “Surre emîni ağaya teslimen hazineden nakden çıkarılan surrenin mahalline emniyetle götürülebilmesi için geçeceği yerlerde bu sene fevkalâde ihtimam ve dikkat gösterilmesi...” BOA. CTE, Nr.11533.

²¹⁵ “Surre-i hümayunun Gebze’den Akşehir’e kadar muhâfaza ve nakli için Akşehir mutasarrıfına sened mukâbili teslimi...” BOA. CTE, Nr.17657.

²¹⁶ BOA. İESM, Nr.1247.

²¹⁷ “Müjdecibaşının İstanbul’a muvâsalâtına ve Mekke şerifinden gelen nâmenin takdimi...” BOA. CTE, Nr.56420.

²¹⁸ BOA. CTE, Nr.55700; Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s.24.

²¹⁹ BOA. SD, Nr.359, s.44.

²²⁰ Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi* I, s.230.

²²¹ Sinan Kuneralp, “Osmanlı Yönetimindeki Hicaz’da Hac ve Kolera” (çev. Münir Atalar) *OTAM* Sayı VII, Ankara 1997, s.498.

²²² Atalar, *Surre Alayları*, s.171.

Emirhacı'na²²³ ve kervan yolu üzerindeki bölge valilerine²²⁴ yazılan hükümlerde, hacıların güvenliğinin sağlanması ve hacıların yolunu kesen eşkıyaların yakalanması ya da gerekli cezanın verilmesi de emredilmekteydi.²²⁵

2.5.2. Surre töreni

Surre-i Hümayunun Receb ayının on ikinci günü ihrâcı mutâd olduğundan bir ya da iki gün önce Dârüssaâde Ağası tarafından Defterdâr, Reisülküttâb ve Nişancı Efendi'ye davet tezkereleri gönderilir ve ertesi günü merasimde hazır bulunmaları için Meşayih-i selâtin ve Eimme Kethüdâ Bey tarafından davet olunurdu. Bu günde Defterdâr, Reisülküttâb ve Teşrifâtî Kesedârı efendiler mevcut olup Devât hizmetinde bulunurlardı.²²⁶ Ağa Yazıcısı ile Sadaret Kethüdâsı tarafından diğer, alayda bulunması gerekenlere tezkereler yazılırdı. Kethüdâ Bey tarafından Dergâh-ı âli Kapıcıbaşı ağalarının özel eğerle eyerlenmiş at ve selimî kavuk, bölüklü kürklerle gelmeleri için Kapıcıbaşı Ağaya tezkere gönderilirdi. Ayrıca Surre Alayı günü, Surre'nin Kireç İskelesi denilen Sirkeci İskelesinden Üsküdar'a geçmesi gerektiğinden, seher vakti iskelede bir çektirinin bulundurulması için de Kaptan Paşa'ya tezkere gönderilirdi.²²⁷

Surre çıkarılırken yapılan merasimde çadır mehterlerinin rolleri büyüktü. Bundan dolayı birkaç gün evvel Yazıcı Efendi bunu Mehterhâne-i âmireye bildirir; Mehterhâne-i Hıyambaşı, Divânihâne-i hümayûn ve diğer yerler için icabeden döşeme, perde ve çadırları getirir hazırlardı.²²⁸

Tören günü surre, Dârüssaâde kapısına çıkarılır ve Defterdâr, Reisülküttâb ve Nişancı mevsimine göre ferâce ve erkân kürk ve destar-ı adileriyle sarayda ağaya mahsus divân odaları dışında bulunan sofaya gelip beklerler, sabah erkenden Teşrifâtçı, Reisülküttâbın evine gider ve onunla birlikte saraya gelirlerdi. Dârüssaâde Ağası geldiğinde Mekke Şerifi'ne gönderilecek olan ve daha önce

²²³ "Müslüman hacıların Cebel-i Arafatta ve diğer münâcâat yerlerinde hiç sıkıntı çekmediklerini, Arablar tarafından öldürülen hacıların katillerinin de Mekke Şerifi tarafından yakalanarak haklarından gelinmiştir. Sancak dâhilinde âsâyışın temini ve reâyânın siyâseti husûsunda gayret edilmesi..." BOA. MD. Nr. 71.

²²⁴ "...Hüccâc-ı müminînin bir hasara uğramamaları için Haleb valisinin Adana'ya ve Adana valisinin Konya'ya ve Konya valisinin Akşehir'e ve Akşehir paşasının İzmit'e ve İzmit paşasının Üsküdar'a kadar asker muhâfazası..." BOA. CTS. Nr. 542.

²²⁵ BOA. HH. Nr.7022/8.

²²⁶ BOA. KK. TD. 767 Mü. I, s.14.

²²⁷ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.19.

²²⁸ İbrahim Hakı Konyalı, *İstanbul Sarayları*, İstanbul 1942, s.82.

Sadrazamın önünde padişahın mührü ile mühürlenmiş bulunan mektubu, Reisülküttâb alarak ağanın odasına girer; Dârüssaâde Ağası, Reisülküttâbı kapıda karşılayıp mektubu teslim alırdı. Reisülküttâb etek öperek geri çekilir, arkasından Defterdâr etek öpmeye yönelince tam bu sırada Reisülküttâb Efendi'ye hil'at giydirilir ve yeniden etek öperdi. Etek öpme teşrifâtında önce Nişancı, akabinde Haremeyn Müfettişi, Haremeyn Muhasebecisi, Başkapıkulu, Maliye Tezkirecisi, Teşrifâtçı, Haremeyn Mukataacısı, Haremeyn Muhasebecisi ve Mukataası Başhalifeleri ve Kesedarları şeklinde olurdu.²²⁹

Defterdâr, Reisülküttâb, Nişancı, Başkapıkulu ve Maliye Tezkirecisi Dârüssaâde Ağasının sağ yanına; Haremeyn Müfettişi, Muhasebecisi ve diğer Haremeyn görevlileri sol yanına otururlardı. Tatlılar yenip, kahveler içildikten sonra, hazırlanmış olan Surre-i hümayun defterlerini Dârüssaâde Ağası Yazıcısı ile Haremeyn Müfettişi mühürledikten sonra, Defterdâr Efendi de kuyruklu imzasını atar ve bunu müteakip defterlerin başına Nişancı tarafından tuğra çekilirdi. Gerçi Reisülküttâb mektup teslimi için gelir ama, yardımcı olmak amacıyla o da padişahın tuğrasını çekerdi. Tuğra ve imza işlemi bittikten sonra şerbet ve buhur (tütsü) verilirdi. Herkesin koynuna birer boyama ve yemeni konurdu. Bu işler yapıldıktan sonra Defterdâr, Reisülküttâb ve Nişancı dönerler ve Dârüssaâde Ağası kendisine teslim edilen Nâme-i hümayunu alarak Enderûn'a giderdi. Sonra Surre-i hümayun ihrâcı için pişirilen yemekler gelir²³⁰ Sehâtîn Şeyhleri ve imamlar Dârüssaâde Ağasının odasında, Haremeyn takımı ve Surre Emîni sofada yemek yerlerdi. Fakirler içinde yemek hazırlanıp, çeşitli ihsanlarda bulunulurdu.²³¹

Yemekten sonra Kubbealtının karşısına koyulan çadırda, Müfettiş Efendi örfî sarık ve muvahhidî kürk ile Haremeyn Muhasebecisi mücevveze sarık ve muvahhidî kürkle Haremeyn Hademeleri mücevveze erkân kürk ile gelip padişahın teşrifini beklerlerdi. Bu törende Kapıcıbaşı ağalar ve Rikâb ağaları selimî sarık ve erkân kürkleri ile, Peykler, Solaklar ve diğer Rikâb ağaları ve padişah atlı olarak Dârüssaâde'den çıktığı sırada alkış tutarlardı. Ağalar, padişahın

²²⁹ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.20.

²³⁰ "Surre-i hümayun ihrâcında pişirilen yemekler için geçmiş senelerde olduğu gibi İstanbul ağasından odun tedârîki..." BOA. CTS. Nr.351.

²³¹ "Surre ihrâcı günü pişirilen yemeklerin dağıtılması..." BOA. CTS. Nr. 169; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.186.

önünde yaya olarak yürür ve herkes rütbesine göre düzen içinde Kubbe-i Hümâyün önüne gelirlerdi. Padişah, buraya konmuş olan iskemleye iner, bu sırada yine alkış tutulurdu. Daha sonra padişah Kubbe-i Hümâyuna geçerek Tevkiî Efendi'nin yerine oturur. Kapıcıbaşı ağalar Kubbe-i Hümâyunun karşısındaki pencereden çadıra doğru padişahın sol yanına, Rikâb ağaları ise, zülüflü baltacılar ocağı tarafı olan sağ yanına geçip dururlardı.²³²

Bu sırada Oda Lalası Ağa, bölüklü kürk ve selimî sarık giymiş olarak, elinde Mekke Şerîfi'ne gönderilecek Nâme-i hümâyunla gelirdi. Başlarında selimî sarık ve bölüklü samur kürkleri giymiş olan harem ağaları ise omuzlarında Surre keseleri olduğu halde, zülüflü baltacılar ocağı tarafındaki Harem-i Hümâyün kapısından çıkıp Kubbe altı mevkiinin karşısında kurulmuş olan çadıra götürürlerdi. Burada keseler sayılır ve surre defterlerinin zarflarına mumlar yapıştırılır, Kozaklar konulduktan sonra Harem ağaları geri dönerlerdi.²³³

Dârüssâde Ağası selimî kavuk ve erkân kürk giymiş olarak lâlâsının kendisine getirdiği Nâme-i Hümâyunu Kubbealtı kapısı dışında karşılayıp alarak, padişahın yanında bulunan Silahdâr Ağaya verir, o da padişaha takdim ederdi. Padişah gördükten sonra mektup, surre defterleri ve surre keseleri ile birlikte padişah mührü ile mühürlenir sonra da Dârüssâde Ağasına teslim edilirdi. Dârüssâde Ağası, mektup ve surre keseleri çadıra yaklaştığında Surre Emîni âdi destar sarık ve mevsim gereği erkân kürk giymiş olarak, beş-on adım yürüyüp Dârüssâde Ağasını karşılardı. Burada Surre Emîni'ne hil'at giydirilir, Surre Emîni, yer öptükten sonra mektup kendisine teslim edilirdi. Sonra Sakabaşılara hil'at giydirilince Harem Ağaları Surre keselerini, çadır önüne konmuş olan tahta üzerine bırakır ve Harem yönüne dönüp giderlerdi.²³⁴

Dârüssâde Ağası ve Surre Emîni ile Sakabaşılar, yirmi otuz adım kadar Kubbe-i Hümâyün'a doğru gidip, hepsi birden tekrar yer öperlerdi. Mektup, Surre Emîni'nin elinde durup, Sakabaşılarla birlikte çadırdan on adım kadar ilerde, padişahın önünde düzgün bir sıra halinde dururlardı. Dârüssâde Ağası serâsere kürk kaplı hil'at giymek üzere durmayıp ilerlerdi.²³⁵

²³² Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.21.

²³³ Atalar, *Surre Alayları*, s.100.

²³⁴ Esad Efendi, *a.g.e.*, s.22.

²³⁵ Atalar, *a.g.e.*, s.101.

Bu sırada, selâtin şeyhleri ve imamlar herbiri başka başka Kur'an sureleri okurlardı. Müezzinler ise Mevlid'den Hazreti Muhammed'in yüceliğini anlatan kısmı (Nat-ı Nebevî) okurlar, nöbetli olan şeyh dua ettikten sonra Yazıcı Efendi alışagelen surreleri verirdi. Sarbanbaşı, sarbancı kıyafetiyle, atlas üstlük (ince kumaş elbise) giymiş olarak *Mahmil-i Şerif* yüklenmiş olan deveyi ve yedek olan deveyi Kubbe-i Hümayun önünde gezdirirdi. İkinci Kubbede Mevlid ve Kur'ân okumak için imamlardan bir-iki kişi kalırdı. Birinci Mirahur, selimî sarık, bölüklü serasere kürk, kadife şalvar ve fılar (terlik) giymiş olarak, Mahmil-i şerif devesini ahır kethüdâsının elinden alıp, okunan Kur'ân'ın bitimine kadar padişahın önünde dolaştırırdı.²³⁶

Bu esnada, padişahın huzuruna giren Dârüssaâde Ağasına (Kızlarağası) serasere kaplı samur kürk giydirilip huzurdan çıkar ve Mirahur Ağası tarafından dolaştırılan Mahmil-i şerif devesinin yuları Dârüssaâde Ağası'na teslim edilirdi. Devenin boynunda eşsiz bir gümüş zincir vardır, Dârüssaâde Ağası bu gümüş zinciri tutarak öper²³⁷ ve Bâbüssaâde önünde kurulmuş taht üzerinde oturan padişahın önünden deveyi üç kere geçirir, sonra deveni yularını Birinci Mirahur Ağaya verirdi. Mirahur Ağa da deveyi Orta Kapıdan çıkarıp Surre Emîni olan zata teslim ederdi. Eğer Mirahur Ağa devenin yularını Dârüssaâde Ağasının elinden almazsa, Büyük Ağanın padişah tarafından azledilmiş olduğu anlaşılır, o da boynunu büker, surre devesinin yuları elinde, deve ile beraber Orta Kapı'dan çıkıp sarayı terkederdi. Bir iki gün Surre Emîninin evinde ve nezâreti altında misafir olur, saraydaki zâtî eşyasını aldirtır ve sonra Hac kafilesıyla Hicaza gidip orada mücâvir olurdu. Bundan ötürüdür ki, her sene Surre-i hümayun günü, Kızlar Ağası olan Hadım Karaağalar (Dârüssaâde Ağası) için yılın en heyecanlı günü olarak bilinirdi. Eğer görevinde bırakılacaksa aldığı emir üzerine devenin gümüş zincirini Surre Emînine, ipek yularını da Sakabaşıya verir, kalıcılığını ilânen getirilen serâsere samur kürkü giyer, Kubbe-i hümayuna doğru üç-beş adım yürüyüp, padişaha teşekkür makamında olmak üzere yer öper ve Bâb-ı hümayuna

²³⁶ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.23.

²³⁷ D'Ohsson, "Türkiye'de Dini Bayramlar" (çev. Orhan Yüksel), *HTM*, Sayı II, İstanbul 1968. s.40.

kadar alayı uğurlardı. Böylece o gün aynı zamanda Dârüssaâde Ağası da yeniden tayin edilmiş olurdu.²³⁸

Dârüssaâde Ağası, deveyi alanda dolaştırırken Haremeyn Müfettişi, Muhasebecisi, Mukataacısı ve diğerlerine Rûznâmçe Defteri gereğince çadır önünde hil'atler giydirilirdi. Hil'at giyenler çadırdan çıkınca yer öperlerdi. Müezzinler, tekbir ve tehlil getirirken, Dârüssaâde Ağası ve Haremeyn ağaları dışı devenin önüne düşüp Orta Kapı'dan dışarı çıkar ve atlarına binerlerdi. Alay düzenlendikten sonra önce Kılavuz çavuş, arkasından Divân çavuşları destâr ve telleriyle, Kapıcıbaşı ağalar selimî sarık ferâce ve divân busatlı atlarıyla, Haremeyn hademeleri mücevveze kavuklarla, Müfettiş Efendi örfî (pamuklu) kavuk ve muvahhidî kürk ile rütbelerine göre dizilirlerdi. Saray Kethüdâsı Ağa, Saray Ağası, Hazinedârbaşı Ağa ve Bâbüssaâde Ağası selimî kavuk ve erkân kürkleriyle, bunları takiben Dârüssaâde Ağası selimî kavuk ve daha önce giymiş olduğu samur kürk ile alaya katılırlardı.²³⁹

Bundan sonra Dârüssaâde Ağası ve Haremeyn Evkafı memurları alayla çıkan surre devesinin önüne düşüp Orta Kapıdan dışarı çıkarlar ve alayla Bâb-ı Hümâyûn yakınındaki Hastalar Kapısı önüne gelip durur ve duadan sonra, Dârüssaâde Ağası, Bâbüssaâde Ağası, Saray Kethüdâsı, Hazinedârbaşı, Kilercibaşı Hastalar Kapısından dönerlerdi. Saraydan çıkan alayın yürüyüşü İstanbul sokaklarında da devam ederdi. Bu son derece tesirli, göz alıcı bir manzaradır. Hepsi merasim elbisesini giymiş ve atlı olan on iki çavuş ve arkasından gelen on iki zaîm ve onların arkasından yürüyen Baltacılar önden giderek yol açardı. Onların ardından Müzeci ile sekiz Kapıcıbaşı ve nihayet kâhyasıyla beraber Surre Emîni gelirdi. İki yanında otuz kadar baltacının bulunduğu deve, bakıcısı ile beraber Surre Emîni'ni takip eder, devenin ardından surre hazinesini taşıyan sekiz katır gelirdi.²⁴⁰

Surre Alayı, saraydan çıktıktan sonra Alay Köşkü altından Hocapaşa'ya, oradan Bahçekapısı yoluyla Kireç iskelesine (Sirkeci'ye), oradan da dualar yapıldıktan sonra hazır bekleyen çektiriye konur ve hepsi geri dönerlerdi. Gemi

²³⁸ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.167.

²³⁹ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s.24.

²⁴⁰ D'Ohsson, "Türkiye'de Dini Bayramlar" *HTM* II, s.41.

Üsküdar'a geldiği zaman Surre Emîni, Çektiri beyine bir hil'at giydire, Surre Alayı'nın gidişinden sonra padişah Harem'e ötekiler de yerlerine giderlerdi.²⁴¹

2.5.3. Surre-i hümayunla gönderilen hediyeler

XVII. yüzyıl Osmanlı padişahları, surre alaylarıyla Hicaz'a en çok hediye gönderen padişahlardır.

III. Mehmed'in gönderdiği hediyeler arasında üzerinde üç tane murassa gül halinde pafta bulunan kandil, bu güllere ufak ve orta büyüklükte 81 adet yakut ve zümrüt oturtulmuş olup, ağırlığı 810 dirhem / 2,5 kg dır. Bundan başka, altın ve gümüşten yapılmış 4 adet kandil ve şamdan vardır.²⁴²

Osmanlı sultanları içerisinde en kıymetli hediyeleri gönderenlerin başında, henüz on dört yaşında, sünnet olmadan 1012 / 1603 tarihinde tahta geçen Sultan I. Ahmed gelir. Zamanında İran ve Avusturya seferleri gibi haricî gailelerden başka, dahilde de Karayazıcı, Deli Hasan, Sekban Tavi, Kalenderoğlu, Kara Sait, Canbolatoğlu gibi mütemadiyen türeyen eşkiya beliyeleriyle uğraşmak zorunda kalan I. Ahmed, bütün bu gailelere rağmen dine ve bilhassa Hazreti Peygambere karşı duyduğu derin bağlılık ve muhabbet dolayısıyla Ravza-i Mutahharaya en kıymetli hediyeleri göndermiştir. Hattâ başına taktığı sorguca "Kadem-i şerîf" resmini yaptırmış, şair olması dolayısıyla de²⁴³;

*Nola tacım gibi başımda götürsem daim,
Kadem-i resmi durur Hazret-i Şâh-ı Resulün,
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sahibidir,
Bahtiyâ durma yüzün sür kademine o gülün.*

kıtasını yazmıştır. Hazreti Peygamberin mübarek ayağının resmini tacı gibi daima başında taşımayı arzulayan ve o mübarek ayağa durmadan yüz sürmeyi isteyen Sultan I. Ahmed'in hediyeleri, hiç şüphesizdir ki, hem seleflerinden hem de haleflerinden üstün olmuştur. Sultan Ahmed, Cuma ve Bayram günlerinde ve diğer mübarek günlerde, başına bu sorgucu takardı.²⁴⁴

²⁴¹ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.154.

²⁴² Eyüb Sabri, *Mir'atu'l-Haremeyn* II, s.720.

²⁴³ Çiğ, "Surre-i Hümayun" *Tarih Dünyası* II, s.723.

²⁴⁴ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.86.

Sultan Ahmed tahta çıkmasını müteakip Harem-i Saâdet seccadelerini ve Kâbe-i Muazzama, Hücre-i Saâdet, Hazret-i Fatıma validemizin kabirleri üzerlerindeki örtüleri, Hennân ve Mennân direkleri örtülerini yeniledi. Tevbe kapısında iki arşın uzunluğu ve bir arşın eni olan üzerinde Arapça bir beyt yazılı bulunan matbu bir levha gönderdi. Buna ilaveten, Hameyn surresine de senevî bin altın ilave ettirip sâdât ve eşrâf olanlara hediyeler gönderip devlet ricâline de gönderilmesini emretti. Bâb-ür-rahme kapısı yakınında bir sebil ve Hanbeli mezhebinde bulunan talebenin ikamesine munhasır bir de medrese bina ettirdi.²⁴⁵ Osmanlı ülkesinde Hanefî mezhebi ağırlıkta olmasına rağmen Sultan Ahmed'in, Hicaz bölgesindeki halkın tabi olduğu Hanbeli mezhebinin gelişmesi için bir medrese yaptırması taktire şayan bir hizmet olarak değerlendirilmiştir. Çünkü amelî olarak Hanbeli mezhebi farklılık göstermekle beraber eğitim ve öğretim açısından da gelişmiş bir tedrisat sistemi yoktu. Sultan Ahmed'in buraya, bu mezhep mensuplarının kalması için yaptırdığı medrese bu açıdan çok önemlidir.

Sultan Ahmed, Mescid-i Haram'ın bazı yerlerini tamir ve ıslah etti, öyle ki Kâbetullah'ın bir taşını altından bir taşını gümüşten olarak yenilemek istedi lakin zamanın Şeyhülislâmı bulunan Saadeddin Efendizâde Mehmed Efendi *Eğer Allahü Teala istese idi Yakut'tan halk ederdi* cevabını verdikte bu fikrinden vazgeçti.²⁴⁶ Sultan Ahmed H.1018 - M.1609 senesinde daha önceden Mısır'da dokunan Kâbe örtülerinin İstanbul fabrikalarında işlettirilmesini irade buyurarak Mısır yoluyla Hicaz'a gönderilmesini emretmişti.²⁴⁷ Bu vesileyle İstanbul'da bir fabrika kurup, işlenmesi emrini verdi. Artık bundan sonra Kâbe örtüleri İstanbul'dan gönderilmeye başlandı.²⁴⁸

1024 / 1615 yılında Sultan I. Ahmed, Kâbe-i Muazzama dahilinde konulmak üzere Mekke-i Mükerrreme'ye iki kıta elmas-pâre gönderip hediye etmiştir. Seksen bin altın kıymetinde olan bu hediye Hazreti Peygamberin zahir-i saâdetinin kible cihetine konulmuştu. *Kevkeb-i Dürri* denilen altın üzerinde dört köşeli, gayet büyük kıt'alı bir elmas olup, dünyanın meşhur elmasları arasında zikredilen kıymetli taşın yerleştirildiği altın levhanın üst kısmında *Şefa'at yâ Resulullah, Şefa'at Sultân Ahmed bin Muhammed Han* yazılmıştır. Altında yarım

²⁴⁵ Eyüb Sabri, *Mir'atu'l-Hameyn* II. s.738.

²⁴⁶ Eyüb Sabri, *a.g.e.*, s.678.

²⁴⁷ Eyüb Sabri, *a.g.e.*, s.827.

²⁴⁸ Kâtib Çelebi, *Fezleke* I, s.333.

yumurta resminde etrafı yakutla müzeyyen diğer bir elmaspâre-i kebir ve bu elmasın altında beyaz altın üzerine oturtulmuş bir elmas ve bunun altında dahi Silahdâr Mustafa Paşa tarafından hediye edilmiş ve beyaz altın üstüne konulmuş başkaca bir cevher daha olup heyet-i mecmuası parlaklığından ve şuasından dolayı *Kevkeb-i Dürri* demekle meşhur olmuştur.²⁴⁹

Çok dindâr olan Sultan I. Ahmed, babası III. Mehmed'in elli bin altına satın aldığı ve devamlı yüzük olarak parmağına taktığı *Şebcerağ* adlı pırlantayı da Ravza-i Mutahhara'ya göndermişti. Şebcerağ, çevresinde daha küçük iki yüz yirmi elmasla süslü bir levhanın üzerinde olup şimdi Topkapı Sarayı Müzesindedir.²⁵⁰

Sultan I. Ahmed'in gönderdiği diğer bir hediye de, daire şeklinde altın bir levhanın ortasına oturtulmuş tahminen seksen kırat ağırlığında yekpâre elmadır. Bu elmasın etrafı daha ufak elmaslarla nısıf kubbe şeklinde müzeyyen olup, üst kısmında *Destür yâ Resullullahi ve 'ş şefa'at-el-uzma sende yâ Resulullah Ahmed kulun 1022* yazısı ve tarihi vardır.²⁵¹

Diğer bir hediye; altı köşeli, iki düğmeli olup üzeri kubbe resminde elmas ve yakutla müzeyyen, kubbesinin tepesinde büyükçe tek Felemenk elmas taşlı ve altın zincirli, köşeleri ikişer sıra elmaslı ve altı tane orta büyüklükte inci ayaklı zümrüt askı ve bu askının ortasında altı bin altın kıymetindedir, cümlesi mesturdur. Hazreti Peygamberin daima kabirlerinin baş tarafı hizasında bulunan ve ayakları altın kaplama bir sehpaaya asılı olan altın buhurdanlık idi. Sehpanın top başında olan şemselerin taşları yüz beş adet firuze, yüz altı adet lâl ve yakut, sehpa ayaklarının her birinin başında on yedişer taneden elli bir adet lâl ve firuze ile müzeyyendir. Altın buhurdanlığın ağırlığı bin üç yüz kırk dirhem, sehpa ile beraber bin üç yüz elli dirhemdir.²⁵²

Diğer hediyeler ise şöyledir; ağırlığı bin iki yüz otuz dirhem olan bir adet orta büyüklükte altın şamdan, ağırlığı dokuz yüz kırk dirhem olan altın tepsi, ağırlığı üç bin altı yüz seksen dirhem olan gümüş tepsi, gümüş ve bakır şamdan ve tabla: Kâr-ı kadim ve yaldızlı bir tuğra-yi garra üzerine *Vakf-ı Hazret-i Sultân Ahmed Handır, Medine* ibaresi yazılıdır. Sultan I. Mustafa'nın hediyeleri ise;

²⁴⁹ Eyüb Sabri, *Mir'atu'l-Haremeyn* II, s.622.

²⁵⁰ Atalar, *Surre Alayları*, s.114.

²⁵¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* I, s.161.

²⁵² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zühde-i Vekayiât*, s.180.

altından yapılmış yedi tane kandilden ibarettir. Hepsinin ağırlığı dört bin dört yüz yirmi dört dirhemdir. Sultan II. Osman'ın hediyesi ise; bir adet gümüşten mamul ve dört yüz on dirhem ağırlığında top kandildir.²⁵³

IV. Murad ise Kâbe'nin altın oluğunu yerinden çıkartıp, altınla yaldızlatarak yerine koydurmuştur. 1039 / 1630 yılında büyük bir fırtına sonucu Kâbe'nin yıkılmasından sonra, IV. Murad'ın emriyle Kâbe yeniden yapılmıştır.²⁵⁴ Padişah ayrıca Harem-i Şerîfin tamire muhtaç yerlerini mükemmel surette ıslah ettirmişti. Bununla birlikte, bir adet altından yapılmış murassa plaka, bu altın plakanın üzerinde birisi ceviz büyüklüğünde elmas, diğeri piliç yumurtası büyüklüğünde nar çiçeği renginde elmas, üçüncüsü yumurta büyüklüğünde rummanî yakut ile murassa altın kandil hediye etmiştir. Altı yüz yirmi dirhem ağırlığında gümüşten yapılmış bir tane kilit de hediyeleri arasındadır. Altın buhur şamdanı ise, altından mamul üç ayaklı tabla üzerine mevzu' ve doksan miskal altından mamul yedi adet buhurdanlıktır.²⁵⁵

Sultan II. Mustafa'nın hediyeleri: Bir tane altından yapılmış ve üzerine altı yüz kırk zeberced ve yüz yirmi yedi adet gök yakutla süslenmiş kandildir. Ağırlığı bin on dirhemdir.²⁵⁶

Bu hediyelerin başka kayıtları belli olmayan hediyeler de mevcut olmakla beraber, bu hediyelerin XVII. yüzyıl padişahlarının hangisine ait olduğunu tespit etmek mümkün olmadı.²⁵⁷

2.6. Cenaze Töreni

Osmanlı Devleti'nde cenaze merasimleri devletin kuruluşundan itibaren farklılık göstermiş, zaman ve şartlara göre uygulamaya yapılmıştır. XVII. yüzyıla kadar ölümler, merkezî otoritenin sarsılmaması için gizlenmiştir. İstanbul'un fethinden önce padişahlar ya muharebe meydanlarında ya da bir savaş hazırlığı sırasında vefat etmiştir. Dolayısıyla cenaze merasimleri çok sade ve protokolsüz

²⁵³ Çiğ, "Surre-i Hümayun", *Tarih Dünyası* II, s.784.

²⁵⁴ Faroghi, *Hacılar ve Sultanlar*, s.10.

²⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* III, s.182.

²⁵⁶ Çiğ, a.g.m., *Tarih Dünyası* II, s.785.

²⁵⁷ Medine'deki Kâbe-i Muazzama'ya ve Medine'deki Ravza-i Mutahhara'ya gönderilen hediyeler hakkında geniş bilgi için bkz. Eyüb Sabri Paşa, *Mir'ât-ı Mekke* II, s.622 ve *Mir'ât-ı Medine* II, s.634. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli fonlarda Haremeyni'-ş-Şerife'ye gönderilen hediyelerden de bahsedilmektedir.

yapılmıştır. Bazen bu cenaze merasimlerine tahta çıkan padişahın katılmadığı da bilinmektedir. Topkapı sarayının padişahların merkezî ikamet yeri olmasından sonra artık törenler burada yapılmaya başlanmış ve teşrifât kaidelerine göre düzenlenmiştir.

Osmanlılarda başlangıçta bir saltanat kanunu olmadığından dolayı ölen hükümdarın yerine geçecek oğlunun büyük veya küçük yaşta olması hakkında bir âdet ve kaide de yoktu.²⁵⁸ Osman Bey kardeşlerinden küçük olmasına rağmen beyliğe seçilmiş, ailenin büyük oğlu olan Dünder Bey de beylerin ve halkın isteğine uyarak yeğenine biat etmişti.²⁵⁹ Burada kardeşlerinin Osman Bey'i destekledikleri görülür.²⁶⁰ Osman Bey, beyliğin genişlemesinde önemli bir olay olan Bursa'nın fethinde hasta haliyle ordugâha gelip, orada oğlu Osman Bey'e Bursa'daki bir kubbeyi gösterip, beni bu kubbenin altına koyasın diye vasiyet etmişti. Burası Bizans döneminde bir manastır idi. Daha sonra Bursa'nın fethinde Osman Gazi buraya defn edilip, türbe haline getirilmişti. Gerek babasının vasiyeti, gerekse beylerin desteğiyle başa geçen Orhan Bey'e kardeşi Alaüddin'in yardımcı olduğu biliniyor.²⁶¹ Orhan Bey, 1361'de vefat ettiğinde Bursa'da babasının mezarının yanında gömülmüştü.

I. Murad'ın Kosova Savaşı sonunda bir Sırp askeri tarafından şehit edilmesi üzerine, iç organları çıkarılarak Kosova ovasına gömülmüş, daha sonra buraya bir türbe yapılmıştır. Bu türbeye *Meşhed-i Hüdâvendigâr* adı verildi. Bir müddet sonra şehit padişahın cenazesi Bursa'ya getirilmiş, Çekirge'deki türbesine gömülmüştü.²⁶² Yıldırım Bayezid ise Ankara savaşında esir düşüp ölmesinden sonra cenazesi bir müddet Akşehir'de Şeyh Mahmud-i Hayranî türbesinde geçici olarak defn edilmiş, bilahare Timur tarafından oğlu Bayezid'in oğlu Musa Çelebi'ye babasının cenazesini padişahlık törenlerine uygun olarak kaldırmasını ve vasiyeti gereği Bursa'da yaptırmış olduğu cami ve medresenin yanında defn edilmesini söylemişti.²⁶³ Çelebi Mehmed Edirne'de vefat etmiş, vefatı herhangi

²⁵⁸ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.45.

²⁵⁹ Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihân-numâ* I, (haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen), Ankara 1987, s.79.

²⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* I, Ankara 1995, s.103.

²⁶¹ Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s.60.

²⁶² Semavi Eyice, "Kosova'da Meşhed-i Hüdâvendigâr ve Gazi Mestan Türbesi", *TED XII*, sayı: 16, İstanbul 1961, s.57; *Osmanlı Padişahları* I, İstanbul (?), s.69; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi* I, s.128; Hoca Saadettin Efendi, *Tac'üt-Tevârih* I, s.191.

²⁶³ Hoca Saadettin Efendi, *Tac'üt-Tevârih* I, s.332..

bir karışıklığa meydan vermemek için kırk bir gün gizli tutulmuştu. Oğlu II. Murad'ın tahta çıkmasıyla birlikte diğer padişahlar gibi cenazesi Bursa'ya gönderilmiş, bir tepe üzerine inşa edilen türbesine defin edilmiştir.²⁶⁴ II. Murad da kendinden önceki Osmanlı hükümdarları gibi vefatında Bursa'ya yaptırdığı caminin bahçesine defnedilmiş üzerine bir türbe inşa edilmişti.²⁶⁵

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra Osmanlı sultanlarının cenazeleri artık İstanbul'da defin edilmeye başlanmıştı. Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman İstanbul'da kendi adlarına yaptırdıkları camilerin yanında defnedilmişler, üzerlerine bir Türk ananesi olarak türbeler inşa edilmişti. II. Selim'le birlikte bazı Osmanlı sultanları Ayasofya Cami'nin bahçesine ya da önceki padişahların yaptırmış olduğu türbelerde defin edilmiştir. Bu dönemden sonra da cenazelerin kaldırılması belli kaideler dahilinde yapılmıştır.

XVII. yüzyıldaki cenaze merasimleri önceki asırlardaki cenaze merasimlerinden farklı bir şekilde yapılmaktaydı. Bu asırda cereyan eden olaylar, padişahların sık sık değişmesi, suikastlara kurban gitmesi ve çocuk yaşta tahta çıkma hadiselerinden dolayı teşrifâtındaki uygulamalar değişebiliyordu. Bu yüzden ki sadece bu asırda ortaya çıkan pek çok teşrifât uygulaması bulunmaktadır.

Geleneksel Türk âdetleri ile birlikte İslâm geleneğine göre yapılan kefenlenme, ölü gömme ve cenaze törenleri için genellikle ölüm öncesi hastalıkları anlatılan padişahlar için *techiz ve tekfini yapıldı* denilmiştir. İslâm literatüründe ölü için genel olarak yapılması gereken hazırlıklara techiz, yıkanmasına gasil, yıkandıktan sonra kefenlenmesine tekfin, tabuda konulup namazının kılınacağı yere ve daha sonra kabrine taşınmasına teşyi, kabre konulmasına da defin denilmiştir.²⁶⁶ Osmanlı padişahlarında cenazeye yapılan işlemin fazla söz konusu edilmemesi insanların özel hayatlarının gizli tutulması gereğine inanan ve buna çok önem veren bir anlayışın göstergesidir. Bu anlayışın bugün tarihî şahsiyetlerle ilgi olarak bilmek istediğimiz birçok ayrıntıyı kapalı tutmakta olup, Osmanlı Türklerinin kültürel kimliklerinin önemli bir parçasıdır.

²⁶⁴ Aşık Paşaoğlu Tarihi, s.81.

²⁶⁵ Adalet Ergenekon Çil, *Tarihimiz ve Osmanlı Padişahları*, İstanbul 1981, s.73.

²⁶⁶ Kürşad Demirci, "Cenaze", *DİA* VII, İstanbul 1993, s.353.

Ölünün yıkanıp kefenlenmesi de hayatın son özel parçası olarak kabul edildiğinden nasıl yapıldığı bilinçli olarak fazla açıklanmamış olmaktadır.²⁶⁷

Bir padişahın cenaze töreni, ilk dönemlerdeki merasim ve geçit törenleri hariç genellikle büyük bir gösteri vesilesi olmuyordu. Zira halkın yas tutması ve siyah elbiselere bürünmesi, genellikle yeni padişahın tahta geçmesinden dolayı oluşan genel sevinçle gölgeleniyordu.²⁶⁸ Çünkü bir padişahın ölümü, yeni bir padişahın tahta çıkması demek oluyordu. Yeni padişahın cülusundan hemen önce padişahın ölümü ilân ediliyor ve ancak bu açıklamadan sonra matem elbiseleri giyinip üzüntüler belirtiliyordu.²⁶⁹ Bu arada cenaze töreni hazırlıkları için beklenmeyip hemen gerekli işlemlere başlanılıyordu. Cenaze alayı için özel bir hazırlık yapılmıyor, İslâm geleneğine göre son derece sade olan cenaze işlemleri saray hayatı içinde de bu kurala bağlı olarak yapılıyordu.

Sarayda bir padişahın son nefesini vermesiyle beraber, Kızlar Ağası durumu hemen Sadrazama haber verir, o da öbür vezirlerle Kaptan Paşa'yı, Şeyhülislâmı, Kadıaskerleri, Defterdâr ve Nişancı gibi büyük memurları, Nakibüleşrafi, İstanbul Kadısını, Yeniçeri Ağası ile Sekbanbaşısı, Kul Kethüdâlarını saraya davet ederdi. Bunların hepsi birlikte saraya gelerek çok zaman Kubbealtında ve bazen Sünnet Odası'nda toplanırlardı. Şimşirlik Dairesi'nde mahpus bulunan Veliaht Şehzâde ise Kızlar Ağası ve Silahdâr Ağa vasıtasıyla buradan çıkarılırdı. Çünkü her an öldürülmek tehlikesi içinde uzun yıllar orada kalmış olan şehzâde, padişahın vefat etmiş olduğuna bir türlü inanmak istemez, kendisinin taht ve saltanatta gözü olup olmadığının denendiğini sanır ve ölen padişahın naaşını görmeden buna inanmazdı. IV. Murad (1623-1640) öldüğü zaman, Sultan İbrahim durum kendisine haber verildiğinde kabul etmemiş, sınıandığını sanmıştı. Ne zaman ki ölen padişahın naaşını görüp, yüzünü tekrar açtırarak baktıktan sonra tahta çıkmaya razı olmuştu.²⁷⁰

Ölmüş olan padişahın bir suikasta kurban gidip gitmediğinin tespiti için, ölüsünün Yeniçeri Ocağını temsil edenler tarafından muayene edilmesi kanundu. Bunun için yeni hükümdarın müsaadesiyle Yeniçeri Ağası, Sekbanbaşı ve Kul Kethüdâsı, harem dairesinden veya vefat ettiği yerden alınarak bir çadırın altında

²⁶⁷ Ertuğ, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s.149.

²⁶⁸ Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, s.172.

²⁶⁹ Çuhadar Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderûn*, s.62.

²⁷⁰ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.95.

muhafaza edilen padişahın naaşını görürlerdi. Bu, aynı zamanda ordunun eski hükümdara veda töreni sayılırdı. Padişahların böyle bir muameleye tabi tutulması, Sultan İbrahim'in (1640-1648) tahtan indirildikten sonra devlet erkânı kararıyla sarayda idam edilmesinden sonra âdet olmuş ve bu usûl, Yeniçeri Ocağının kaldırılışına kadar devam etmiştir.²⁷¹ Ayrıca vefat eden padişahın elbise ve çamaşırları bir sandığa konulup Hazine Dairesi'nde muhafaza edilirdi.

Devlet adamlarının cenaze namazına katılması ve dini tören yapılması padişahın iznine bağlıydı. Bu nedenle ölen padişahın cenazesinin yıkanmasından önce Teşrifâtçı, Bâbüssaâde Ağası vasıtasıyla padişahın *Merâsim-i lâzime ne ise yapılsın* iznini alır. Eski padişah öldüğü zamanki elbisesiyle Harem kapısı dışında kurulan gölgelik içinde Şeyhülislâm, Sadrazam, Vüzerâ, Yeniçeri Ağası, Kaptan Paşa, Kadıaskerler, Defterdâr, Reisülküttâb, Ocak Ağaları ve diğer devlet adamları tarafından görülüp dua edilirdi.²⁷²

Osmanlı padişahları öldükleri zaman Mukaddes Emanetlere hürmeten naaşları Hırka-i Saâdet Dairesi'ne karşı, bu dairenin önünde bulunan bir mermer set üzerine konularak gasl edilirdi.²⁷³ Gasl esnasında Osmanlı Sultanlarının eskiden beri olan izinleri gereğince, Şehzâdelerden biri olduğu halde tahta teneşir hazırlandığında Yeniçeri Ağası, Sekbanbaşı ve Kulkethüdâsı Ağa gelip bir kere ölen padişahı görüp kulluk haklarını bağışlama merasimi icra suretinde; hak helâl etme ve dua etmeleri öteden beri saray geleneği idi.²⁷⁴ Bu sırada Sadrazam, Ayasofya, Sultan Ahmed, Fatih, Süleymaniye ve Bayezid gibi selâtin camilerinde salâ verilmek üzere İstanbul Kadısı'na bir buyuruldu gönderirdi.²⁷⁵

²⁷¹ Ali Süha, "Bir Padişahın Son Yolculuğu" *YBT*, sayı: 12, İstanbul 1980, s.27; D'Ohson. *Harem-i Hümayun*, s.21.

²⁷² Özbilgen, "Gündelik Hayat" *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, s.309.

²⁷³ Yılmaz, *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, s.53.

²⁷⁴ "Bâ-izn-i hümayun zülüfliyân kapusu kurbunda vâki Harem kapusundan ihrâc ve mermer sütunlar altında darb olunan sâyebân derûnunda şehremîni ve mimar marifetiyle hafr-i kabri ve yazıcı efendi marifetiyle gasla mübâşeret esnâsında izn-i kadîm-i selâtin-i Osmaniyye ve gerek şehzâde-i civân bâhtân adem-i şehzâde-cinân olanlar na's-ı gufrân-ı nakşları mevzu-ı tahta-i teneşvî oldukta yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî ocağı kullarından Yeniçeri ağası ve Sekbânbaşı ve Kulkethüdâsı ağa gelub bir kerre dahî mübârek cemâl-i marifet-istimâllerin müşâhede ile merâsim-i hukûk-ı bendeliyi icrâ sûretinde resm-i hukûk ve dâi edâ eylemeleri sarây-ı hümayunda öteden beru mer'i olan hâlâtdan olmağla bu defa dahî Enderûn-ı hümayun tarafından sudûr iden izn-i hümayun üzere mumâileyhim gelub müşâhede ve der-akeb avdet eylediklerinden sonra gasla şuru' olunmağla ba'de'l-hitâm kaldırılab Bâbüssaâde semtinde mevzu'-ı musallaya isâl olunur..." BOA. KK. TD. 676 Mü. I, s.3

²⁷⁵ Âkif Efendi, *Teşrifâtname*, vrk.5a.

Cenaze Dârüssaâde Ağası'nın nezâretinde Saray İmamı, Padişah İmamı ve Selâtin Şeyhleri tarafından yıkanır. Padişahların cenazesini yıkamaya bazen de Şeyhülislâm memur edilirdi.²⁷⁶ Techiz ve tekfinden sonra tabut Hırka-i Şerîf'in önünde bulunan mermer seddin üzerine konularak tezkiyeleri Hırka-i Saâdet Dairesi önünde yapılırdı.²⁷⁷ Tahta çıkış tebriklerinin tamamlanmasından sonra ölen padişahın naaşının sabah erkenden Hırka-i Saâdet civarına nakledilmesi ve orada yıkanma ve tekfin işlerinden sonra yine aynı daire önünde bekletilmesi âdetti.²⁷⁸ Daha sonra padişahın naaşı Has Odaya çıkarılıp, Küçük ve Büyük Odaların Halifelere başında Kur'an okurlardı. Halifelere ve İç Oğlanlara İç ve Dış Hazine'den *Kânûn-ı Kadîm* üzere para dağıtıldı.²⁷⁹

Cenaze yıkandıktan sonra kaldırılıp Bâbüssaâde semtinde kurulan tahtabend musallaya alınır. Sadrazam Kubbe-i Hümayun'dan, Ulemâ sınıfı Divânihâne-i Atîk'ten ve sâirleri yerlerinden hareket ederek musallaya yönelirler. Vezir-i âzam, Şeyhülislâm ve sâir bulunan Vüzera-yı izâm ve Sadreyn-i kirâm, Nişancı ve Defterdârân hürmetle padişah-ı merhumun cenazesine bakıp dua ile yad ve ruhunu şâd etmek Kânûn-ı Kadîm olduğundan dolayı zikr olunan ayân-ı devlet duaya icabet ederlerdi.²⁸⁰ Ölen padişahın cenazesi Edirne'de olmuşsa Dârüssaâde ağasının divân ettiği odada padişah dinlenip, odanın dışarısında ölen padişahın eşyası teşhir edilirdi.²⁸¹ Bu merasimden sonra yeni padişahın katılımıyla cenaze namazı kılınır, ölen padişah arabayla İstanbul'a gönderilirdi.²⁸²

²⁷⁶ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi* I, s.574.

²⁷⁷ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.81.

²⁷⁸ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.148.

²⁷⁹ Mustafa Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ* IV, s.1864; Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî*, s.28.

²⁸⁰ "...Mevcûd bulunan vüzera-yı izâm hazretlerini ve ayağ üzere olan rikâb-ı hümayun şevket-makrûn ağaları selâmlayıp içeri hâs odaya tecdid-i vuzû' buyurmağa atf-ı inân-ı azimet buyurdular ve saâdetlu vezir-i azam hazretleri ve faziletlu şeyhülislâm ve müftiyü'l-enâm efendi ve sâir mevcûd bulunan vüzera-yı izâm ve sadreyn-i kirâm ve nişancı ve defterdarân zevi'l-ihtirâm pâdişâh-ı merhûmun cenâze-i hümayunlarına nazar olunup duâ-i cezâ ile yâd ve ervâh-ı tayyibelerini şâd etmek kanûn-i kadîm olduğuna binâen zikr olunan ayân-ı devlet vech-i meşru' üzere duâ-i cezâ icâbet makrûnlarından sonra..." Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.5a.

²⁸¹ "...Hâs odadan bir esb-i suvâr-fenâra suvâr ve cümle hâs odalı ağalar piyâde, önlerince veya yanlarıncı taşrada olan alay kasrına, sâir endâz-ı celâdet ve tarh-ı vesât-ı temkin saâdet olub ve şehrin meşâyih-i kibârları ve âhâlî-i kebîr ve sagîri müctemi olunca tevakkuf buyurub ve cenâze hazır oldukda cümle vüzera-yı izâm ve saâdetlu vezir-i azam ve faziletlu şeyhü'l-islâm efendi ve kazaskerân efendiler cenâzenin önüne düşüb ve köşkün mukabelesinde iç tarafında bir musallâ vaz' olunub ve ol musallânın üzerine vaz' ve divânihâne imâmı efendi namazın edâ eyleyub..." Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk.5b.

²⁸² Edirne'de vefat eden II. Ahmed'in cenaze merasiminde bulunan yeni padişah II. Mustafa'nın teşrifâtçısı Mehmed bin Ahmed olayı şöyle tarif etmektedir: "...Şevketli ve âtîfetli pâdişâh-ı

Cenaze namazını Şeyhülislâmın kıldırması kanun olmasına rağmen imamlık yapmasına engel olacak bir mezareti varsa ulemânın en kıdemli olanı veya Rumeli Kadiaskeri ya da İmam-ı evvel namazı kıldırırdı.²⁸³ Yeni padişah da Has Oda'dan, Has Odalı Ağalar eşliğinde çıkıp Arz Odası'nın kapısı önünde namaza iştirak ederdi.²⁸⁴ Ölen padişahın cenaze namazı kılındıktan sonra ruhu için fatiha okunup cenaze kaldırılırdı.²⁸⁵ Tabut üzerinde bir kaç parça Kâbe örtüsü ve Yusufî tabir olunan küçük selimî ve bir kıt'a siyah sorguç ile beraber devlet ricâlinin elleri üzerinde Orta Kapı'ya kadar getirilir, burada Istabl-ı Âmire'ye tabi olan ahırdan bir alay araba ferman olunup, cenaze arabaya konurdu. Şeyhülislâm, Vezir-i âzam ve sâir Vüzerâ-yi izâm ve Sadreyn-i kirâm efendiler ve Defterdârân, saygın kişiler, ayân-ı devlet, erkân-ı ekâbir-i saltanat velhasıl meclisde hazır olan kimseler Solak Çeşmesi yakınına değin cenazeyi getirip, buradan Mimar Ağa'nın hazırladığı türbeye götürürlerdi.²⁸⁶

Cenaze Alayı'nda Şeyhülislâm örfî kavuk ve mevsime göre ferâce veya beyaz kürk giyerdi. Diğer erkân kallavî veya örfî kavuk, mücevveze ve divânî elbise giyerlerdi. Devlet Erkânı, Kapı Halkı, Ocak Ağaları, Saray Ağaları, Arabacı, Topçu, Cebeci, Yeniçeri Ocakları ve Kadılardan oluşan alay cenazenin önünde olmak üzere türbesine kadar gidilirdi.²⁸⁷ Definden sonra ta'ziye ve duayı hâvi bir telhis Dârüssaâde Ağası aracılığıyla arz edilirdi. Padişahların ölümü eskiden beri âdet olduğu üzere Selâtin Camileri'nde salâ verilmek suretiyle halka ilân olunduğu gibi yeni padişah bunu ve kendisinin tahta çıktığını bütün eyaletlere ve imparatorluğa tabi hükümetlere fermanlarla bildirilirdi. Aynı zamanda İstanbul'un dört semtine dağılan tellâllar durumu halka resmen duyururlardı.²⁸⁸

hilâfet-penâh hazretleri kasırdaki cenâze-i hâzırın Sultan Ahmed Hânın namazın edâ eyleyub ve kerâmetlu, mehâbetlu pâdişâh lâ-nâzir Hazreti Mustafa Han Hazretleri kasırdan nuzûl ve cenâzeyi arabaya tahmîl ettirilmek fermân buyuruldukda merhûm Sultan Ahmed Hân Hazretleri arabaya vaz' ve tahammüllerinde küllî a'nât buyurub ve mahsûs mîrahûr-ı sâni olan Dilâver Ağayı İstanbul'a getirmek için tâyin ve fermân buyurulmağ ile kara-ağalardan ve teberdârân min hays'ül mecmû' yüz elli nefer âdem ile İstanbul'a divân ve âyan ve eşrâf ve faziletlu şeyhü'l-islâm efendi ve saâdetlu vezir-i azam hazretleri ve sâir vüzerâ-yi izâm hazerâtu ve sadreyn-i kirâm efendiler ve defterdârân zevi'l-ihlâm ve sâir ayân-ı devlet, erkân-ı ekâbir-i saltanat hâzır bi'l-meclis olan kimesneler solak çeşmesi karîbine değin getirub herkes konaklarına teşrif buyurmuşlardır..." Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.6a.

²⁸³ BOA. KK. TD 676 Mü. 1, s.3.

²⁸⁴ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, a.g.e., vrk. 5b.

²⁸⁵ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, s.435.

²⁸⁶ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, a.g.e., vrk.6a.

²⁸⁷ BOA. KK. TD. 676 Mü. 1, s.3.

²⁸⁸ BOA. KK. TD. 676 Mü. 1, s.2.

İstanbul dışında vefat eden padişahların techiz ve tekfini için lüzumlu olan malzeme gününde alınır, cenaze aynı gün defnedilmek üzere İstanbul'a gönderilirdi. II. Süleyman ve kardeşi II. Ahmed İstanbul'dan uzakta, Edirne Sarayı'nda ecelleriyle ölmüş; vefat eden padişahların cenaze namazları Edirne'de kılınıp Mirahur-ı sâni ile İstanbul'a gönderilmiş²⁸⁹ ve İstanbul'da kendileri için hazırlanmış türbelerine nakledilmişlerdir.²⁹⁰

Ölen padişahın nereye defin edileceğini yeni padişah bildirirdi. Bu hususta emir, Şehremini ve Mimar Ağa'ya verilir, ölen padişahın türbesi hazırlanırdı. Tabutu ise Saray Baltacıları, elleri üzerinde Orta Kapı'ya kadar taşıyarak götürürlerdi. Bir padişahın ölümüyle birlikte resmî matem ilân edilirdi. Matem en az üç gün, en çok bir hafta sürerdi. Yeni padişahla, devlet ricâli siyah mintanlar giyip kavuklarına siyah tüller sararlardı. IV. Murad'ın ölümünde, seferde bindiği atlar ters eğrlenek naaşının önünde götürülmüştü.²⁹¹ Bu olay eski Türklerden kalma bir âdet olsa gerektir.²⁹² Çünkü eski Türklerde ölü mezara konulduktan sonra, ölünün atı da yanına getirilip, atın dizgini ölünün eline verilerek *Atını al* derler, atı da orada öldürülür, eğer takımları ile beraber gömerlerdi. Bu usûlû Yavuz döneminde de görüyoruz. Yavuz Sultan Selim'in ağabeyi Ahmed'in oğlu Süleyman genç yaşında Mısır'da 919 / 513 taûn hastalığından vefat edince Şehzâdenin tabutunun önünde kuyrukları kesilmiş, eğreri ters çevrilmiş olan atları götürülmüş, kırılmış olan sadağı da tabutunun üzerine konmuştu.²⁹³

Matem alâmetleri kıyafetlerde özel bir biçim olmayıp renklerle ifade edilmiştir. Osmanlı Türklerinde bütün çok koyu renklerin yas belirtisi olarak kullanıldığı görülmektedir. Yazılı kaynaklarda renk belirtilmeyip *karalar giyildiği* ifadesi sıkça görülür. Renklerin dışında çeşitli matem alâmetleri kullanılmıştır. Bunlardan en çok adı geçen *Şemle*'dir. Koyu renkli bir sarık olarak başa sarıldığı

²⁸⁹ Anonim Osmanlı Tarihi, s.24.

²⁹⁰ Halil Sahillioğlu, "II.Süleyman'ın Techiz ve Tekfini" BTT, sayı.VI, İstanbul 1968, s.67.

²⁹¹ Süha, "Bir Padişahın Son Yolculuğu", YBT XII, s.27; Kâtib Çelebi, Fezleke II, s.220.

²⁹² W. Barthold, "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair", (çev. Abdülkadir İnan), Belleten II, Ankara 1947, s.531.

²⁹³ Yıldız Kocasavaş, "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri" Türkler III, Ankara 2002, s.70; Nejat Diyarbakirli, "Türkler'de Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri" TKA, c.XXVIII/1-2, Ankara 1992, s.97.

tesbit edilen Şemle padişah ve itibarlı kimselerin cenaze törenlerinde kullanıldığı bir başlıktır. Bununla birlikte koyu renkli kaftanlarda giyilirdi.²⁹⁴

Tabutun üzerinde baş tarafına konulan ve ölen kişiye ait olan kavuk ise cenaze törenlerinde Türklere ait bir âdet olarak II. Bayezid'in cenazesinden beri görülmektedir. Cenaze bir tabut tahtasına konularak, eller üzerinde taşınan tabut, üzerine konulan kavukla birlikte çeşitli matem alâmetlerine bürünmüş olarak törene katılan yeni padişah, devlet adamları, askerler ve halk tarafından toprağa verileceği yere kadar cenazenin önüne geçerek götürülmekteydi. Vefat eden padişah alayla defnedileceği türbeye kadar götürülüp defin merasimi gerçekleştirdikten sonra herkes dağılırdı.²⁹⁵ Bu âdet de eski Türklerden kalma bir âdetti. Zirâ eski Türklerin ölümlerini İslâmiyet'te olduğu gibi yıkayıp temizledikleri, *eşük* ismi verilen kefenlere sardıktan sonra tabuta koydukları, sonra da bir araba ile mezara göturdükleri kaynaklarca ifade edilmektedir.²⁹⁶

Osmanlılar, diğer Müslümanlarda olduğu gibi ölüm karşısında aşırı bir üzüntü göstermemektedirler; hatta tersine ölünün cennete gitmiş olmasından dolayı sevinç duymaktadırlar. Ama bu onların ölünün mezarında dua etmeye gitmelerini engellememektedir.²⁹⁷ Hatta bir gelenek gereği zamanla Osmanlı padişahlarının türbeleri ziyaretgâh yeri ve dua yapılan birer mekân haline getirilmiştir.

²⁹⁴ Ertuğ, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s.155.

²⁹⁵ Ahıslalı, *Reisülküttâblık*, s.279.

²⁹⁶ Selim Özarslan, "Eski Türklerde Din ve Öte Dünya / Ahiret İnancı", *Yeni Türkiye*, sayı 45, *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III*, Ankara 2002, s.227.

²⁹⁷ Mantran, *XVI.ve XVII.Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, s.174.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.HAREME AİT TÖRENLER VE SARAYDA GÜNLÜK HAYAT

3.1. Vilâdet-i Hümayun

3.1.1. Doğum töreni

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde diğer Türk devletlerinde olduğu gibi devlet ailenin müşterek malı idi. I. Murad'dan sonra devlete iştirak hakkı aileden alınmış, hükümdar ile oğulları arasında paylaştırılmıştı.¹ Bu vesileyle şehzâdeler Osmanlı ülkesinde idarecilik yapıyor, devlet yönetimine katkıda bulunuyordu. Sancağa çıkan şehzâdeler, ailesi ve çocuklarıyla beraber idaresinde bulunduğu sancakta yaşıyorlardı. Zamanla bu âdet terkedilmiş, III. Mehmed zamanından itibaren büyük şehzâdelerin de sancağa çıkmaları kanunu kaldırılmış², veliaht olan şehzâdelere ismen sancak verilip, bunun bir vekil ile idaresi halini almıştı. 1648 yılında IV. Mehmed devrinde ise büsbütün lağv edilmiştir. Bu tarihten itibaren şehzâdeler Şimşirlik kasrında oturmaya başlamışlardır.³

XVII. yüzyılda kafes uygulamasının başlaması ve sancağa çıkma sisteminin sona ermesiyle bir padişah, tahta geçene kadar çocuk sahibi olamıyor ve tüm çocukları başkentte dünyaya geliyordu.⁴ Böylece doğumlar, özellikle devlet işlerinin daha da kötüye gittiği dönemlerde *Vilâdet-i Hümayun* denilen halk şenliklerine dönüştürülüyordu.⁵ Padişahın zevcesi addolunan Kadın Efendilerden veya Hasekilerden yahut da padişahın hizmetindeki özel câriyelerden biri doğurduğu zaman, sarayda büyük bir sevinç hasıl olur, büyük törenlerin ve masrafların yapılmasına yol açardı.

Sarayda doğum yaklaşıncı *Mehd-i Ulyâ-yı Saltanât* olan hükümdar anneleri, haremın tek hâkimi, derhal oğluyla konuşur; doğum için yapılacak elbise, alınacak

¹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.118; Yusuf Tekin, "Türk Devlet Geleneğinde Hakimiyet ve Devletin Başı Sorunu", *Yeni Türkiye*, sayı 45, *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı* III, Ankara 2002, s.27.

² Hammer, *Osmanlı Tarihi* X, s.221; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri", *Belleten*, sayı: 155, Ankara 1975, s.659.

³ Mustafa İsen, "Osmanlı Şehzâde Sancakları", *Osmanlı* IX, Ankara 1999, s.123.

⁴ Mualla Anhegger-Eyüboğlu, *Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi (Harem)*, İstanbul 1986, s.29.

⁵ Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, s.164.

mücevherât ve benzer ile doğrudan doğruya kendisi meşgul olurdu. Bir saray ve hanedan ananesi olarak beşiği, örtüyü ve yatağı padişahın annesi hazırlar ve gönderirdi. Padişahın annesi sağ değilse bu iş, padişahın en büyük kız kardeşine düşerdi.⁶ Gerek çocuk takımları, gerekse kadın için yapılacak takımlar konusunda Hazine Kethüdâsı veya Vekili, Valide Sultanın istediklerini derhal yerine getirirdi. Eğer çocuk ve kadın takımlarından elde bulunanlar varsa, onlar yeniden satın alınmaz veya yaptırılmazdı. Hazinedâr Vekili veya Kethüdâsı, Valide Sultan'ın istediklerini defterleriyle beraber düzenleyerek Hareme teslim ederdi.

Doğum için, Haremde bulunan büyük odalardan birisi ayrılırdı. Doğumdan önce ebe ile doğacak çocuğu emzirecek süt anne (*daye*)de tespit edilirdi. Doğum odası, baştan başa süslenir ve bütün takımları değiştirilirdi. Doğum odasına girildiği zaman inciler, pırlantalar ve değerli taşlardan yapılmış takımlar dikkat çekerdi. Beşik takımları, yatak takımları, perdeler en ağır kumaşlardan yapılır, üzerleri inciler ve altın sırmalarla donatılırdı.⁷ Doğum için döşenen yatağın üzerine asılan cibinlik yakut ve zümrüt incilerle işlenmiş kırmızı atlastan olurdu. Bu kırmızı renk Osmanlı Hanedanına mahsus olduğundan o rengi başkası kullanamazdı.⁸

Doğum odasının en süslü yeri Kadın Efendinin yattığı yatak değil, doğacak sultanın uyuyacağı beşikti. Beşiğin yapılmasına, süslenmesine özellikle çok dikkat edilirdi. Eğer Haremde bulunan beşikler uygun görülmezse, Darbhânedeki Hazine Kethüdâsı vasıtasıyla yenisi yaptırılır, törenle Darbhânedeki getirilir, Altın Yol'dan geçirilerek Hareme teslim edilirdi.⁹ Aslında Haremde bazen bir kaç doğum aynı hafta, ay veya yıl içinde yapıldığından birkaç beşik hazır bulunurdu. Beşiklerin üzerine konan serâser örtü ile yorgan çok değerli taşlarla süslenirdi. Beşiğin baş ucuna, içinde Kur'an bulunan pırlanta, elmas, inci, sırma ve tırtilla işlenmiş Kur'an kesesi, pırlanta elmaslı *Maşâllah* pırlanta, elmas, yakut, zümrüt ve peruzelerle süslenmiş horoz mahmuzu nazarlık takımı asılırdı.¹⁰

Bir padişah çocuğu doğduğunda bunun ilânı da teşrifâta ve geleneklere göre yapılırdı. Sultan doğar doğmaz ilk olarak Dârüssaâde Ağasına haber verilir. Ağa,

⁶ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.94.

⁷ Hans George Majer, "The Harem of Mustafa II (1695-1703), *Osmanlı Araştırmaları* XII, İstanbul 1992, s.441; Uluçay, *Harem* II, s.70.

⁸ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.167.

⁹ Anhagger-Eyüboğlu, *Padişah Evi*, s.31.

¹⁰ Uluçay, *a.g.e.*, s.73.

Oda Lalası vasıtasıyla Silahdâr Ağaya müjdeli haberi gönderirdi. Silahdâr Ağa, padişahın bir çocuğu olduğunu sarayda ilân eder, bu haber üzerine Enderûnda bulunan her oda, doğum şerefine erkek ise beş, kız ise üç kurban keserek sultanın doğumunu kutlardı.¹¹

XVII. asırdan beri görülen usûle göre şehzâde ve sultanların doğumları Hatt-ı Hümâyun'la Sadrazama bildirilirdi. Doğan çocuk erkek ise Sadrazam'a gönderilen Hatt-ı Hümâyun'u Dârüssaâde Ağası, kız ise yüksek rütbeli bir Saray Ağası getirirdi.¹² Hatt-ı Hümâyunla gelecek ağayı kapı ricâli binek taşı yakınındaki merdivenlerin basamaklarına mertebelerine göre sıralanarak karşılardı. Sadrazam Hatt-ı Hümâyunu misafir odası kapısında alarak Reisülküttâb'a verirdi. Bu sıra çavuşlar alkışlarlar ve Arz Odasına geçilirdi.¹³

Sadrazamın makamına oturmasından sonra Reisülküttâb Hatt-ı Hümâyunu yüksek sesle okurdu. Bitiminde ağaya hil'at giydirilir ve bu esnada Reisülküttâb Hatt-ı Hümâyun'a cevap olmak üzere telhis hazırlatarak getirir, Mühr-i Hümâyun ile mühürlenirken herkes ayağa kalkar, sonra Sadrazamın yanında bulunan bâlin üzerine koyardı. Bundan sonra peşkir, tatlı, kahve ve çubuk ikrâm edilir, gelenlere hil'atler giydirilir, atıyyeler verilerek geri gönderilirlerdi. Ser-etibbâ-i hassanın da Sadrazama gelmesi, müjde için Enderûn Ağalarının bir kısmının ayrı ayrı Kethüdâbey, Reisülküttâb ve Çavuşbaşı Ağayı ziyaret etmeleri âdettendi. Bunlar çeşitli hediyelerle uğurlanırdı.¹⁴

Doğum münasebetiyle Topkapı Sarayı'nın deniz kıyısında bulunan toplar, eğer doğan erkek ise yedi, kız ise üç defa atış yaparlardı. Top atışı günde beş defa tekrarlanarak mesut doğum halka ve devlet ricâline duyurulurdu. Topkapı Sarayı'ndan başka Kız Kulesi ve diğer mahallerden de top atılması hususunda emir verilirdi.¹⁵ Bazı belgelerden Yedikule¹⁶deki ve Rumeli Hisarındaki¹⁷ toplardan da kutlama atışı yapıldığı anlaşılmaktadır. Padişahın ilk çocuğu

¹¹ Mehmet Arslan, *Osmanlı Makaleleri*, İstanbul 2000, s.496.

¹² BOA. KK. TD 676 Mü. I, s.96.

¹³ Bu hususta teşrifât defterlerinde fazla bilgi olmadığından kronik eserlerden yararlanılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli fonlarda saraya ait perakende evraklardan da istifade edilmiştir.

¹⁴ Ahıshalı, *Reisülküttâblık*, s.305.

¹⁵ "Vilâdet-i Hümâyun münâsebetiyle Topkapı ve Kule-i duhter ve sâir mahallerden atılan toplar için yirmi beş kantar barut verilmesi." BOA. CTS. Nr.175.

¹⁶ BOA. CTS. Nr.833.

¹⁷ "Şehzâde Selim'in tevellüdü münâsebetiyle Boğazkesen kalesinden top atılması..." BOA. CTS. Nr. 333.

hanedanının devamına işaret ettiğinden dolayı İstanbul'da atılan toplardan başka büyük merkezlere de haber gönderilerek halka ilân edilir, her mahallin şer'i mahkemelerinde sicillere kayıt olunurdu.¹⁸ Eyaletlerde yapılan şenliklerin İstanbul'a bildirilmesine ait pek çok arşiv vesikası Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.¹⁹ Bazen bütün ülkeye ilânından sonra, daha önceden yapılan hazırlık muvâcehesinde bütün şehir bir şenlik alanı haline gelir, donanmalar, şehrâyinler, eğlenceli günler, geceler boyunca her tarafta devam ederdi.²⁰

Vilâdet-i Hümayun şenliklerinde mekân pek önemli değildi.²¹ Doğum, Tellâlbaşı tarafından evvela Sadrazam Sarayında merdiven başında, sonra Bedesten'de, Sultan Saraylarında, Divân Yolu ile halkın kalabalık olarak bulunduğu yerlerde, Üsküdar, Eyüb, Galata ve Boğaziçi'nde gerekli yerlerde yüksek sesle ilân olunurdu.²²

Doğum haberinin tebliği üzerine Şeyhülslâm, Reis Efendi vasıtasıyla, Kaptan Paşa, Kadiaskerler ve Yeniçeri Ağası Sadâret Kethüdâsı tarafından yazılan tezkerelerle davet olunarak Sadrazam sarayına gelip Arz Odası'nda buluşurlardı. Öğle namazını kıldıktan sonra Kozbekçibaşı gelince binek taşından önce Yeniçeri Ağası, sonra Kaptan Paşa, sonra Kadiasker Efendiler, sonra Kapı Halkı ile Sadrazam Paşa ve Şeyhülslâm Efendi yanyana atla yola çıkıp Soğukçeşme Kapısından girip Hasbahçe yoluyla Yalı Köşküne varırlardı. Önce Dârüssaâde Ağası'nın yerinde biraz dinlenilir; sonra sıra ile padişahın huzuruna girilirdi. Hünkârın inayetiyle önce Sadrazama serâser denilen baştanbaşa sırma işlemeli kumaşa kaplı bir kürk ve üstlük giydirilip alkış olunurdu. Sonra Şeyhülslâm Efendiye beyaz çuhaya kaplı bir kürk, Kaptan Paşa'ya serâser bir kürk giydirilip alkış olunurdu. Sonra iki Kadiaskerlerle Yeniçeri Ağası'na bol yenli yeşil çuhaya kaplı birer samur kürk giydirilirdi. Hepsisi eğilip yer öperek geri dönerlerdi. Yalnız Sadrazam tek başına içeride kalıp padişahın önünde oturur ve yarım saat kadar onunla sohbet ederdi. Aynı zamanda mehterhâne dinlenir ve pehlivanlar seyredilirdi. Bundan sonra Sadrazam huzurdan çıkarak yarım saat kadar Dârüssaâde Ağası'nın makamında dinlenirdi. İkinci yaklaşıncı şerbet ve buhur

¹⁸ BOA. CTS. Nr. 406.

¹⁹ BOA. CTS. Nr. 11.

²⁰ BOA. CTS. Nr. 20.

²¹ Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Süsnâmeler*, Ankara 1999, s.8.

²² Âkif Efendi, *Teşrifâtname*, vrk.12a.

verilip gitmesine izin çıkınca hünkâr tarafından mükemmel atlardan biri kendisine mahsus eğer takımıyla donanmış şekilde ihsan edildiğinden buna biner ve saraydan ayrılırdı.²³

Doğum münasebetiyle padişah tarafından Sadrazam ve diğer ricâle lohusa şerbetleri gönderilir ve bunların zevceleri mahsus bir baltacı ile saraya davet edilirlerdi. Dârüssaâde Ağası veya Kâhya Kadın'ın tezkiresiyle loğusayı tebrik için saray haricinde bulunan evli sultanlarla Şeyhülislâmın aileleri davet edilir; davetlilerden Sultanlar müstesna diğerleri Sadrazamın ailesinin nezdinde toplanırlar ve oradan arabalarla saraya giderlerdi. Loğusanın odasına giren davetliler, kadını selâmlarlar ve örtüsünü öperler, sedir üzerine otururlardı. Sultanlar sedirde oturmayıp yatağın karşısındaki yüksek mevkîe yerleşirler ve bu suretle kendilerinin derecelerinin yüksek olduğunu gösterirlerdi. Çocuk da, yatağın ayak ucunda oturan süt ninenin kucağında bulunurdu.²⁴

Bir sultanın doğumu, sarayı ve haremi, loş koridorlarını, basık tavanlı dairelerini derhal harekete geçirir, harem sanki kâbuslu bir uykudan uyanır gibi silkinir, ışık ve renk âlemine bürünürdü. Hünkâr Sofası, harem ve sarayın dışı, fanuslar, fenerler ve kandillerle süslenirdi. Eğlence ve şenlik yalnız sarayda kalmaz; bu harekete şehir de karışırdı. Devlet adamları, İstanbul'da bulunan büyük rütbeli memurlar, konaklarını ve yalılarını renkli kandillerle donatırlardı. İstanbul'da bir yandan toplar atılırken, mehterhâneler çalınırken, öbür yandan da şehir meşalelerin, fanusların gölgesinde coşar, kendinden geçen İstanbul halkı müthiş bir eğlenceye daldı. Bu eğlenceler bazen beş, bazen yedi gün devam ederdi.²⁵

Törenlerde atılan topların adedi, şenlik günleri, doğan çocuğun erkek ve kız olduğuna ve padişahın ilk ve diğer evlatları oluşuna göre değişirdi.²⁶ Padişahların ilk oğulları doğduğu zaman donanma günü fazla olur, diğer oğulları doğarsa donanma günleri azalırdı. II. Osman'ın ilk oğlu doğduğu zaman yedi gün yedi gece şehir donanması olmuştu.²⁷ IV. Mehmed, 1084 / 1673'de ikinci oğlu Ahmed

²³ Âkîf Efendi, *Teşrifâtname*, vrk.13b.

²⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.168; D'Ohsson, *Harem-i Hümâyun*, s.9.

²⁵ Uluçay, *Harem II.* s.77; BOA. CTS. Nr.10.

²⁶ Mehmed Raşid, *Tarih-i Raşid V.* s.456.

²⁷ Mustafa Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ I.* s.394: "Şehzâde Mehmed'in tevellüdü münâsebetiyle yedi gün şenlik yapılması..." BOA. CTS. Nr. 10.

doğduğu zaman üç gün üç gece donanma ve şenlik yaptırmıştı.²⁸ II. Ahmed'in 1102-1106 / 1691-1695 saltanatı zamanında 1692'de şehzâdesi doğduğunda o günün sabahı, bütün İslâm memleketlerinde dört gün dört gece şenlikler yapılmak üzere fermanlar gönderilmişti. Aynı günde, padişah Alay Köşküne gelerek şenlikleri izledi. Gündüzleri güreşler tertiplendi ve cirit oyunları oynandı. Geceleri de top ve çeşitli fişekler atıldı.²⁹

Sultan II. Mustafa'nın şehzâdesi doğduğunda, dört gün dört gece Donanma-yı Hümâyun olunmak bâbında münâdiler nidâ ferman olunup herkes dükkânlarını donatıp dört gün dört gece dükkânlar, pazarlar ve çarşılar ve memleketin her tarafında şenlikler yapıp, sabah akşam kutlamalar devam etmiştir.³⁰ Bostancılar da Alay Köşkü'nden top ve tüfek atarak şenliklere katılmışlardı.³¹ Şenliklerde bazen yedi gün yedi gece şehir donanması ve dört gece dahi deniz donanması olurdu.³²

Padişah seferde olduğu zaman şenlikleri Vezir-i âzâm takip ederdi.³³ Sultan II. Mustafa 1108 / 1696 senesinde Engürüs seferinden dönerken, şehzâdesinin doğum haberi Vezir-i âzâm tarafından haberdar edilmesi gerektiğinden dolayı saray ağalarından biri gönderildi. Şehzâdenin doğumunu müjdeleyen Müjdecibaşı'ya ikrâm olarak bir elbise çuhaya kaplı samur kürk ve dört yüz sikke-i hasene ve bir mükemmel ve mürettip at hediye edildi.³⁴

²⁸ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi* I, s.354.

²⁹ İbrahim Artuk, "Alay Köşkü" *TED*, Sayı XVII, İstanbul 1982, s.590.

³⁰ "...Dört gün ve dört gece Donanma-yı hümâyun olunmak bâbında münâdiler nidâ fermân olunub anlar dahî nidâ eylediklerinde imtisâlû'l-emri'l-âli herkes dükkânların tezyîn edub dört gün dört gece gerek çarşuy-i pazarlar ve gerek meşhûr olan dâr-ı diyârlar ve bâb-ı âsafi ve gerek erbâb-ı düvel bâyilerin tezyîn edip her rûz tâ şama değin ve her şeb âmeden-i şehere değin velvele-i tabl-ı nakkâre çarşuy-i pazarlar deverân edub ve her sabah bâb-ı şehinşâhiye pehlivânân bâd-ı bemâ ve ciridbâzân, câbek-i süvârân-ı hoş-nûma ve sâir baide-i bâzân herze-güyân, mehterhâne ve kôs-i debdebe-i hâkânî ve velvele-i muzika-i cihânânî ile beyne's-selâteyne değin rûy-ı zemîne velvele saldı..." Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk.17a-17b.

³¹ Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s.12.

³² "...Necâbetlu Sultan Selim Efendimiz Hazretleri dünyaya teşrif buyurdukda cümle âlem mesrûr-ı şâd-ı hândân olmağla yedi gün yedi gece şehir donanması ve dört gece dahî deniz donanması olmuştur..." TSMA, E.10183.

³³ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.* vrk. 18b.

³⁴ "Şehzâdegân-ı devlet helâlinda müjdeşân olan ağay-ı müşârunileyh hâssa-i ikrâm esvâbından bir sevb çukaya kaplı samur kürk ve dört yüz sikke-i hasene ve bir mükemmel ve müretteb esb-i sabâ-reftâr ihdâsıyla ikrâm olunub ve yanına üç-dört neşir önleriyle bir çuka ve bir kumaş in'âm-ı ihsân ve envâ-ı nevâzî-ş-i iltifât kermekârî âsafi ile ihdâ olunan esb-i hoş-reftâre suvâr ve şehriyâr-ı âlem-penâh hazretlerinin sarâylarına sevk-i matiyeye-i azimet buyurdular ..." Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *a.g.e.*, vrk.15b-17a.

Yeni doğan şehzâdenin hizmetine Usta denilen yirmi kadar genç kız tayin edilir ve Validesi çocuğun bakılmasına ve büyümesine nezaret ederdi. Sultanın padişaha doğurduğu erkek çocuklar, saray dışından getirilen seçili bakıcı kadınlar (süt nine ve öteki bakıcılar) ile birlikte kendisinin yanında büyütülür ve yetiştirilirdi.³⁵ Bir yaşında süttten kesilen şehzâdeye bir maiyet tayin olunurdu. Bu maiyetin başlıcalarından Ağa denilen üç kişi Has Odalılardandı. Bunların içinde en yaşlısı şehzâdenin baş mürebbisi olup kendisine Başlala derlerdi; bunun emri altındaki diğer üç hadım ağası da lala unvanını taşırlardı.³⁶

Doğum olduktan sonra Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümâyün veya Bâbüssaâde denilen kapısının önünde içi çok seçkin âvize, kandil ve aynalarla süslenip aydınlatılmış bir tak kurulurdu. Bu tak'ın sağ tarafında Dış Hazine'den Has Fırın kapısına kadar *Hasta Kapısı* veya *Düzme Kapısı* denilen yerlerle, sol taraftaki odun anbarından *Has Ahır*, *Darbhâne*, *Şehremi Anbarları*'nın kapı ve duvarları altın ve gümüşle işlenmiş ağır parlak kumaşlarla donatıldığı gibi, bayraklarla da ayrıca süslenmiş, kandillerle aydınlatılmış olurdu³⁷ ve Enderûn'da her gün üç nöbet metherrhâne faslı olurdu. Ayrıca bir şehzâdenin doğumundan dolayı Sadrazam Şeyhülislâm, ve sâir mevcut bulunan vezirlerin, Kaptan Paşa, Tevkii Paşa ve Selâtîn Şeyhlerinin Has Odaya davet edilerek dua edip, Kur'an okumakla Şehzâdenin dünyaya gelişleri kutlanırdı.³⁸

3.1.2. Beşik alayı

Vilâdet-i Hümâyünların en önemli tarafı *Beşik Alayları*'nın yapılmasıydı. Beşik Alayı, padişah çocuklarının doğumlarında birisi Valide Sultan, birisi de Sadrazam tarafından iki donanmış müzeyyen beşik vesilesiyle yapılan bir alaydı.³⁹

Bir şehzâde dünyaya gelince Saray Kethüdâsı tarafından Darphâneye süslü bir beşik, anneye de incili cibinlik ısmarlanırdı.⁴⁰ Beşik, Kehtüdâ, Baş Efendi, Baş

³⁵ Withers, *Büyük Efendinin Sarayı*, s.97.

³⁶ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.110.

³⁷ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.40.

³⁸ TSMA, E.869/1.

³⁹ Ertuğ, "Osmanlı Devletinde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek" *Osmanlı Özel IV*, s.33.

⁴⁰ "...Muharrem ayının yirmi üçüncü Pazartesi günü bir şehzâde "dilekler sahrasına" ayak bastı. Adını Süleyman koydular. Yedi gün, yedi gece şenlikler, eğlenceler düzenlendi. Şehzâdenin annesi padişah ikbâllerinden olduğu için onun onuruna da törenler yapıldı. Hazine Kethüdâsı ağanın aracılığı ile anneye incili cibinlik ve Şehzâde hazretlerine de süslü beşik hazırlandı. Kutlu doğumun yedinci günü bu armağanlar alayla Harem'e getirildi. Eski kurallara uygun

Kullukçu, Kaftancı, Enderun Ağaları ve diğer saray mensupları tarafından harem dairesinin divân yerine bitişik olan kapısına getirilir, beşiği orada Dârüssaâde Ağası, Hazinedâr Ağa, Başkapı gulâmı, Hazine Vekili ve nöbetçi ağalar teslim alırlar, harem dairesine götürürlerdi. Emeği geçenlere bu iş için saraydan hediyeler verilirdi.⁴¹

3.1.3. Valide beşik alayı

Sarayda bir çocuk doğunca padişah validesinin evvelden hazırlatmış olduğu beşik, yorgan ve sırmalı *pûşîde* denilen beşik örtüsü merasimle ve alayla Eski Saraydan Yeni Saraya naklolunurdu. Bunun için bir gün evvel Kethüdâ Bey tarafından Emîr-i Âleme, Sultan Kethüdâlarına ve Dârüssaâde Ağası Yazıcısı tarafından da Haremeyn Evkafı memurlarına tayin olunan saatte Eski Sarayda bulunmaları için tezkireler yazılırdı. Davetliler gelince alayın hazır olduğu Teşrifâtçı tarafından haber verilirdi. Valide Sultanın Baş Ağası beşiği tazim ile dışarı çıkarıp Valide Sultanın Kethüdâsına verir, o da Valide Sultanın Kahvecibaşısına verir, bu sonuncusu beşiği başının üzerine alır; yorganı ikinci Kahvecibaşı ve pûşîdeyi üçüncü Kahvecibaşı alarak alay tertibi üzere yürünürdü. Bundan sonra Beşik Alayı, Eski Saray'dan hareketle öbür törenlerde olduğu gibi, halk Bayezid Meydanına, Divân Yoluna dizilir, alayı alkışlar, yeni doğan çocuğun ve babasının uzun ömürlü olması için dua ederlerdi.⁴²

Valide Beşik Alayı, Eski Saray'ın Bayezid Camisi etrafındaki Buğdaycılar Kapısı'ndan çıkıp, Divân Yoluyla Testerecilerden, Ayasofya ve Acemi Oğlanı Kulluğu önünden, Dört Yol Ağzından geçip Bâb-ı Hümâyun'dan içeri girer ve Orta Kapı'ya gelince herkes atlarından iner ve iki sıra halinde dizilirlerdi. Evvelâ Ağalar ve sonra Alay Erkânı Orta Kapı'dan girip Harem-i Hümâyun'un Araba

olarak Enderûn'da külfetli bir tören düzenlendi. Üç odanın ağaları süslü giysiler içinde, Hırka-i Şerif kapısından Kuşhâne kapısına kadar dizildiler. Çavuş, Çuhadâr ve Hasodalılar, Mabeynciler, Arz ağaları ve en arkada Silahdâr ağa olmak üzere sağlı sollu yürüdüler. Sonra süslü beşiği hazinenin Hıyambaşısı getirdi. Beşik baştan aşağı mücevherlerle kaplıydı ve güneş gibi parlıyordu. Hele baş tarafındaki sorgucun parıltısı her tarafı aydınlatıyordu. Beşiği getirenlere ağır üstüfe askılar, yine alayın ardında mehter çalan Mehterbaşıya âlâ askı takıldı. Oradan Kuşhâneye gidildi. Hazine Kethüdâsı beşiği o görkemli yerde bekleyen Dârüssaâde ağasına verdi. Harem ağaları alıp içeriye götürdüler. Padişah da bu töreni izledi. Ağalar kendisinin yanına geldiklerinde hâs ayar altınlar verdi..." Çuhadar Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderûn*, s.131.

⁴¹ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.39.

⁴² Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.168; Uluçay, *Harem II*, s.79.

Kapısına giderler ve burada Dârüssaâde Ağası beşik ile yorganı ve puşîdeyi karşılardı. Valide Sultanın Baş Ağası puşîde ile yorganı öpüp Dârüssaâde Ağasına teslim eder ve o da Yazıcı Efendi'ye verirdi. Bundan sonra Dârüssaâde Ağası önde ve Harem Ağaları etrafında olduğu halde önce puşîde yani beşik örtüsü sonra yorgan ve en arkada beşik Harem-i Hümayun'a teslim olunurdu. Dârüssaâde Ağasının avdetini müteakip alay erkânına hil'atler giydirilip icap edenlere atıyyeler verilirdi.⁴³

Sonra beşik Hırka-i Şerîf Odası'na çıkartılır ve padişah da Harem-i Hümayun'a teşrif ederdi. Padişahın huzurunda beşiğe Murassah Sorguç-ı Hümayun konur ve akabinde Hırka-i Şerîf Odası'nda dua edilirdi. Arz Ağaları ve Silahdâr Ağa eşliğinde Hırka-i Şerîf önünde beşik yorganı içinde durup koluna inci tesbih talik olunup, beşik topuna Hötük Murassah Sorguç konup dua edilirdi. Büyük bir kılıç, beşik önü sıra Arz Ağaları, Silahdâr Ağa, Yazıcılar ve Mehterhâne ile teslim olunurdu. Yine bu günde Has Oda İmamı dua eder ve padişah da ihsanlar verirdi.⁴⁴

3.1.4. Sadrazam beşik alayı

Sadrazam Beşik Alayı, Valide Sultaninkinden daha göz kamaştırıcı ve daha kalabalık olurdu. Bu tören, doğumun altıncı günü yapılırdı.⁴⁵ Aynı zamanda hükümet erkânının aileleri de loğusayı görmek için çağrılırlardı. Sadrazam, Sultan doğar doğmaz bir beşik, bir yorgan ve bir de beşik örtüsü yaptırır; hepsini de inciler, elmaslar, tırtıllar ve zümrütlerle donatırdı. Eğer doğan erkekse ayrıca bir de sorguç yaptırılır, üzerine iri iri değerli taşlar koydurulurdu.

Doğumun beşinci günü Sadâret Kethüdâsı tarafından törene katılacaklara davetiyeler gönderilir, belirlenen saatte Sadrazamın sarayında hazır bulunmaları istenirdi. Altıncı gün davetliler geldikten sonra, belirlenen saatte törene başlanılırdı. Sadrazam, beşik, yorgan ve beşik örtüsünü Kethüdâ Beye törenle

⁴³ BOA. KK. TD. 676 Mü.1, s.96.

⁴⁴ "...Beşik Hazine Kethüdâsı ağa mahallinde tezeyyün olunup, örtüsü ile atîk mabeyn-i hümayuna gider ve şevketlu efendimizin huzûrunda murassah sorguc-ı hümayun vaz' olunur. Sonra Hırka-i şerîf muvâcihesine ihrâc ve şevketlu efendimiz harem-i hümayuna teşrif buyururlar. Badehu muvâcihe-i Hırka-i Resûlda duâ olunup müretteb olarak arz-ı ağavâdi ve Silahdâr ağa mahall-i mezkûrdan tesyîr oluna. Yevm-i mezbûrda Hâs oda imâmı duâ eder ve yine beşik teslim olunurken duâ eder ve şevketlu efendimiz ihsân verir..." TSMA. E.5020, TSMA. E.5020/2.

⁴⁵ D'Ohsson, *Harem-i Hümayun*, s.9.

teslim ederdi. Kethüdâ Beyde bunları Binek Taşına kadar götürür, yine törenle çuhadâra beşiği, ikinci çuhadâra yorganı, mehterbaşıya da beşik örtüsünü verirdi. Bunlar, aldıkları eşyaları başları üzerine koyduktan sonra alay yürüyüşe geçerdi.⁴⁶

Alay tertip üzere şöyle olurdu: Önde Kılavuz Çavuş ile Divân-ı Hümâyûn Çavuşları, arkalarında Sadrazamın Enderûn Ağaları ikişer ikişer ve daha sonra yanyana Çavuşlar Kâtibi ile Çavuşlar Emîni, onlardan geride Bölükbaşı ve onun arkasında Sadrazamın Kapıcılar Kethüdâsiyle Selâm Ağası ve onları müteakip yemiş ve çiçek tablaları daha sonra Telhisci ve Bostancı Karakulağı, onların arkasında Teşrifât Halifesiyle, Teşrifât Kesedârı, bunların gerisinde Teşrifâtçı Efendi daha sonra Sultan Kethüdâları, en sonunda da Sadrazamın Baş Mehter Ağasının başında olarak beşik örtüsü ve dört ucunu tutan dört çuhadâr ile onların yanında diğer çuhadârlar yürürlerdi. Puşîde'den sonra ikinci Çuhadâr başındaki beşik yorganı ile geçer, onun arkasından da başında beşik olduğu halde Baş Çuhadâr gider ve daha sonra da başında her gün giydiği sarık ile Sadrazam Kethüdâsı yürür ve en geride de mehterhâne çalarak geçerdi.⁴⁷

Başlara giyilen renkli kavuklar, sırtlardaki renkli kürkler ve kaftanlar, ayaklardaki sarı ve kırmızı çizmeler ve yemeniler beşik alayını yürüten bir çiçek bahçesi haline getirirdi. Yine binbir emek sarf edilerek hazırlanan çiçek bahçeleri ve şeker kutuları bu renkli sahneyi daha da canlı ve muhteşem bir hale koyardı. Mehterhânenin muazzam ritmi de insanları ayrı bir vecde getirirdi. Alaya katılan ağaların heybetli görünüşleri, ağır başlı yürüyüşleri insanı Niğbolu, Kosova, Varna, ve Mohaç'tan hatıralar ve manzaralar yaşatır gibi olurdu.⁴⁸

Valide Beşik Alayı'nda olduğu gibi Orta Kapı'dan girildikten sonra bu beşik ve teferruatı Harem Kapısı'nda Dârüssaâde Ağası tarafından karşılanır ve Kethüdâ Bey tarafından ağaya teslim edilirdi. Kâhya Kadın vasıtasıyla Harem-i Hümâyûn'a verilen beşiği padişah görürdü ve padişah beşik takımını gördükten sonra Harem'e yollardı. Dârüssaâde Ağası tarafından Kethüdâ Bey'e çuhaya kaplı samur kürk giydirilip diğer alay erkânına da hil'atler ve atıyyeler verilirdi.⁴⁹ Beşik, daha sonra loğusanın odasına götürülüp ziyarete gelen davetliler tarafından

⁴⁶ Uluçay, *Harem II*, s.80.

⁴⁷ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.170.

⁴⁸ Ahmet Şimşirgil, "Padişah Kızları: Sultanlar" *Tarih ve Düşünce*, sayı VII, İstanbul 2001, s.49.

⁴⁹ BOA KK TD. 676 Mü.1, s.97.

görülürdü. Beşik loğusanın odasına gelince bütün davetlilerin ayağa kalkarak beşiği karşılamaları usûldendi.

Beşik odaya geldiği zaman, bir köşede oturan Valide Sultan'ın yanında Sultanlarla hükümdar ailesi olan kadınlar ve solunda davetli aileler tarafından karşılanırdı. Bu sırada Valide Sultan beşiğe bir avuç altın atar, davetlilerde ona imtisalen altın saçarlardı. Bunu müteakiben ebe dua ederek çocuğu beşiğe yatırır, üç kere çocuğu salladıktan sonra onu kaldırıp kucağına alır; bu sırada ise davetliler beşiği kıymetli kumaşlarla örterlerdi. Beşiğe saçılan paralar ile kumaşların hepsi ebe kadına aitti.⁵⁰

Loğusa davet edilenler üç gün Harem'de misafir kalırlardı. Davetliler avdetlerinde yeni doğan çocuğu, validesine ve dairelerinde misafir oldukları Kadın Efendilere kıymetli hediyeler takdim ederlerdi. Şeyhülslâm'ın ailesi bu masraftan istisna edilmişti. Davetlilere padişah tarafından hediyeler verilirdi. Loğusa münasebetiyle kına geceleri yapıp oyunlar tertip edilir, câriyeler saz çalar ve taklit yaparlar, davetlileri eğlendirirlerdi.⁵¹ Doğumlar, divân azalarına, özellikle Sadrazama, çok pahalıya mal olurdu. Bunlar, yalnız çocuğa ve annesine hediye vermekle yetinmezler, öbür kadın ve sultanlara da hediyeler sunarlardı.⁵²

3.2. Valide Alayı

Valide Alayı, *Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat / Saltanatın Yüce Beşiği*⁵³, *Sedef-i Dûrr-i Saltanat / Saltanatın İnci Kabuğu*⁵⁴ veya *Ümm-ül Mü'minin / Müslümanların Annesi*⁵⁵ denilen Valide Sultanlar için yapılan en büyük törenlerdendir.⁵⁶ Bir padişahın ölümü demek, aynı zamanda Haremdeki bütün kadınların, gözdelerin ve câriyelerin Eski Saray'a gönderilmek üzere hazırlıklara başlamaları demektir. Padişahın ölümü ile Haremin sosyal yapısı bozulurdu. Valide Sultan hala sağ ise padişahın tüm hasekileri ve evlenmemiş kızları Eski

⁵⁰ Zeynep Tarım-Ertuğ, "Osmanlı Devleti'nde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı IX*, Ankara 1999, s.140.

⁵¹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.170.

⁵² Uluçay, *Harem II*, s.81.

⁵³ Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1985, s.43.

⁵⁴ Peirce, *Harem-i Hümayun*, s.251.

⁵⁵ Giacomo Carretto, *Akdeniz'de Türkler*, (çev. Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray), Ankara 1992, s.42.

⁵⁶ Uluçay, *a.g.e.*, s.62.

Saray'a nakil edilirdi.⁵⁷ Oğlunun tahta çıkması muhtemel olan anne de, Eski Saray'da en büyük saygıyı gören kişi olurdu. Eski Saray'da muhafaza edilen Valide Sultan taht üzerinde hak sahibi olan oğulları ölünceye veya padişah oluncaya kadar oradan çıkma imkanı bulamazdı.⁵⁸ XVI. yüzyılın sonundan itibaren devam ede gelen âdet böyleydi.

Yeni Saray (Topkapı Sarayı) yapıldıktan ve padişahlar haremleriyle birlikte oraya geçtikten sonra Eski Saray, ölen padişahların haremine tahsis edilmişti. Bu sarayda kalan kadınlardan bilahare Valide Sultan olanlar, büyük bir merasimle Yeni Saray'a nakledilirlerdi.⁵⁹ Cülus merasiminden birkaç gün sonra saltanata yeni geçen padişahın annesinin, alayla Eski Saraydan Yeni Saray'a getirilmesi Teşrifât kanunlarındandı.⁶⁰ Eğer Valide Sultan hayatta değilse veya oğlunun saltanatı esnasında ölmüşse görev ve bazen da rütbe, Sultanın süt annesine veya (Harem kadınlarının reisi) Hazinedâr Ustaya veyahut bazen da, yeni sultanın üvey annesine verilirdi.⁶¹

Osmanlı hanedan ailesinin yapısı ve üremeye ilişkin düzenlemeleri eşe değil anneye itibar ediyordu. Bir şehzâde ya da padişah kendisine bir gözde seçse bile birinci derecede bağları iki kadınla ilgili olup, bunlar annesi ve hasekisi idi.⁶² Anne hayatta iken haseki ondan sonra gelirdi.⁶³ O yüzdendir ki bilhassa XVII. yüzyılda Valide Sultanlık makamı çok itibar kazanmış ve Valide Sultanlar, devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.

Sultan III. Murad'ın Topkapı Sarayı'na yeniden bir Harem dairesi ilave ettirmesi ve Harem-i Hümayun takımını kâmilan oraya nakletmesinden sonra, Eski Saray önceki sultanların ikametine tahsis olunmuştu.⁶⁴ Bundan sonra da ölen padişahın kadınlarının, kızlarının ve belli başlı câriyelerinin Eski Saray'a gönderilmesi âdet oldu. Nitekim, III. Murad ölünce, Şehzâde Mehmed'in annesi Safiye Sultan hariç öbür kadınları, kızları ve câriyeleri Eski Saray'a gönderildi.⁶⁵

⁵⁷ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, s.436; Anhegger-Eyüboğlu, *Padişah Evi*, s.33.

⁵⁸ Ricaut, *Türklerin Siyasi Düsturları*, s.17.

⁵⁹ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *XVII. Asırta İstanbul*, s.163; Majer, "The Harem Of Mustafa II", *Osmanlı Araştırmaları* XII, s.443.

⁶⁰ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadime*, s.117.

⁶¹ Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, s.133.

⁶² Geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Haseki" *DİA* XVI, İstanbul 1997, s.368-369.

⁶³ Peirce, *Harem-i Hümayun*, s.251.

⁶⁴ Balıkhâne Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s.292.

⁶⁵ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.154.

Osmanlı padişahlarının annelerine *Sultanlık* lakabının kullanılması III. Murad zamanında başlamıştır. III. Murad annesine hürmet ve muhabbetinden dolayı *Valide Sultan* diye seslenmiştir ve o vakitten beri bu güzel âdete uyulmuştur Osmanlı tarihinde ilk *Valide Alayı* Sultan III. Mehmed'in ölümü üzerine, I. Ahmed'in annesi Handan Valide Sultan için yapılmıştır. Bunu müteakip XVII. yüzyılda kendilerine Valide Alayı düzenlenen Valide Sultanlar şunlardır: IV. Murad ve Sultan İbrahim'in annesi Mahpeyker Kösem Sultan, II. Süleyman'ın annesi Saliha Dilâşub Sultan, II. Mustafa ve III. Ahmed'in anneleri Emetullah Rabia Gülnûş Sultan.⁶⁶ II. Ahmed'in vefatında yine Edirne'de bulunan II. Mustafa tahta çıktığında validesini İstanbul'daki eski saraydan, Edirne'deki tahta çıktığı saraya davet etmek suretiyle *Valide Alayı* düzenletmişti.⁶⁷

Valide Sultan'ın saraya mahsus teşrifât ve merasimle Eski Saray'dan alınarak Yeni Saray'a nakli şu şekilde olurdu: Yeni padişah, cülusunun ertesi günü⁶⁸ ya da beşinci günü validesinin âzim bir alay ile Saray-ı Atîk'ten Saray-ı Cedid-i Hümâyûn'a getirilmesini emrederdi; bunun üzerine *Teşrifât Defteri* mucibince, Rikâb-ı Hümâyûn ve Şikâr Ağaları, Kapıcıbaşılar, Sultan Kethüdâları, Piyade ve Süvariler, Padişah Evkafı Mütevellileri, Haremeyn Vakfı Erkânı, Harem-i Hümâyûn Ağaları, Baltacılar ve sâire ile Dârüssaâde Ağası ve yeni tâyin olunan Valide kethüdâsına bir gün önceden tezkireler yazılıp, ertesi günü Bayezid'deki Eski Saray'da alay tertibinde hazır olmaları bildirilirdi.⁶⁹

Tahtırevan veya araba ile hareket eden Valide Sultan'ın geçeceği yolda iki keçeli Yeniçeriler selâm resmini ifade etmek üzere dururlardı. Valide Alayı, Bayezid kulluğu, yani karakolu önüne geldiği vakit yeniçeri Ağası, eğer ağa seferde ise vekili olan Sekbanbaşı tarafından karşılanırdı. Araba burada biraz durur, ağa yer öperek hürmet ve tâzimlerini arz eder ve bu sırada kendisine hil'at giydirilip bir boyama içinde gerek ağaya ve gerek neferlerine ve maiyyetine mahsus olarak evvelce tertip edilen defter mucibince atıyyeler verilirdi. Her kulluk geçildikçe oradaki kulluk neferlerine atıyyeler verilip bir taraftanda

⁶⁶ Balıkhâne Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s.309.

⁶⁷ Majer, "The Harem of Mustafa II", *Osmanlı Araştırmaları* XII, s.431.

⁶⁸ Balıkhâne Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s.309.

⁶⁹ Berker, "Teşrifâtı Naim Efendi Tarîhi", *TV* II-8, s.77.

alaydan etrafa çil paralar saçılır, fakirlere de bahşişler dağıtılırdı. Alay Cebehâne önüne gelince Cebecibaşı Valide Sultanı selâmlayarak atıyyesini alırdı.⁷⁰

Bu merasimle Bâb-ı hümayun'dan saraya girilir, burada alay, Hastahâne Kapısı köşesini geçmeyip Bâb-ı Hümayun'dan girenler rütbelerine göre iki sıra dizilirler; burada Bostancı başhasekisi ile hasekiler ellerinde değnekler olduğu halde dizilip daha ileriye kimseyi geçirmezlerdi. Valide Sultanın arabası tam Has Fırın kapısı önüne geldiğinde padişah yavaş yavaş yürüyerek fırın hizasına yaklaşınca validesini yerle beraber bazen iki ve bazen üç defa temenna ile selâmlar ve bunun üzerine çavuşlar alkış yaparlardı. Valide Sultan kapıdan içeri girdikten sonra alay dağılırdı.⁷¹ Kanun-ı kadîm gereği, önceki Valide Sultan da Eski Saraya nakledilirdi.⁷²

Valide Alayı'ndan sonra, Valide Sultanın saraya gelişinin ikinci günü, varsa Sadrazama yoksa Sadâret kaymakamına padişah ve Valide Sultan tarafından birer hüküm gönderilir, valide sultanın geldiği bildirilirdi. Aynı zamanda Sadrazama bir kürk ile bir de hançer hediye edilirdi. Sadrazam, gönderilenleri makamında karşılar ve bunları törenle giyerdi.⁷³ Valide Sultanın kürkle beraber gönderdiği ferman, padişahınki gibi aşikâr okunmayıp sessizce okunur ve kürkü getirene hil'at giydirilip maiyyetine atıyyeler verilirdi. Sadrazam seferde ise kaymakama gönderilenden başka Sadrazama da ayrıca kürk yollanırdı.⁷⁴

Bu şekilde saraya yerleşen Valide Sultan, haremın en itibarlı hanımı ve haremın başıydı. Valide Sultan'ın hem aile üyeleri -padişahın çocukları; padişahın eşleri, ki bunların kendileri de önemli bir güç sahibi olabilirdi; ve evlenmemiş ya da dul padişah kızları- hem de haremın idarî / hizmet hiyerarşisi üzerinde otoritesi vardı.⁷⁵ XVI. yüzyılın sonunda ortaya çıkan Valide Sultan otoritesi, iç hanenin başında bir aile büyüğü kadının varlığına ihtiyaç duyulduğundandı. Padişah olan oğullarına *Arslanım* diye hitap eden Valide Sultanlar haremın mutlak hakimleriydi. Kalabalık bir maiyetleri bulunur, Haremi Hazinesdar Usta vasıtasıyla

⁷⁰ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.206.

⁷¹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.155.

⁷² Tayyar-zâde Ahmet Atâ, *Tarih-i Atâ* III. İstanbul 1293, s.124; Şani-zâde Mehmet Ataullah, *Şanî-zâde Tarihi* I, İstanbul 1284, s.24.

⁷³ Uluçay, *Harem I*, s.155.

⁷⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.156.

⁷⁵ Peirce, *Harem-i Hümayun*, s.3.

idare eder, dışarıdaki işlerini ise dürüst, güveniler kişiler arasından seçilen Valide Kethüdâsı eliyle yürütürlerdi.

XVII. yüzyılın başlarında bir çeşit harem gücü olarak ortaya Valide Sultan çıkar.⁷⁶ Valide Sultan'ın herkesten üstün konumu, harem müessesesinin esasıydı. O hem sultan ailesinin vesayetinden hem de harem hânesinin günlük işleyişinin idari denetiminden de sorumluydu. Onun haremin en güçlü üyesi olduğunu maaşı açık bir şekilde yansıtmaktadır. Zira devlet hazinesinden harem üyelerinin herbirine ödenen günlük maaş (mevacib) harem kurumunun hiyerarşisini ortaya koyar ve simgelerdi.⁷⁷ Bu yüzdendir ki yönetici elitin bütün kademeleri, hem Enderûn hem Bîrûn teşkilâtı, hem askerî hem de dinî teşkilât, Valide Alayı'nda fiilen temsil edilirdi. Bu konumundan dolayı yani haremin baş sorumlusu olarak, padişahla birlikte sarayın dışına sıkça çıkabilmekteydi.⁷⁸ Bununla birlikte sarayda kendine ait mutfağı olan tek kadın *Valide Sultan* idi.⁷⁹

Harem'de Hünkâr Sofası'ndan sonra en geniş daire Valide Sultan Dairesi idi ve Valide Sultanlar, oğullarından ekseriya büyük bir hürmet görürlerdi.⁸⁰ Kendilerine paşmaklık adıyla haslar tayin olunur ve darphânededen de muayyen aidatları bulunurdu. Valide Sultanların kalabalık bir maiyeti olup bilhassa XVII. yüzyılda bir kısmı devlet işlerine fazla miktarda müdahalede bulunmuşlardı.⁸¹

3.3. Bed'i Besmele Töreni

Lügat manası ile *Besmeleye Başlama* demek olan Bed'i Besmele, Şehzâdelerin okumaya başlatıldığı gün yapılan bir dua töreni idi.⁸² Osmanlı sarayında şehzâde ve sultanlar beş veya altı yaşına bastıklarında kendilerine bir hoca tayin edilerek tahsile başlattırılırdı. Osmanlı şehzâdeleri gelecekte saltanat tahtına oturacaklarından en iyi şekilde eğitim alırlar, en iyi hocalardan ders görürlerdi. Bu yüzden bütün devlet erkânının katıldığı bir tören düzenlenir,

⁷⁶ Tanju Sarı, *Gezginlerin Gözüyle Bir İmparatorluk*, İstanbul 1998, s.41.

⁷⁷ Ahmet Şimşirgil, "Valide Sultan", *Tarih ve Düşünce*, Sayı VI, İstanbul 2001, s.44.

⁷⁸ Majer, "The Harem of Mustafa II", *Osmanlı Araştırmaları* XII, s.441.

⁷⁹ Anhegger-Eyüboğlu, *Padişah Evi*, s.32.

⁸⁰ Balikhâne Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s.310; Peirce, *Harem-i Hümayun*, s.3; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.157.

⁸¹ Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, s.304.

⁸² Koçu, "Bed'i Besmele" *İS4 V*, İstanbul 1961, s.2367.

şehzâdelerin muvaffak olması için dualar edilirdi. Bed'i Besmele merasimi bir şehzâdenin olduğu gibi birkaç şehzâdenin birden okumaya başlaması için de yapılmıştır. Sultanların öğrenime başlaması ise saray içinde yapılan bir törenle olur; devlet erkânı davet edilmezdi.⁸³

Okuma çağına gelen şehzâdeye bir hoca tayin edildikten sonra, Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptan Paşa, Kadıaskerler, Ayasofya Şeyhi, diğer meşâyih ve ulemâya bir gün öncesinden Çavuşbaşı tarafından tezkireler gönderilerek davet edilirdi. Merasim için genellikle sarayın etrafındaki köşklere birisi⁸⁴ tören mahalli olarak tespit edilerek (çoğunlukla sarayın içindeki İncili Köşk önünde) buraya Sadrazam için bir çadır, Şeyhülislâm için bir çadır, Nakibüleşraf ve Sadreyn Efendiler için bir çadır, Yeniçeri Ağası, Defterdâr Efendi, Reisülküttâb ve Çavuşbaşı ile diğer davetliler içinde ayrı çadırlar kurulurdu.⁸⁵ Bu arada Matbah-ı Âmire'ye iki gün öncesinden hazırlık yapılması için haber verilirdi. Güneş doğduktan yarım saat sonra davetliler gelip kendileri için ayrılan yerlere oturduktan sonra Teberdârlar tarafından tatlı ve kahve ikram edilirdi.⁸⁶ Daha sonra Matbah-ı Âmire'den Matbah-ı Âmire Ağası vasıtasıyla yemekler gelip sofralar kurulurdu.⁸⁷ Sadrazam, Şeyhülislâm ve Dârüssaâde Ağası bazen bir sofrada yerken, Nakibüleşraf, Kadıaskerler, Ayasofya Şeyhi, Yeniçeri Ağası, Defterdârlar, Reisülküttâb, Çavuşbaşı, Tezkireci Efendiler, Müteferrika, Züema ve diğer davetliler yemeklerini kendileri için ayrılan çadırlarda yerlerdi.⁸⁸

Yemekten sonra herkes Sadrazamın çadırının önünde mertebelerine göre toplanarak sıraya geçerlerdi. Sadrazam kallavî ve mevsimine göre ferâce kakım veya hut samur kürk, Şeyhülislâm, Nakibüleşraf, ve Sadreyn Efendiler örf ile Yeniçeri Ağası, Defterdârlar, Reisülküttâb ve Çavuşbaşı Ağa selimî, Tezkireci Efendiler ve Gedikli Müteferrikân ve Çavuşân mücevvezeleriyle dururlardı. Padişahın teşrif edeceği haber verildikte Reisülküttâb Efendi, Çavuşbaşı ile hemen karşılamaya çıkarlardı. Padişah sofa tarafından teşrif ederek teşrifât üzere selimî

⁸³ Ertuğ. "Osmanlı Devletinde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı Özel IV*, s.34.

⁸⁴ Defterdâr Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekâyât*, s.109.

⁸⁵ BOA. D. TŞF. Dosya Nr.9/66.

⁸⁶ BOA. D. TŞF. Dosya Nr.9/65.

⁸⁷ "Bi mennihi Teâlâ mâh-ı Muharremü'l-harâmın sekizinci Çehârşenbe günü ale's-scher devletlu necâbetlu şehzâde-i civânbaht sultan Mehmed efendimiz hazretleri besmele-i şerife bed' buyuracakları gün matbah-ı âmire emîni ağa mârifetiyle tertîb ve zîrde mezkûr çadırlara tevzî-i takdîm olunacak sofralara pilav ve zerdelerin..." BOA. D. TŞF. Dosya Nr.14/8.

⁸⁸ BOA. D. TŞF. Dosya Nr. 14/48.

giyip, önünde Rikâb Ağları, sol tarafında Silahdâr Ağa olduğu halde gelir. Padişahın geldiğini gören Sadrazam, süratlice gidip padişahı karşılayıp, yer öper ve alkış olunurdu. Sadrazamın ardından Şeyhülislâm dahi padişahın karşılamasına çıkardı.⁸⁹

Tören eğer saray içerisindeki köşklere birinde olursa yakın olan köşklere padişah yürüyerek gider ve köşke girerken herkes ayağa kalkıp biraz yürüyerek padişahı karşılarlardı. Padişah atla geldiğinde Sadrazam Rikâb-ı hümayunda, Dârüssaâde Ağası ve Şeyhülislâm binek taşında dururlardı. Padişah attan indiğinde sağ tarafına Sadrazam, sol tarafında Dârüssaâde Ağası, bu minval üzere çavuşların alkış tuttuğu sırada içeri girip oturur ve şehzâdenin getirilmesi için emir verirdi. Bunun üzerine bütün davetliler kalkıp Orta Kapıya oradan da yürüyerek Bâbüssaâde'ye giderlerdi. Sadrazam ve Şeyhülislâm Şehzâde gelinceye kadar burada biraz dinlenirlerdi.⁹⁰

Padişah'tan Şehzâdeyi getirme izni alan Dârüssaâde Ağası bol yenli kürk ve kavuklu sarık ile atına binip, Çizme Kapısı'ndan çıkıp Orta Kapıdan gelip Harem-i Hümayun'dan Şehzâdeyi alırdı. Şehzâdenin destarında sorguç ve beyaz şibe kaplı kabaniçe kürk ve mücevher raht ile müzeyyen atla, Dârüssaâde Ağası selimî, diğer Musahib Ağaları mücevvezeleriyle; lalaların başında al telli çekme ile puşîdeli rahle üzerinde Mushaf-ı Şerîf'le dışarı çıkardı. Dârüssaâde Ağası Mabeyn tarafından çıkıp Hırka-i Şerîf yakınında bir miktar duadan sonra Şehzâdeyi atlarına bindirip, önlerinde gider. Alayda Çavuşbaşı ile birlikte, önlerinde Tezkireciler, arkalarında Şehzâde Hocaları ile yürürlerdi. Şehzâde Reisülküttâbın bulunduğu sıradan altı sıra sonra idi. Bu şekilde Şehzâde, yanında lalaları olduğu halde tören mahalline giderdi. Bâbüssaâde Ağaları Kapısında Sadrazam ve sair ricâl mevcut bulunup Nakibüleşraf Efendi dua ederek, alay karşılanırdı. Buradan alay yine Dârüssaâde Ağası önlerinde olduğu halde peykân ve solakân ile tören yapılacak olan köşkün Rikâb Taşına gelindikte alay selâma durup, Sadrazam rikâb taşında Şehzâdeyi kucağına alıp, at üzerinden indirerek padişahın elini öptürürdü.⁹¹

Şehzâde el öpüp padişahın yanına oturtulduktan sonra padişahın izni ile Nakibüleşraf dua ederdi. Oturmaya izin verildikte Sadrazam, Şeyhülislâm,

⁸⁹ Ahuhalı, *Reisülküttâblık*, s.307.

⁹⁰ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, s.108.

⁹¹ Ertuğ, "Osmanlı Devletinde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı IX*, s.141.

Nakibüleşraf, Sadreyn Efendiler, Ayasofya Şeyhi, İmam-ı evvel ve sâni Efendiler de otururdu. Yeniçeri Ağası, Defterdâr Efendi, Reisülküttâb, Çavuşbaşı Ağa, Tezkire-i evvel ve sâni ve Teşrifâtî Huzur-ı hümayunda ayakta dururlardı. Padişahın bir tarafına Şehzâde, bir tarafına Şeyhülislâm oturmak üzere iki âdet ihram kurulu, ortasına da rahle konulurdu. Sonra tertip olunan eşref saat duhulunde, Sadrazam kalkıp Şehzâdeyi kucağına alıp vaz' olunan ihram üzerine getirirken, padişahdan başka herkes ayağa kalkardı.⁹²

İlk ders için Şehzâdenin karşısına oturan Şeyhülislâm elif be'den başlayarak alfabenin bir kısmını okuyarak tekrar ettirirdi.⁹³ Sonra dua eder ve merasim nihayet bularak Şehzâdenin tahsili, tâyin olunan hocasına bırakılırdı. Şehzâde Şeyhülislâmdan ilk alfabeyi okuduktan sonra onun elini öpmesi lâzımdı, lakin Şeyhülislâm elini öptürmeyerek Şehzâdenin omuzunu öperdi. Bundan sonraki dersler Şehzâdenin hocası tarafından Dârüssaâde Ağası dairesinde verilirdi.⁹⁴

Kıraatin tamamında Şeyhülislâm ve Ayasofya Şeyhi ayrı ayrı dua eder, müezzinler de yüksek sesle amin derlerdi. Merasim sonunda Şehzâde padişahın elini öptükten sonra davetliler tarafından tebrik edilir, böylece tahsiline başlamış olurdu. Davetlilere hil'atler giydirildikten sonra dışarı çıkılıp teşrifâtî marifetiyle davetlilere çeşitli hediyeler verilirdi.⁹⁵ Bu esnada Şehzâdenin derse başlaması münasebetiyle kendisine takdimi mutâd olan elifba ile cüz kesesi, hilal ve sâire mükemmel ciltlenmiş müzehhep bir şekilde Sadrazam tarafından hediye olarak takdim edilirdi. Sonra Şehzâde tekrar aynı alayla Orta Kapıya gönderilip sonra Kubbe-i hümayun ötesinde vaki Harem-i Hümayun kapısı önünde tertip üzere alayla Şehzâde indirilirdi. Akabinde Şehzâde Hareme girip, alayda bulunan herkes mahallerine giderlerdi.⁹⁶

⁹² BOA. D.TŞF, Dosya Nr.9/65.

⁹³ TSMA. E.12063.

⁹⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.110.

⁹⁵ "Arz bendeleridir ki

Şehzade-i civânbaht sultân Mehmed'in hîn-i bede'-i besmele-i şerifede huzûr-ı hümayunda Dârüssaâde ağasına ilbâs olunan hil'at-ı hasû'l-hâss-ı cedîde kaplı maa üstlük ferve-i samurun muhâfazası için Hazinedârbaşı ağa kullarının verdiği mühr-i temessûkun malûm buyuruldukte sâilen mûcibince yedi yüz kuruş kâime verilme bâbında..." BOA. D.TŞF. Dosya Nr. 14/57.

⁹⁶ Ahmet Vasıf Efendi *Mehâsinü'l Âsâr*, s.113.

3.4. Biniş-i Hümayun

Türkçe bir deyim olan biniş sözcüğü, *binmek* fiilinden⁹⁷ türemiştir. Biniş, padişahın gezi ya da ziyaret amacıyla saraydan ayrılıp İstanbul civarında bir yere gitmesi için kullanılan bir tabirdi. *Biniş-i hümayun*, *Biniş-i saltanat* veya *Teşrif-i saltanat* denilen geziler küçük fakat gösterişli olurdu. Kısa süreli gezilere *yarım göç* uzun süreli, bazen bir mevsimi geçirmek üzere yapılan göçe de *Nakl-i hümayun* veya *Göç-i hümayun*⁹⁸ denirdi. Deniz yoluyla yapılan gezilere *Bahren biniş-i hümayun* ya da *Bahren teşrif-i şâhâne* denildiği gibi, değişik kıyafetle ve geçilen yerlerde tanınmayacak görünümde yapılan binişlere de *tebdil binişi* denmekteydi. Ayrıca, atlı binişler için *esb-süvâr* saltanat kayığıyla yapılanlar için *zevrak-süvâr* deyimleri kullanılırdı.⁹⁹

XVI. yüzyılda padişahlar, İstanbul'un çevresindeki av alanlarına kalabalık atlı gruplarla gidip avlanmakta ve dinlenmekteydiler. XVII. yüzyılda ise padişahların, kente daha yakın mesirelere dinlenmek ve eğlenmek için günü birlik gidip dönerlerdi. Bu gününbirlik gidip dönmelerine de biniş denmiştir.¹⁰⁰ Padişah, *Biniş Saltanat Alayı* ile özellikle Pazartesi ve Perşembe günleri hava açıksa ve denizden "Saltanat Binişi" yapmak isterdi.¹⁰¹

Bayram, selâmlık ve arz günleri dışında, padişahların şehir içine veya dışında sık sık biniş yapmaları, olağandı. Binişlerde, resmî törenlerdekine benzer önlemler alınmaz; bu tür gezilerin bir alay-tören görünümü vermemesine özen gösterilirdi. Yol üzerine asker dizilmesi ve gezinin halka duyurulması âdet değildi. Bu, oldukça sade bir surette cereyan ederdi. Bununla beraber ne kadar sade olursa olsun yine de bir takım merasim yapıları.¹⁰²

Binişleri halkın duymaması için önlemler alınırdı. Çünkü, biniş gidişi ve dönüşünde, çoğu kimse padişahın önüne yatarak ya da uzaktan seslenerek yardım

⁹⁷ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s.335.

⁹⁸ "Göç-i hümayun vukûundaki biniş sandalları lâzimesi için mühimmât bahâsı olunmak üzere..." BOA. CTS. Nr.4689.

⁹⁹ Necdet Sakaoğlu, "Biniş" *İSİ* III, İstanbul 1994, s.234.

¹⁰⁰ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *XVII. Asırda İstanbul*, s.134.

¹⁰¹ Çuhadar Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderûn*, s.59.

¹⁰² "...Başçuhadâr padişahın yağmurluğunu taşıyarak padişahın bindiği atın sağ tarafında, ikinci çuhadar ise elinde kırmızı kese içindeki papuçla sol tarafta yürürdü. Üçüncü çuhadâr padişahın çizmesini taşır ve Başçuhadârın arkasında yürür, bunu da dördüncü çuhadâr takip ederdi. Çuhadârların arkasında lüzûmu kadar salma çuhadârlarla solaklar yürürlerdi..." Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.97-98.

ister, yakınmalarda bulunurdu. Bu tür durumlarda Salma Çuhadârları, şikâyeti olanları Sadrazam Konağına¹⁰³ götürürler, yardım isteyenlere de maiyette bulunan hazinedârlar bir miktar para verirlerdi. Hem çevreyi daha iyi gözlemleyebilmek hem de bir takım isteklerle rahatsız edilmemek için padişahlar, genellikle sarayın *Biniş Kapısı* denilen sarayın beşinci kapısından¹⁰⁴ tanınmayacak kıyafetlerle çıkarak tebdil binişi yapmayı tercih ederlerdi. Bununla birlikte çoğu zaman da padişahın gücünü, görkemini kent halkına göstermek amacıyla Biniş-i hümayunlar düzenlenmesi de ihmal edilmemektedir.

Düzenlenen binişlerin özelliğine ve padişahın isteğine göre de gezilere Sadrazam, Yeniçeri Ağası, İmrahor Ağa, Çavuşbaşı ve benzeri görevliler de katılıyordu. Bilhassa gezi biraz resmice olursa, devlet erkânından padişahın istediği kişiler yanında bulunurdu. Bu usûl Fatih Kanunnâme'si icaplarındandı.¹⁰⁵ Padişah, çoğu kez eğlenmek için öteki saraylarına denizden gittiği zaman sarayın hanımlarının hepsini ya da bir çoğunu beraberinde götürürdü.¹⁰⁶ XVII. yüzyıl padişahlarından I. Ahmed (1603-1617) gezmeye gittiği vakit şehzâdelerini de beraberinde götürürdü. Bu âdet diğer padişahlarda yoktu. I. Ahmed çoğu kez Kandilli Bahçesi'ne gider burada kayık yarışları düzenletirdi.¹⁰⁷ I. Ahmed devrinde Kaptan-ı Derya Halil Paşa tarafından h.1022 (m.1613)'de inşa ettirilen Tersâne Bahçesi de en çok biniş yapılan bahçelerdendi.¹⁰⁸

Biniş-i Hümayun tertibinde, çıkışlarda padişah mevsimine uygun giyinip süslenir, halkın hayranlığını ve kendisine duyulan saygıyı artıracak tarzda sorguçlu kavuk, mevsim kürkü giyer, kalabalık bir biniş mahiyetiyle saraydan ayrılırdı. Atla yapılan binişlerde başçuhadâr padişahın yağmurluğunu taşıyarak, padişahın bindiği atın sağ tarafında, ikinci çuhadâr ise padişahın pabuçlarını kırmızı atlas bir kese içinde belindeki gümüş paftalı kuşağa takarak sol tarafta yürürdü.¹⁰⁹ Üçüncü çuhadâr, padişahın çizmelerini taşır ve başçuhadârın arkasından yürür, bunu da dördüncü çuhadâr takip ederdi. Çuhadârların arkasında

¹⁰³ Diğer törenlerde de olduğu gibi padişaha bir arz'da bulunmak isteyen kişi Sadâret makamında, (XVIII. yüzyılda Sadâret makamının Bâb-ı Âli'ye (Paşa Kapısı'na) taşınmasıyla Bâb-ı Âli'ye) durumlarını anlatır, çözüme kavuşturulurdu.

¹⁰⁴ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *XVII. Asırda İstanbul*, s.10.

¹⁰⁵ Akgündüz, *Kanunnâmeler* I, s.42.

¹⁰⁶ Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s.42.

¹⁰⁷ Sakaoğlu, "Biniş" İSA III, s.236.

¹⁰⁸ Bostan, *Bahriye Teşkilâtı*, s.13.

¹⁰⁹ Koçu, *Topkapı Sarayı*, s.142.

lüzumu kadar salma çuhadârlarla, solaklar ve hazinedârlar yürürlerdi. Gezi esnasında salma çuhadârları ve hazinedârlar halkla ilgilenir, solakbaşı padişahın bindiği atın dizginlerini tutardı. Padişahın ata biniş ve inişinde de dizgin tutmak, solak başının vazifesiydi. Bu hizmeti bir başkası göremezdi.¹¹⁰ Biniş-i hümayunlarda padişahların ata kolayca binip ve inmek için kullandıkları bir nevi iskemleye de *biniş iskemlesi* denirdi. Bir saray görevlisi tarafından taşınan bu iskemle hükümdarın ata biniş ve iniş sırasında atın yanına getirilir, üzerine puşîde denilen değerli bir örtü örtülürdü.¹¹¹

Gidilen yere gece kalınacaksa, padişahla beraber çadırları kurup kaldırmak üzere lüzumu kadar mehterler, aşçılar, erzak ve sâir lüzumlu eşyayı taşıyan at ve katırlar da giderdi.¹¹² Bu vesileyle binişlerde gerekli çadır ve mühimmat mehterhânedan temin edilirdi.¹¹³ Bu gezilerde padişahın yanında bulunan Enderûn Gılmanı ve Harem Ağaları için de yeterli levazım alınırdı.¹¹⁴ Harem-i Hümayun levazımı Hazine-i Âmire'den Emîn-i Harem-i Hassa'ya verilirdi.¹¹⁵ Padişah eğer ava gidecekse ayrıca Samsomcular, Zağarcılar ve Şahincilerle birlikte avcı hayvanları da yanlarında götürülürdü. Bu çeşit resmi olmayan gidişlerde padişahın çadırının önüne tuğlar dikilmez, mehterhâne yerine ince saz takımı götürülürdü.

Binişler Selçuklularda olduğu gibi haftanın Pazartesi ve Perşembe günleri olurdu. Biniş gününden bir gün önce veya yapılacağı günün sabahı, padişah hangi bahçeye veya kasra gitmek istediğini Silahdâr Ağaya bildirir, o da at ile mi yoksa kayık ile mi gidileceğini ve koğuşlardan kimlerin götürüleceğini koğuş başlılara iletirdi.¹¹⁶ Enderûn Ağaları biniş yerine padişahlardan önce gider, gerekli hazırlıkları yaparlardı. Padişah kayıkla gelecekse iskelede, atla gelecekse kasrın bahçe kapısı önünde karşılıklı ve kartal kanadı biçimi dizilmiş olarak beklerlerdi. Biniş-i Hümayun şehir dışına çıkılmadığı zamanlarda bazen Boğaziçi, bazen de Haliç kıyılarındaki yalılara düzenlenir, akşama kadar eğlendikten sonra

¹¹⁰ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s.98.

¹¹¹ Abdülkadir Özcan, "Biniş" *DİA* VI, İstanbul 1992, s.185.

¹¹² BOA. *İESM*. Nr.1632.

¹¹³ BOA. *CTS*. Nr. 84.

¹¹⁴ "Karaağaç bahçesine göç-i pâdişâhi mehterhâne-i hayme-i hâssa levâzımıyla Enderûn gılmânânı ve harem ağaları için mekkârî develeriyle bârgîr ihrâcını mübeyyin..." BOA. *İESM*. Nr.3244.

¹¹⁵ "Tersâne bahçesindeki Harem-i hümayunun levâzımının hazine-i âmîreden emîn-i harc-ı hâssa Musa'ya verildiğini mübeyyin..." BOA. *İESM*. Nr.1355.

¹¹⁶ Atıf Kahraman, *Osmanlı Devletinde Spor*, Ankara 1995, s.141.

dönülürdü. Binişe gidildiği zaman padişah Enderûn Ağalarını yanına alması mutâd bir olaydı.

İstanbul'un Biniş-i Hümâyun yapılan bahçeleri pek meşhurdu. Bunların başında *Hadâik-i Hassa* denilen saray bahçeleri gelirdi.¹¹⁷ XVII. yüzyılda başlıca biniş yerleri Tokat Bahçesi, Kandilli Bahçesi, Mîrgûn Bahçesi, Kalender Bahçesi, Sultaniye Bahçesi, Büyükdere Bahçesi, Kuleli Bahçesi, Üsküdar Bahçesi, Tersâne Bahçesi, Florya Bahçesi, Kağıthane Bahçesi, Akpınar, Çatalca ve Karaağaç Bahçesi idi.¹¹⁸

Padişahlar, deniz yoluyla Biniş-i Hümâyun tercih ettikleri zaman Silahdâr Ağa vasıtasıyla bildirilir, maiyeti için de kayıklar hazırlanırdı.¹¹⁹ XVI. yüzyılda deniz binişleri *Başarda* denilen saltanat gemileriyle yapılmakta iken XVII. yüzyılda padişahın görkemini dışa yansıtmak için *saltanat kayıkları* kullanılmaya başlandı.

Padişah deniz yolundan gittiği zaman, on altı ya da on sekiz kürekli kayığı (büyük saltanat kayığı) tercih ederdi. Bu kayığın çok görkemli, çok pahalı bir biçimde işlenmiş koyu kırmızı kadife örtüsü olan bir kış tentesi vardı. Padişah onun altında yalnız başına, sırmalı kumaşlar ve kadifelerden yapılmış yastıkları üstüne oturur; ağaları karşısında ayakta dururlar, bir elleriyle tekneni kenarını tutarlardı. Yalnız Bostancıbaşı ki, tekneyi yönetir, zaman zaman dümeni daha iyi kullanmak için oturabilirdi. Bostancıbaşının vazifesi Fatih Kanunnâmesi ile düzenlenmişti. Kanunnâme'de, Bostancıbaşı için: "*Bağçeye bir bostancıbaşı konulmuştur. Kayığa girildikde bostancılar kürek çeküb bostancıbaşı ayak üzre dümen duta*"¹²⁰ yazılmıştır. Padişah kayıkta onunla çok konuştuğu için bu sırada bu konuşmaları işiten olursa, dilsizler küçük köpeklerin havlaması gibi sesler çıkarırlardı. Bostancıbaşı istek ve taleplerde bulunur, padişahın sorularını cevaplandırırdı. Saltanat kayığında bu iş için hususi yetiştirilmiş Acemi oğlanlar (Bostancılar) kürek çekerlerdi.¹²¹ Bunlar işlerinde çok iyi ve çok hızlı olurlardı;

¹¹⁷ Sertoğlu, *İstanbul Sohbetleri*, s.80.

¹¹⁸ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.72.

¹¹⁹ "...Her sene göç-i hümâyun vukûunda saray-ı atık teberdârları kethüdâsına beş çifte kayık tayîn olunduğundan bu sene için de tayîni..." BOA. CTS. No.16. BOA. *İESM*. Nr.1019-1020.

¹²⁰ Akgündüz, *Kanunnâmeler I*, s.327.

¹²¹ Abdülkadir Özcan, "Bostancı", *DİA VI*, İstanbul 1992, s.309.

kürek çekerken oturmazlar, fakat hamlelerini yaparken önlerindeki sıraya basarlar ve küreğe asıldıkları zaman geri gider ve arkalarındaki sıranın üstüne yatarlardı.¹²²

Güvenlik, ulaşım kolaylığı ve rahatlık bakımından çoğu kez denizyolundan binişler tercih edilmekteydi. Bahren biniş-i hümayunlarda, sabah erkenden hareket edilirdi. Önde, İçoğlanların bindiği *sandaliye* denen altı büyük kayık eskortluk yaparken, arkadaki tek kayıkta Dölbent Ağası ayakta olarak padişahın sorguçlu bir sarığını sağa sola eğip kaldırarak bu hareketle padişahın selâmını ve iltifatını bildirmiş olurdu. Bunun arkasındaki yanyana iki kayıktan birinde Mirahur Ağa, diğerinde Saray Ağası, yüzleri geriye dönük ilerlerdi. Sağda ve soldaki iki kayık süratle bir ileri bir geri gidip gelir, içlerindeki dev yapılı, kolları sıvalı, elleri değnekli, palabıyıklı hasekiler ayakta ve düzenli bir sıra halinde *savulun*, *sandal*, *geri var! Siya!* diye hep bir ağızdan gürlerler, bu toplu ses Boğaziçi'nde korku uyandırır, tekneler, kayıklar, balıkçılar sağa sola hızla uzaklaşıp gözden kaybolurlardı.¹²³ Boğaziçi'ndeki kalelerden geçerken padişahı selâmlamak için toplar atılırdı.¹²⁴

Padişaha özgü iki kayıktan daha büyüğü *Sandal* ya da pruvasının kıvraklığından dolayı *Kancabaş* denen on üç çifte, diğeri bunun bir benzeri olan *Fulika* ya da kırlangıç gagası şeklinde olan *Kırlangıç*'di. Padişah, saraydan çıktıktan sonra Kancabaş'ta kış tarafındaki kırmızı çuhadan, sırma saçaklı sayeban ya da tak altında otururken Bostancıbaşı arkasından ayakta olarak dümen tutar, üç musahib de karşısında önlerine bakmış vaziyette saygıyla dururlardı. Kayığın iki yanında birer sıra halinde Hamlacılar (kürekçi Bostancılar) bembeyaz giysileri, sırma işlemeli kırmızı yelekleri ile ayakta ve ahenkle kürek çekerlerdi. İkinci kayık Kırlangıç'da Kancabaş gibi özenli, üç fenerli köşkü gümüş direkli, sırma işlemeli perdeli, gümüş kafesli, küpeştesi yaldızlıydı. Kancabaşın baş tarafında Bostancı Haseki Ağası, ortada iki yanda Çuhadâr ve Rikâbdâr Ağalar ayakta durdukları gibi, Kırlangıçta da Silahdâr Ağa ayakta padişahın kılıcını taşırdı. Hünkâr İmamı ve bazı Enderûn Ağaları da bazen Kırlangıçta binerlerdi.¹²⁵

XVII. yüzyıldaki deniz binişleri meşhur olup saltanat kayıkları arasında belki de en muhteşemi, IV. Mehmed'in som yaldız üstüne renkli taşlarla

¹²² Withers, *Büyük Efendinin Sarayı*, s.128.

¹²³ Abdülkadir Özcan, "Haseki", *DLA XVI*, İstanbul 1997, s.369.

¹²⁴ "...Biniş-i hümayun vukûunda Göksu kalesinden atılan toplar..." BOA. CTS. Nr. 96.

¹²⁵ D'Ohsson, *Harem-i Hümayun*, s.30.

süslenmiş kayığı idi. IV. Mehmed karada olduğu gibi deniz binişlerinde de belki de dünyada eşi olmayan bir azâmet ve ihtişamla göz kamaştırmak yoluna gider olmuştu. IV. Mehmed'in yirmi dört çifte kürek saltanat kayığı en muhteşem alayla giderdi. Tepeden tırnağa beyazlar giyinmiş kürekçiler başlarına su yeşili külâh giyerlerdi.¹²⁶

Biniş yerine varıldığında, iskeleye al pâyendazlar serilir, padişah, karadan getirilen atına biner, maiyeti de atlanır, yakındaki bir camiye gidilerek namaz kılınır, sonra bahçeye veya köşke gidilirdi. Biniş yapıldığı zaman gidilen yerde padişahın sünnet namaza durması âdetti.¹²⁷ Burada padişah yemek yiyip dinlenir; ardından yapılan hazırlıklara göre spor gösterileri ve eğlenceler başlardı. Enderûn'daki ağalar, padişahın ne tür spordan daha çok hoşlandığını ve binişte hangisinin yapılacağını önceden tahmin ettikleri için ona göre her zaman hazır bulunur, Silahdâr Ağa'dan gelecek *Emr-i Şâhâne*'yi beklerlerdi. Binişlerde çoğu zaman ilk önce pehlivanlar güreştirilirdi.¹²⁸ Canbâzlar, ayılar, köpekler, tavşanlar, cüceler, dilsizler, orta oyunları, tomak, cirit ve lobut oyuncularını program gereği hünerlerini sergilerlerdi.¹²⁹ Ayı ve köpek dövüşlerinde hayvanların ağızları bağlanırdı, yağlı güreş yapan pehlivanların birbirlerini yenmelerine ekseriyetle izin verilmez, oyun çıkarmaları ödüllendirilirdi.

Biniş dönüşünde bir gelenek olarak padişah Kancabaş'ı bırakıp Kırlangıç'a binerdi. Daha arkadan gelen kayıklarda ise binişin özelliğine göre Dârüssaâde Ağası ile Harem ağalarından bir grup bulunurdu. Bu kayığa *Piyade* denirdi. Bahren Biniş-i Hümayunlarda Kız Kulesi'nden artarda toplar atılarak biniş uyarısı verilir, saltanat kayıkları kulenin önünden geçerken de burayı bekleyen Bostancılar, kule rıhtımında dizilip selâm görevini yerine getirirlerdi.¹³⁰ Ayrıca padişah, saltanat kayığına bindiği vakit, etrafındaki bütün gemiler, onu kemal-i hürmetle selâmlamak için Büyük Donanma da olduğu gibi toplarını ateşlerlerdi.¹³¹

Padişah kayığından başka diğer bütün kayıkların üstleri açıktır. Yalnız, alaya dahil bulundukları takdirde, şehzâdelerin kayıkları başka bir renkte çuha ile

¹²⁶ Samiha Ayverdi. *Boğaziçinde Tarih*, İstanbul 1968. s.53-54.

¹²⁷ Çuhadar Hafız Hızır İlyas Ağa. *Tarih-i Enderûn*, s.63.

¹²⁸ Kahrman. *Osmanlı Devletinde Spor*, s.141.

¹²⁹ Uzunçarşılı. *Saray Teşkilâtı*, s.73.

¹³⁰ Sakaoglu. "Biniş" *İS4* III, s.235-236.

¹³¹ Erenya Çelebi Kömürçüyan, *XVII. Asırda İstanbul*, s.35.

örtülü olur ve hemen padişah kayığını takip ederdi. Boğaziçi'nde tarihi anlatan Samiha Ayverdi'ye göre, yirmi dört kürek olan şehzâdenin kayığında tente mavi renkte olurdu.¹³² Eğer binişe katılmışsa Sadrazamın ve Şeyhülislâmın kayıkları da padişah alayının haricinde olmak üzere, yeşil çuha ile örtüldü.¹³³

3.5. Kur'an-ı Kerîm Hatmi Töreni

Osmanlı padişahları küçüklüklerinden beri iyi bir eğitim almalarının yanında dinî eğitimlerini de en iyi hocalardan mükemmel bir şekilde alırlardı. Şehzâdeler, geleceğin hükümdarı ve halifesi olacağından bu eğitimleri sıkı tutulurdu. Bed'i Besmele gibi Kur'an-ı Kerîm ve Hadis Kitabı olan Buhari-i Şerîf'i bitirmelerinden dolayı ayrı ayrı törenler düzenlenirdi. Kur'an-ı Kerîm hatim töreni hususen Hırka-i Şerif Odası'nda yapılırdı.¹³⁴

Bir şehzâdenin Kur'an-ı Kerîm'i hatmetmesiyle, Vezirler, Şeyhülislâm, Nakibüleşraf Efendi, Sadreyn Efendiler, Ayasofya ve Vâlîde Sultan Camii Şeyhleri saraya davet olunurlardı. Öğle namazını edadan sonra Hırka-i Şerîf Odasına girilip vüzerâ ve ulemâ oturarak, Şehzâde dahi Hırka-i Şerîf sandukasını dönerek otururdu. Şehzâdenin hocası olan İmam-ı evvel kıraat ve Hatm-i Şerîf ettikte Kurra Şeyhi yaşça büyük olduğundan teberruken ona dua ettirilip Hoca Efendi'ye bir samur kürk ilbas olunup bundan başka kimseye kürk giydirilmezdi.¹³⁵ Hırka-i Şerîf Odası'nda yapılan duayı Reisülküttâb, Çavuşbaşı ve Defterdâr Efendi ile beraber odanın penceresinin dış tarafından izlerlerdi.¹³⁶ Vezirler ve ulemâ bu törene günlük elbiseleriyle gelirlerdi. Kur'an-ı Kerim'i

¹³² Ayverdi, *Boğaziçinde Tarih*, s.52.

¹³³ Eremya Çelebi Kömürciyan, *XVII. Asırda İstanbul*, s.135.

¹³⁴ "...Şehzâde Sultân Selim'in Şevvalin yigirmi ikinci Pençşenbe günü hatm-i Kur'an duası Hırka-i şerifte olmuştur..." TSMA. E.10183.

¹³⁵ "Teşrifât Defterinde mahrec olmakla emr u fermân men-lehü'l-emrindir.

Şehzâde Sultân Selim'in hatm-i şerif etmeleriyle ber-müceb olan teşrifât. Pâdişâh-ı zaman Sultân Ahmed zamanında Şehzâde Selim Kur'an-ı Kerim'i hatm eylemeleriyle vüzerâ-yı izâm ve şeyhülislâm ve bi'l-fiil sadreyn ve nakibu'l-eşraf efendiler ve Ayasofya şeyhi. Vâlîde Camii şeyhi davet olunup. nakl-i hümayun tersâne bahçesi olmağla öğle namazını edâdan sonra Hırka-ı şerif odasına girilub vüzerâ ve ulemâ oturarak, şehzâde dahi Hırka-ı şerif sandukasını dönerek oturub hocası olan imâm-ı evvel kıraat ve hatm-ı şerif bittikte kurrâ şeyhi pîr ve ihtiyâr olmağla teberruken ona duâ idilub hoca efendiye bir samur kürk ilbâs olunub bundan başka kimseye kürk giydirilmedi. Meclisin sonunda izn-i hümayun ile herkes mahallerine avdet ittüler." TSMA. E.869/2

¹³⁶ Ahushalı, *Reisülküttâblık*, s.308.

hatmeden şehzâdeyi Sadrazam ve sâir devlet erkânı tebrik ile kendisine hediyeler verirlerdi.¹³⁷ Merasimin sonunda izn-i hümayun ile herkes mahallerine avdet ederlerdi.

Buhari-i Şerîf hatmi töreni ise aynı şekil Hırka-i Saâdet Odası'nda olmakla birlikte ekseriya Ayasofya Camiinde Sadrazam, Reisülküttâb, Defterdâr, Sadreyn Efendiler, Enderûn Ağaları ve Kethüdâları, Reis Efendiler ve Çavuşbaşı Ağa'nın katılımıyla olan bir törendi. Selâtin Camii Şeyhlerinin katılımıyla Buhari-i Şerîf hatminde dualarla icra edilirdi. Devlet ricâli camiye gidiş ve gelişlerinde mehterhâne eşliğinde karşılanıp, uğurlanırlardı.¹³⁸ Törene katılanlara çeşitli hediyeler verilir, bunlar *Teşrifât Defterleri*'ne kaydedilirdi.

3.6. Nikâh Akdi

Birçok hanedanın tarihi için gerekli açıklamaları yapabilmek, onların siyasi evliliklerinin incelenmesine bağlıdır. Osmanlı Hanedanında evlilik modeli oldukça karmaşıktır. Bu karmaşıklık sadece çok evliliğin etkisi sebebiyle değil, aynı zamanda farklı dönemde evlilik şekillerinin beş farklı çeşidinin ortaya çıkmış olması sebebiyledir. Bu dönemler; "İlk Dönem (1280-1451), Geçiş Dönemi (1451-1520), Orta Dönem (1520-1870) ve Son Dönem"dir (1870-1924). Evlilik şekilleri de şunlardır: Birincisi, Hristiyan ve Müslüman, fethedilen ülke halkının kadınlarıyla yapılan evliliktir. Bu, kişisel arzular veya fethetme boyuna eğdirmenin göstergesi olarak yapılmaktaydı. İkincisi, ülkelerinde idareci olan Hristiyan kadınlarıyla ittifakı güçlendirmek için yapılan evlilikler. Üçüncüsü yine ittifakı güçlendirmek için Müslüman idarecilerin kadınları veya erkekleriyle yapılan evlilikler. Dördüncüsü, Osmanlı soyunun erkek ve kadınlarıyla olan evlilikler. Beşincisi, genellikle menşeleri bilinmeyen ve çeşitli câriyelerle yapılan evlilikler.¹³⁹

Bu çalışmada XVII. yüzyıl esas alındığından Orta Dönem evliliklerinden bahsedilecektir. Orta Dönem boyunca ilk üç kategorideki evliliklere rastlanmamaktadır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı devlet idarecilerinin

¹³⁷ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.110.

¹³⁸ BOA. SD. Nr: 359, s.43: Veysel Karasu, *Rûznâme*, s.8.

¹³⁹ Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı* s.139-140.

hemen hepsinin sindirildiği bir sırada, kendileriyle eşit şartlar altında düzenlenebilecek ittifak evliliklerinin yapılabileceği uygun bir hanedan yoktu. Kafes sınırlamaları ile şehzâdelerin herhangi bir şekilde evlenmelerine engel olduğu bu dönemde, padişahlar yine sadece menşeleri bilinmeyen câriyeleri haremlerine almaya devam ettiler. Bundan dolayı dördüncü tipteki evlilikler tek çıkış yolu olarak ve gittikçe artan sayıda yüksek makamlı bürokratin imparator ailesine damat alınması şeklinde oldu. Sultanları vezirler, kaptan paşalar ve büyük devlet adamlarıyla evlendirmeye başladılar. Padişahların kızlarını veya hanedan mensubu Hanım Sultanları, devlet adamları ile evlendirmesi tamamen siyasî idi. Hanedan kadınlarının izdivaçlarını yaptıkları kişiler Enderûn Mektebi'nden yetişmiş ve çoğu da devşirme olan kişilerdi. Hanedandan biriyle evlenme, hanedanın üyeleri arasına girmek olduğundan dolayı çok ehemmiyet arz ediyordu.

Osmanlı padişahları, kızını veya kız kardeşlerini evlendirmek isteyince; Sadrazama bir Hatt-ı Hümayun yazar, damat olacak kişinin nişan takımlarını yollamasını emrederdi, ya da bu alanda Sadrazamla yazışır, uygun bir damat için salık vermesini ister, Sadrazamın gösterdiği adaylardan birisini damatlığa kabul ederdi.¹⁴⁰ Nişan ve nikâh töreni bir günde yapıldığı gibi ayrı ayrı günlerde de yapılırdı. Düğünler sultanın durumuna göre değişirdi. Gözde sultanların nikâhları Divân-ı hümayunda, öbürlerinin ise Dârüssaâde Ağası'nın odasında veya misafir odasında kıyılırdı. Bununla birlikte mihr-i muaccel ve mihr-i müeccel sultanın derecesiyle mütenasip olurdu. XVI. asır sonlarına kadar nikâh yüz bin altın üzerinden kıyılırdı. Fakat III. Murad kızı Ayşe Sultan'ı İbrahim Paşa'ya verirken onun mihr-i müecceli üç yüz bin altına çıkarılmıştı. II. Ahmed, biraderi IV. Mehmed'in kızı olup evlâdı gibi sevdiği Ümmî Sultanı Silahdârlıktan ikinci vezir yaptığı Osman Paşa'ya verirken altı yüz bin kuruş nikâh parası almıştı. III. Ahmed zamanında II. Mustafâ'nın kızı Safiye Sultan Ali Paşa'ya on bin altın ile nikâhlanmıştı.¹⁴¹

Sultanların nikâhlarında vekil olarak Dârüssaâde Ağası'nın bulunması kanun olduğu gibi düğün törenini de Dârüssaâde Ağası yönetirdi. Nikâh akdi, İrade-i Hümayun buyurulduğunda Teşrifât-ı hümayun icrâ olunacak merasim şöyle olurdu: Osmanlı hanım sultanlarından birinin nikâh akdi olduğunda

¹⁴⁰ Uluçay, *Harem II*, s.90.

¹⁴¹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.160.

Vezir-i âzam bütün hazırlığı görme bâbında ferman çıkartır. Saray-ı Cedide-i Âmire'de vaki mevzu divân-ı âli olan Kubbe-i Hümâyun dairesi minderler, yastıklar ve kalıçeleriyle ve diğer eşyalarla donatılırdı. Kubbe-i Hümâyun ve Reisülküttâb mahâli bilcümle mehterhânenen alınıp hazırlanırdı. Şeyhülislâm Efendi'ye birgün önce meclis-i akidde hazır olması için Sadrazam tarafından Reisülküttâb Efendi vasıtasıyla tezkere gönderilir. Vezirlerden biri yada Vezir-i âzam sağdıç olur. Ekseriyetle de Vezir-i azam sağdıç olurdu. İstanbul'da vüzerâ-yi izam bulunmadığı zaman vezir Damat Paşa'nın vekilleri, eskiden beri âdet olduğu üzere Kethüdâ Bey tayin olunurdu.¹⁴²

Sağdıç ya da vekil olan Kethüdâ Bey tarafından nikâh töreninde bulunacaklara davetiyeler gönderilirdi. Tören günü Kethüdâ Bey selimî ve sof ferâce ve divân donanımlı ata binerek önce çiçek tablaları sonra meyve tablaları ve peşlerinde kırk kişilik duacı ağaları mücevveze beyaz sade ile münakkaş giyinişli ve yirmi âdet şeker tablası ki her tablada üçer adet kutu olarak puşîdeler

¹⁴² "Seyyidetü'l-muhadderât ikiletü'l-muhessenât tacü'l-mümehhedât ve damet ulen ve's-saâdât saltanât-ı Osmânînin şecere-i semereleri olan sultânlar ve damed-i ismetühüm hazerâtı avâtuf-ı âliyye-i hürevâniden mültefiten bir vezir-i ruşen-i zamîre akd-i nikâh olunmak bâbında devletlu saâdetlu vezir-i azam hazretlerine cümle malzemeleri görünmek bâbında hatt-ı hümâyun-ı cihân-muta' fîristâde buyurulur. Ya saâdetlu vezir-i azam hazretleri veyahud sâir vüzerâ-yı izâm hazerâtından biri sağdıç olur. Kesri vakitte vezir-i azam hazretleri olagelmıştır. Cümle malzemeleri müheyâyâ kılındıktan sonra akd-i nikâh olunmak için faziletlu imâme-i subha-i ulemâ, şeyhü'l-islâm efendi hazretleri ve dârüssaâdeti's-şerîfe ağası ve bâbüssaâdeti's-şerîfe ağası ve kırk elli mikdâr ağayân, dârüssaâde ağası cem olub, badehu bir ziyafet tertip olunur. Ve et'ime-i nefise tenâvülünden sonra dâmad-ı şehri-yâri olan paşa hazretleri tarafından sağdıç olmak hasebiyle saâdetli vezir'i azam hazretleri vekil olub, ismetlu sultân hazretleri tarafından her saâdetlu dârüssaâdeti's-şerîfe ağası vekil olub ve tarafeynden her vekil şâhitleri olduktan sonra emr-i Hudâ ve sünnet-i hazret-i Resûlü etkıyâ üzre akd-i nikâh olunduktan sonra kahve ve şerbet ve buhûr ile ikrâm olunduklarından sonra dâmad-ı şehriyâri tarafından saâdetlu vezir-i azam hazretleri fâhire bir sevb-i samur kürk ve faziletlu şeyhü'l-islâm efendi hazretleri bir sevb-i samur kürk ve bir çift samur kürk her dârüssaâdeti's-şerîfe ağası hazretlerine ve bir sevb-i samur kürk ve her bâbüssaâdeti's-şerîf ağasına ilbâs olunub, bunlardan mâ'adâ herkaç nefer ağayân-ı dârüssaâde var ise birer hil'at-ı fâhire ilbâs olunub, badehu baltacılar kethüdâsı ağaya ve kahvecibaşı ağaya ve yazıcı ve reisü'l-küttâb efendiye ve çavuşbaşı ağaya ve tezkireci efendilere ve mektubî efendiye ve muhızırağaya ve kethüdâ yaverlerine ve bostancılar odabaşısına ve çavuşlarkâtibi efendiye ve teşrifâtçı efendiye ve çavuş-ı selâmağaya ve emîn-i çavuşân ağaya birer sevb-i hil'at-ı fâhire dâmad-ı şehriyâri tarafından ilbâs ve ihsân olunur. İlbas-ı hil'at olunduktan sonra herkes hâneleri tarafına atf-ı inân-ı azîmet buyururlar. Ve vezir-i azam hazretleri sağdıç olmak hasebiyle ol günkü ziyâfet sâhib-i devlet hazretlerininindir. Ve dâmad-ı şehriyâri tarafından hizmet ziyâfeti itmâmlar için vezir-i azam hazretlerinin kethüdâları ağaya ve kapıcılar kethüdâsı ağaya ve telhîs-i ağaya ve vekilharç ağaya ve muzarraff efendiye ve çaşnigir ağaya ve ser-bölük-ı bevvâbin ağaya ve aşçı başı ağaya birer sevb hil'at ihsân olunur. Ve hil'atların ecnâsı defter-i teşrifâtta masturdur. Ve sağdıç vezir-i azam olmayub âhar vezir olsa ol ziyâfet ânındır. Ve ol ziyâfet sâhibi vezirin hânesinde akd-i nikâhı olunmak lâzum gelse bâlâda tahrîr olunan ibtidâ gibi ve defter mucibince hil'atlar ilbâs olunur." Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmet, *Defter-i Teşrifât*, vrk.77a-77b.

olup sonra bohçalar sonra akçe keseleri ve mücevherât bulunurdu. Bunların akabinde donanmış bir at, Kethüdâ Bey'in selimî ve sof feracesiyle birlikte divân donanımlı atı, sonra Damat Paşa'nın Kapı Kethüdâsı ve Paşanın vekili olan zat sarıklarıyla yürüyüp peşlerinde onbeş-yirmi kadar Ağayân-ı Sadr-ı Âli mücevvezleriyle ve sof feraceleriyle alay olup Saray-ı Cedide-i Âmire'ye varırlar.¹⁴³ Nişan mühimmâtı saraya nakledildikten sonra Harem kapısı önünde Dârüssaâde Ağası tarafından teslim alınırdu.¹⁴⁴ Bundan sonra devlet erkânı saraya dahil olurdu.

Sadrazam kallavi ve ferâce, Şeyhülslâm örfi ile, diğer davetliler selimî, mücevveze ve ferâceleriyle tertip üzere saraya teşrif buyururlar. Yeniçeri Ağası, Defterdâr Efendi, Reisülküttâb ve Çavuşbaşı Ağa, Orta Kapı arasında Sadrazamı selâmlayıp ardlarınca tertip üzere yürürlerdi. Bostancıbaşı Ağa, Mirahur-ı evvel, Kapıcılar Kethüdâsı ve Mirahur-ı sâni selimî ve ferâceleriyle Divân-ı Hümâyun günlerindeki mahalden karşılayıp, peşlerinden yürüyerek Kubbe-i Hümâyun'a giderlerdi. Kubbe-i Hümâyundaki sedde oturduklarında sağ tarafa Şeyhülslâm, sol tarafa Yeniçeri Ağası ve Defterdâr otururlar. Nişancı Paşa mevkii olan tarafa Ayasofya Şeyhi oturur. Rikâb-ı Hümâyun Ağaları ve Sadr-ı âli hizmetçileri ve Reisülküttâb yerlerinde, Kubbe-i sâni'de otururlar. Bu esnada Dârüssaâde Ağası Hanım Sultanın vekâletini alarak üstünde serâser samur kürk giyinmiş olduğu halde Kubbe-i Hümâyun'a teşrif ettiğinde Yeniçeri Ağasının üst tarafında oturur. Cümle malzemeler hazırlandığında ve bütün davetliler geldiğinde bir ziyafet tertiplenir. Sağdıç kim olursa yemeğin düzenlenmesi ona aittir. Nikâh akdi başka bir yerde dahi olsa ziyafet sahipliği yine sağdıç olan vezire aittir.¹⁴⁵

Kubbe-i Hümâyun'da hizmetle görevli olan Zülüfliyân elleriyle tatlı ve kahve verilip tayin olunan vakitte Hazinedâr Ağa ve Başmuhasib Ağa veyahut İrade-i Hümâyun buyurulan iki nefer tayin edilen ağaların şahadetiyle Şeyhülslâm bir miktar hutbe ettikten sonra mihr-i mücceli yada mihr-i muacceli belirleyerek akd ve nikâh buyurur. Nikâhın kıyılmasından sonra Ayasofya Şeyhi dua ederdi.

¹⁴³ BOA. BEO. SD. Nr: 347, s.96.

¹⁴⁴ Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, s.310.

¹⁴⁵ Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vrk. 77b.

Akabinde Dârüssaâde Ağası eliyle Şeyhülslâma padişah tarafından olmak üzere bir beyaz elbise verilir. Yine Kethüdâ Bey'e ya da sağdıç olan vezire padişah tarafından olmak üzere bir samur elbise verilir. Şahitlere, vekâleti olan ağalara Ayasofya şeyhine, Dârüssaâde Ağası, kâtibi eliyle ferâce samur kürkleri giydirilir. Yeniçeri Ağası, Defterdâr Efendi, Reisülküttâb, Çavuşbaşı Ağalar, Teşrifâtî ve Telhisî Ağâ'ya Mehterbaşı Ağâ'ya ve Karakulağ-ı Sadr-i Âlî'ye hil'atlar giydirildikten sonra Dârüssaâde Ağası nikâh ve akdi tamamlamasıyla, padişah tarafından Sadrazama serâser samur kürk ile üstlük gönderip Ağâ eliyle giydirip yine yerlerine oturdular.¹⁴⁶

Yine Damat Paşa tarafından Şeyhülslâma, yeşil çuhaya kaplı, Dârüssaâde Ağası'na koz çukaya kaplı ferâce samur kürkleri bohça ile arz olunup, şahidlere dahi ferâce samur kürkleri elden verilirdi. Yazıcı Efendi ile önce Sadrazama sonra Şeyhülslâma ve sâirlere bilcümle boyama ve yüklükler verilip Zülüfliyân eliyle şerbet ve buhur merasimi icra olunduktan sonra, Sadrazamın hareketiyle törenin bittiği anlaşılır. Sadrazam ve Şeyhülslâm Orta Kapıdan atlarına binip Bâb-ı hümayundan çıkarak kendi hânelerine teşrif ederlerdi.¹⁴⁷

¹⁴⁶ BOA. SD. Nr. 347, s.47.

¹⁴⁷ Bu konuda kaynaklarda;

“Nikâh akdi irâde-i hümayun buyrulduğunda teşrifât-ı hümayun icrâ olunacak resimdir. Sarây-ı cedîde-i âmirede vâki' mevzû' divân-ı âlî olan kubbe-i hümayun dâiresi minder ve yastuklar ve kaliçeleriyle ve diğer kubbe-i hümayun ve reisülküttâb efendi mahalli bi'l-cümle mehterhânenen alınıb hazırlanır. Şeyhü'l-islâm efendi vakt-i muayyende bâb-ı âsafide bulunmak üzere bir gün önce reisülküttâb vâsıtasıyla davet olunur. Yeniçeri ağası ve defterdâr, kethüdâ bey diğer mevâlî Dârüssaâde ağası tarafından tezkireleriyle davet olunur. Vakt-i mevüdda cümlesi hâzır olduğunda revân olarak kubbe-i hümayuna teşrif ve sedde oturduklarında sağ tarafa şeyhü'l-islâm sol tarafa yeniçeri ağası ve defterdâr efendiler oturlar. Nişancı paşa mevkii olan tarafa Ayasofya şeyhi oturur. Rikâb-ı hümayun ağaları ve sadr-ı âlî hizmetçileri ve reisülküttâb efendi tahtasında ve kubbe-i sâinde oturlar. Bu esnâda dârüssaâde ağası Hanım sultânın vekâletlerini alarak üstüne serâser samur kürk ile üstlük ilbâs ve kubbe-i hümayuna teşrif buyurduklarında yeniçeri ağasının üst taraflarına oturlar. Zülüfliyân elleriyle tatlu ve kahve verilub, tayîn olunan vakitte haznedâr ağa ve baş muhâsib ağa veyahud irade-i hümayun buyurulan iki nefer ağalarının şehâdetleriyle dâmâdın vekili kethüdâ beyin vekâletleri dahi iki nefer tayîn edilen ağalar şehâdetleriyle mezkûr olunduktan şeyhü'l-islâm hutbeden sonra mihr-i müecceli belirleyerek akd ve nikâh buyurup tamâmında Ayasofya şeyhi duâlar eder. Sonra Dârüssaâde ağası eli ile şeyhü'l-islâma pâdişâh tarafından olunmak üzere bir beyaz elbise verilir...” şeklinde bilgiler verilmektedir. TSMA. E.1393.

3.7. Sûr-ı Hümâyün

“Sûr” kelimesi, düğün, velime, cemiyet, nikâh, velâdet gibi bir ayin münasebetiyle icra olunan şenlik; Sûr-ı hümâyün: *Hanedan-ı saltanât-ı seniyye’ye ait cemiyet-i resmiye*¹⁴⁸ dir. Padişahların erkek çocuklarının (şehzâdelerin) sünnet düğünlerini, kızlarının veya kız kardeşlerinin (sultanların) evlenme düğünleri vesilesi ile yapılan Sûr-ı hümâyünler, bazen yalnızca sünnet düğünleri *Sûr-ı hitân* bazen evlenme düğünleri *Sûr-ı arûs* bazen de şehzâde ve sultanların doğumları münasebetiyle yapılan ve *Viladet-i hümâyün* diye adlandırılan şenliklerde yapılırdı.¹⁴⁹ Sûr-ı hümâyün, Osmanlı saray teşrifâtına mahsus bir deyim olup, saltanat düğünü anlamına gelir; Osmanlı hanedanının erkek çocuklarının sünnet edilmelerinde ve kız çocuklarının evlenmelerinde kurulan düğünlere mahsus bir deyimdir.¹⁵⁰

XVII. yüzyılda Osmanlı şehzâdeleri saraya kapatıldıktan sonra padişah kızlarının evlendirilmesine önem verildi. Bununla birlikte sünnet törenleri de büyük bir ihtişamla yapıp, padişahların yapılmayan düğün törenlerinin yerini almıştı. Osmanlıların parlak devirlerinden sayabileceğimiz XVII. yüzyılda *Bin bir Gece Masalları*’nı andıran bir ihtişam içinde geçen ve büyük bir şenliğe dönüşen bu düğünlerin hazırlıklarından sorumlu olmak üzere saray teşkilâtından güvenilen bir kimse, bazen bir vezir *Sûr Emîni* olarak tayin edilir, yapılan harcamaları tespit için de Sûr Emîni tarafından bir kâtip seçilirdi. Düğün hazırlıkları yapılırken bir taraftan da davet edilecek kimselere davet mektupları gönderilirdi.¹⁵¹

Sûr şenlikleri, padişahın isteğiyle düzenlendiği halde yalnızca sarayın sınırları içinde kalmayıp bütün başkentte, hatta bazen de büyük taşra kentlerinde kutlanan büyük şenlikler olurdu. XVI. yüzyılın ortalarından başlayan ve XVIII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden şenliklerden en görkemli şenlikler, şehzâdelerin sünnetleri dolayısıyla düzenlenenlerdi. O kadar büyük harcamalar

¹⁴⁸ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s.742.

¹⁴⁹ Arslan, *Sünnâmeler*, s.5.

¹⁵⁰ İsmet Parmaksızoğlu, “Sûr-ı Hümâyün” *İSA XXIX*, İstanbul 1961, s.515.

¹⁵¹ Mehmet Arslan, “Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sünnâmeler” *Osmanlı IX*, Ankara 1999, s.170.

yapılmasa bile hanım sultanların düğünleri de göz alıcı olurdu. Bazen her iki düğün bir arada yapılır ve büyük bir şenlik halini alırdı.¹⁵²

Osmanlı döneminde yapılan düğün ve şenliklerin sünnet, evlenme, doğum gibi görünen sebeplerinin yanında başka sebep ve fonksiyonları da vardı. Bu sebeplerden en önemlisi iç ve dış dünyaya karşı devletin ve onun sembolü olan padişahın üstünlüğünün ve ihtişamının sergilenmesiydi. Bu düğün ve şenliklere gelen yerli ve yabancı devlet adamları ve elçiler gördükleri muhteşem gösteriler ve zenginlikler karşısında hayranlıklarını gizleyemiyor, devletin maddî ve manevî gücünü bir kez daha alkışlamak durumunda kalıyorlardı. Bu düğün şenlikleri sırasında yapılan harcamalar, yabancı konukların ve tebaanın temsilcilerinin ağırlanması, devletin zenginliğinin, kudretinin göstergesi olduğundan bu şenliklerde padişahların cömert davrandığı görülmektedir.¹⁵³

Yine bu düğün ve şenliklerde bir sosyal dayanışma ve kaynaşma da söz konusuydu. Osmanlı şenliklerinde toplumun her kesiminden insanlar bu eğlencelere katılıyor, bir kısmı izleyici, bir kısmı gösterici, bir kısmı da görevli ve davetli olarak üzerlerine düşeni yapıyorlardı. Halkın sarayla irtibatı bir kat daha artıyor ve bazı merakları da bu vesileyle gideriliyordu. Bazı dinî ve sosyal yasakların da bu şenliklerde bir zaman içinde olsa ortadan kalktığı gözleniyor ve bu durum halk arasında bir rahatlamayı da beraberinde getiriyordu. Bazen de bu şenlikler ve düğünler bazı siyasî ve askerî başarısızlıkları unutturmak veya doğal afetlerin acılarını bir nebze olsun dindirmek için yapılıyordu. Muhteşem düğün ve şenlikler bu başarısızlıkların veya felaketlerin sonuna denk getirilmeye çalışılıyordu. Bu şenlikler vasıtasıyla genel hava yumuşatılıyor, tekrar halka ve saray çevresine bir kendine güven havası geliyor, bir nevi yenilenme ve kendine gelme özelliği ortaya çıkıyordu.¹⁵⁴

Düğün ve şenliklerin dinî görünümü de önemliydi. Çünkü sünnet ve nikâh akdi dinî özellikler taşıyan unsurlardı. Ayrıca bu düğün ve şenlikler arasında din adamlarının Kur'an okumaları, dinî toplantılar ve tartışmalar yaparak tefsir okumaları ve dinlemeleri de düğünlerin bir parçasıydı. Bu düğün ve şenliklere öncelikle tarikat şeyhleri ve tarikat erbabı da davet edilerek hayır duaları

¹⁵² Suraiya Faroghi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam* (çev. Elif Kılıç) İstanbul 2000, s.185.

¹⁵³ Gelibolulu Mustafa Âli, *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, (haz. Ali Öztekin) Ankara 1996, Giriş s.XIII.

¹⁵⁴ Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri", *Osmanlı IX*, s.175.

alınıyordu. Düğünlerin dinî günlere ve kandillere tesadüf ettirilmesi de bir başka özellikti.¹⁵⁵ Şenliklerde bir başka önemli unsur da estetik görünümdü. Yapılan bu şenlik ve düğünlerde giyim kuşam, meydan düzeni, aydınlatma, dekor, renk, hareket, ses, denge, olağanüstü gösteriler, esnafın maharet gösterileri bir estetik kaygıdan yola çıkılarak gerçekleştiriliyordu. Esnafın gösterileri ve yaptıkları maharet isteyen işler rekabet dolayısıyla tekniğin gelişmesine de yardımcı oluyor ve meydana getirilen eserler bunları hayranlıkla seyreden izleyicilere sunulmak suretiyle böyle muhtelif fonksiyonları da yerine getiriyorlardı.¹⁵⁶

Konuklar ve düğünü izleyecekler için müsait yerler yapılır, çadırlar kurulurdu. Düğün için gerekli mutfak araçları ve malzemeleri temin edilirdi. Düğün zamanı gelince padişah ve çevresi kendilerine ayrılan yerlerde oturarak davetlileri ve elçileri kabul eder, karşılıklı hediye alış verişinde bulunurlardı. Hükümet erkânı, askeri sınıflar, ulema ve şeyhler, esnaf takımı ve yabancı devletlerin elçi ve maiyetleri bu düğünlere davetli olup herkes derecesine göre hediyeler takdim eder ve kendilerine ziyafet çekilerek tertip edilen eğlence ve oyunları seyrederdiler. Doğal olarak bütün bunlar düğün için önceden hazırlanan geniş bir alanda, şenlik alanında cereyan etmekteydi.¹⁵⁷ Bu hazırlanan yerlerden biri olan İbrahim Paşa Sarayı, bazen At Meydanı'ndaki sûr-ı hümayun törenlerini saray erkânının izleme yeri bazen de düğün evi olarak kullanılmıştır. Nitekim XVII. yüzyılın başlarındaki Ayşe Sultan'ın evliliği nedeniyle Yemişçi Hasan Paşa 1603 (h.1012) yılında düğün evi olarak burayı kullanmıştır.¹⁵⁸

Sünnet olan her şehzâde (ve evlenen her hanım sultan) için düğün alayında yer almak üzere *Nahl* denilen süsler hazırlanırdı. Nahl'ın manası hurma ağacı demek olup, *Nahlbent* denilen ustalar tarafından ağaç, meyve, çiçek ve hayvan şekilleri yapılarak düğünlerde gelinin önünde götürülürdü.¹⁵⁹ Osmanlı düğün ve şenliklerinin ayrılmaz bir parçası, belki de en önemli unsurlarından birisi *Nahıldır*. Nahl, gelin ve sünnet alaylarında ağaç biçiminde yapılan, üzerinde balmumundan

¹⁵⁵ *İsa-zâde Tarihi*, (haz. Ziya Yılmaz) İstanbul 1996, s.138-143.

¹⁵⁶ Arslan, *Osmanlı Makaleleri*, s.439.

¹⁵⁷ Bu dönemde şenlikler ya Edirne'de ya da İstanbul'da düzenlenirdi. İstanbul'da ki şenlikler için Topkapı Sarayı merkez olmak üzere At Meydanı (Bugün ki Sultan Ahmed Meydanı) ve çevresi idi. Edirne'de ise Edirne Sarayı hümayunu ve Sırık Meydanı idi.

¹⁵⁸ Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, (çev. Ülken Sayın), İstanbul 2002, s.494.

¹⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nahl ve Nakil Araçları" *Belleten* IV, Sayı 157, Ankara 1976, s.55.

yapılmış insan, hayvan, yemiş, çiçek vb. şeklinde süsler bulunan, ayrıca değerli taşlar, altın, gümüş yapraklarla, renkli ve yaldızlı kağıtlarla kaplanan önemli bir düğün ve şenlik unsurudur.¹⁶⁰ Düğünlerde ve şenliklerde nahıllardan başka şekerden yapılan hayvan, ağaç, çiçek, meyve ve çeşitli maketlerden oluşan *Şeker Alâtı* şenliğe orijinallik katan bir başka unsurdur. Şekerden yapılan bu çeşit tasvirler tıpkı nahıllarda olduğu gibi bir alay halinde seyircilerin önünden geçirilerek ziyafet mahalline getirilirdi. Burada sergilendikten sonra ise davetliler ve seyirciler tarafından yağma edilirdi.¹⁶¹ Nahıllar evlilik bereketini simgelerdi. Nahılların büyüklüğü damadın erkeklik gücünü, nahılların dallarına asılı yemişler de kadının döl verimliliğini göstermekteydi. Düğünlerde erkeklik gücünü, döl bolluğunu gösteren buna benzer başka sembollere çeşitli çağlarda, farklı toplumlarda da rastlanmaktadır.¹⁶²

Nahıl Alayları'nın ve Şeker Alâtı'nın geçişinden ve sünnet olacak şehzâdelerin alana gelişinden sonra eğlenceler yapılır, ziyafetler verilir, bunlar düğünün veya şenliğin sonuna kadar gece ve gündüz olmak üzere günlerce devam ederdi. Bu arada esnaf alayları geçişleri ve gösterilerini yaparak hediyelerini verirler ve hünerlerini gösterirlerdi. Sünnet şenliklerinde padişahın hayır severliğini göstermek üzere şehzâdelerle birlikte sünnet ettirilen çocuklara iyi piriç olan zerededen verilmesi âdetti.¹⁶³ Bu şenliklerde kandil donanmaları yapılır, oyuncuların gösterileri izlenir, sünnet merasimi yapılır ve düğün sona ererdi. Evlenme düğünlerinde bu genel programın dışında cihâz ve ârus alaylarının geçişi, cihâz ziyareti ve damadın ayrıca verdiği *Velime Ziyafeti* de söz konusuydu. Sûr-ı hümayunlarda cihâz alayı çok görkemli olur, hediyelerin ihtişamı göz kamaştırırdı.¹⁶⁴ Cihâz alaylarının bu denli ihtişamlı olması Türk kültür tarihi açısından da önemli bir yere sahipti. Zira bu alaylarda sergilenen eşyalar ve motifler, Türk-İslâm ananesini yansıtır toplumsal birikimi ortaya koyardı.

¹⁶⁰ Arslan, *Osmanlı Makaleleri*, İstanbul 2000, s.448.

¹⁶¹ Arslan, *a.g.e.*, s.449.

¹⁶² Metin And, "Osmanlı Düğünlerinde Nahıllar" *HTM*, Sayı 12, İstanbul 1962, s.16.

¹⁶³ Faroghi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşamı*, s.188.

¹⁶⁴ Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s.137.

3.7.1. Sünnet töreni (Sûr-ı hıtân)

Osmanlı Sarayı'nda tahta çıkış, şehzâdelerin doğumu, sultan kızlarının düğünleri ve sünnet gibi önemli olaylarda, hanedanın sonsuz gücünün simgeleri olarak donanma ve şenliklerle kutlanırdı. Bunlar arasında en önemli olanı şehzâdelerin sünnet düğünleriydi. Bunlar bir bakıma sultanların yaşamlarında kutlanmayan düğünlerin yerini alıyordu. Günlerce, hatta haftalarca süren İstanbul şenlikleri ile şehzâdelerin sünnet düğünleri sırasında At Meydanı'nda yapılan olaylar gerçekten de eşsiz toplumsal, kültürel ve aynı zamanda da estetik olaylardı.¹⁶⁵

Şehzâdelerin sünnet edileceği, sünnet düğününden üç, dört ay evvel keyfiyet bulunmak üzere ileri gelen valiler ve vezirler davet edilirdi.¹⁶⁶ Bütün eyaletlere haber verilerek düğünlerde sanatlarını göstermeleri için hüner sahiplerinin gönderilmesi bildirilirdi. Malzemenin temini için Matbah Emîni *Sûr Emîni* tayin edilerek hil'at giydirilirdi. Sûr Emîni'ne, sünnet olacak şehzâdeler için birer büyük nahl ve onar tane küçük nahl ve birer şeker âlâtı yapılması ferman edilirdi.¹⁶⁷

Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi Eski Saray'da nahiller hazırlanır, padişah bunları da şehzâdeleri olduğu halde ziyaret eder, seyrederdi. Düğüne davet edilen hânende, sâzende, oyuncular, çengiler, canbâzlar davet edildiğinden, bunlar da alay alay İstanbul'a gelir, kendilerine gösterilen yerlere yerleştirilirdi. Mısır'ın canbâzları meşhur olduğundan, bunun için sanatlarının gösterecek olan canbâzların hepsi Mısır'dan getirtilirdi. Sünnet merasimlerinde şehzâdelerle birlikte binlerce fakir çocuk da sünnet ettirilir, çocukların hepsine Sûr Emîni tarafından elbiseler dağıtılırdı. Ayrıca Sûr-ı hümayunlarda mutfaklarda hizmet ettirmek üzere, asker ocaklarından, imaretlerden ve bazı esnaftan büyük kazanlar ödünç alınırdı.¹⁶⁸

Padişah çocukları dokuz, on yaşlarına kadar Haremde kadınlarla birlikte yaşar, yaklaşık on dört yaşında sünnet edilirdi. Bu olayla, derhal yapılan bir merasimle şehzâdelere *Selâmlık*'da ayrı daireler verilirdi. Sünnet düğünleri çoğu

¹⁶⁵ Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, s.288.

¹⁶⁶ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.111.

¹⁶⁷ Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri", *Osmanlı IX*, s.177; Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, Ankara 1987, s.41.

¹⁶⁸ Mehmed Cemil, "Sünnet Düğünleri" *HTM*, Sayı 10, İstanbul 1971, s.4-5.

zaman bir çok şehzâde için yapıldığından, sünnet edilenlerin yaşları da farklı olurdu. 1675'de IV. Mehmed, iki oğlunu görkemli bir törenle sünnet ettirmişti; o tarihte bu şehzâdelerden Mustafa (II. Mustafa 1695-1703) on iki, Ahmed (III. Ahmed 1703-1730) iki yaşındaydı. IV. Mehmed'in iki şehzâdesine birden yaptırdığı bu sünnet düğünü akabinde kız kardeşi Hatice Sultan'ın düğünü olmuş, on beş günlük sünnet düğününe ilaveten on sekiz günlük evlenme düğünüyle beraber otuzüç gün sürmüştü.¹⁶⁹ Bu şenlik 1582 yılında III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'a yaptığı düğün şenliğinden sonra yapılan en büyük şenlikti.¹⁷⁰ Şenliğe yabancı ülkeleri temsil eden bir çok elçi katılmıştı. Şenlik hazırlığı altı ay sürmüş, şehzâdelerle birlikte eyaletlerden çağrılan binlerce çocuk da sünnet ettirilmişti.¹⁷¹ İstanbul'dan, İran'dan hatta Venedik'ten çeşitli hüner sahibi oyuncular çağrılıp gösteriler yapıldı. Şenlik alanı için Edirne'deki sarayın önü, eskiden Cirit Meydanı denilen o sırada Sırık Meydanı olarak tanınan geniş alan seçilmişti.¹⁷²

IV. Mehmed'in Edirne şenliği yabancı seyyahların da ilgi otağı olmuş, hatıratlarında teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır. Georg Schreiber; Edirne'deki şenliği, "*o zamana kadar bir benzeri görülmemiş görkemde, çok büyük bir şölen*"¹⁷³ olarak tarif etmektedir. Harold Bowen da "*1675 yazı başlarında Edirne IV. Mehmed'in büyük oğlu Mustafa'nın sünnet düğününe ve padişahın kızının evlenmesi münasebetiyle büyük şenlikler içindeydi*"¹⁷⁴ sözleriyle şenliklerden bahsetmektedir.

Sünnet olayı daima ve özellikle padişahın büyük oğlu sünnet edildiği zaman bütün kentte büyük törenler ve eğlencelerle yapılırdı. Çünkü Türkler'de çocukların sünnet edilmesi Hristiyan düğünlerine benzer, onun için büyük ziyafetler, müzik ve armağanlar getirme vesilesiydi.¹⁷⁵

XVII. yüzyıl padişahlarından I. Ahmed, IV. Murad ve IV. Mehmed tahta geçtikten sonra sünnet edildiler ve sünnet şölenleri de mümkün olan en kısa zamanda yapıldı. IV. Mehmed H.1059 yılı Şevval'in 14'ünde (29 Ekim 1649)

¹⁶⁹ *İsâ-zâde Tarihi*, s.133; Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, Ankara 1987, s.42.

¹⁷⁰ Metin And, "Şahane Düğün" *HTM*, Sayı 8, İstanbul 1968, s.32-36.

¹⁷¹ Abdî, *Sünâme-i Abdî*, Millet Ktp. Nr. 340, vrk. 4a-5b.

¹⁷² Nutku, *Edirne Şenliği*, s.45.

¹⁷³ Georg Schreiber, *Edirne'den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan*, (çev. Esat Nermi), İstanbul, 1982, s.62.

¹⁷⁴ Harold Bowen, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, London 1948, s.17.

¹⁷⁵ Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s.98.

Cuma gecesı sünnet edildi. Bu vesileyle sarayda her odanın i oğları ayrı ayrı oyunlar düzenleyip, padişah önünde oynadılar ve sünnet düğünü bir hafta sürmüştü.¹⁷⁶

Sünnet merasimleri, düğün merasimlerinden ayrı olarak herkesin katılacağı gibi düzenlenirdi. Sünnet şenliklerinde esnaf loncaları, ordu sefere çıkarken düzenledikleri alayları düzenlerlerdi. Çeşitli loncaların yeleri Alay Köşkü’nde yer alan padişahın önünden geçer, ona değerli armağanlar sunarlardı. Nitekim Edirne’deki şenliklerde Edirne’deki loncaların da katıldıkları bilinmektedir. Loncaların çoğu geçit alayına, araba üstünde ya da sırtta taşınan bir *canlı sahne* hazırlayarak katılırdı. Araba üstünde geçirilen canlı sahneler hazırlanırken çoğunlukla, o esnafın kullandığı en belli başlı araç ya da aletlerden biri ortaya yerleştirilirdi. Meslek sahipleri yaptıkları işleri canlandırırken, bir yanda ürettikleri malları da sergilerlerdi. Dokumacılar ya değerli kumaş toplarını ya da tepesine tuğ gibi kumaş örnekleri takılmış sopaları taşıyarak geçerlerdi.¹⁷⁷

Bazı alaylara esnaf ve zanaatkrlardan başka devletin çeşitli katlarından ulema da katılırdı. Bu durumda alay, yüksek devlet görevlileri tarafından yönlendirilen Osmanlı toplumunun bütününün canlandırıldığı bir gösteri haline dönüşmüş oluyordu. Ayrıca daha çok yüksek rütbeli görevlilerin katıldığı, halkın ise sadece seyrettiği alaylar da yapılırdı. Kutlamalarda tahtadan çadır bezine, değerli kumaşlardan kandillere kadar türlü malzemeler kullanılarak her gün içinde yaşanan günlük meknlerden şenliğe özgü *fantastik* meknlar yapılırdı. Bunlardan en çok şenlik çadırları beğenilirdi. Çadırların pratik bir faydası vardı: ilerinde, saraydaki dp kurallarının ve meknının kısıtlaması olamadan büyük topluluklar ağırlanabiliyor, şölenler dzenlenebiliyordu. Ayrıca akla, zaferle sonuçlanmış seferleri ve fetihler yapmış büyük sultanları getirdiği için, çadırın Osmanlı kültüründe simgesel bir yeri de vardı. adırlardan başka, önemli konukların gösterileri rahatça izleyebilmeleri için köşkler de inşa edilirdi. IV. Mehmed’in 1675’de Edirne’de yaptırdığı sünnet ve düğün şenlikleri sırasında, haremdeki kadınların, kendileri görülmeden gösterileri izleyebilmeleri için hemen sarayın yanına böyle bir köşk yapılmıştı.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Mehmed Halife, *Tarih-i Gulmani*, s.35.

¹⁷⁷ Nutku, *IV. Mehmed’in Edirne şenliği*, s.45.

¹⁷⁸ Nutku, *a.g.e.*, s.47.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda sünnet düğünleri dolayısıyla ya da yeni yapılan fetihleri kutlamak için düzenlenen savaş oyunlarında da kale maketlerine çokça rastlanmaktadır. Bu amaçla, tahta ve çadır bezinden bir hisar yapıp içine maket toplar ve Macar ya da Avusturya askeri gibi giydirilmiş adamlar yerleştirilirdi.¹⁷⁹

Şehzâdelerin sünnetleri ve sünnet merasimleri genellikle düğünün son günlerinde yapılırdı. Düğün süresince şehzâdelerden başka çevreden gelen çocuklar, fakir fukara çocukları, saraydaki iç oğlanlar ve bazı devlet erkânının çocukları sünnet edilir, asıl düğünün amacı olan şehzâdeler ise bütün bu sünnet edilen ve bu esnada yapılan şenlikleri izleyerek düğünün son günlerinde büyük bir merasimle sünnet edilirdi. Şehzâdenin sünnetlerini Hekimbaşı yapar, diğerlerini ise sıradan hekimler sünnet ederlerdi. Bir vesile ile sünnet edenlere padişah ve padişah haremi tarafından çok değerli hediyeler verilirdi.¹⁸⁰

Sünnet merasiminde sarayın Bâb-ı Hümayun önünde bir Otağ-ı Hümayun kurulur. Otağın etrafında vezirler ve sadrazam dahil olmak üzere herkes toplanıp, Matbah-ı Âmîre'den yemekler dağıtıldıktan sonra padişah, Harem'den Otağ-ı Hümayun'a gelip tahta oturur. Nakibüleşraf, Vezirler ve Kapıcıbaşları tertip üzere padişahın eteğini öperlerdi. Sonra herkes yerli yerine oturur ve yeniçeri askerine yemek için izin verilirdi. Yemekten sonra vüzera ve divân ehline kahve verilirdi. Sûr-ı hümayun günü sarayda dikilen seren direklerinde kandil yakılıp bütün saray çevresi aydınlatılır, şenlikler bu minval üzere devam ettirilirdi.¹⁸¹

3.7.2. Düğün töreni (Sûr-ı arûs)

İslâm'da düğün merasimi gelinin şerefinedir zira kocanın, kendi sünnet merasimindeki şölenle bu töreni kutladığı kabul edilirdi.¹⁸² Bu vesileyle padişah kızlarının ya da hanedan mensubu kadınların evlilik törenleri genellikle çok görkemli yapılırdı.

Hükümdar kızı veya hemşiresi kime münasip görülmüş ise önce ona tebligat yapılır ve o da düğün için hazırlığa başlardı. Düğünden önce sarayda devlet ricâlinin katılımıyla nikâh merasimi yapılırdı. Sultan, padişahın kendi kızı ise

¹⁷⁹ Faroghi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s.189-193.

¹⁸⁰ Arslan, *Osmanlı Makaleleri*, s.457.

¹⁸¹ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s.58-65.

¹⁸² Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, s.165.

Yeni Saray'da merasim düzenlenir; değilse yani padişahın hemşiresi veya biraderzâdesi ise ikâmetgâhları olan Eski Saray'da merasim yapılırdı. Sultanların düğünleri, babalarının sağ olup olmadıklarına veya padişahın sevdiği bir kız kardeşi veya yeğeni olup olmayışına göre olurdu. Babaları sağ olan sultanların düğünleri fevkalade mükellef yapılırdı. Damat, böyle bir düğünde pek çok masraf eder, saraya gönderdiği her nevi mücevherli nişan hediyesinden başlayarak bütün düğün masraflarını görürdü. Düğün müddetleri de muayyen değildi. On beş-yirmi gün süren düğünler de vardı.¹⁸³ III. Murad, IV. Mehmed ve III. Ahmed'in hazırlattığı düğün törenlerinin müddeti on beş günü aşan şenliklerle kutlanmıştı.

Sünnet düğünleri ve şenliklerinin dışında evlenme düğünlerinde ayrı bir özellik olarak *Cihâz Alayı*, *Düğün Alayı* ve *Cihâz Ziyâreti* hadiseleri de görülmektedir.¹⁸⁴ Sûr-ı cihâz'da gelinlikler sergilenir, vekillik, dolaplar ve nikâh akdi ayarlanır, kocanın verdiği çeyiz sergilenirdi. Sadrazam ve diğer devlet adamları kendi düğün hediyelerini gönderirler; sonra sultanın verdiği çeyiz alayı, gelini yeni evine nakil eder ve kutlama şenlikleri yapılırdı. Bu bağlamda evlilik için verilen tarihin açık olmadığı dikkat çekicidir. Bu tarihler kocanın ilk resmi görevinde veya evlilikleri gerçekleşince olurdu. Hatta uzun fasılalarla dahi olurdu ve ölümle bu fasılalar kesilirdi. Evlilik vaki olsa bile zifaf birkaç hafta sonra olabilirdi.

Gelin olan sultanın alayı ya kendisinin bulunduğu Eski Saray'dan ve yahut Yeni Saray'dan itibaren tertip edilirdi. Sultan Osmanlı hanedanına mahsus kırmızı atlas cibinlikte olarak araba ile nakil olunurdu. Gelin alayında, sadrazam, vezirler, devlet erkânı ile düğün münasebetiyle sultanlara mahsus yaptırılan Nahıl veya Nakil denilen balmumundan yapılmış düğün tezyinâtı alayın önünden giderdi.¹⁸⁵

Sultan, kocasının konağına geldiği zaman orada zevci ile Kızlarağası tarafından karşılanır ve koltuklarına girilerek harem dairesi kapısına götürürlerdi. Damadın konağında kadın ve erkeklere ayrı ayrı ziyafetler verilir ve yatsı namazından sonra davetliler giderdi. Damat Paşa, davetlilerin her birine derecelerine göre birer hediye verirdi; bu sırada Dârüssaâde Ağası padişah namına damada bir samur kürk giydirir ve paşayı sultana takdim ettikten sonra çekilirdi.

¹⁸³ Uluçay, *Harem II*, s.95.

¹⁸⁴ Arslan, *Osmanlı Makaleleri*, s.458.

¹⁸⁵ Uzunçarşılı, "Nahıl ve Nakil Araçları", *Belleten IV*, sayı157, s.56.

Bundan sonra *yenge kadın* paşayı odaya sokar, Damat Paşa odanın bir köşesinde namaz kıldıktan sonra zevcesinin eteğini öper ve sultanın, oturması için müsalesine kadar ayakta dururdu.¹⁸⁶

Nikâh merasiminin akabinde düğünde damat tarafından devlet ricâli grup grup davet edilerek ziyafet verilirdi. Birinci gün Sadrazam, Vezirler ve Kaptan Paşa, ikinci gün Meşayih, üçüncü gün ise Kethüdâbey, Reisülküttâb, Çavuşbaşı, Tezkireciler, Mektubcu Çavuşlar Emîni ve Çavuşlar Kâtibinden oluşan devlet ricâli ziyafete davet edilirdi.¹⁸⁷ Devlet erkânı ziyafete giderken eşleri de kına gecesine katılırlardı. Sultan düğünlerinin en parlağı kına gecesine olurdu. O gece, divân azâlarının hanımları ve Yeniçeri ağasının ailesi de kınaya davet edilirdi. Kınaya gelen kadınlar, kocalarının mevkiine ve rütbesine uygun hediyeler getirirlerdi. Bu hediyeler değerine göre isimlendirilir ve câriye bahâ, âvize bahâ, saat bahâ adıyla para olarak sunulurdu. Sadrazam, kına gecesine gidecek divân azâlarının adlarını, neler hediye edeceklerini bir deftere yazar, daha önceden padişaha sunardı. Davetliler ve harem halkı gecenin geç saatlerine kadar haremden yapılan eğlenceleri seyrederek; törene son verildikten sonra da misafir kaldıkları kadın efendi dairesine giderek istirahat ederlerdi. Kınaya çağrılan divân azâları hanımları ertesi gün yapılacak olan gelin alayı törenine de katılırlardı. Sultan düğünlerinin en muhteşem olayı, gelin alayı olurdu. Padişahlar, genel olarak cuma günleri, düğün evine giderler; güveyi paşaya *damatlık kürkü* giydirelerdi.¹⁸⁸

Kınadan sonra büyük bir alayla sultanın çeyizi saraydan damadın sarayına nakledilirdi. Aynı gün alayla veya daha sonra arûs alayı tertip edilirdi.¹⁸⁹ Alay günü sabah erkenden saray meydanında herkes yerini alır, sultanın getirilmesinden sonra alay yola çıkardı. Damadın sarayına bu şekilde varıldıktan sonra Sadrazam, Şeyhülislâm ve vezirler haricindekiler dağılırlar, onlar ise yatsı namazına kadar beklerlerdi. Yatsı namazını müteakip Şeyhülislâm dua eder, damadın içeriye gönderilmesiyle onlarda dağılırlardı.¹⁹⁰ Ertesi gün damat ve sultan tarafından devlet ricâline bohçalara sarılı çeşitli hediyeler gönderilirdi. Bunlar genellikle vezir olan damadın kapı ricâli vasıtasıyla ulaştırılır, bohçanın

¹⁸⁶ BOA. BEO. SD. Nr. 347, s.98.

¹⁸⁷ Ahîşahî, *Reisülküttâblık*, s.311.

¹⁸⁸ Uluçay, *Harem II*, s.98.

¹⁸⁹ Abdî, *Surnâme-i Abdî*, vrk. 11a.

¹⁹⁰ BOA BEO. SD. Nr. 356, s.59; Mehmed Raşid. Tarih-i Raşid III, s.276-281.

tesliminden sonra getiren kişiye bir miktar bahşış ile birlikte çeşitli hediyeler verilirdi.

Osmanlı saray dğđnleri, gđrđldđđđ gibi sadece sđnnet ve evlenme tđrenleri için yapılmıyor, devletin gđcđnđ temsil açısından çeşitli fonksiyonlar đstleniyordu. Her şeyden önce devletin yđceliđi, dolayısıyla padişahın đstđnlđđđ ana unsurdu. Dđđđnlerin ayrı bir özelliği de sarayla halkın bir arada eğlenebildiği nadir tđrenlerden biri olmasıydı. İdare edenler ile idare edilenler arasındaki bu kaynaşma devletin dinamizmini artırıyor, idarecilerin halktan hiçte farklı olmadığı vurgulanıyordu. Hepsinden önemlisi de kđltđrel kimlik ortaya çıkıyordu.

SONUÇ

Osmanlı düşünce yapısı ve devlet anlayışındaki bir takım inceliklerin tesbitinde teşrifât usûl ve kaidelerinin büyük rol oynadığı şüphesizdir. Bu kültür yapısı ve anlayışının büyük bir ihtişamla ortaya konulmasının en önemli yeri de Osmanlı Sarayı olmuştur. Osmanlı Saray Teşrifâtı, kültür tarihimiz içinde hem muhteva hem de biçim bakımından önemli bir yere sahiptir. Saray içinde cereyan eden törenler, devletin kültürel kimliği içinde bulunan iktidar anlayışının en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmakta, aynı zamanda da Osmanlı toplumunun zengin kültür mirasını da ortaya koymaktadır.

Osmanlılar, erken modern İslâm dünyasında var olan çeşitli seçeneklerden yararlanarak politik bir kültür oluşturdular. Osmanlı hanedanının İslâm hanedanları arasında benzeri olmayan uzun solukluluğu, kısmen farklı politik gelenekleri, farklı hükümlanlık anlayışlarını ve farklı meşruiyet zeminlerini uzlaştırabilme ve ustalıkla idare edebilme becerilerinin sonucuydu.

Dünya tarihinde, yaşayan her milletin geçmişe ait kendine has bir takım merasim, teşrifât ve teşkilât idaresi mevcuttur. Osmanlıların da Türk ve İslâm geleneğinden gelen pek parlak ve geleneksel bir tarihi teşkilâtlanması vardı. Yaşadığı topraklar üzerinde ve ilişki kurduğu milletlerle münasebetlerden etkilenmiş ve kendine has bir üslûp geliştirmiştir. Osmanlılar, kendi mensubu olduğu kültürü, İslâm kültürüyle kaynaştırıp öyle bir kültür mozaïği oluşturdu ki medeniyet tarihinde, Osmanlılar kadar teşrifât ve teşkilâta ehemmiyet vermiş, bunu yüzyıllarca muhafaza ve devam ettirebilmiş hiçbir millet olmamıştır.

Osmanlı saltanat törenleri dinî takvimden çok hanedanın ritmine ayak uyduruyordu. Bu törenler sultan ailesinin yaşamındaki önemli olayları belirlerdi. Doğumlar, ölümler, sünnetler, düğünler, yeni bir sultanın tahta çıkışı, kılıç kuşanma, cuma selâmlığı, bayram törenleri ve sultanın savaşa gitmesi gibi olaylar, olağanüstü törenlerin başında gelirdi. Bu kamu törenlerinin kuşkusuz önemli ölçüde dinî içeriği bulunmakla birlikte, öznesi sultan ailesinden olan kişiydi. Büyük dinî bayramlardaki kamusal törenler bütün toplumu ilgilendirirdi, ama bunlarda padişah başrolde değildi. Namaza katılması heyecanla beklenir ve izlenirdi ama bu bayramları kutlaması, sarayda yapılan ve yönetici sınıfın elitiyle

sınırlı bir el öpme töreniydi. Sadece gaza şenlikleri -sultanın törenle sefere çıkışı ve başkente muzaffer dönüşü- İslâm doktrininin bir merkezî özelliğiyle hanedanın meşruiyetini birleştiren ritüellerdi.

Osmanlı saray törenleri bazen halka açılır, böylece yönetici sınıfın halkla kaynaşması sağlanırdı. Sûr-ı Hümayunlarda yani şehzâdelerin sünnet düğünleri ve sultanların evlilik düğünlerinde yapılan şenlikler ve kutlamalarda halkın sarayla yakınlaşması ve sarayın itibarının korunması hedeflenmişti. Bu törenler vesilesiyle halk padişâhı görebiliyor bir nebze olsun halkın nazarında yüceliğini pekiştiriyordu. Sûr-ı Hümayunlarda, bayramlarda, cuma selâmlıklarında ve kılıç alaylarında padişahın halka görünmesi toplumsal açıdan kuvvetin merkeziyetini temsil ediyordu.

Osmanlı sarayında teşrifât gerektiren olaylar pek çok ve pek görkemliydi. Bu törenlerden hepsine yönetim kurumunun her biriminden temsilciler katılır, en büyük törenlerde ise yönetim kurumunun bütün üyeleri hazır bulunurdu. Saray erkânının bütün sınıfları, yüksek rütbeli memurlar ve ordunun değişik birlikleri, giysileri veya başlıkları ya da her ikisi ile birbirlerinden ayrılırdı. Teşrifâta ait törenlerde her grubun ve her gruptaki her subayın, her törende duracağı yer, her geçit merasiminde yürüyeceği sıra belliydi. Başta padişah olmak üzere üst kademedeki her memurun resmî belgelerde kullanacağı unvanlar ve mevkiler vardı. Bu usûller çok nadir olarak değiştiriliyordu.

İslâm dünyasında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de iktidar sadece askerî güçle değil, saray ihtişamıyla, zengin kamu törenleriyle ve padişahın cömert himayesiyle ölçülürdü. İmparatorluğun kültürel birliğini ve kültürel iddiasını simgeleyen padişahı. Bu yüzden törensel olaylar öncelikle hanedanı yüceltmek ve tebaanın bağlılığını perçinlemektir. Törenlerin diğer bir amacı da İstanbul'un sayısız, dağınık ve zaman zaman birbirleriyle çatışan unsurları bir kentsel doku altında toplamaktır. Halkın katılımıyla yapılan törenler kentlilik gururu oluşturmak için birer fırsat oluşturmaktadır. Törenlerin Osmanlı toplumunun refahına katkısı da göz ardı edilmezdi.

Osmanlı saray teşrifâtında uygulanan törenlerle, Osmanlı toplumunun kültürel zenginliği ve devletin azameti her yönüyle ortaya konuluyor, devletin ihtişamını sergilemek için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmıyordu. Öyle ki bu

törenleri seyreden yabancı elçiler ve yabancı uyruklu kimseler, Osmanlı devletinin ihtişamı karşısında hayretlerini gizleyemiyorlardı.

Her açıdan döneminin en zirvesinde olan Osmanlı kültürü bu dönemde içte ve dışta devletin büyüklüğünü göstermek ve onu en iyi şekilde temsil etmek için teşrifât usûllerine çok önem vermiştir. Kendi kültürel kimliği ve kendinden önceki devletlerin kültür mirasıyla sentezleme yaparak, kendine has bir ekol geliştirmiş ve dünya kültürel mirasında eşsiz bir iz bırakmıştır.

KAYNAKÇA

1.ARŞİV KAYNAKLARI

1.1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.EVRAK

AET (Ali Emirî Tasnifi) Nr. 5120

CT (Cevdet Tasnifi) Nr. 8215; 8442

CTE (Cevdet Tasnifi Evkaf) Nr. 305; 11533; 17657; 5570; 56420

CTS (Cevdet Tasnifi Saray) Nr. 5; 10; 11; 16; 20; 23; 29; 44; 84; 85; 96; 169; 172;
175; 224; 319; 333; 351; 353; 365; 406; 407; 504; 537; 542; 576; 659;
833; 883; 927; 4012; 4570; 4689; 5095: 5934

CTSM (Cevdet Tasnifi Saray Mesalihi) Nr. 2086

D.HMH (Dahiliye Haremeyn Muhasebesi) Nr. 371

D.TŞF (Bâb-ı Defteri Teşrifât Kalemi) Nr. 44

HH (Hatt-ı Hümayun) Nr. 4340; 4340 A; 7022/8; 53822

İETSM (İbnü'l Emin Tasnifi Saray Mesalihi) Nr. 1019; 1020; 1247; 1277; 1353;
1632; 2110; 3244

KK (Kamil Kepeci) Saray Nr. 7102

Mühimme Nr. 7

B.DEFTERLER

SD (Sadaret Defteri) Nr. 347; 348; 356; 359

TD (Teşrifât Defteri) Nr. 676 Mü.1; 767 Mü. 1; 767 Mü.2

Surre Defteri Nr. 6; 7; 130

C.DOSYA

D.TŞF (Bâb-ı Defter-i Teşrifât Kalemi) Nr. 9/65; 9/66 14/8; 14/57

1.2.Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

A.EVRAK

Nr. 869/1; 869/2; 917/1; 1393; 3040/1; 4019; 4493; 5020; 5020/2; 6383/2 10166;
10183; 12063

B.DEFTERLER

Nr. 1146; 1187; 1209/2-3

2.KAYNAK ESERLER

ABDÎ, *Surnâme-i Abdî*, Millet Ktp. Nr. 340

ABDURRAHMAN ŞEREF, “Topkapı Sarayı Hümâyunu”, *TOEM*, Cüz VI-VII, İstanbul 1337.

ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* II, (haz.Kâzım Arısan-Duygu Arısan), İstanbul 1995.

AHMED CEVDET PAŞA, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* I, İstanbul 1976.

AHMED REFİK, *Lale Devri*, İstanbul 1997.

AHMED VÂSİF EFENDİ, *Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l-Ahbar* (haz.Mücteba İlgürel), Ankara 1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri* I, İstanbul 1990.

ÂKİF EFENDİ, *Teşrifâtname*, Süleymaniye Kütüphanesi Nr. 2108.

ALİ RIZA BEY (BALIKHÂNE NAZIRI), *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, İstanbul 2001, s.71.

ALİ SEYDİ BEY, *Teşrifât ve Teşkilâtımız* (Haz.N.Ahmet Banoğlu), İstanbul (?).

ALİ SEYDİ, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, İstanbul 1338.

Anonim Osmanlı Tarihi (Haz.Abdülkadir Özcan), Ankara 2000.

AŞIK PAŞAOĞLU TARİHİ, (haz. Nihal Atsız), İstanbul 1992.

BERKER, Aziz, “ Teşrifâtî Naim Efendi Tarihi”, *TV*, II/8, Ankara 1942, s.69-77.

CELÂL-ZÂDE MUSTAFA, *Selim-nâme*, (haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara 1990.

ÇEŞMÎ-ZÂDE MUSTAFA REŞİD, *Çeşmî-zâde Tarihi*, (haz.Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959.

ÇUHADAR HAFİZ HIZIR İLYAS AĞA, *Tarih-i Enderûn*, (haz.Cahit Kayra), İstanbul 1987.

- DEFTERDÂR SARI MEHMED PAŞA, *Devlet Adamlarına Öğütler* (Sad. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara 2000.
- _____, *Zübde-i Vekayiât* (haz. Abdülkadir Özcan) Ankara 1995.
- EREMYA ÇELEBİ KÖMÜRÜYAN, *XVII. Asırda İstanbul* (haz. Kevork Pamukciyan), İstanbul 1988.
- ESAD EFENDİ, *Teşrifât-ı Kadîme*, İstanbul.
- EVLIYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme* I, IX, İstanbul 1315.
- EYÜB SABRİ, *Mir'atu'l-Haremeyn* I, İstanbul 1301.
- Eyyubî Efendi Kânûnnâmesi* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994.
- FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Silahdâr Tarihi* I, İstanbul 1928.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ, *Câmi'ul-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr* (haz. Ali Öztekin), Ankara 1996.
- HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, *Telhisü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman* (haz. Sevim İlgürel) Ankara 1998.
- HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacüt-Tevarih* IV, (haz. İsmet Parmaksızoglu), Ankara 1999.
- İBN-İ ÂBİDİN, *Reddü'l-Muhtar Ale'd-dürrü'l-Muhtar* II, (çev. Ahmet Davutoğlu), İstanbul 1982.
- İBN-İ KEMAL, *Tevârih-i Âli Osman*, 1. defter, (haz. Şerafettin Turan), Ankara 1970.
- İBN-İ HALDUN, *Mukaddime* I, (haz. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1988.
- İBNÜ'L-EMİN MAHMUD ESAD SEYDİŞEHRÎ, *Tarih-i Din-i İslâm*, (haz. Önder Akıncı), İstanbul 1983.
- İsâ-zâde Tarihi* (haz. Ziya Yilmazer), İstanbul 1996.
- İZZÎ SÜLEYMAN EFENDİ, *İzzî Tarihi*, İstanbul 1199.
- KÂŞGARLI MAHMUD, *Divânû Lugâti't-Türk* I, (çev. Besim Atalay), Ankara 1992.
- KÂTİP ÇELEBİ, *Fezleke* I, İstanbul 1287.
- KOÇİ BEY, *Risale*, (haz. Yılmaz Kurt), Ankara 1998.
- LÜTFİ PAŞA VE TEVÂRİH-İ ÂLİ OSMAN, (haz. Kayhan Atik), Ankara 2001.
- MEHMED ÂSİM AYINTABÎ, *Âsım Tarihi* II, İstanbul 1293.
- MEHMED HALİFE, *Tarih-i Gilmanî* (haz. Kamil Su), Ankara 1999.

- MEHMED RAŞİD, *Tarih-i Raşid* V, İstanbul 1283.
- MUSTAFA NAÎMÂ, *Naîma Tarihi* IV, İstanbul 1280.
- MUSTAFA NURÎ PAŞA, *Netayic 'ül-Vukuat* I, II, (Sad. Neşet Çağatay), İstanbul 1987.
- NİŞANCI-ZÂDE MUHAMMED BİN AHMED, *Mir'at-i Kâinat* II, (Sad. A. Faruk Meyan), İstanbul 1987.
- SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Selânikî* II, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999.
- SİLAHDÂR FINDIKLILI MEHMET AĞA, *Silâhdâr Tarihi* II, İstanbul 1928.
- ŞANÎ-ZÂDE MEHMED ATAULLAH, *Şanî-zâde Tarihi* I, İstanbul 1254.
- ŞEMDÂNÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'it-Tevarih* (haz. Münir Aktepe), İstanbul 1978.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kamûs-ı Türki*, İstanbul 1317 .
- ŞÜKRULLAH, *Behcetü't-Tevarih* (çev. Nihal Atsız), Osmanlı Tarihleri I, İstanbul 1949.
- Tarih-i Sami-Şakir ve Subhi*, İstanbul 1198.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE AHMET EFENDİ, *Mevzûat 'ül-Ulûm* I, (Sad. A. Faruk Meyan), İstanbul 1975.
- TAYYAR-ZÂDE AHMED ATÂ, *Tarih-i Atâ* III, İstanbul 1293.
- TEŞRİFÂTÎ-ZÂDE MEHMED BİN AHMED, *Defter-i Teşrifât*, Süleymaniye Ktp. Nr.2150.
- TEVKİÎ ABDURRAHMAN PAŞA, "Osmanlı Kanunâmeleri" *MTM* I/3, İstanbul 1331, s.497-544.
- Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990.
- UŞŞÂKÎ-ZÂDE İBRAHİM HASÎB EFENDİ, *Tarih-i Uşşâkî-zâde* (haz. Raşid Gündoğdu), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000.
- YUSUF HÂS HÂCİB, *Kutadgu Bilig* (haz. Yaşar Çağbayır), Ankara 2001.

3. ARAŞTIRMA ve İNCELEME ESERLER

- AFYONCU, Fatma, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Ankara 2001.
- AHISHALI, Recep, “Osmanlı İdarî Teşkilâtı” *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı I*, Ankara 2000, s.383-399.
- _____, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık Müessesesi (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2000.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı’da Harem*, İstanbul 1997.
- _____, “Osmanlı Hukuk Sisteminin Şer’iliği Meselesi ve Kanunnâmelerin Şer’i Tahlili”, *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s.294-342.
- AKİS, Metin, “Divân-ı Hümayun”, *Yeni Türkiye*, sayı 45, *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III*, Ankara 2002, s.89-91.
- AKKUTAY, Ülker, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderûn Mektebi”, *Osmanlı V*, Ankara 1999, s.187-195.
- AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul 1997.
- AKSOY, Hasan, “Türk Edebiyatında Mevlîdler”, *Türkler XI*, Ankara 2002, s.758-761.
- AKŞİN, Sina, “Osmanlı Saray Yapısı ve İşlevleri”, *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler V*, Ankara 1994, s.2065-2093.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1994.
- ALDERSON, Anthony Dolphin, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı* (çev. Şefaettin Severcan), İstanbul 1999.
- ALİKILIÇ, Dündar, “Osmanlı Saray Teşrifât ve Törenleri”, *Türkler IX*, Ankara 2002, s.875-886.
- ALTUNSU, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972.
- AND, Metin, “Elçilikler ve Elçiler”, *HTM*. Sayı:3, İstanbul 1970, s.20-25.
- _____, “Osmanlı Düğünlerinde Nahıllar”, *HTM*, Sayı:12, İstanbul 1962, s.16-21.
- _____, “Şahane Düğün”, *HTM* Sayı:8, İstanbul 1968, s.32-36.

ANHEGGER-EYÜBOĞLU, Mualla, *Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi (Harem)*, İstanbul 1986.

ARSLAN, Mehmet, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnâmeler", *Osmanlı IX*, Ankara 1999, s.170-185.

_____, *Osmanlı Makaleleri*, İstanbul 2000.

_____, *Türk Edebiyatında Manzum Sûrnâmeler*, Ankara 1999.

ARTUK, İbrahim, "Alay Köşkü", *TED Sayı XVII*, İstanbul 1982, s.590-598.

ATALAR, Münir, "Hac Yolu Güzergâhı ve Masrafı", *OTAM*, Sayı:IV, Ankara 1993, s.93-108.

_____, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991.

_____, "Kutsal Emanetler", *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994)*, Kongreye Sunulan Bildiriler III, Ankara 1999, s.1079-1095.

ATASOY, Nurhan, "Hırka-i Saâdet", *DİA XVII*, İstanbul 1998, s.374-377.

ATLANOY, Kadir, "Süleyman Çelebi ve Mevlid Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı IX*, Ankara 1999, s.603-615.

AYBET, Gülgün Üçel, "Osmanlı Devletçiliği ve Divân Çalışması", *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı IV*, Ankara 2000, s.35-41.

_____, "16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuk Müessesesinin Önemi" *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 22-26 Eylül 1986)*, Kongreye Sunulan Bildiriler V, Ankara 1994, s.2147-2154.

AYDIN, Hilmi, "Hırka-i Saâdet Dairesi", *Tarih ve Medeniyet*, Sayı XVI, İstanbul 1996, s.13-17.

_____, "Türklerin İnanç Dünyasında Mukaddes Emanetler", *Türkler XI*, Ankara 2002, s.887-895.

_____, "Hırka-i Saâdet Dairesi ve Mukaddes Emanetlerimiz", *Osmanlı II*, Ankara 1999, s.543-551.

_____, "Topkapı Sarayı'ndaki Osmanlı Padişah Kılıçları", *Osmanlı II*, Ankara 1999, s.561-572.

AYVERDİ, Samiha, *Boğaziçinde Tarih*, İstanbul, 1968.

BABİR, Karl, "Osmanlılar ve Hac" (çev. Münir Atalar), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:III, Van 1992, s.177-183.

- BAKIRCI, Selâmi, *Mevlid Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul 2002.
- Baron de Tott'un Hatıraları; *HTM*, Sayı:1, İstanbul 1965.
- BARTHOLD, W., "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair", (çev. Abdülkadir İnan), *Belleten* II, Ankara 1947, s.514-539.
- BAŞGÖZ, İlhan, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Ankara 1999.
- BAYKAL, İsmail, *Enderun Mektebi*, İstanbul 1953.
- BAYKARA, Tuncer, "Civilisation ve Osmanlı Devleti", *TKA*, Ankara 1985, s.135-148.
- BEYOĞLU, Süleyman, "Osmanlılar ve Mukaddes Emanetler", *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı IV*, Ankara 2000, s.74-80.
- BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı, XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Ankara 1992.
- _____, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Deniz Politikası", *XV ve XVI. Asırları Türk Yapan Değerler*, İstanbul, 1997, s.185-197.
- _____, "Kapudan Paşa", *DİA XXIV*, İstanbul 2001, s.354-355.
- BOWEN, Harold, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, London 1948.
- CARRETTO, Giacome, *Akdeniz'de Türkler*, (çev. Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray), Ankara 1992.
- CEMİL, Mehmed, "Sünnet Düğünleri", *HTM*, Sayı 10, İstanbul 1971, s.4-5.
- ÇALIŞKAN, Filiz, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989.
- ÇİĞ, Kemal, "Osmanlı Padişahlarının Medine'ye Gönderdikleri Hediyeler ve Surre-i Hümayun", *TD II*, Sayı XVI, İstanbul 1950, s.671-675.
- ÇÜRÜK, Cenap, "Osmanlılar'da Çadır", *DİA VIII*, İstanbul 1993, s.162-164.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Cenaze", *DİA VII*, İstanbul 1993, s.353-354.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat, "Türkler'de Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri", *TKA*, c.XXVIII/1-2., Ankara 1992, s.53-61.
- D'Ohsson, I.M., "Türkiye'de Dinî Bayramlar", (çev. Orhan Yüksel), *HTM* sayı: II, İstanbul 1968, s.40-43.
- _____, *Harem-i Hümayun* (çev. Ayda Düz), İstanbul 1972.

- ECER, Vehbi, “Osmanlı Döneminde Mekke’nin Yönetimi”, *X. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler IV*, Ankara 1993, s.1431-1437.
- EDMONDO de Amicis, *İstanbul* (çev. Beynun Akyavaş), Ankara 1993.
- EMECEN, Feridun M., “Hicaz’da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nüme”, *TED. Sayı XIV, İstanbul 1992*, s.487-493.
- ERALP, Nejat, “Tarihi, Teşkilâtı, Teşrifâtı ile Osmanlı Mehteri ve Günümüze Yansımalar”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999), İstanbul, Tebliğler, İstanbul 2001*, s.299-318.
- ERDEM, Sargon, “Bayram”, *DİA V, İstanbul 1992*, s.257-259.
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1939.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım, “Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerif Ziyareti”, *TED. Sayı XVI, İstanbul 1998*, s.37-45.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek” *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı IV*, Ankara 2000, s.27-34.
- _____, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Cülus ve Cenaze Törenleri*, Ankara 1999.
- EYİCE, Semavi, “Babüssaâde”, *DİA IV, İstanbul 1991*, s.408-409.
- _____, “Elçi Hanı”, *DİA XI, İstanbul 1995*, s.15-18.
- FAROGHI, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar* (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1995.
- _____, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam* (çev. Elif Kılıç), İstanbul 2000.
- _____, “Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Anlayışı ve Hac Olgusu” *X. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler V*, Ankara 1994, s.2109-2119.
- GALLAND, Antoine, *İstanbul’da Ait Günlük Hatıralar I*, (çev. Nahid Sırrı Örik), Ankara 1987.
- GÖKMEN, Oğuz, *Türkiye Seyahatnâmesi*, Ankara 1997.
- GÖKTAŞ, Arif, “Osmanlı Devletinde Saray Teşkilâtı: Enderûn Mektebi”, *Osmanlı II*, Ankara 2000, s.717-721.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “Osmanlı Donanması ve Kapudan-ı Derya ile İlgili Teşrifât Hakkında Belgeler”, *TED Sayı 12, İstanbul 1982*, s.25-31.

- GÜLSOY, Ersin, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz’de Osmanlı Hakimiyeti”, *Türkler IX*, İstanbul 2002, s.589-598.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991.
- _____, “Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi XII*, İstanbul 1989, s.312-453.
- HAMMER, J. Von, *Osmanlı Devleti Tarihi I*, XI, (çev. Mehmet Ata), İstanbul 1947.
- İNALCIK, Halil, *The Ottoman Empire The Classical Age*, London 1973.
- _____, “Osmanlılar’da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, *Siyasal Bilimler Dergisi*, Ankara 1959, s.69-94.
- İNBAŞI, Mehmet, *Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Eğitim ve Bilim”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi I*, İstanbul 1999, s.223-361.
- İNCİCİYAN, P.G. “Kılıç Alayı”, *HTM*, Sayı 2, İstanbul 1965, s.43-46.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Elçi”, *DİA XI*, İstanbul 1995, s.3-15.
- _____, “Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmanî ve Râbta-i Âsitane”, *TED*, Sayı:14, İstanbul 1994, s.9-35.
- _____, “Bâb-ı Hümâyun”, *DİA IV*, İstanbul 1991, s.359-362.
- _____, “Cuma Selâmlığı”, *DİA VIII*, İstanbul 1993, s.90-92.
- _____, “Enderun”, *DİA XI*, İstanbul 1995, s.185-187.
- _____, “Harem”, *DİA XVI*, İstanbul 1997, s.132-138.
- _____, “Merkez Teşkilâtı”, (Editör E.İhsanoğlu), *Osmanlı Devleti Tarihi I*, İstanbul 1999, s.157-217.
- _____, “Saray Teşkilâtı”, (Editör E.İhsanoğlu), *Osmanlı Devleti Tarihi I*, İstanbul 1999, s.139-145.
- _____, “Osmanlı’da İdarî Geleneğin Teşekkülü ve Tatbikatı” *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s.205-232.
- _____, “Osmanlılarda Cuma Selâmlığı”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s.459-471.

İSEN, Mustafa, "Osmanlı Şehzâde Sancakları", *Osmanlı IX*, Ankara 1999, s.123-132.

KAHRAMAN, Âtîf, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Ankara 1995

KALLEK, Cengiz, "Bîat", *DİA IV*, İstanbul 1992, s.120-124.

KARACA, Filiz, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifât Müessesesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997.

_____, "Osmanlılarda Hil'at" *DİA XVIII*, İstanbul 1998, s.25-27.

KARAMAN, Hayrettin, "Cuma", *DİA VIII*, İstanbul 1993, s.85-89.

KARASU, Veysel, *Rûznâme*, İ.Ü.Tarih Bölümü, Bitirme Tezi, İstanbul 1979.

KAZANCIGİL, Aykut, *Osmanlılar'da Bilim ve Teknoloji*, İstanbul 1999.

KOCA, Salim, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", *Türkler II*, Ankara 2002, s.823-844.

KOCASAVAŞ, Yıldız, "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri", *Türkler III*, Ankara 2002, s.67-75.

KOÇU, Reşad Ekrem, "Bed'i Besmele", *İSA V*, İstanbul 1961, s.2367-2368.

_____, "Cülus-ı Hümayun", *İSA XI*, İstanbul 1969, s.291-293.

_____, "Kılıç Alayı", *İSA XXII*, İstanbul 1961.

_____, *Topkapı Sarayı*, İstanbul (?).

KONYALI, İbrahim Hakkı, *İstanbul Sarayları*, İstanbul 1942 .

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, *Mısır Memlukleri Tarihi*, Ankara 1989.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, İstanbul 1931.

KUBAN, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, (çev. Zeynep Rona), İstanbul 1996.

KUNERALP, Sinan, "Osmanlı Yönetimindeki Hicaz'da Hac ve Kolera", (çev. Münir Atalar), *OTAM* Sayı VII, Ankara 1997, s.498-510.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Arz", *DİA III*, İstanbul 1991, s.438-440.

_____, "Ayak Divânı", *DİA IV*, İstanbul 1991, s.192-193.

_____, "Minyatürlerde Divân-ı Hümayun ve Arz Odası", *TED* Sayı:16, İstanbul 1998, s.47-68.

- LYBYER, Albert Howe, *Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğunun Yönetimi* (çev. Seçkin Cılızoğlu), İstanbul 2000.
- MAJER, Hans Georg, "The Harem of Mustafa II (1695-1703), *Osmanlı Araştırmaları* XII, İstanbul 1992, s.431-444.
- MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (çev. Server Tanilli), İstanbul 1995.
- _____, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1991.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991.
- _____, "Gazneliler'de Bir Saray Memuriyeti: Resuldârlık", *VIII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara 1981, s.703-715.
- MULLER, Wolfgang, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, (çev. Ülker Sayın), İstanbul 2002.
- MUMCU, Ahmet, *Hukuksal ve Siyasal Organı Olarak Divân-ı Hümayun*, Ankara 1986.
- _____, "Divân-ı Hümayun" *DİA IX*, İstanbul 1994, s.430-432.
- NOYAN, Bahri, "Yalı Köşkü ve Osmanlı Donanmasının Sefere Çıkışı", *Tarih ve Edebiyat*, sayı: 9, İstanbul 1980, s.25-34.
- NUTKU, Özdemir, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, Ankara 1987.
- _____, "Bayram", *DİA V*, İstanbul 1992, s.263-265.
- _____, "Bayram Alayı", *DİA V, İstanbul 1992, s.265-266*.
- _____, "Onaltıncı Yüzyılda Avusturya İmparatoru II. Rodolph'un III. Murad'a Gönderdiği Elçilik Heyeti (Stainach Yazması)", *X. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler IV*, Ankara 1993, s.1179-1191.
- OK, Sema, *Harem Ağaları*, İstanbul 1997.
- ORGUN, Zarif, "Osmanlı İmparatorluğunda Nâme ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim", *TV I*, Ankara 1941, s.407-411.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğunda Tuğ ve Sancak", *TV I*, Ankara 1941, s.245-253.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kaptan Paşalara ve Donanmaya Yapılan Merasim", *TV I*, Ankara 1941, s.135-141.

- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*, Ankara 2000.
- ÖNGEL, Hasan Basri, *Türk Kültür Tarihinde Spor*, Ankara 2001.
- ÖZARSLAN, Selim, "Eski Türklerde Din ve Öte Dünya / Ahiret İnancı", *Yeni Türkiye*, sayı 45, *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III*, Ankara 2002, s.225-229.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Hac" *DİA XIV*, İstanbul 1996, s.386-389.
- ÖZBİLGİN, Erol, "Gündelik Hayat", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İstanbul 1995, s.285-341.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TD.*, Sayı 33, İstanbul 1982, s.7-56.
- _____, "Biniş" *DİA VI*, İstanbul 1992, s.184-185.
- _____, "Bîrûn", *DİA VI*, İstanbul 1992, s.205.
- _____, "Bostancı" *DİA VI*, İstanbul 1992, s.308-309.
- _____, "Cülûs", *DİA VIII*, İstanbul 1992, s.108-114.
- _____, "Doğancı", *DİA IX*, İstanbul 1994, s.487-489.
- _____, "Hac" *DİA XIV*, İstanbul 1996, s.400-408.
- _____, "Haseki" *DİA XVI*, İstanbul 1997, s.368-369.
- _____, "Kapıcı", *DİA XXIV*, İstanbul 2001, s.345-347.
- _____, "Osmanlı Askerî Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti Tarihi I*, İstanbul 1999, s.337-370.
- _____, "Osmanlılarda Kandil Geceleri", *Tarih ve Medeniyet*, Sayı VI, İstanbul 1994, s.45-47.
- ÖZCAN, Azmi, "Hilâfet", *DİA XVII*, İstanbul 1998, s.546-553.
- ÖZDEMİR, Hüseyin, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İstanbul 2001.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Türk Tarihinden Yapraklar*, İstanbul 1999.
- PALABIYIK, Hanefi, "Gazneliler Devleti'nde Teşkilât ve Kültür", *Yeni Türkiye*, sayı 45, *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III*, Ankara 2002, s.29-53.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *OTDS I-II*, İstanbul 1993.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Enderûn", *Türk Ansiklopedisi XV*, Ankara 1968, s.193-195.

- _____, “Kaptan Paşa” *İA* VI, İstanbul 1977, s.209-211.
- _____, “Mevlid” *İSA* XXIV, İstanbul 1961, s.87-89.
- _____, “Sûr-ı Hümayun” *İSA* XIX, İstanbul 1961, s.515-517.
- PEKOLCAY, Necla, “Mevlid” *İA* VIII, İstanbul 1979, s.171-175.
- PEIRCE, Leslie, *Harem-i Hümayun* (çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 1998.
- REFİK, İbrahim, *Tarih Şuuruna Doğru*, İzmir 1996.
- RİCAUT, *Türklerin Siyasî Düsturları* (çev. M.Reşat Uzmen), İstanbul.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “II. Süleyman’ın Techiz ve Tekfini” *BTT*, Sayı VI, İstanbul 1968, s.67-73.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Bayram” *İSA* III, İstanbul 1994, s.99-101.
- _____, “Biniş” *İSA* III, İstanbul 1994, s.234-235.
- _____, “Bîrûn” *İSA* III, İstanbul 1994, s.245-246.
- _____, “Cülûs-ı Hümayun”, *İSA* III, İstanbul 1994, s.455-457.
- _____, “Cuma Selâmlığı” *İSA* III, İstanbul 1994, s.443-444.
- _____, “Enderûn” *İSA* II, İstanbul 1994, s.172-175.
- SANAL, Haydar, “Türk Elçilik Törenleri” *HTM*, Sayı 12, İstanbul 1966, s.26-30.
- SARI, Tanju, *Gezginlerin Gözüyle Bir İmparatorluk*, İstanbul 1998.
- SARIYILDIZ, Gülten, “II. Abdülhamid’in Fakir Hacılar İçin Mekke’de İnşa Ettirdiği Misafirhâne” *TED*, Sayı 14, İstanbul 1994, s.121-145.
- SCHREIBER, Georg, *Edirne’den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan*, (çev. Esat Nermi), İstanbul 1982.
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986 .
- _____, *İstanbul Sohbetleri*, İstanbul 1992.
- _____, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958.
- _____, “Yeniçerilere Ulûfe Tevzii” *HTM*, Sayı (37-48), c.IV, İstanbul 1943, s.2030-2035.
- _____, “Mevlid Alayı” *HTM*, Sayı V, İstanbul 1976, s.102-106.
- SÜHA, Ali, “Bir Padişahın Son Yolculuğu” *YBT*, Sayı 12, İstanbul 1980, s.27-31.
- SÜMER, Faruk, “Akkoyunlular”, *DİA* II, İstanbul 1989, s.270-274.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Uyvar’ın Türkler Tarafından Fethi ve İdaresi (1663-1685)*, İstanbul 1997.
- _____, “Valide Sultan”, *Tarih ve Düşünce*, Sayı VI, İstanbul 2001, s.42-46.

- _____, “Padişah Kızları: Sultanlar”, *Tarih ve Düşünce*, Sayı VII, İstanbul 2001, s.48-51.
- TANERİ, Aydın, “Hacib”, *DİA XIV*, İstanbul 1996, s.42-46.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilâtı*, Ankara 1978.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Âzamlık*, İzmir 1997
- TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.
- TAŞÇI, Hamza, “Bâbüssaâde’de Tören”, *Tarih ve Medeniyet*, Sayı XXXV, İstanbul 1997, s.59-61.
- _____, “Enderûn”, *Tarih ve Medeniyet*, Sayı 63, İstanbul 1999, s.63-65.
- TEKELİ, İlhan- İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993.
- TEKİN, Yusuf, “Türk Devlet Geleneğinde Hakimiyet ve Devletin Başı Sorunu”, *Yeni Türkiye*, sayı 45, *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III*, Ankara 2002, s.19-29.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980.
- _____, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1981.
- TURGAY, Cevdet, “Osmanlı Saray ve İdare Teşkilâtından Örnekler” *BTT*, Sayı:24, İstanbul 1969, s.3-13.
- ULUÇAY, Çağatay, *Harem II*, Ankara 1992.
- _____, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1985.
- ULUSKAN, Murat, *Divân-ı Hümayun Çavuşbaşılığı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1998.
- UĞUR, Ahmet, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1989.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1999.
- _____, *Kapıkulu Ocakları I*, Ankara 1988.
- _____, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1984.
- _____, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1984.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988.

_____, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri", *Belleten*, sayı: 155, Ankara 1975, s.659-670.

_____, "Nahıl ve Nakil Araçları", *Belleten* IV, Sayı 157, Ankara 1976, s.55-63.

WITHERS, Robert, *Büyük Efendi'nin Sarayı* (çev. Cahit Kayra), İstanbul 1996

YAVUZ, Hulûsi, "Sadriâzam Lütfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti", *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler V*, Ankara 1994, s.2083-2107.

YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Kayseri 1997.

ZİROVİÇ, Olga, "Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri" *BTT*, Sayı IV, İstanbul 1968, s.45-53.

EKLER

[illegible]

(Faint handwritten notes at the bottom of the page)

[illegible]

Bir Zâ'ice
HH.Nr.1753a

افرنی

محمد زینب حضرت سادات و فضیلت

سنا ز یلو بکر یلو سر ز یلو

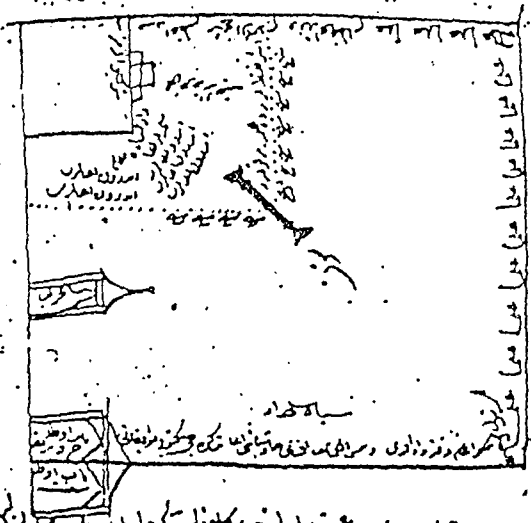
سازند که در سر من نادر
بزرگترین و آرام و در اندام قریب از خدای حادی میوه و عباهای اخلاص و خیر و گدازهای انصاف و هدیه انان و هدیه
نابین و غصه اقبال جویری از سر که نیم سازند که در سر من تمام افرو حفری هر سال بنیاد استمال و من سینه اخلاص
نشری سازند قریب سینه دن اولدین بنای از اندام و جب بیه سینه خراب و غی طفره منی بر من سینه نیا از انان
تربیه نیک اخلاصی برای جبر خا من و در سینه من نیک من محرابه نادی و در سال نادی ساز غصه ری قریب انان
و در من بر ساز قریب بر من و علی سحر برای هابره و یوسف پور بری ما در و
نابین و غصه اقبال جویری از سر که نیم سازند که در سر من تمام افرو حفری هر سال بنیاد استمال و من سینه اخلاص

Bir Dâvet Tezkiresi Örneği
BOA.D.TŞF.Nr. 12/20

EK-5

و مضامین شریفه اولی بنی کوفی عادی حسنه اوزره شراف
 هایوزر محفل اولان حرقه شریفه زیاده سن بر مشادیم افقا
 اینک حرکات در مستطین

رسم اوله حرقه شریف

بیم مرزوده معناد اوزره و عین اولونی کلونلر کره لایله و عین اولونی
 و ایاصوفیه ده صوة ظیری ادا و فکری سوار اباب هایوزر درول
 و اوزر نه بنوده نزول و بایا سعادیه و موله سحر اشریایه لغا و لیل
 صمد اعظم جعفر بن علی استقبال و عین اولونی کلونلر جله ایله حرقه شریفه اولونیه
 و اویلوب حسوده شریفه بی بالذاتی شکر افرین کشاد و پوزور که بخت
 بودن ایند صمد اعظم جعفر بن علی عادت افند ابتدا صلح کوزی بعد مول
 کوزی سوزر حیدر بن شکر افرین مول جانبیه بنیت هایوزر قیام طریقه
 بعد شکر از سلام افری بعد و در لفظ نظام بعد علی مرتضی استانی قاضیه
 سید علی شکر ام بعد بکوی لغای و در قرداد افری و در لفظ افری و بایا لغا
 و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری
 افریل در شرفیاق و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری
 بنه کلونلر هر کس بر لفظ قیام طریقه و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری
 حسوده شریفه مقابلته و ادری ابتدا و بعد حسوده کلونلر ادری کلونلر
 حقیقین امام اول و ثانی افریلر حسوده شریفه مقابلته و ادری کلونلر ادری کلونلر
 و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری
 هایوزر افری بعد ای افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری
 عین اولونی مشربا ایچن سن حفظ اولونلر فکری ممال اولان بری عود
 و غیر ایله قور بر بایج بعد هر کس ادری عود اولون

Teşrifât Vekayi
 Defterine Örnek
 BOA.KK. Nr. 696 vrk. 146 a

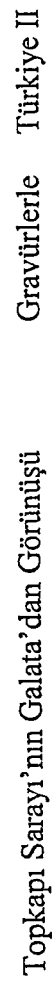
و مضامین شریفه اولی بنی کوفی عادی حسنه اوزره شراف
 هایوزر محفل اولان حرقه شریفه زیاده سن بر مشادیم افقا
 اینک حرکات در مستطین
 رسم اوله حرقه شریف
 بایا سعادیه و موله سحر اشریایه لغا و لیل
 صمد اعظم جعفر بن علی استقبال و عین اولونی کلونلر جله ایله حرقه شریفه اولونیه
 و اویلوب حسوده شریفه بی بالذاتی شکر افرین کشاد و پوزور که بخت
 بودن ایند صمد اعظم جعفر بن علی عادت افند ابتدا صلح کوزی بعد مول
 کوزی سوزر حیدر بن شکر افرین مول جانبیه بنیت هایوزر قیام طریقه
 بعد شکر از سلام افری بعد و در لفظ نظام بعد علی مرتضی استانی قاضیه
 سید علی شکر ام بعد بکوی لغای و در قرداد افری و در لفظ افری و بایا لغا
 و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری
 افریل در شرفیاق و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری
 بنه کلونلر هر کس بر لفظ قیام طریقه و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری
 حسوده شریفه مقابلته و ادری ابتدا و بعد حسوده کلونلر ادری کلونلر
 حقیقین امام اول و ثانی افریلر حسوده شریفه مقابلته و ادری کلونلر ادری کلونلر
 و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری
 هایوزر افری بعد ای افری و در لفظ افری و در لفظ افری و در لفظ افری
 عین اولونی مشربا ایچن سن حفظ اولونلر فکری ممال اولان بری عود
 و غیر ایله قور بر بایج بعد هر کس ادری عود اولون

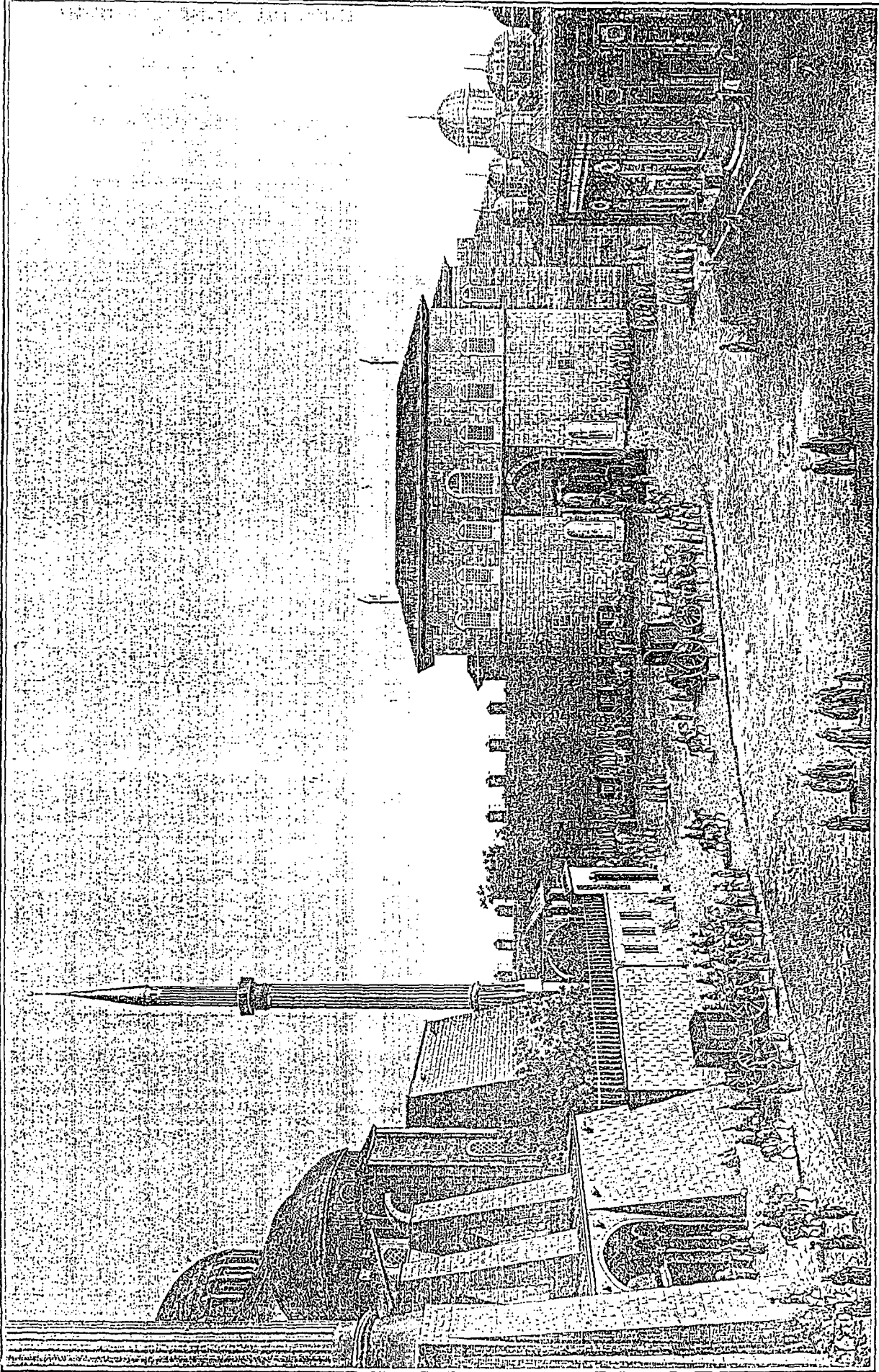
شی‌الهما دوله علقو قلو اعظم انتم حضرت علی
بنوفیق سجاد وعلی و نعمت بنی‌نعمت و نعمت عالم شهنشاه مظفر علم شوکت و کرامت و مایه دوله افروز حضرت بنک اشو شریع مع الارض
یکم طوق و نیمی مبارک پنجه کوفه تیره شریف حضرت ابی ایوب انصاری رضی عنه الباریه نقیب سیف نصرت یونس شهنشاهی علم عالی
طرف شرفیافته نریم اولاده مذکره ایله ترتیب اولهجه الای والای فوز احتوا ناک بقسطه دفری منظور مکارم و موفور جناب خلدنشی
بوریلده اوزره رسول سوی والای قلندی مذکره مذکورده ده مستفاد اولهجه و جلیله قره ده دیوانه بولی طایضیه شریف الهادی به بولی
جما زور نجه سوار شوکت و یاخود ابتدا جی غریب سینه شاهانه بوریلده رق قره ده الای والا ایله عودت بوریلده شرفیافته نقیب
موانه اراده سینه حضرت شاهانه بوریلدیر ایسه اکاکوره اجای اقتضاسه ابتدا اولهجه درکار ایدر ابتدا جی غریب و بعد قره ده
عودت بیله صورته مناسب و جبابه کی کور غمگله اولبارده والای والای رسم بنک کوسن لریک و جلیله و یاخود امر و مایه مالوکان
بوریلده جبه صورته ترتیب و اجای خصوصیده هر نوجلیله اراده ممالعهاده شهنشاهی شرف و در جی بوریلدیر اقتضاسه با قلموه اوزره
انصاری منوط لهم به لریده انتم

منوط هم به کبر اندم
مدری حجب کبر
اشیخته رنگ لبها هید رنگ این کبره و زنده بارک
خجلی هم با بد حضرت مایه بالضم قطره غم شکر از خواب
بارشاهی بود بدو اشارت والری و طله اندام
دیده زود در صورت بدی صورتی واقعا تنگ و صاب
اراضی غصه الراجله اجلس اوتی البه بفریه
رفته زنده کوره کوزل تنبیب تشبیهان بارک رضی
بغض میلا بک سموات آینه قضی انک رضی
شفاها افاده و بیات الیقینه
الصدیق القاسم اسرار الیقینه
سماها به حلی الیکه
حضرت صلا الیکه

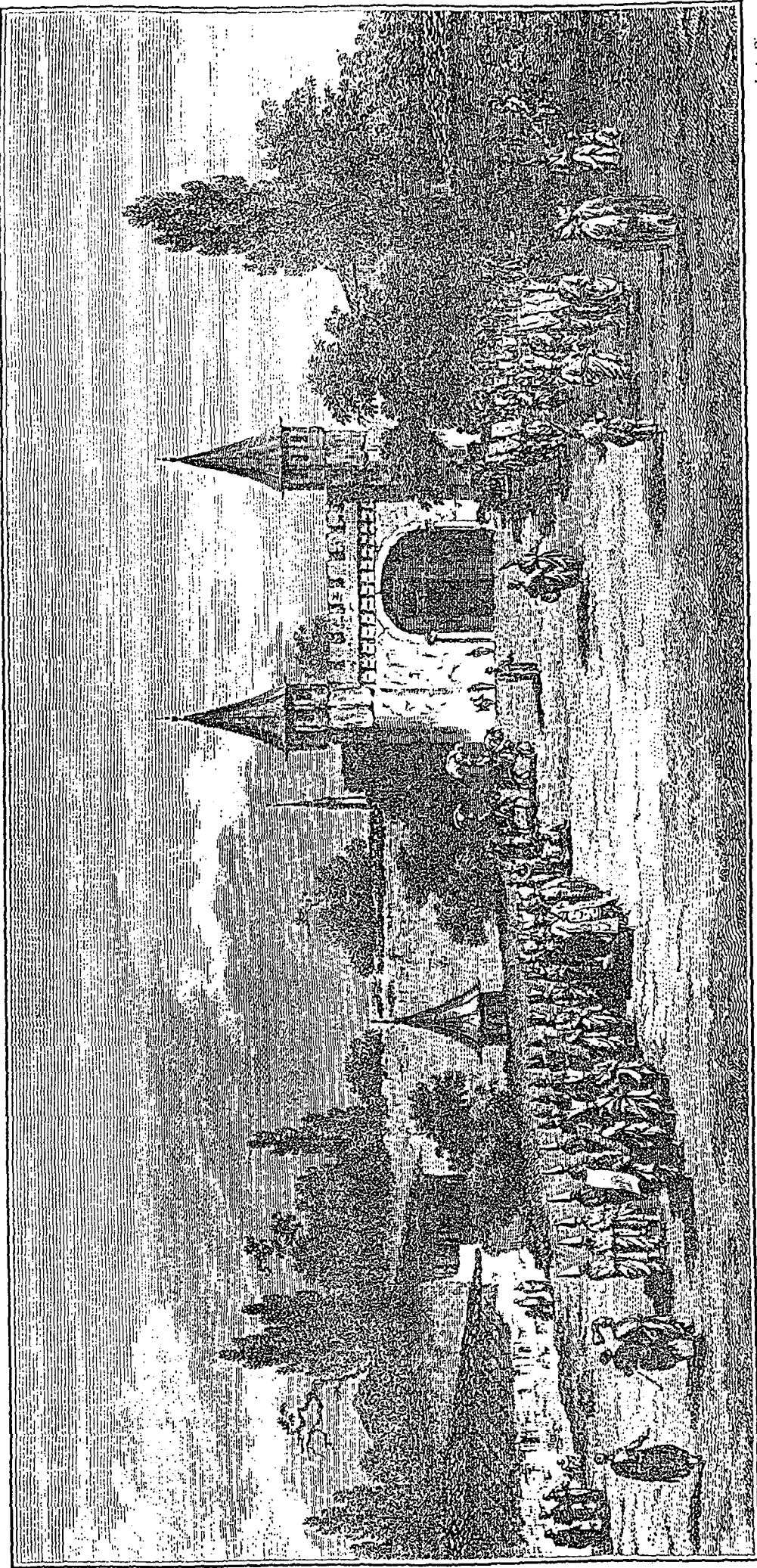
[Handwritten signature]

عرض بندہ بقیہ آ رہا بود کہ
مرحوم و مغفور سلطان العبد حامد علیہ الرحمۃ و العافۃ حضرت لڑکے بختیار
و نقشبندی محبوبہ استانیہ و ارنجہ اقنایہ مضارفات محبوبہ
ویریلوہ اکبریک بیوز غروش و معایقہ و ماورد اولاد میراج
انقا تو لڑکے جرج راہی محبوبہ و غنی ویریلوہ اکبریک بکرمی بی غروش
دو زمانہ ہاویہ اراد و معرفت و افسانہ عاشق محاسبہ دتہ نکر
ہاویہ مانیتہ فرارہ دھو

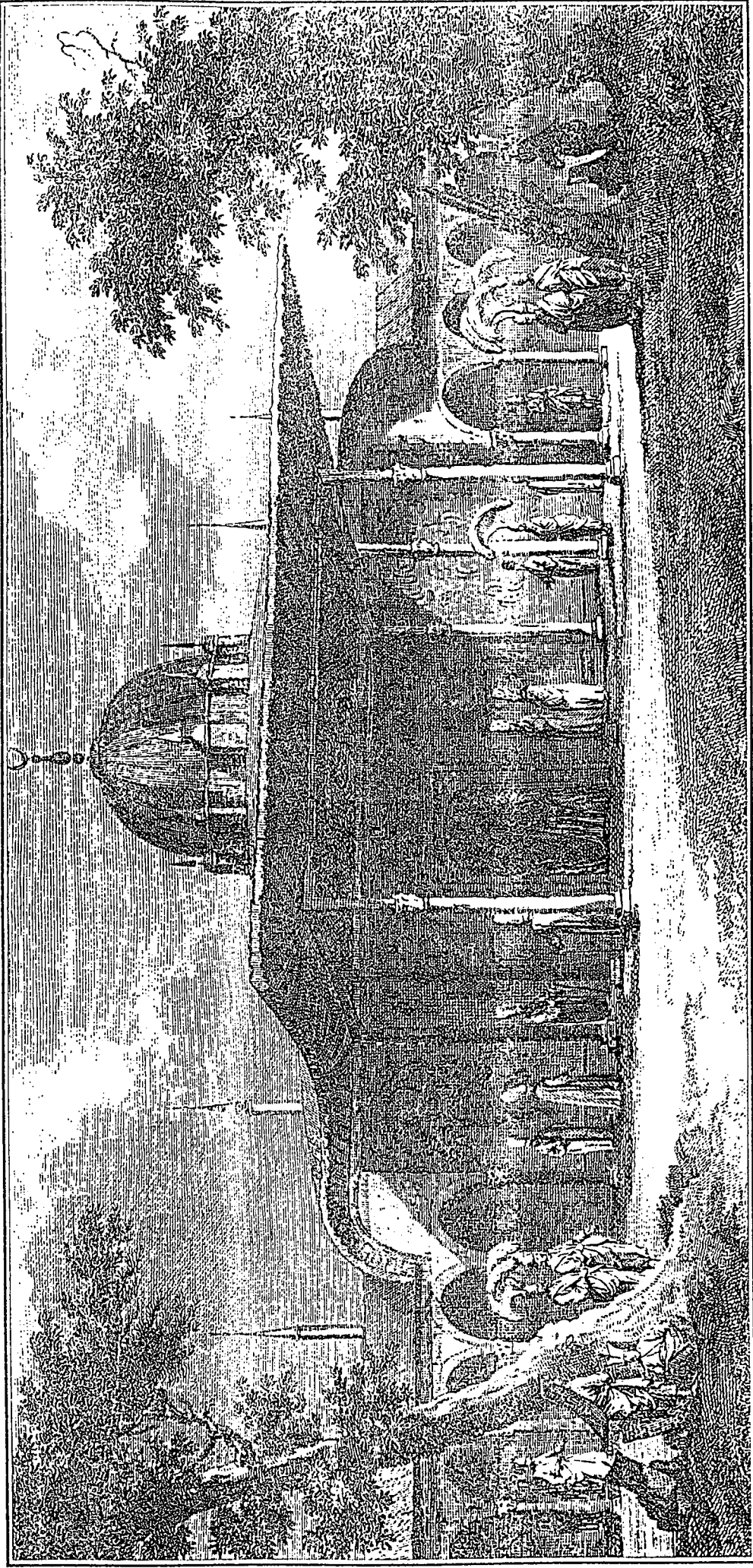

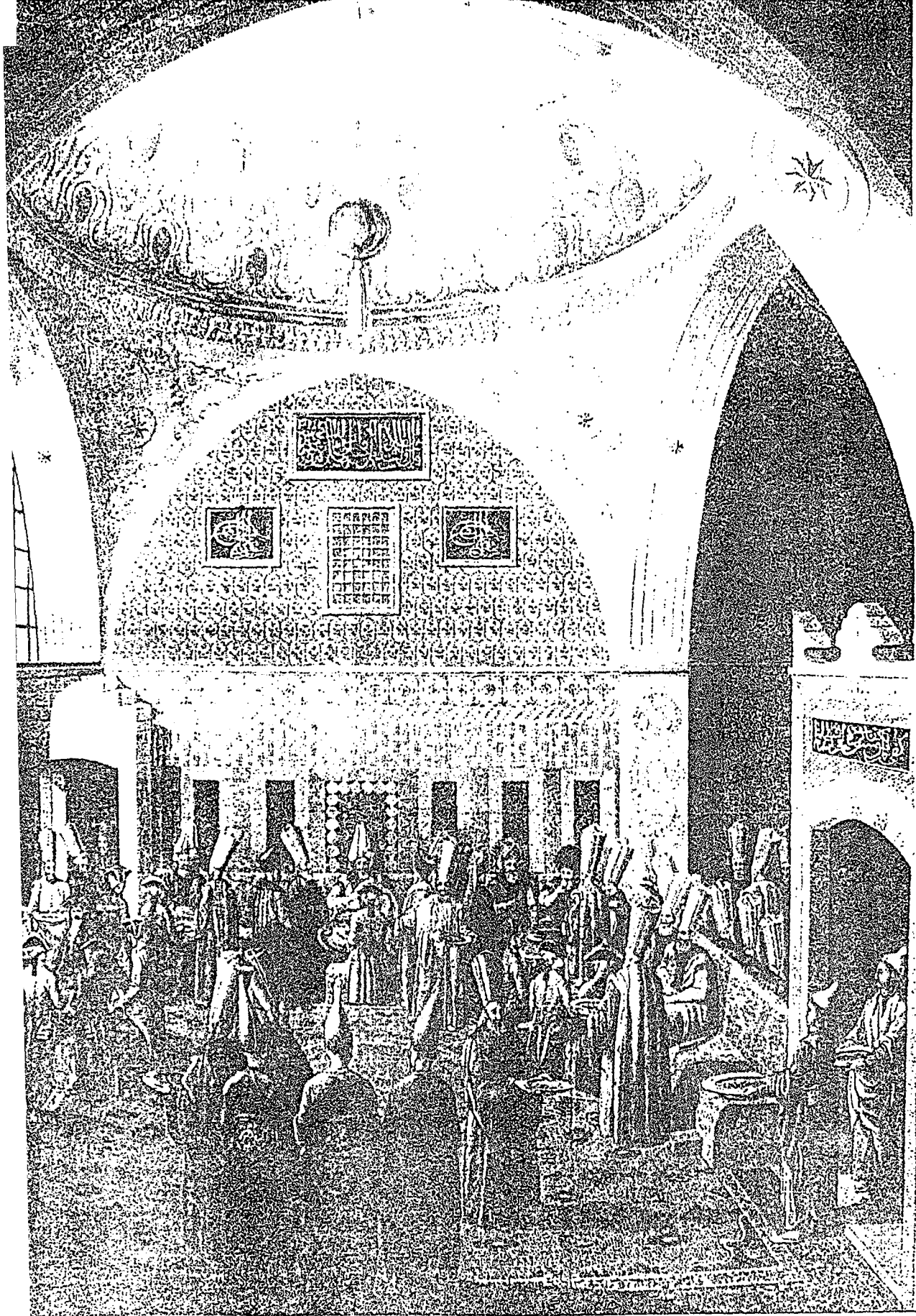
Topkapı Sarayı Birinci Kapısı (Bâb-ı Hümayun) Gravürlerle Türkiye III

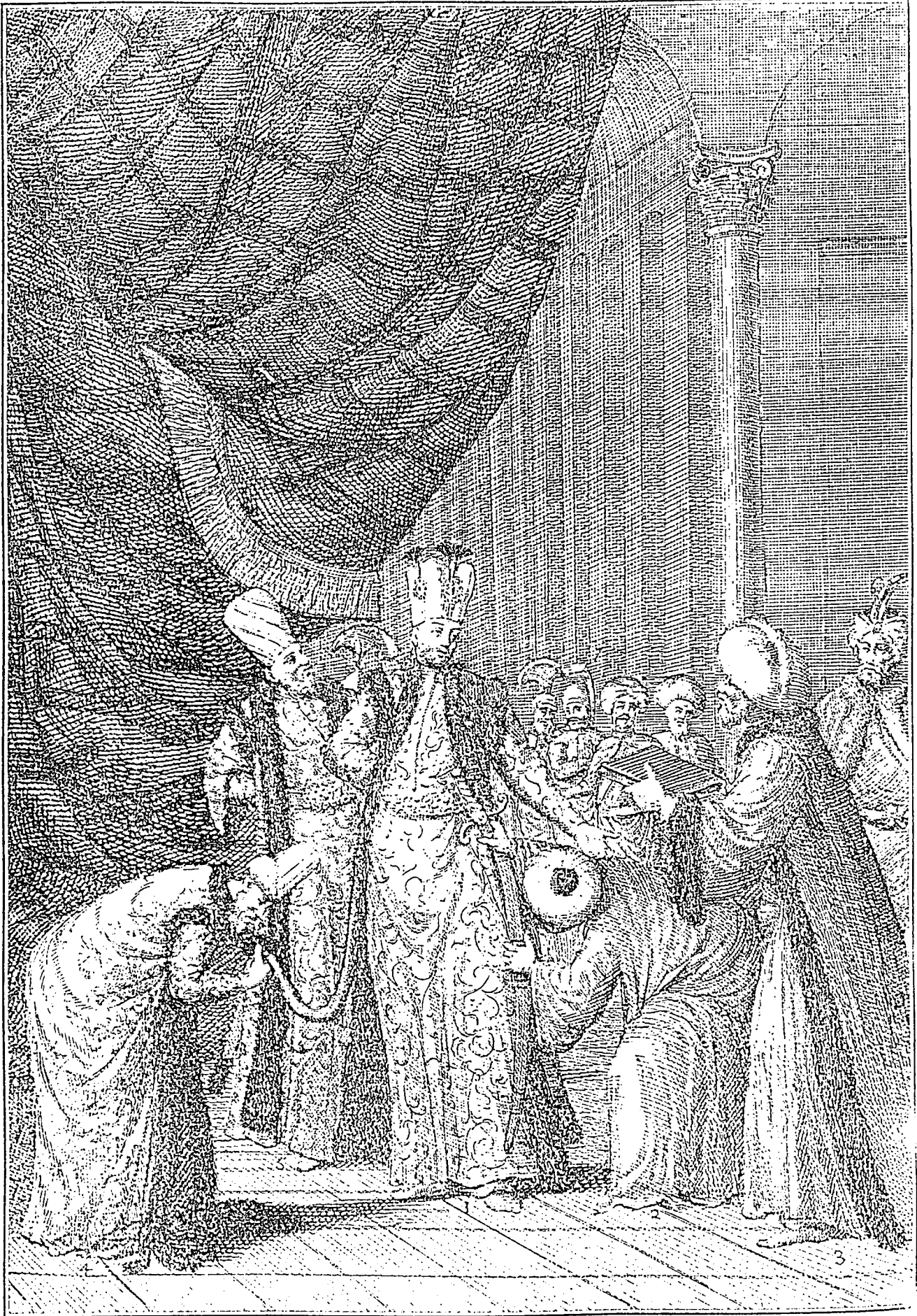
Topkapı Sarayı İkinci Kapısı (Bâb-üs Selâm) Gravürlerle Türkiye III

Topkapı Sarayı Üçüncü Kapısı (Bâb-üs Saâdet) Gravürlerle Türkiye III

DİVÂN-ı HÜMÂYÜN TOPLANTIDA TÜRKLER IX

Sultan Ahmed'in Taç Giyme Töreni

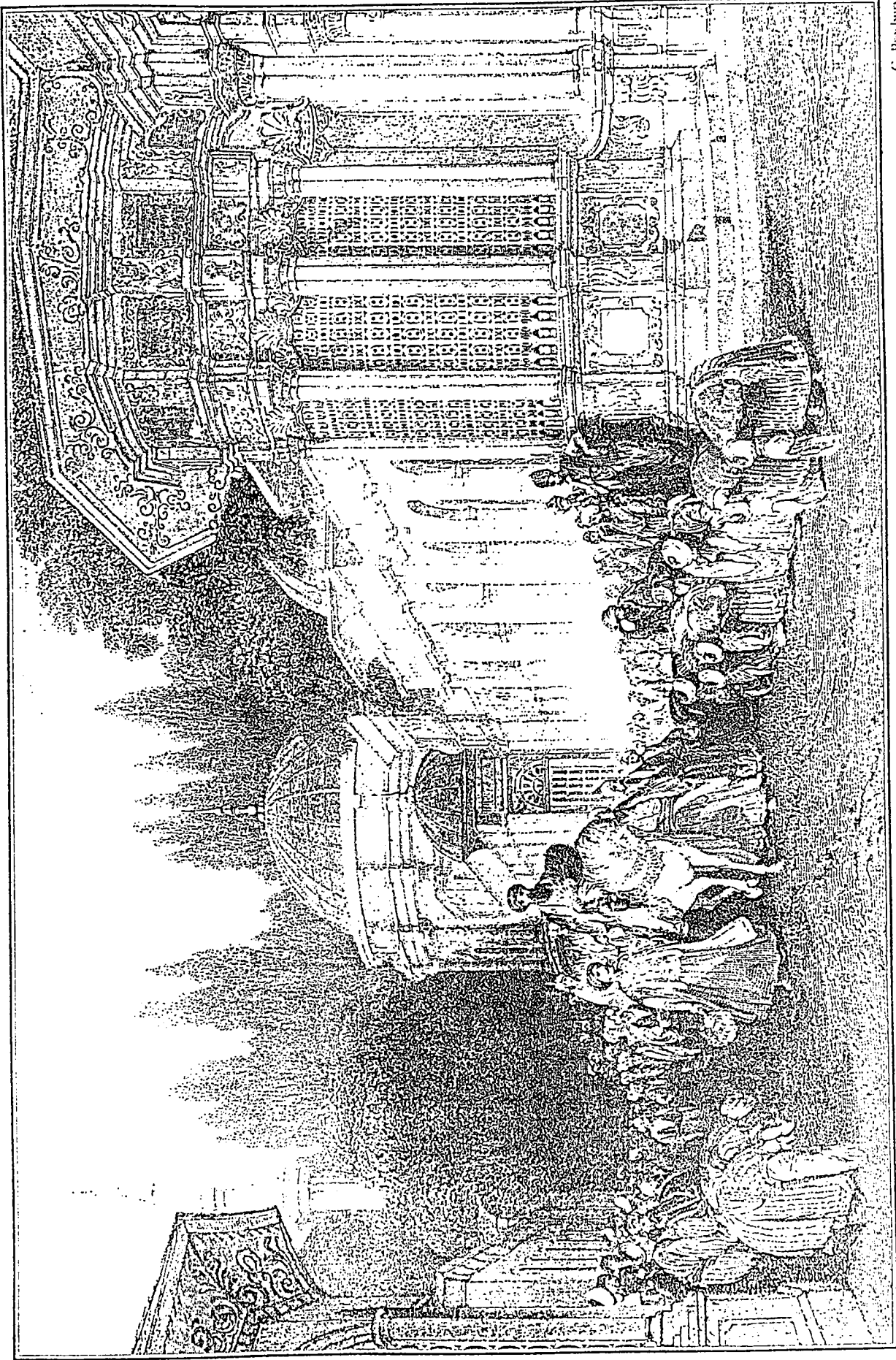
Gravürlerle Türkiye II

W. Hoogen

Sultanın Kılıç Kuşanması

Gravürlerle Türkiye II

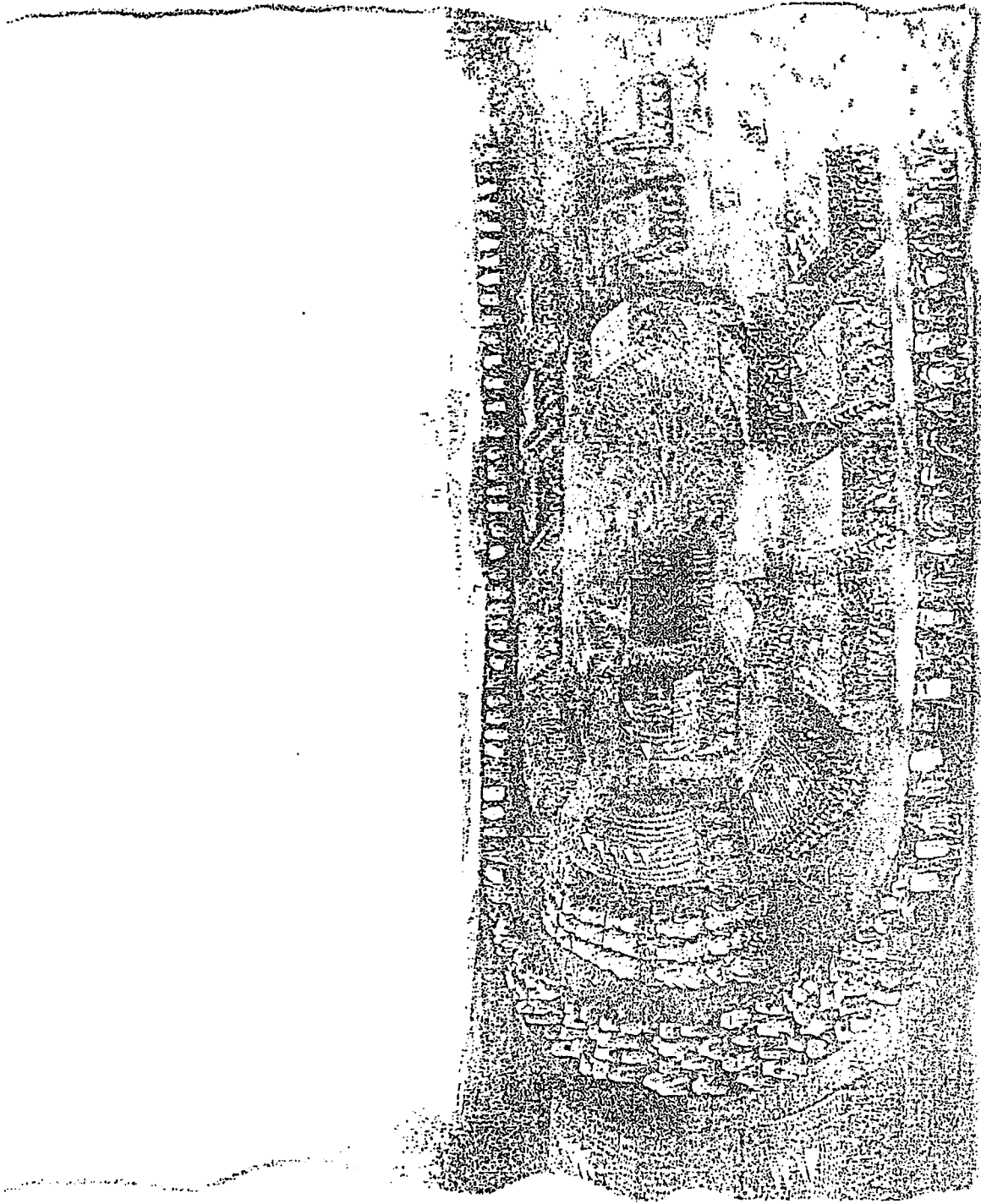

G. Presbury

Gravürlerle Türkiye II

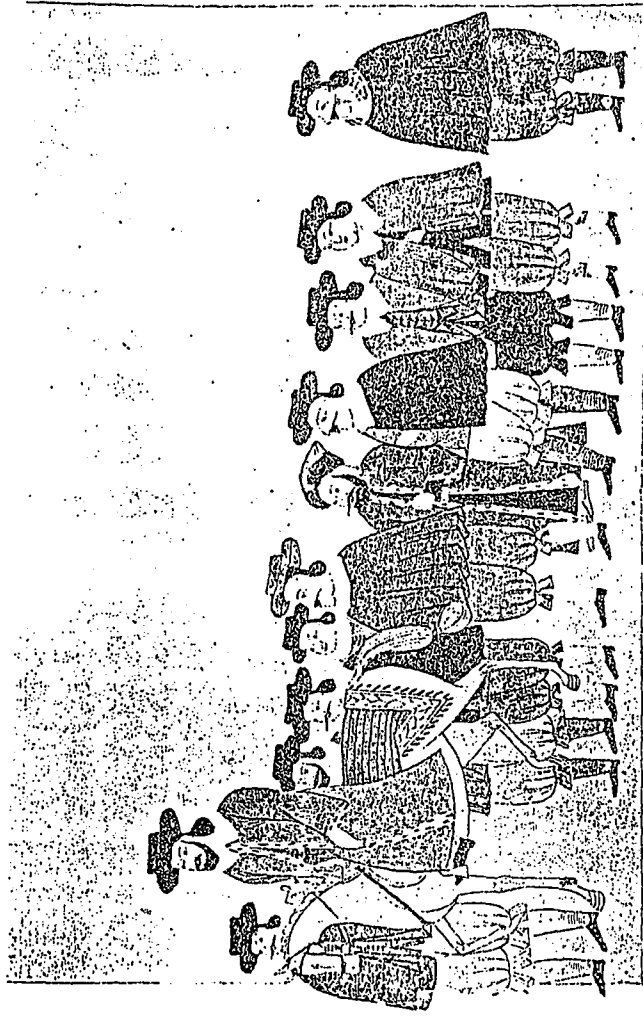
Kılıç Alayı

OSMANLI
ORDUSUNUN
SEFERE ÇIKIŞI
(XVII. YY.)
(VARŞOVA MÜZESİ)
TÜRKLER XI

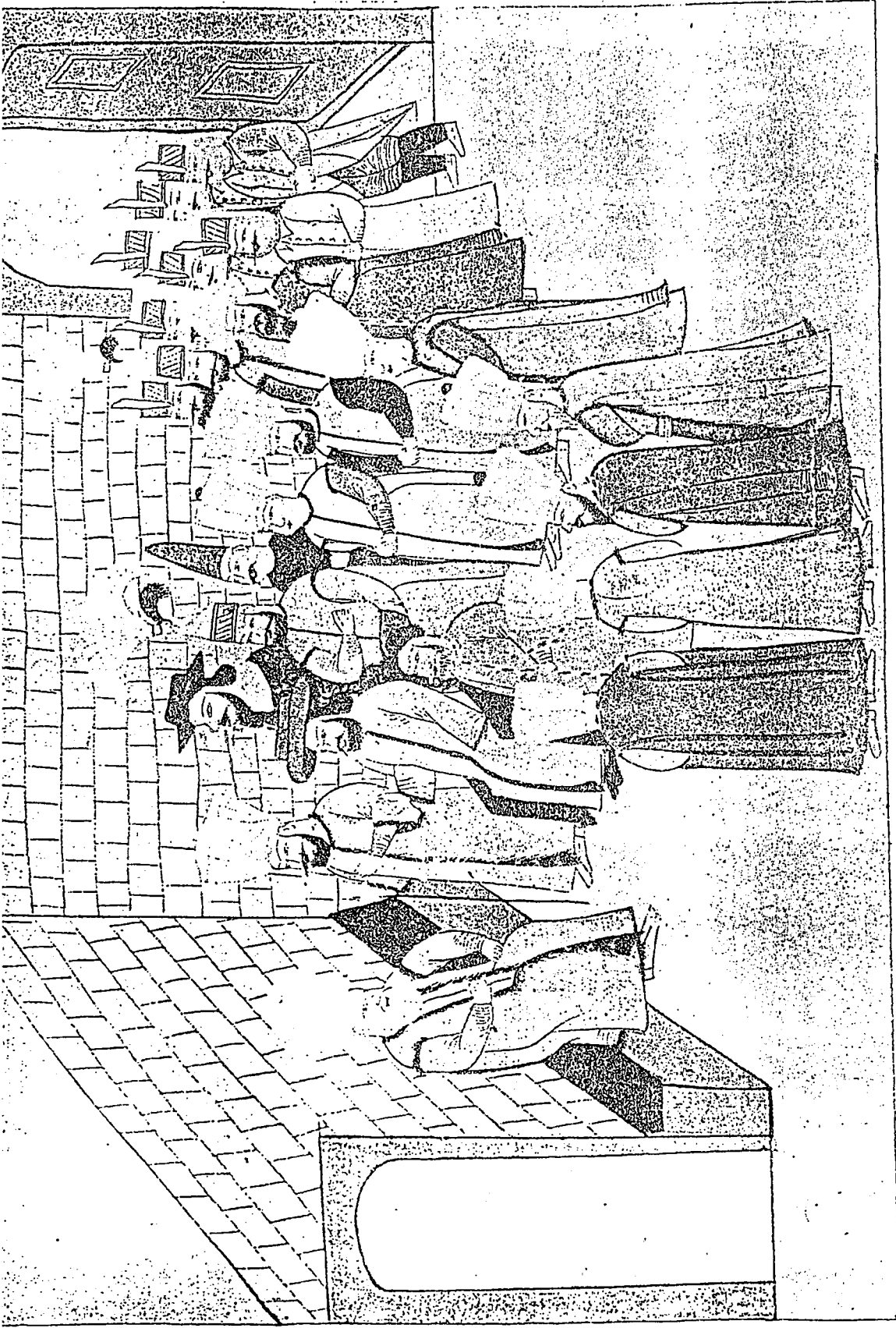

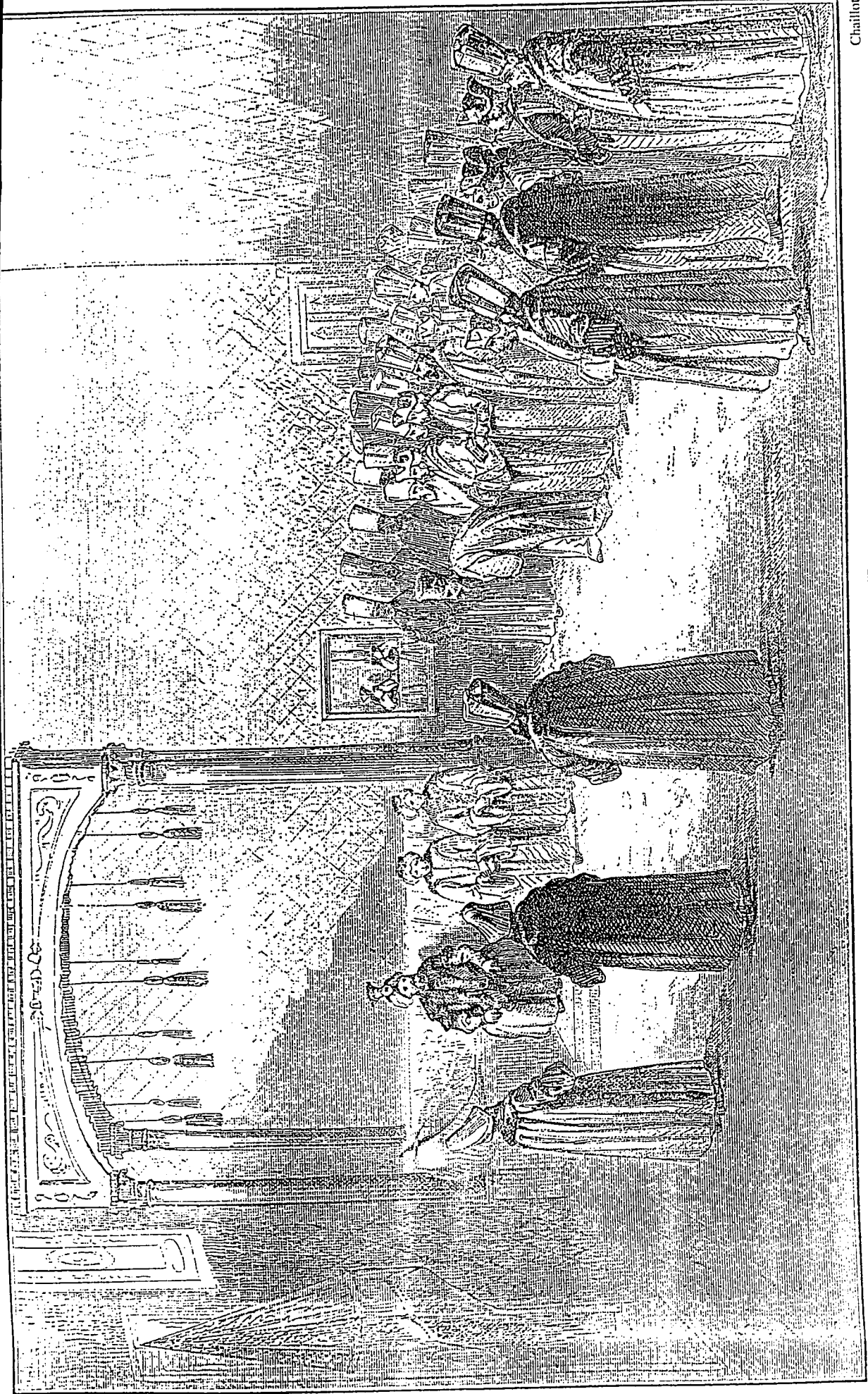
Türk Vekâli-i Dâimî. — VI.

Sadr-ı Mefkûrân-ı Kâbil edilecek bir ecâmın sefâret alayı
(XVII. yüzyıl).

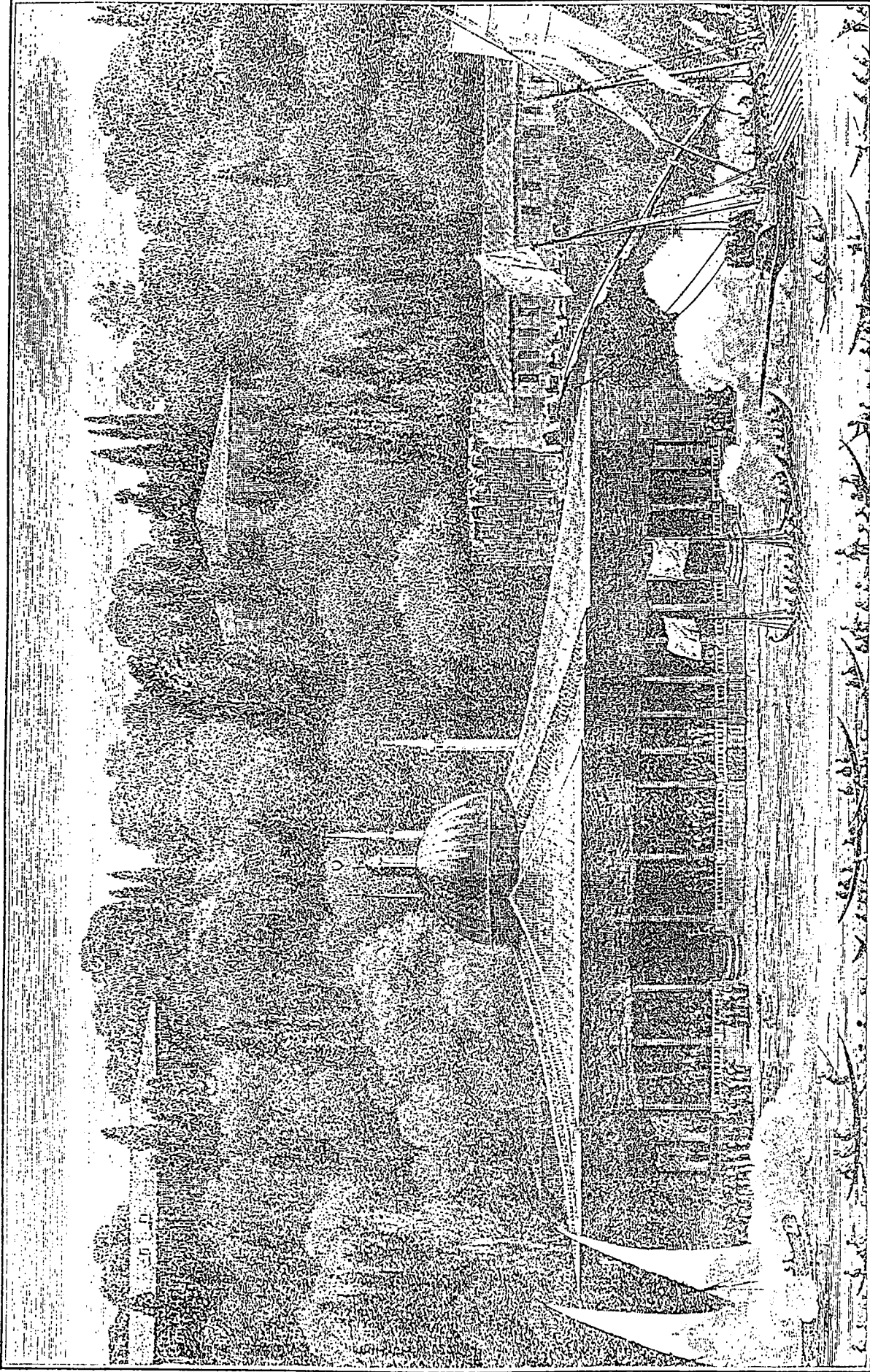

Sadrâzam tarafından bir elçinin kabulü
(XVII. yüzyıl).

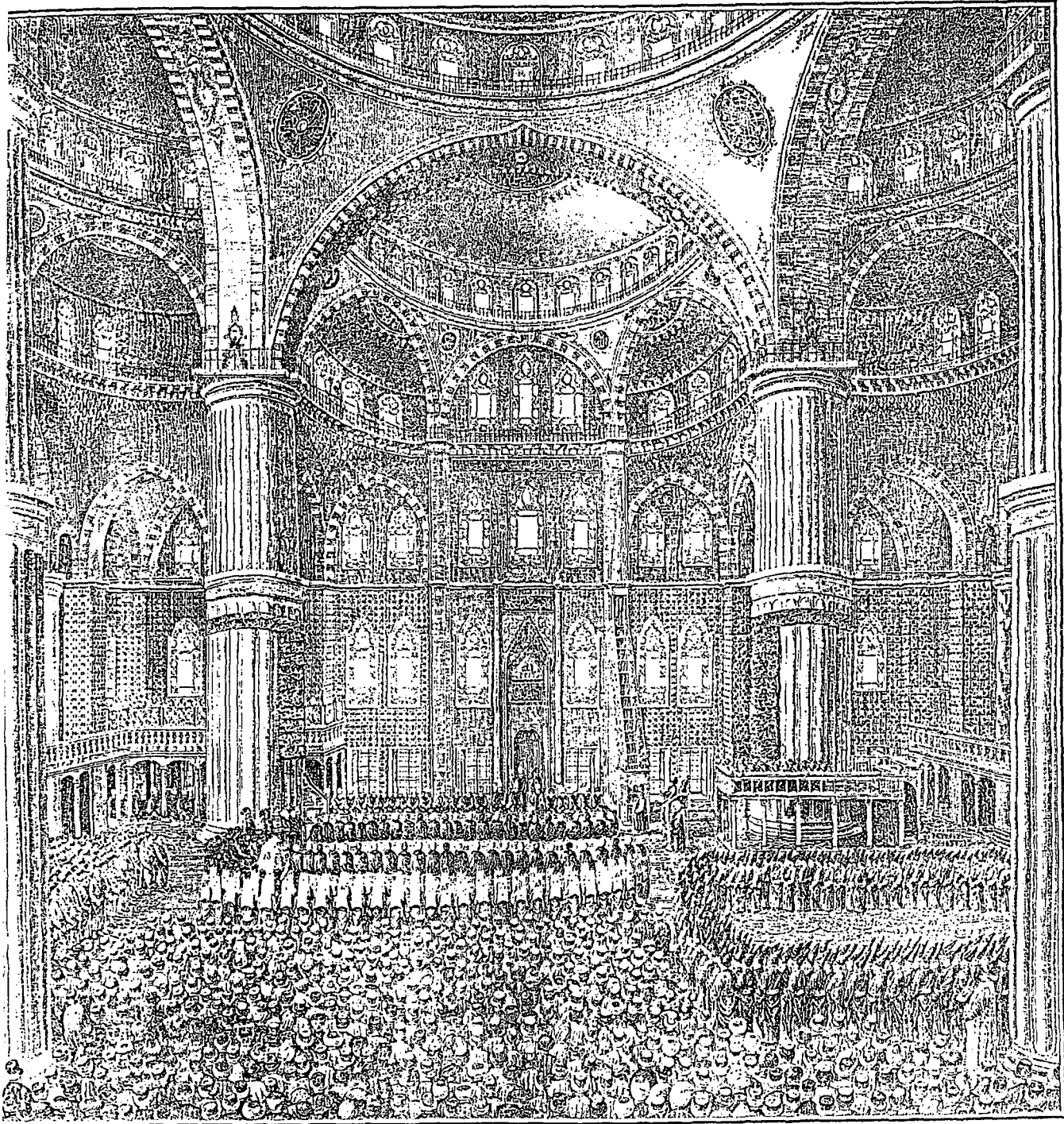
Avrupalı bir elçiyle görüşme

Gravürlerle Türkiye II

Kaptan Paşa'nın Cebeciler Köşkü'nden Hareketi Gravürlerle Türkiye II

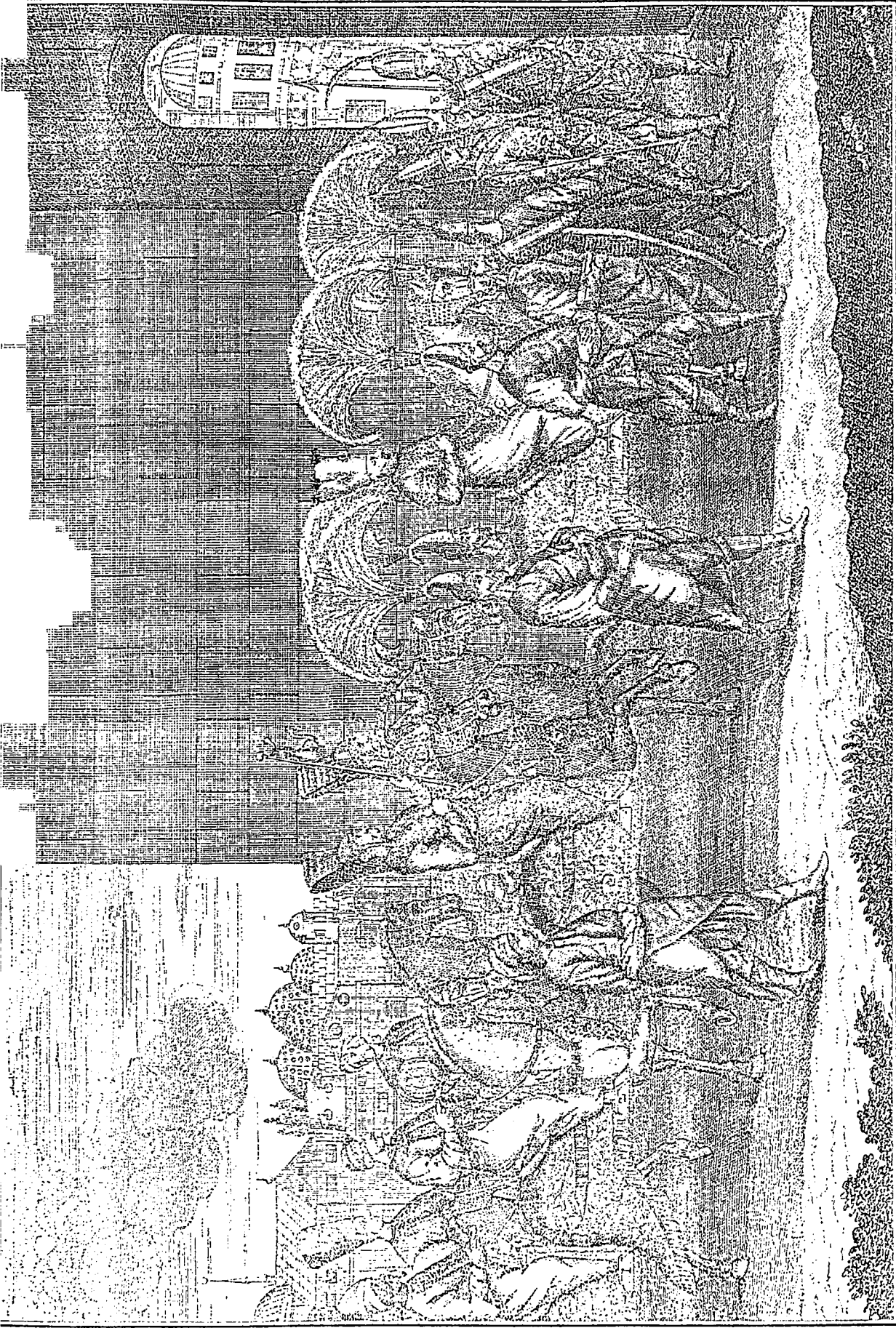
EK-21

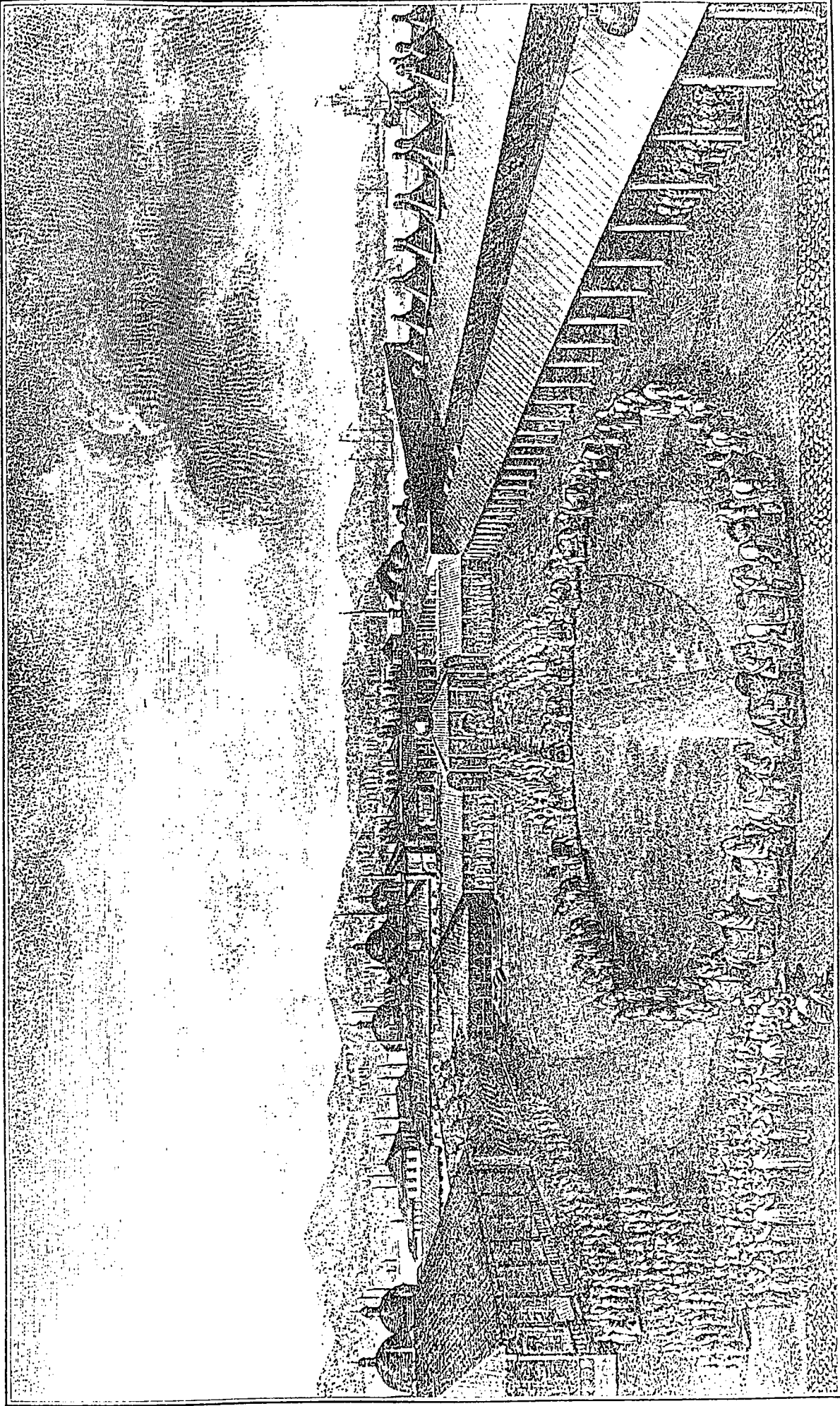
Sultan Ahmed Camii'nde Mevlid

Gravürlerle Türkiye II

D. Née

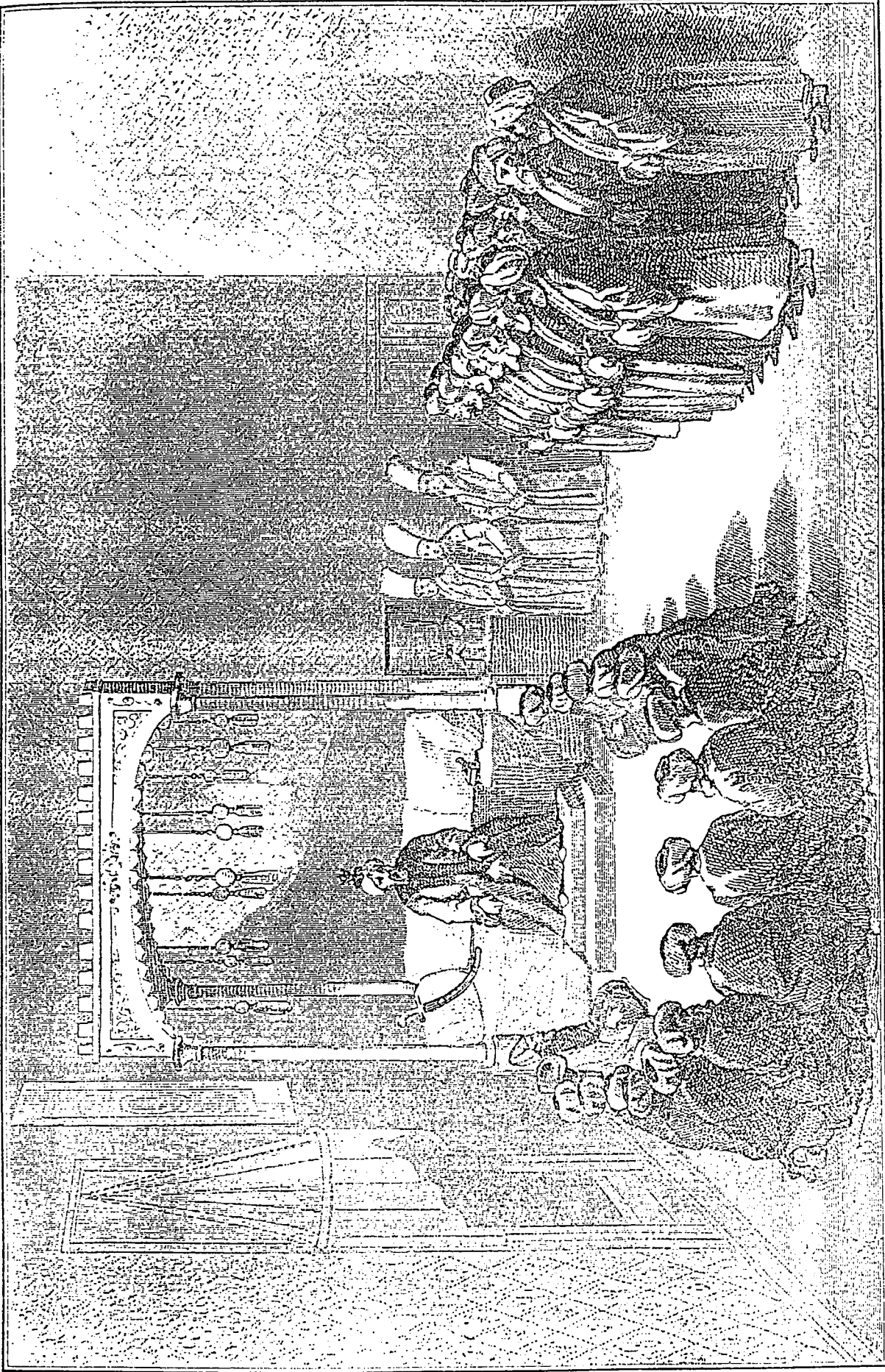

Padişah ve Maiyeti Camiye Giderken Gravürlerle Türkiye II

P. Martini

Topkapı Sarayı İkinci Avlusunda Bayram Töreni Gravürlerle Türkiye II

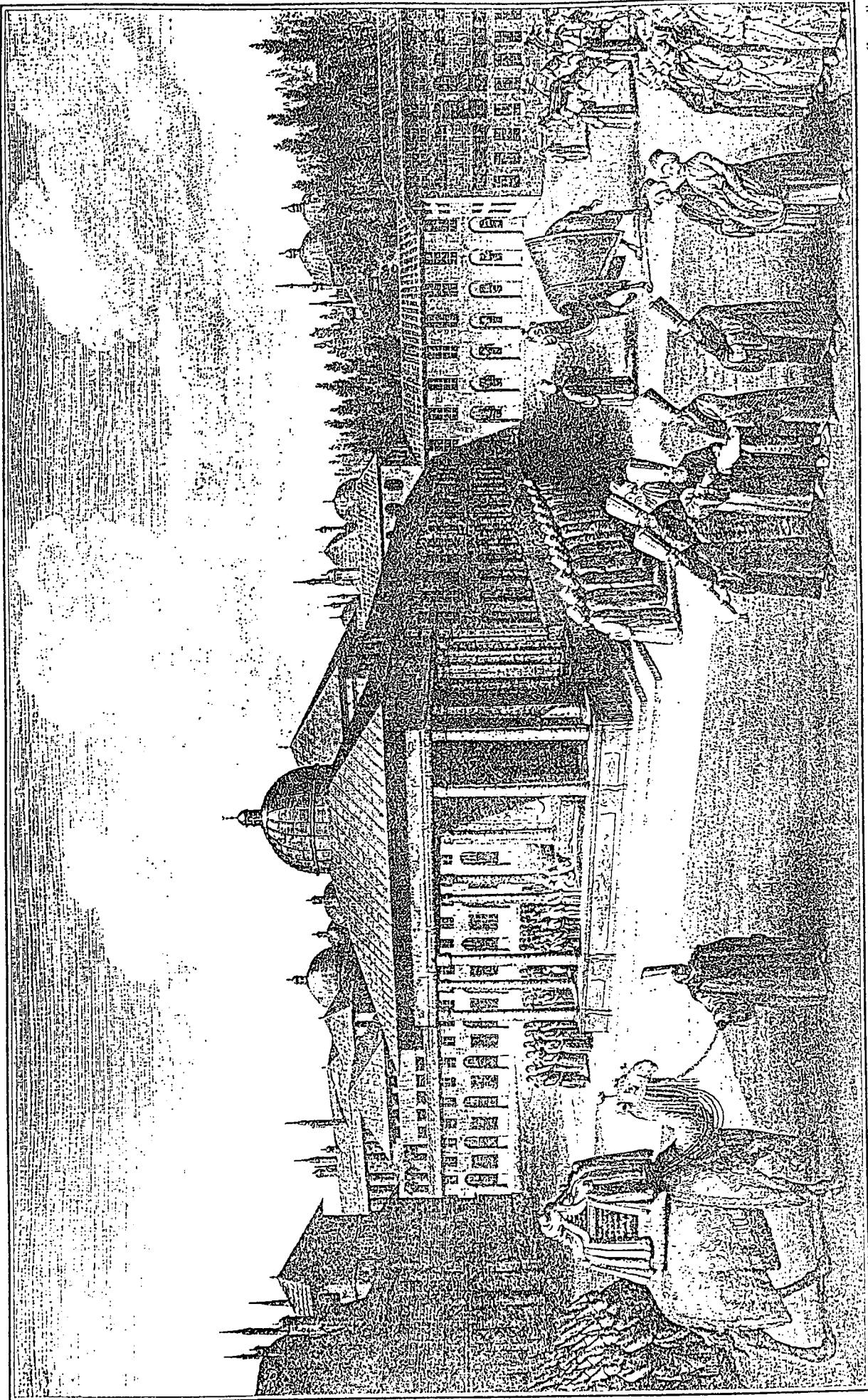

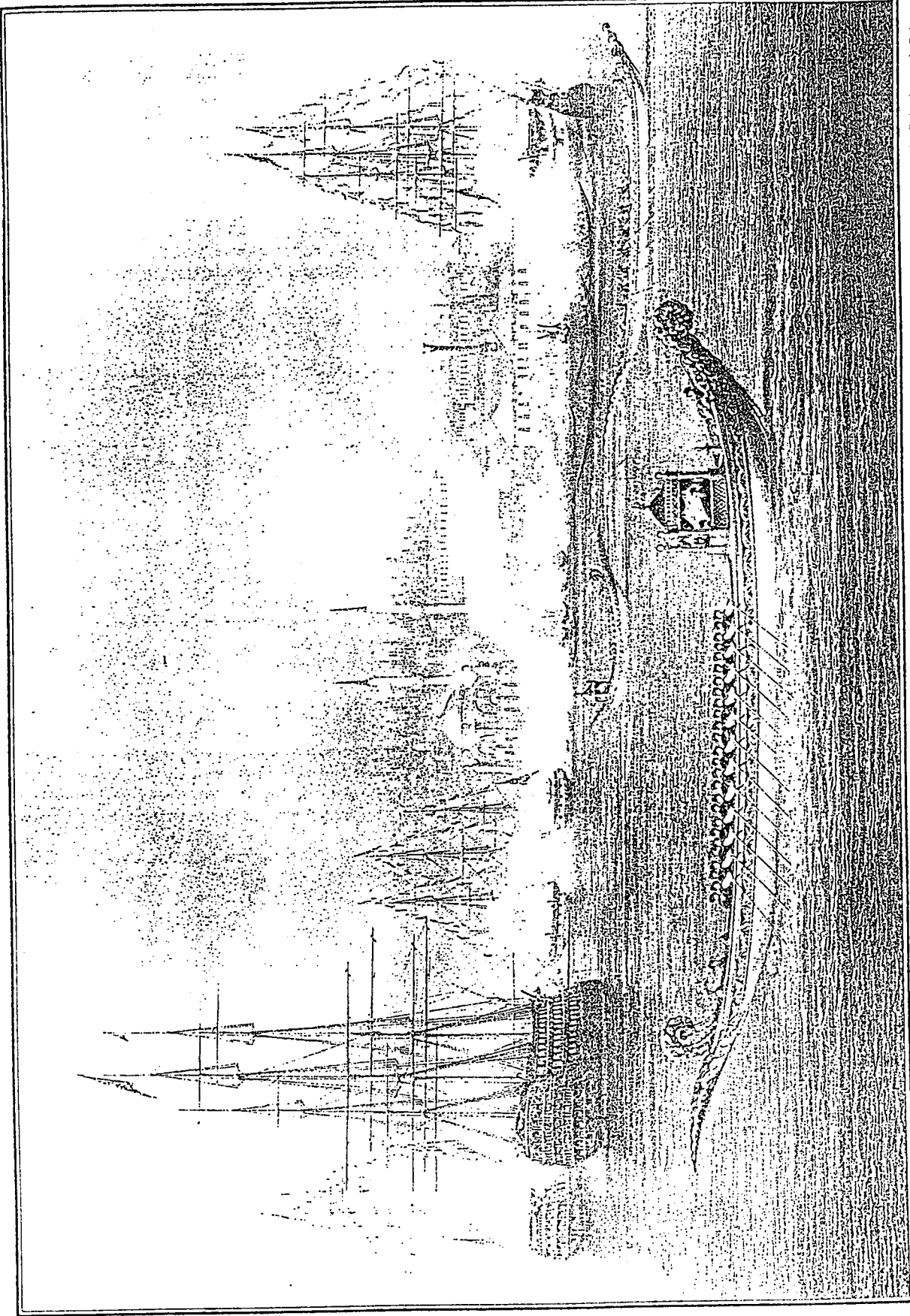
Arz Odasında Bir Bayram Töreni

Gravürlerle

Türkiye II

Branche

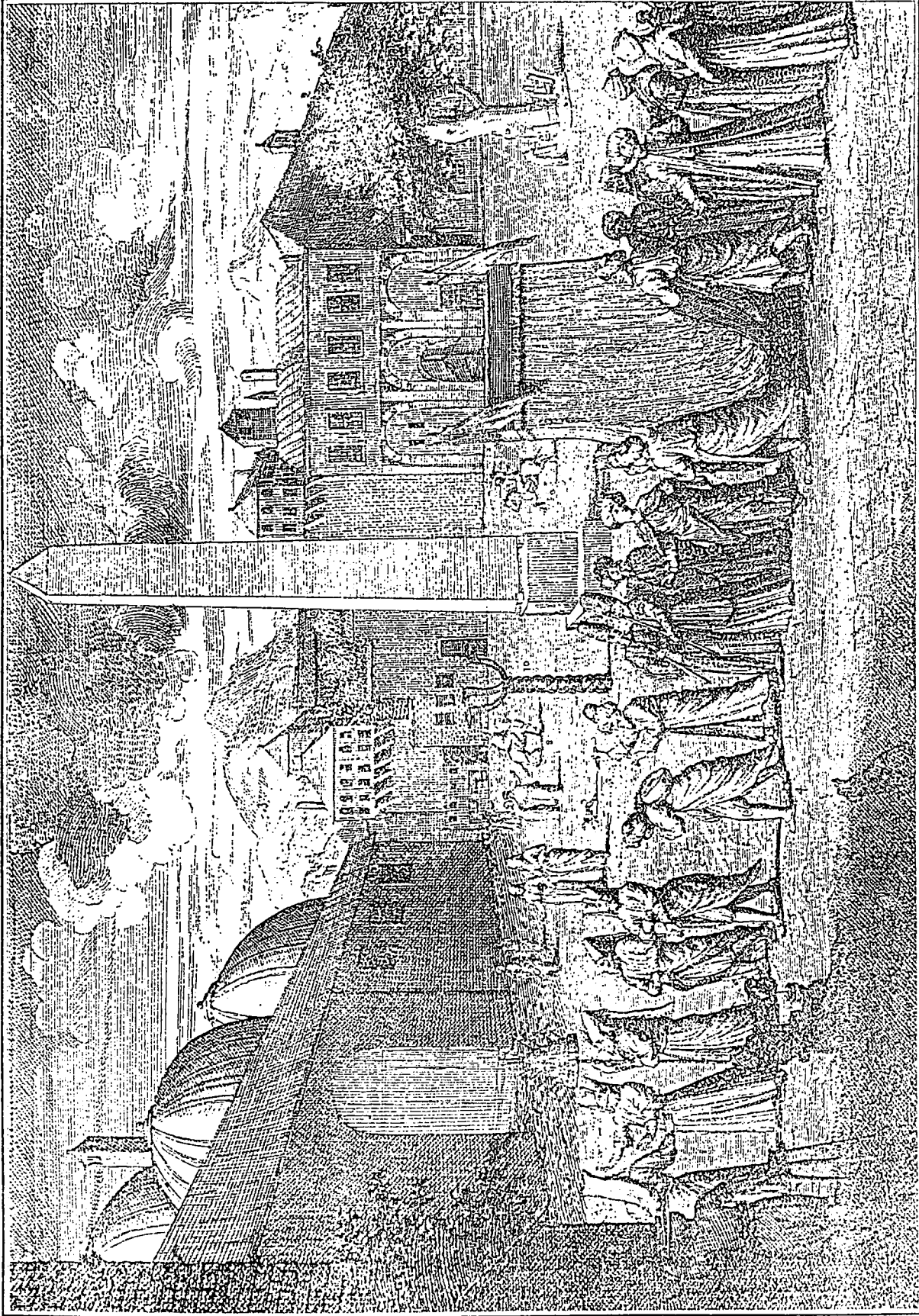

L. Salvatier ve J. Schranz

Gravürlerle Türkiye II

Sultanın Saltanat Kayığı

W. Heugarth

Sultan Ahmed Meydanı'nda Bir Düğün Töreni Gravürlerle Türkiye II

ÖZ GEÇMİŞ

Dündar Alikılıç, 1968 yılında Trabzon'da doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Trabzon'un Sürmene ilçesinde tamamladı. 1985 yılında girdiği Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü'nden 1989'da mezun oldu. 1990 yılında Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığında göreve başladı. İki yıl Arşivcilik ihtisası üzerine iç hizmet eğitimi aldı. 1993 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalında Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık'ın danışmanlığında "*Ganî-zâde Mehmed Nâdirî'nin Şehnâme-i Nâdirî'si*" adlı yüksek lisans tezini tamamladı. 1995 yılında askerlik vazifesini yedek subay olarak Ağrı'nın Patnos ilçesinde yaptı. 1997 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Arşivcilik Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi oldu. Prof. Dr. Enver KONUKÇU'nun danışmanlığında - XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri- adlı doktora tezini hazırlamakla meşgul oldu. Evli ve bir çocuk babasıdır.